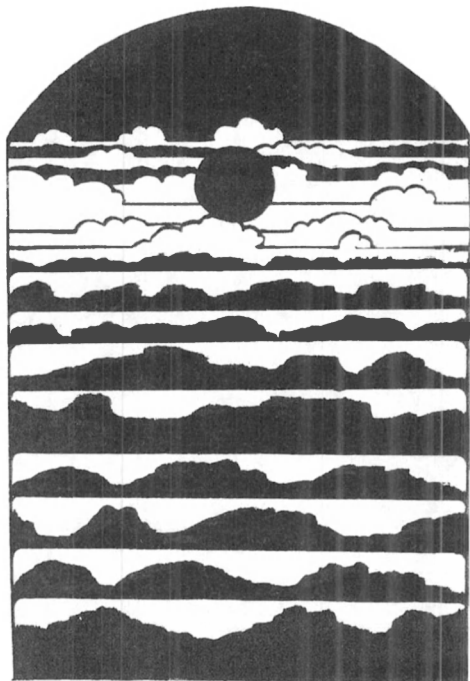

Abdulla
AVLONIY

**TANLANGAN
ASARLAR**

Abdulla
AVLONIY

**TANLANGAN
ASARLAR**

2 JILDLIK

1-jild

SHE'RLAR, IBRATLAR

Abdulla Avloniy Turkiston milliy uygʻonish adabiyotining eʼtiborli vakillaridan, shoir, dramaturg, jurnalist. Ayni paytda, murabbiy, ilk darsliklar muallifi. «Maktab», «Nashriyot» shirkatlari muassisi. Oʻzbek teatrining asoschilaridan – Toshkentdagi «Turon» teatr havaskorlari toʻdasining tuzuvchisi. Nihoyat, Afgʻoniston va Turkiston oʻrtasidagi oʻzaro qoʻshnichilik munosabatlarini oʻrnatishga uringan yangi davr diplomatlaridan edi. Ushbu nashrda adib isteʼdodining xilma-xil qirralarini ifoda etuvchi asarlaridan namunalari berishga harakat qilindi.

Toʻplovchi, nashrga tayyorlovchi va
soʻzboshi muallifi –

Begali Qosimov

Izohlar va lugʻatni **Olim Toʻlaboyev** tuzgan.

A $\frac{4702620204-20}{M25(04)-09}$

ISBN 978-9943-04-038-0

© «Maʼnaviyat», 2009

Abdulla Avloniy 1878-yilning 12-iyulida Toshkentda Mergancha¹ mahallasida dunyoga keldi. Bobosi Mirne'mat-boy asli qo'qonlik o'qchi-yoychilardan edi. Otasi Miravlon aka mayda hunarmandlik-to'quvchilik bilan shug'ullangan. Piyonbozorda (hozirgi Navoiy teatri maydoni), Yarmarka bozorida (hozirgi San'at muzeyi atrofi) bo'z va chit bilan savdo qilardi. «Onamning oti Fotimadir»², deb yozadi adib o'z tarjimai holida.

Abdulla 7 yoshdan O'qchidagi eski maktabda Akromxon domlada savod chiqardi. 1890-yilda shu mahalladagi madrasaga o'tdi. So'ng Shayxontohurdagi Abdumalikboy madrasasida Mulla Umar Oxunda tahsil ko'rdi. Ammo tirikchilikning og'irlashuvi o'qishga imkon bermaydi. «1891-yildan boshlab, faqat qish kunlarida o'qub, boshqa fasllarda mardikor ishladim»³, — deb yozadi Avloniy. Ko'p o'tmay bu ham barham topdi. U butunlay ishga sho'ng'ib ketdi. O'zi aytgandek, «binokor»likni o'rgandi, «g'isht quyish, suvoqchilik, pechkachilik, duradgorlik ishlari» bilan mashg'ul bo'ldi.

Adabiyotga havas unda shu yillari uyg'ondi. Navoiy she'riyatiga, Fuzuliy g'azallariga mehr qo'ydi. So'ngsiz bir ishtiyoq bilan fors tilini o'rgandi. Sa'diy va Hofizning sehrli olamidan zavq-shavq oldi. Nihoyat bular o'z samarasini berdi. O'zi kamtarona qayd qilganidek, «she'r yozishga tutindi». Avloniy bu vaqtni 1894-yil deb ko'rsatadi. Afsuski, yoshlik davrida yaratgan she'rlarining hech biri bizgacha saqlanmagan. Shoirning bizga ma'lum she'rlari 1905-yildan

¹ Mergancha mahallasi hozirgi Navoiy ko'chasi televideniye binosi atrofida bo'lgan.

² *Qarang*: Milliy uyg'onish. T., «Universitet», 1993, 108-bet.

³ **A. Avloniy**. Toshkent tongi. T., 1979, 373-bet.

keyin yozilgan. Buni ularning ruhi va xarakteri ochiq-oydin ko'rsatib turadi. Shoirning 90-yillarda yozgan she'rlarining taqdiri haqidagi taxminlarimizni o'rni bilan aytarmiz. Hozircha bir narsani ta'kidlash bilan cheklanamiz. Klassika bilan oshnolik uning shoir va grajdan sifatida shakllanishiga benihoya katta ta'sir ko'rsatadi. Bu hol uning ijodida ham, faoliyatida ham ravshan ko'rinib turadi.

1900-yilda Avloniy toshkentlik savdogar bir xonadonning Salomatxon degan qiziga uylanadi. Shu yili otasi vafot etadi.

Hozirgi Mirobod mahallasi o'rnida Mirne'matboyning bog' hovlisi bo'lgan. Toshkent bosib olinib, Turkiston general-gubernatorligining markaziga aylantirilgach, Mirobod shaharning yangi — «rus» qismiga qo'shib olinadi va turli imoratlar, korxonalar qurish uchun bo'lib beriladi. Sapyorniy, Gospitalniy ko'chalari paydo bo'ladi. Miravlonboyning ikki o'g'li — Abdulla va Mirsiddiq ham shu yerda hovli-joy qiladilar. Sapyorlar ko'chasida 70, 72, 74-uyalar qad ko'taradi. Abdulla Avloniyning o'z qo'li bilan qurilgan, juda ko'plab voqealarga guvoh bo'lgan 74-uy keyingi yillarda shaharni qayta qurish davrida buzilib ketdi.

1904-yilda Avloniy Mirobodda usuli jadid maktabi ochadi. Toshkent Davlat universitetida uzoq yillar dars bergan taniqli pedagog, marhum Yusuf Tohiriy mazkur maktab haqida xotiralarida shunday yozgan edi:

«Shaharning qarama-qarshi chekkasida, temir yo'l ishchilari istiqomat qiladigan Mirobodda yangi tipdagi maktab ochilganligi haqida eshitib qoldik. Tez orada bu maktabning fazilatlarini haqidagi shov-shuvlar, uning muallimi Avloniyning dovruqi butun shaharga tarqaldi. Hammaning tilida: «Miroboddagi maktab 6 oyda o'qish-yozishni o'rgatarmish, jug'rofiya, hisob, tabiatni o'rganish degan darslar o'qitilarmish», — degan gap yurardi. Bizga juda sirli tuyulgan bu maktabni va uning donishmand muallimini ko'rishga hammamiz oshiqardik. Nihoyat bir kuni uch-to'rttamiz borishga jazm qildik.

Maktab pastakkina, nim qorong'u bo'lib, masjid yo'l-giga joylashgan edi. Xonaning tepasidagi yorug'lik uchun

qoldirilgan tuynukdan qish va bahorda qor bilan yong'ir ham tushib turardi. Lekin xonada o'quvchilar va o'qimoq uchun kelganlar soni ko'p edi. Xayolimizda domlanning allaqanday bir sirli tomoni bor edi. Bizni qotmagina, kichik jussali, qorachadan kelgan, istarasi issiq, cho'qqisoqol bir kishi kutib oldi. Bu nomi tilga tushgan muallim Avloniy edi. O'qishga qabul qilindik. Ko'p o'tmay ko'z oldimizda yangi bir dunyo ochilganiga to'la ishonch hosil qildik. Ular o'qish-yozishda, hisob masalalarini hal etishda, tabiat hodisalaridan xabardor bo'lishlari, juda ko'p she'r va hikoyalarni yod bilishlari bilan hammamizni lol qoldirdi. Ayni zamonda bizning eski maktabimiz bo'shab, Miroboddagi Abdulla Avloniy maktabi bizdan borgan bolalar bilan liq to'ldi. Shu tariqa bu maktab tobora shuhrat topib bordi»¹.

Adib tarjimaiy holidan: «1904-yilda rus-yapun urushi chiqib, bizning ham ko'zimiz ochildi. 1905-yildagi Rusiyada boshlangan inqilob to'liqini bizga ham zo'r ta'sir qildi. Bizning tashkilotimiz siyosiy maslaklarga tushunib, birinchi navbatda qora xalqni oqartmoq va ko'zin ochmoq chorasiga kirishdi. Bu maqsadga erishmoq uchun gazet chiqarmoqni munosib ko'rib, uyushmaning harakati bilan o'zbek tilida gazetalar chiqarildi».

1905-yilgi inqilobiy ko'tarilishlar behuda ketmadi. Podsho hukumati yon berishga majbur bo'ldi. 17-oktabr Manifesti e'lon qilindi. Shaxsning daxlsizligi, vijdon, so'z, yig'ilishlar erkinligi ta'minlanishi haqida va'da berildi. Manifest matbuot ishlarining yurishib ketishiga yo'l ochdi. Rusiyaning barcha yirik shaharlaridagi singari Turkiston shaharlarida ham gazeta va jurnallar chop etila boshlandi. 1906-yilda Ismoil Obidiyning «Taraqqiy» gazetasi paydo bo'ldi. Ko'p o'tmay, «Xurshid», «Tujjor», «Osiyo» gazetolari chiqa boshladi. Abdulla Avloniy bularning maydonga kelishida bevosita ishtirok etdi. 1907-yil 4-dekabrda esa uning muharrirligida «Shuhrat» gazetasining birinchi soni bosmadan chiqdi. Avloniy uni o'z uyida Sapyorlar ko'chasida tayyorlab chop etdi. Gazeta o'z dasturini shunday belgilaydi:

¹ Y. Tohiriy. Dono murabbiy, «Toshkent oqshomi» g., 1966, 10-noyabr.

Kalomi xush takallum to'tii zebosifat so'zlar,
Maqomi hurriyatda bulbuli shaydosifat so'zlar,
Zamona gulshanida qumrii tanhosifat so'zlar,
Gulistonlarda doim sayr etar sayyoradur «Shuhrat».

Qo'yub sarlavhasina ilm istar muddaosini,
Yana debochasida sharh etar millat bahosini,
Qani xushfahm bilsa gavhari qimmatbahosini,
Zamona ma'danida bir zumurradporadur «Shuhrat».

Xarobatxonada yotsang, bizim-chun kim qilur ta'mir,
Buzilsun, qadri ketsun deb qilur hamsoyamiz tadbir,
Al ila tutmasang, qilmas qalam o'zdin o'zi tahrir,
Qilub izhori hasrat har kima yolboradur «Shuhrat».

1905-yilgi Mashruta (Konstitutsiya) samaralaridan ilhomlangan gazeta «Maqomi hurriyatda bulbuli shaydosifat»ligini oshkor e'lon qilmoqda. Ayni paytda, «Qani xushfahm, bilsa...» deya tiliga chiqara olmagan gaplari ham yo'q emas.

So'nggi bandga e'tibor qilaylik: «Xarobatxona»ni – inson yashab bo'lmaydigan holga kelgan turmushni biz uchun kim tuzatib beradi? «Hamsoyamiz»mi? U bu «xarobatxona»ni yanada ko'proq buzish, battarroq qadrsizlantirish uchun tadbir izlaydi.

«Hamsoya» kim? Turkistonning 1916–1917-yillardagi general-gubernatori N. A. Kuropatkinning e'tiroflarini eslaylik: «Biz 50 yil tubjoy aholini taraqqiyotdan chetda, maktablar va rus hayotidan chetda tutdik»¹.

Undan rosa 34 yil oldin 1882-yilning 30-avgustida general-gubernatorlikda «Rusiyalik g'ayrijins musulmonlar maorifining asosini qanday bosh prinsiplar tashkil etmog'i kerak?» degan masala kun tartibiga qo'yilgan va quyidagicha xulosaga kelingan edi:

«Shunday qilib, musulmonlarimiz maorifi uchun asos qilib olinishi shart bo'lgan birinchi bosh prinsip ularni ruslashtirish», «ikkinchi prinsip... islomni buzish, pozelitizmdan voz kechish, qisqacha aytganda, yot musulmonlarimizning umuman diniy jihatlarini buzishdir» (ta'kid bizniki – B. Q.)².

¹ Qarang. X. Inoyatov. Против фальсификации истории победы Советской власти в Средней Азии и Казахстане. Т., 1976, 54-бет.

² Туркестанский сборник. 361-т., 138-бет.

Gazetaning yo'li ayon bo'lishi bilan do'stidan dushmani ko'paydi. Natijada 10-soni chiqib bekildi. So'nggi 14-fevral 10-sonida «Dano'si namima» (chaqmacha qarlik) sarlavhasi bilan idoraning bir xabari bosilgan. Unda shunday gaplar bor:

«Eshitilmish xabarlarga qarag'onda o'z musulmonlarimizdan ba'zi «dano'schi» nammomlar paydo bo'lib, gazetamizdan «nachalstvo»g'a «dano's» qilmak fikrida yelka qilg'on emishlar...

Gazetamizning maslaki milliy, betaraf siyosiy o'lub, «umerenno-progressivnaya, politicheskaya» gazetadur. Yozg'on maqolalarimiz ham ushbu maslakimiz o'lg'on e'tidol va haqqoniyat doirasida o'lub, nozir va senzurlar tarafidan haqlik uzra tarjima qilinub, tegishli mahkamalarda ko'rilub turilibdur. Shul sababli «nachalstvo»ning sizni(ng) «dano's»larg'a hech bir ehtiyoji yo'qdur».

Gazetaning yopilishiga qaraganda, bu «dano's»larga «ehtiyoj» bo'lgan ko'rinadi. Va, ehtimolki, ular gazetaning taqdirini hal qilganlar. Avloniy gazetaning yopilishini o'z tarjimayi holida «yashirin tashkilotlar» bilan aloqaga, «Rafiq Sobirov» deganning xiyonatiga bog'laydi.

Xullas, gazeta yopildi. Redaksiya asbob-ashyolari, qog'ozlar va materiallar hammasi musodara qilindi. Lekin Avloniy bo'sh kelmadi. A. Bektemirov nomiga ruxsat olib «Osiyo»ni chiqara boshladi. Shoir ta'kidlaganidek, buning idorasi ham uning uyida (Sapyornaya 26)¹ joylashgan edi.

Bu gazetalar o'zbek milliy matbuotining dastlabki namunalari bo'lishi bilan ham muhim edi.

1914–1915-yillarda advokat Ubaydulla Xo'jayev² bilan «Sadoyi Turkiston» gazetasida hamkorlik qiladi. Gazetadagi she'r va maqolalarning aksariyati Avloniy qalamiga mansub. Bu hol uning tahririyatdagi mavqe'-e'tiborining ancha baland bo'lganligini ko'rsatadi. Lekin gazeta uzoq davom

¹ Sapyorlar ko'chasiidagi bu hovli turli davrda turlicha (№ 35–1907; № 26–1910; № 10–1919; № 48, 56, 72,74) raqamlangan 1988-y. 23-dekabrda «Uy muzey»ga aylantirildi. 1991-y. 15-martda buzildi.

² U. A. Xo'jayev (1865–1938) – 1900-yilda Saratov Adliya institutini bitirib kelgan. 1909-yilda Lev Tolstoy bilan xat yozishgan. 1914–1915-yillarda «Sadoyi Turkiston»da muharrirlik qilgan. 1917-yilda Turkiston muxtoriyatining harbiy ishlar vaziri bo'lgan mashhur taraqqiyparvarlardan.

etmadi. 66 soni chiqib, moddiy ahvolning tangligidan yetib qoldi¹.

Umuman, Avloniy 1904–1905-yillardan ham ijodiy, ham amaliy ish bilan qizg'in shug'ullandi. O'z she'rlarini «Hijron» taxallusi bilan e'lon qildi. Maqolalarini esa «Mulla Abdulla», «Avloniy», «Abdulla Avloniy» nomlari bilan bostirdi. So'ngroq uning ko'p ishlatgan laqablaridan biri «Indamas» bo'lgan edi.

1909-yilda «Jamiyati xayriya» ochdi va mahalliy xalq bolalarining o'qib bilim olishi uchun pul yig'ib, maktablarga tarqatdi. Bu haqda hatto Orenburgdagi «Vaqt» gazetasi yozib chiqdi².

1913-yilning oxirida toshkentlik mashhur jadidlar – taraqqiyparvarlarning tashabbusi bilan «Turon» jamiyati maydonga keldi. Uning muassislari quyidagilar edi:

1. Ubaydulla Asadullayevich Xo'jayev (Mergancha).
2. Toshpo'latbek Norbo'tabekov (Observatorskaya 3).
3. Munavvarqori Abdurashidxonov (Shayxontohur).
4. Komilbek Norbekov (Sag'bon).
5. Mulla Abdulla Avlonov (Sapyornaya 26).
6. Muhammadjon Podshoxo'jayev (Zanjirlik).
7. Kattaxo'ja Boboxo'jayev (Qor yog'di).
8. Bashirullaxon Asatillaxo'jayev (Mergancha).
9. Nizomiddin Asomiddinxo'jayev (Orqa ko'cha).
10. Karimbek Norbekov.

Jamiyatning³ 73 moddalik ushbu ruscha nizomida uning maqsad-vazifalari quyidagicha belgilangan:

¹ **Ziyo Said.** Tanlangan asarlar, G'afur G'ulom nashriyoti, T., 1974, 44-bet.

² Jamiyatning 1909-yil 12-mayda tasdiqlangan 41 moddalik Nizomidan ma'lum bo'lishicha, uning maqsad va faoliyat doirasi keng bo'lib, Sirdaryo viloyati (Toshkent Sirdaryo viloyatining poytaxti edi. – *B. Q.*) hududidagi nochor, muhtoj musulmonlarning moddiy-ma'naviy ahvolini yaxshilash, jumladan, yetimlar, keksalar, nogironlar uchun kasalxona, ambulatoriya, choyxona, oshxona, yotoqjoylar ochishdan tortib, yoshlarni maktabda o'qitish, so'ng chet ellarga yuborishgacha bo'lgan masalalarni ko'zda tutar edi. Muassislari: Toshhoji Tuyoqboyev (pedagog Y. Tohiriyning otasi), Nizomqori Mulla Husainov, Mulla Abdulla Avlonov, Munavvarqori Abdurashidxonov, Bashirulla Asatillaxo'jayev (Nizomning asl nusxasi Avloniy muzeyida saqlanardi).

³ Jamiyatning so'ngroq notarius D. Yegorov tomonidan 1916-yil 11-noyabrda tasdiqlangan va 7176 raqamli qayddan o'tkazilgan nizomi Respublika o'qituvchilar malakasini oshirish institutidagi Avloniy muzeyida saqlanmoqda.

a) aholi o'rtasida sahna ishlariga, ezgulikka muhabbat uyg'otish, jiddiy munosabat o'stirish;

b) xalq uchun spektakllar qo'yib berish va ular orqali xalqqa sog'lom hordiq bag'ishlash;

d) ma'naviy va moddiy ahvolini yaxshilashga muhtoj bo'lgan Turkiston o'lkasi doirasidagi musulmon e'tiqodiga mansub kishilarga yordam berish.

Ikkinchi bandeda jamiyatning quyidagi huquqlari belgilangan:

kechalar, konsertlar, spektakllar va shularga o'xshash ommaviy tomoshalar uyushtirish; o'z nomiga klub, musiqa kurslari, kutubxona va qiroatxona ochish; o'z nomiga boshlang'ich maktablar ochish va ta'minlash; hojatmandlarga, shu jumladan, o'quvchilarga moddiy yordam berish, ularning o'rta va oliy o'quv yurtlarida o'qishni davom ettirishlari uchun stipendiyalar ta'sis etish, shuningdek, maorif muassasalarini, rasmiy, xususiy, ijtimoiy – qanday toifada bo'lishidan qat'i nazar moddiy qo'llab-quvvatlash.

Darhaqiqat, jamiyat toshkentlik taraqqiyparvarlarning barcha faollarini atrofiga to'pladi. Uning zaminida teatr havaskorlari truppasi tashkil topdi. Uning nomida klub, kutubxona, qiroatxona, gazeta maydonga keldi. Teatrshunos M. Rahmonov yozishicha, Avloniy bosh bo'lgan teatr havaskorlari truppasi 1913-yilning oxirida 25 kishidan iborat bo'lgan. Jumladan, ularning orasida Ilin bosmaxonasi ishchisi Nizomiddin Xo'jayev, maorifchilar: G'ulom Zafariy, Shokirjon Rahimiy, Sami'qori, Fuzayl Jonboyev, Hasan qori, xizmatchi Badriddin A'lamov, «prikazchik» (ish yurituvchi) lar Muhammadjon Podshoxo'jayev, Quadratilla Yunusiy, Abdurahmon Akbarov, Quadratulla Mahsum kabilar bor edi. 1916-yilda truppga Mannon Uyg'ur, Sulaymon Xo'jayevlar a'zo bo'lib kiradilar¹.

Laziz Azizzoda bular safiga Sa'dullaxo'ja Tursunxo'jayev, Yusuf Aliyev, Muso Azimovni ham qo'shadi². Truppa afishalarida Mirmulla Shermuhamedov va Eshonxo'ja Xoniy nomlari uchrashini hisobga olsak, truppaning hozircha aniqlangan a'zolari soni Avloniyini qo'shib hisoblaganda

¹ *Qarang*. M. Rahmonov. O'zbek teatri tarixi. «Fan», T., 1968, 334-bet.

² L. Azizzoda. Yangi hayot kurashchilari. «Fan», T., 1977, 35-bet.

19 taga yetadi. Ularning aksariyati iste'dodli ijodiy yoshlar edi. Masalan, A. Akbarov durustgina shoir. Markorlik haqidagi bir she'riy to'plamning muallifi edi. Nizomiddin Xo'jayevning nomi izohga muhtoj emas. Y. Aliyev, S. Tursunxo'jayev, B. A'lamov, M. Podshoxo'jayev, Q. Ma'zumovlar so'ngroq ijtimoiy-siyosiy faoliyat bilan bir qatorda badiiy ijod bilan ham shug'ullanganlar. Y. Aliyev she'rlar yozgan, S. Tursunxo'jayevning «Turkiston vatanparvarlari» dramasi sahnaga qo'yilgan. Mashhur Mannon Uyg'ur, «Halima»ning muallifi G'ulom Zafariy, yangi o'zbek maorifchiligining asoschilaridan bo'lgan Shokirjon Rahimiy, o'zbek kino san'atining poydevorini qo'yganlardan S. Xo'jayevlarning nomi o'quvchilarimizga yaxshi tanish. Fransuz tilini bilgan, G'arb adabiyotini originalda o'qigan, she'r va hikoyalari bilan vaqtli matbuotda faol ishtirok etgan Mirmulla Shermuhamedov Hamza dramalarini xolis va odilona tahlil qilib, yuksak baholagan birinchi o'zbek teatr tanqidchisi edi...

Avloniy truppasi sahnalashtirgan birinchi asar Behbudiyning «Padarkush»i bo'ldi.

1914-yil 27-fevral Toshkentning 2000 kishilik muhtasham «Kolizey» teatri¹ tomoshabinlar bilan to'la. Galereya va yo'laklarda ham odam qaynaydi... Sahna ochiladi. O'rta bo'y, miqti, yevropacha kiyingan kishi paydo bo'ladi.

— «Muhtaram jamoat! — gap boshlaydi u. — Bugun Toshkand xalqi hayotida tarixiy kundir...» Notiq teatr va uning jamiyat hayotidagi o'rni haqida so'zlaydi. Tomoshabinlar uning har bir gapini berilib tinglaydilar.

«Teatru o'yunbozliq emas! Masxarabozliq ham emas, — davom etadi u. — Teatr bamisoli oynavand bir uykim, kirgan har bir kimsa o'z husn-u qabihini ko'ra olur... Yuziga un surtib masxaraboz shakliga kirgan zotlar tabibi hoziqdirlar...» Notiq teatrni har bir xalq milliy taraqqiyotining muhim belgilaridan deb hisoblaydi, rus, fransuz, turk, tatar, ozarboyjon turmushidan misollar keltiradi. U mashhur taraqqiychimiz Munavvarqori edi.

¹1913-yilda G. M. Sinsadze (1868–1919) tomonidan qurilgan. Uzoq-yillar Sverdlov konsert zali bo'lib turdi. Hozir savdo birjasi joylashgan.

Spektakl boshlandi. U mahalliy xalq turmushidan olingan, yerli havaskor yoshlar tomonidan qo'yilgan birinchi sahna asari mashhur «Padarkush» edi. Spektakl deklamatsiyaga ulanib ketdi.

Taraqqiychilik tug'yon urib turgan «Oila munozarasi» tinglandi. Xalq milliy kuylariga solib yozilgan, ijtimoiy dard bilan yoniq qo'shiqlar yangradi. Nihoyat tomosha tugadi. Kishilar teatrdan olgan taassurotlarini qizg'in muhokama qilganicha tarqaldilar. Shoir Tavallo bu tarixiy voqeani zavq-shavq bilan hikoya etuvchi she'r yozdi. «Turon»ning birinchi qadamiga o'ziga xos she'riy olqish va taqriz bo'lgan ushbu she'rni keltiramiz:

Cho'q munavvar etdi olamni Munavvarqorimiz,
Ko'rdimiz ravshanlig'idin fe'limiz-atvorimiz.

Ibrat oling, yoshlar, deb to'kdi ko'zdan yoshlar,
Nutqida tahrir etub bizlarni yo'q-u borimiz.

Chin ko'nguldan biz eshitduk, chin ekan aytgon so'zi,
Shuncha bid'atlarni bilduk, voy, biz iqrorimiz.

Sahnag'a qo'ydi «Padarkush» fojia Behbudidin,
Bahra oldi rus-u arman, o'zbek-u totorimiz.

Ko'rdilar nodon cho'juq, betarbiyat hangomasin,
Dedilar bizni cho'juqlar: «Emdi biz bezormiz!»

«Bu bola ermas, balo» deb nechalar qon og'ladi,
Vahmig'a ketdi o'zidan bir necha ko'knorimiz.

Bas, Ubaydullo, Karimbek-u Nizomiddinlara'
Jumla qatnashganga to o'lguncha minnatdorimiz.

Barchadin avval kelib, joy oldi, o'lturdi ko'ring,
Foydalandi, ibrat oldi necha parhezdorimiz.

Ko'p umid birlan, Tavallo, boz bir o'ynosa, deb
Belni bog'lab, o'zni chog'lab, bunda xizmatkorimiz².

¹ Ubaydulla Xo'jayev, Karim Norbekov, Nizomiddin Xo'jayev (1886–1942) – «Turon» jamiyati faollari.

² Tavallo. Ravnaq ul-islom. T., «Fan», 1993, 52–53-betlar.

Xullas, bu kun toshkentliklar xotirasida uzoq saqlanib qoldi....

«Turon» o‘z faoliyatini shunday boshlagan edi. Truppa ishida qardoshlar ham ishtirok etdilar. Jumladan, Avloniy taniqli tatar rejissori Zaki Boyazidskiy, mashhur ozarboyjon san’atkori Sidqiy Ruhillo bilan hamkorlik qildi. Masalan, truppaning spektakllarini Zaki Boyazidskiy sahnaga qo‘ygan edi. Sidqiy Ruhillo esa 1916-yilda Avloniyning taklifi bilan Toshkentga keladi va shoirning uyida truppa ko‘magida «Layli va Majnun» spektaklini qo‘yadi. Majnun rolini Sidqiy Ruhilloning o‘zi o‘ynaydi. Malluni Avloniy ijro etadi¹.

Truppaning g‘oyaviy-badiiy rahbari Avloniy edi. 1914-yilning 26-dekabrida truppa «Turkiston» nomi bilan Farg‘ona vodiysi bo‘ylab safarga chiqdi. Bir qator shaharlarda gastrolda bo‘ldi. Agar siz o‘sha yillari chiqib turgan vaqtli matbuot sahifalariga ko‘z tashlasangiz, truppaning Qo‘qon (1915-yil 7-yanv.), Andijon (9-yanv.), Namangan (21–24-yanv.), O‘sh (29-yanvar) da qo‘ygan spektakllari va ularda Avloniyning faol ishtiroki, xususan, ijrochilik mahoratiga oid ehtiros bilan yozilgan maqolalariga duch kelasiz. Ulardan ayrimlari teatrshunos M. Rahmonov² va yosh adabiyotshunos Sh. Rizayev³ tadqiqotlarida keltirilgan.

Adibning o‘zi ushbu safar munosabati bilan yozgan «Sayohat samarasi» she‘rida, «Andijon-u Marg‘ilon-u O‘sh-u Namangan-u Xo‘qand yoshlari»ning «bir-birlari bilan sirdosh» bo‘lib, «milliy ishlarga tashabbuslar» qilayotganlarini, «intiboh (uyg‘onish) davri» kelganini mamnuniyat bilan tilga olgan edi.

Avloniy truppa uchun «Avdokatlik osonmi?», «Pinak», «Biz va Siz», «Ikki sevgi», «Po‘rtugaliya inqilobi» kabi dramalar yozdi, «Qotili Karima», «Uy tarbiyasining bir shakli», «Xiyonatkor oilasi», «Badbaxt kelin», «Xo‘r-xo‘r», «Jaholat», «O‘liklar» kabi sahna asarlarini tatarcha, ozarboyjonchadan

¹ Shoirning rafiqasi S. Islomova xotiralaridan (Bizda saqlanadi – B. Q.). So‘ng «Kolizey»da qo‘yilgan. Tushirilgan yodgorlik surati matbuotda bir necha bor e‘lon qilingan.

² Qarang: M. Rahmonov. O‘zbek teatri tarixi. T., «Fan», 1968, 327–351-betlar.

³ Qarang: Sh. Rizayev. Jadid dramasi. T., «Sharq», 1997, 63–71-betlar.

tarjima qildi. Afsuski, bularning hech biri o'z davrida bosilgan emas. To'g'ri, ularning ko'pchiligi badiiy zaif. Qoramaga o'xshaydi. Hatto shunday taassurot tug'iladiki, muallif biror mavzuga zarurat sezgan-u oyoq ustida yozib qo'ya qolgan. Bir nafasda, bir o'tirishda yozgan. Bu asarlarning o'z davrida ahamiyati katta bo'lgan. Undan ayrimlari 1979-yilda nashr qilindi.

1916 -yilda Toshkentda bo'lgan taniqli sharqshunos A. Samoylovich «Kolizey»da Avloniy tarjima qilib sahna-lashtirgan «O'liklar» (Jalil Mamatqulizoda asari)ni ko'rib, o'z taassurotlarini shunday yozgan edi:

«Toshkentning ulkan «Kolizey» teatrida ozarboyjoncha-dan sart tiliga tarjima qilingan «O'liklar» pyesasi qo'yildi. Ijro juda yaxshi edi...»¹ To'g'ri, Tavallo yozganidek, teatr «taraqqiyning xabari», «millatning hayot asari» edi. Lekin, umuman olganda, teatrchilik ishlari oson kechgan emas. «Kimiki sahnada ko'rsang, ani jasorati bu!»² deganda Tavallo mutlaqo haq edi.

«1915-yilda mahalla xalqi» domlamiz, «teatrchi» bo'ldi», «masxaraboz bo'ldi», — deb meni maktabdan quvib, Mirobod mahallasidagi boshlang'ich maktabni yopdilar», — deb yozadi Avloniy o'z tarjimayi holidi.

Laziz Azizzoda esa o'z xotiralarida qadimchilarning u haqda:

«Berib ta'lim go'daklarga istibroni kog'azdan,
Atosi erdi noma'lum, anosi qaysi g'ardandur.
Saqol-u mo'ylabini qirdirib, Abdulla Avloniy,
O'rus-u churchut-u yo hindi yokim armanidandur», —

deya mazammat qilib yurishlarini iztirob bilan xotirlagan edi³.

Ikkinchi tomondan hukumat siqardi. Teatrchiliknigina emas, yangi maktabni ham «usuli jadid», «usuli savtiya» nomi bilan tarixga kirgan bu maktablar aslida chinakam fidoyilik namunalari edi.

¹ A. Самойлович. Драматическая литература сартов. Петроград. 1917. 3-бет.

² Tavallo. Ravnaq ul-islom. T., «Fan», 1993, 53-бет.

³ 1965-yil 9-fevraldagi suhbat materiallaridan (Xotiralar bizda saqlanadi — B. Q.)

Shularga qaramay, Avloniy ijtimoiy faoliyatda qizg'in davom etdi. Jumladan, uning shu yillari «Nashriyot»¹, «Maktab»² kabi shirkatlar tuzishda bosh-qosh bo'lganini eslash kifoya. Adib bularni keyinroq o'z tarjimai holida shunday izohlaydi: «Bu vaqtlarda bizning maqsadimiz zohirda teatru bo'lsa ham botinda Turkiston yoshlarin siyosiy jihatdan birlashtiruv va inqilobga hozirlov edi. Darhaqiqat, bu jamiyatlarning ishtirokchilari, xususan, Munavvarqori, shoir Tavallo, Nizomiddin Xo'jayev, Ubaydullo Xo'ja, aka-uka Saidazimboyevlar Turkistonning ma'lum va mashhur kishilari edilar.

Avloniy 1917-yil Fevral voqealaridan keyin «Yashasin xalq jumhuriyati!» shiori ostida «Turon» gazetasini chiqardi. Gazeta o'z maslak-maqsadini «Musulmonlar orasida ko'p-yillardan beri davom o'lan umumg'a zo'rlik, bid'at va odatlarni bitirmak. Kelajakda bo'ladurg'on jumhuriy idoraga xalqni tayyorlamoq» deb e'lon qildi. Biroq u juda katta qiyinchiliklar bilan dunyo yuzini ko'radi: 2-sonidayoq janjal chiqadi. Muharrirni vazifasidan chetlatadilar, eski parast ulamolar matbaa egalarining uylariga vakillar yuborib, «agarda siz Avloniy gazetasin matbaangizga bossangiz, o'lsangiz sizga janoza o'qutmasmiz» deb qo'rqitib, gazetani yakalab qo'yadilar. Avloniy Tiflisdan «Mulla Nasriddin» matbaasidan harf va harf teruvchi olib keladi. Unga bari bir yo'l bermaydilar. Avloniy gazetadan ketishga majbur bo'ladi. Uning tafsiloti quyidagicha edi: Gazetaning 2-sonida Fevral

¹ «Nashriyot» 1914-yil 19-sentabrda tuzilgan. Maqsadi: «Turkiston musulmonlari orasig'a jarida (gazeta), majalla (jurnal) va kitob kabi matbuot nashr qilub, Ovrupo madaniyatig'a xalqimizni boshlamoq va aholini oqartmak». Muassislari: Oxunjon Abdulrahmon o'g'li, Abdulhoshim Sarimsoqov, Munavvarqori Abdurashidxon o'g'li, Mulla Abdulla Avlonov, Toji-xo'ja Azizxo'ja o'g'li, Muhammadxon Podshoxo'ja o'g'li, Husanxo'ja Dadaxo'ja o'g'li (yozuvchi S. Ahmadning otasi — B. Q.), Ubaydullaxo'ja Umarxo'ja o'g'li, To'lagan Xo'jayorov (Tavallo), Saidabdullo Saidkarim o'g'li Saidazimboyev, Ilhomjon In'omjon o'g'li, Komilbek Norbekov.

² «Maktab» 1916-yil 18-martda tuzilgan. Muassislari: Muhammadxon Podshoxo'jayev, Mulla Abdulla Avlonov, Toshhoji Tuyoqboyev, Nizomiddinqori Mullahusainov, Abdusalom Abdurahmonov, Rustambek Yusufbekov (taniqli ximik Nodirbek Yusufbekovning otasi — B. Q.), Saidahmad Saidkarim Saidazimboyev, Mullayunus Tuyoqboyev, Habibullo Maqsudov, Nizomiddin Asomiddinov (Xo'jayev), Shokirjon Rahimov (Rahimiy).

o'zgarishidan, oq podshohning qulashidan ilhomlangan Mirmuhsin Shermuhamedovning Buxorodagi jaholat va mutaassiblikning fosh etuvchi «Tarixiy ikki voqea» nomli maqolasi bosiladi. Maqola atrofida katta janjal ko'tariladi. «Ulamo» jamiyati maqoladan qattiq g'azabga keladi. Muharrir Avloniy va muallif Mirmuhsin Buxoroyi sharif sha'niga shak keltirganliklari, binobarin, g'ayrisha'riy ishlari uchun kofir deb e'lon qilinadi va toshbo'ron etishga hukm chiqariladi. Mirmuhsin qochib yashirinadi, keyinchalik qo'lga tushib sazoyi etiladi va qamaladi. Avloniyni esa o'z maslagidan qaytishga, «tavba-tazarru'» etishga majbur qiladilar¹.

Gazeta boyqot qilindi. Bu hodisa katta shov-shuvga sabab bo'ldi. «Ulug' Turkiston» gazetasida Andijon tatar musulmon «Jamiyati xayriya»si nomidan Hofiz Yang'ulatov, o'zbek (turk) yoshlari nomidan Abdulhamid Sulaymoniy (Cho'lpon) lar imzo chekkan «Turkiston Protopopovlari»² (Aleksandr Dmitriyevich Protopopov, 1917-yillardagi Rossiya ichki ishlar ministri — B. Q.) degan keskin «protest» bosildi. Orenburg va Ufada chiqib turgan gazeta va jurnallar ham bu sharmandali voqeani butun tafsilotlari bilan yoritgan va Mirmuhsin bilan Avloniyni himoya qilib chiqqan edilar.

Avloniy gazetadan olib tashlangach, muharrirlikka Mulla Husayn o'g'li, keyinchalik Ozarboyjondan kelgan Afandizoda tayinlandi. Shunda ham Avloniy gazetadan uzilib ketmadi. Unga yordam berdi. «Tarjimayi hol»dan ma'lum bo'lishicha, 20-sonidan so'ng «Turk so'zi» nomi bilan o'z yo'nalishini o'zgartirgandan keyingina undan uzoqlashdi. Biroq ijtimoiy voqealardan uzoqlashmadi. Aksincha, «Turon taraqqiyparvar jamiyati»ning eng faol a'zosiga aylandi. Jamiyat raisi Mirhidoyatov va kotib Q. Yunusov tomonidan 1917-yil 25-may sanasi bilan unga berilgan bir guvohnomada «Mazkur murojaat qilganda, tegishli tashkilot va shaxslarning yordam berishlari» o'tinib so'ralgan edi. Shu yilning aprel-may oylarida Turkistonning juda ko'p shaharlarida mahalliy mehnatkashlarning kasaba uyushmalari va tashkilotlari maydonga keldi. Masalan, Toshkentdagi mingga yaqin o'zbek ishchisini jipslashtirgan binokorlar

¹ Qarang: A. Avloniy. Bugungi o'zbek vaqtli matbuotining tarixi. «Turkiston» gazetasi, 1924-yil, 295-son.

² Qarang: «Ulug' Turkiston» gazetasi, 1917-yil, 10-son.

(Ustalar jamiyati, tashabbuskorlari: olmozorlik Ochil Bobojonov, merganchalik Sultonxo'ja Qosimxo'jayev), qora ishchilar (oxunguzarlik A. Abdurashidov), hammollar soyuzi (shoirning qaynisi I. Islomov), metallistlar soyuzi (Qulmat Holmuhamedov) shundaylardan edi. Avloniy «1917-yilda Toshkentda yerli xalqlar orasida boshliq bo'lib, «O'qituvchilar soyuzi» va boshqa bir necha rabochiy soyuzlar tashkil qildim», – deb yozadi o'z tarjimai holida.

May oyidan urush orqasidagi qora xizmatga olingan mardikorlar qaytib kela boshladilar. Ularning uyushmalari paydo bo'ldi. Avloniy ularda ishtirok etdi. 6-iyunda Toshkent ishchi va soldat deputatlari Sovetiga saylanib, Eski shahar oziq-ovqat komissiyasi a'zosi qilib tasdiqlandi. Shu yilning 30-sentabridan 10-oktabrigacha bo'lib o'tgan ishchi va soldat deputatlari sovetining ikkinchi o'lka syezdiga vakil saylandi. Bu tashkilotlarda eserlarning ta'siri kuchli edi. Eserlarning o'zida ham kelishmovchiliklar yuz berib, «so'l» guruhi ajralib chiqdi. Mashhur tatar adibi Olimjon Ibrohimov. o'zbek jurnalisti Mirmuhsin Shermuhamedov rasman mazkur partiya-ga mansub edilar. Z. Validiy 1917-yilning sentabriga qadar ularga xayrixoh bo'lib kelganligini ko'p tilga oladi. Avloniy-ning ham inqilob bilan bog'liq jo'shqin she'r va maqolalari, ayniqsa «Ikki sevgi» nomli dramasi uning eserlar harakatiga unchalik befarq bo'lmaganini ko'rsatadi. Lekin eserlarning ayni shu paytlari Yettisuvda qozoq va qirg'izlarning hosildor yerlarini tortib olib joylashayotgan rus muhojirlarini qo'llab-quvvatlashlari mahalliy ziyolilarni ulardan sovutdi. Bolsheviklar esa bundan ustalik bilan foydalandilar. Ularni o'zlariga qo'shib olib, vaziyatga hokim bo'ldilar va pirovard-oqibatda hokimiyatni qo'lga kiritdilar.

Avloniy davrining mana shu shiddatli oqimi izmida borar edi.

Maktab ishi, xalq orasida ma'rifat tarqatish Avloniy-ning 1917-yilgacha bo'lgan faoliyatining bosh yo'nalishini tashkil qildi. U bu yo'lda katta fidoyilik ko'rsatdi. Shoirning Mirobodda katta qiyinchiliklar bilan ochgan maktabi Y. Tohiriy xotirlaganidek, butun Toshkentda dovr-uq qozondi. Lekin ish og'ir kechdi. Chor mustamlaka-

chilik siyosatini og'ishmay amalga oshirib borayotgan o'lka ma'muriyati maktab masalasida qattiq turdi. Har bir yangi usuldagi maktabning o'qituvchilarigina emas (ularning uy adreslarigacha talab etilgan), o'quvchilarning ham kimligi, ayniqsa, dastur va darsliklar hamda ularning mualliflari qat'iy nazorat qilindi. Avloniy shaxsiy arxivida saqlanib qolgan Sirdaryo viloyat xalq maktablari nozirining 1914-yil 19-fevraldagi 538 hamda 24-maydagi 11118 raqamli talabnomalari (chamasi, bunday hujjatlar har yili to'ldirib borilgan) shundan darak beradi.

1908-yilda Avloniyning Miroboddagi maktabi yopildi. Buning sabablari ko'p bo'lishi kerak. Avloniy, nazarimizda, o'z tarjimayi holida shulardan bittasini tilga oladi:

«Maktabimda yer, odamlar, tog'-toshlar, daryo, osmon haqinda suhbatlar o'tkazmoqqa harakat qilganimni Mirobod johil kishilari bilishib, meni kofir bo'lding, deb, maktabimni yopdilar...»¹ Adib 1909-yilda Degrez mahallasida yana maktab ochadi. Avloniy dars berish jarayonida ochilayotgan yangi usuldagi maktablar uchun har jihatdan qulay bo'lgan ko'plab darsliklar yaratish zaruriyatini his qiladi. Negaki, yangi maktabning afzalligini shunchaki targ'ib qilish, o'z o'quvchilari misolida ko'rsatish hali kifoya emas edi. Yangi o'quv sistemasining keng yoyilishi uchun uning prinsiplaridan kelib chiqib yozilgan darsliklar ham kerak edi. Avloniy yozadi: «Bizim Turkiston makotibi islomiyasinda avvaldan oxira qadar ta'lim o'linajak kitoblari: «Chor kitob», «Sabot ul-ojizin», «Fuzuliy», «Navoiy», «Xo'ja Hofiz», «Bedil», «Maslak ul-muttaqin»lar kabi she'r kitoblari o'ldig'i jumlaning ma'lumidir. Bu kitoblarning ba'zilari e'tiqod va amaliyoti islomga taalluqli mushkul masalalardan iborat o'lg'onlaridin hamda aksarlari forsiy tilda yozilg'onlari uchun yosh bolalarning onlardan istifodalari, bir narsa anglamoqlari imkon xorijinda edi»².

¹ *Qarang: A. Boboxonov, M. Maxsumov.* Abdulla Avloniy. Pedagogik faoliyati, «O'qituvchi», T., 1966, 43-bet.

² *Abdulla Avloniy.* Adabiyot yoxud milliy she'rlar, ifodayi maxsus. 1-juz, 1-tab', Ilin litogr., 1909, 1-3-betlar.

Shuning uchun ham adibning 1909–1917-yillar davomida maxsus maktab bolalari uchun yozilgan o‘ndan ortiq kitobi maydonga keldi. Uning «Birinchii muallim», «Ikkinchi muallim», «Turkiy Guliston yoxud axloq», «Maktab gulis-toni» singari darsliklari, «Adabiyot yoxud milliy she’rlar» to‘plami inqilobga qadar bir necha bor qayta bosilib chiqdi va Turkistonning juda ko‘p yangi usul maktablari uchun qo‘llanma bo‘lib xizmat etdi. «Muallim afandilar va adabiyot muhiblari banim bu asari nochizonalarimni iltifotsiz qoldurmadilar. Turkistonning eng mashhur muallimlari dars jadvalina kiritub, maydoni ta’lima qo‘ydilar»¹, – deb yozgan edi Avloniy mamnuniyat bilan. Ma’lum sabablarga ko‘ra bosilmay qolgan «Uchinchi muallim», «Maktab jug‘rofiyasi», «Hisob masalalari» singari darslik kitoblari haqida ham adibning zamondoshlari juda iliq fikrlarni aytadilar. Darhaqiqat, bu asarlar inqilobgacha bo‘lgan o‘zbek maktabi, pedagogik fikri taraqqiyoti tarixida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. 10-yillarda «Nashriyot», «Maktab» kabi turli shirkatlarning dunyo ko‘rishida ham katta xizmat qildi. 1914-yil 19-sentabrda ta’ sis etilgan «Nashriyot» shirkatining 28 punktli rus va o‘zbek tillarida yozilgan shartnomasida uning asosiy maqsadi «Turkiston o‘lkasidagi musulmon aholisi o‘rtasida umumiyevropa madaniyati va ma’rifatini gazetalar, jurnallar, kitoblar va ularning savdosi orqali yoyish», deb ko‘rsatilgan. 1916-yil 18-martda tuzilgan, notarius Dm. Yegorov tasdiqlagan «Maktab» shirkatining 37 bandli shartnomasida ham shu maqsad tilga olinadi². Keyingi shirkatning muassislari orasida Avloniy va M. Podshoxo‘jayev bilan bir qatorda mashhur Nizomiddin Xo‘jayev va Shokirjon Rahimiy, 1907–1910-yillarda «Ta’limi alifbo», «Ta’limi soniy» kabi darsliklar yozib, 1918-yilda Toshkentda Langar mahallasida xotin-qizlar maktabi ochgan Rustambek Yusufbekov, taniqli ma’rifatparvar, Avloniy bilan birgalikda 1909-yilda «Jamiyati xayriya» tuzgan Toshhoji Tuyuqboyevlar ham bor edi.

¹ Ko‘rsatilgan asar. Bir-iki so‘z, 4-juz, 1-tab‘, Orifjonov litogr., T., 1916, 2-bet.

² Har ikki hujjat Respublika o‘qituvchilar malakasini oshirish institutidagi A. Avloniy muzeyida saqlanadi.

Darsliklar yaratish yo'lida

Asrimiz boshlarida yangi maktablar uchun tuzilgan alifbelar anchagina bor. Agar uning ro'yxati tuziladigan bo'lsa, boshida, shubhasiz, Saidrasul Aziziyning «Ustozi avval»i bilan Munavvarqorining «Adibi avval»i turadi. Avloniyning «Birinchi muallim»i ham o'zining ma'lum o'rniga ega.

«Birinchi muallim» 1917-yilga qadar 4 marta nashr etilgan. U, muallif ta'kidlaganidek, «avvalgi sinf shogirdlari uchun» yozilgan edi. Avloniy uni yozishda o'ziga qadar bo'lgan mavjud darsliklarga, birinchi navbatda «Adibi avval» va Saidrasul Aziziyning «Ustozi avval»iga suyandi. Dars berishi jarayonida orttirgan tajribalaridan samarali foydalandi. Pirovard natijada zamon talablariga javob bera oladigan, ayni paytda Aziziy boshlab bergan yo'lni takomillashtiruvchi original asar yozishga muvaffaq bo'ldi.

Muallif kitobida oddiydan murakkabga borish prinsipiga qat'iy amal qiladi, uni «tadrijiy suratda tartib etadi». Darslar harflar alifbosi tartibida keltiriladi. So'ng navbati bilan qaysi o'rinda qanday yozilishi va ularga oid ixcham, sodda misollar beriladi. Bosh harflar, o'rta harflar, oxir harflar tushuntiriladi. Nihoyat, matnlarga o'tiladi: dastlabki matni «Maktab» deb atalgan. Unda, tabiiyki, maktabning fazilatleri haqida gap ketadi. Adib o'z so'zlarini:

Taraddud birla maktabda o'qing o'g'lonlar, o'g'lonlar,
Bo'lursiz bir kun olamda zo'r insonlar o'g'lonlar, —

satrlari bilan tugatadi.

«Ikkinchi muallim» yuqoridagi kitobning bevosita davomi, «Alifbodan so'ng o'qutmak uchun» yozilgan, «axloqiy hikoyalar, adabiy she'rlar ila ziynatlangan». Binobarin, u — darslik-majmua. Kitob dastlab 1912-yilda Toshkentda G'ulom Hasan Orifjonov litografiyasida bosilib chiqdi. So'ngra 1915—1917-yillarda qayta nashr qilindi. Boshqa asarlaridagi singari bunda ham nashrlar o'zaro farq qiladi, mukammallashib boradi. Asarga:

Shavkati inson erur ilm-u adab,
E'tibor etmas anga mol-u nasab, —

degan satrlar epigraf qilib olingan. Kitobning birinchi nashridagi hikoyalar qirqdan kam edi, so'nggi nashrida ular qirqdan ortiq. Hikoyalar aksari nasriy bo'lib, ularning barchasi bolalarning yoshiga, aqliga, savodiga mos. «Birinchi muallim»dagi singari Avloniy bu asarida ham hikoyalarning hayotiy va qiziqarli bo'lishiga, ifodaning sodda va aniqligiga alohida e'tibor beradi. «Eng oson usul ila», «Ochuq til va oson tarkib ila» yozishga harakat qiladi. Kitobni o'qir ekanmiz, Avloniyning xalq og'zaki ijodidan samarali foydalanganligini yaqqol ko'ramiz. Ulardan chiqariladigan hissa ham ko'pincha xalq maqollaridir. Ayni chog'da u Sharq she'riyatining o'lmas asarlaridan oziq oldi. Adibning bir qator hikoyalarida Navoiyning mashhur «Hayrat ul-abror»i, Sa'diyning «Guliston» va «Bo'ston»i ta'siri ochiq ko'rinib turadi. Ba'zan o'zbek adabiyotida hikoyachilikni yuqori bosqichga olib chiqqan Poshshoxo'janing «Miftoh ul-adl», «Gulzor» to'plamlaridagi ma'lum va mashhur hikoyalarni qayta ishlash, davrga moslashtirish seziladi.

Adib XIX asr rus klassik adabiyotidan, ayniqsa, L. N. Tolstoy va I. A. Krilov asarlaridan ham bahramand bo'ldi. Ularning ayrimlarini ijodiy qayta ishladi.

Asrimiz boshidagi ziyolilarimizning ma'lum qismi rus klassik adabiyoti bilan yaqindan tanish edi. Faqat rus adabiyoti emas, umuman Yevropa madaniyatidan xabardor edilar. To'g'ri, bu oshnolik tatar va ozarboyjonlardagi singari chuqur bo'lmagan. Ularda ma'lum tarixiy sharoit taqozosi bilan bu hol ertaroq boshlangan edi. Masalan, tatar adabiyotshunosligida 1812-yildagi Vatan urushida ishtirok etgan bir tatar soldatining Gyote bilan Sharq dostonchiligi haqida suhbat qurgani keyingi paytlargacha naql qilinadi. XIX asrdagi Turkistondan bunday faktlarni topish qiyin, albatta. Lekin so'ngroq peshqadam ziyolilarimizning rus va jahon madaniyati haqida umumiy tasavvurga ega bo'lganliklari haqida ayrim dalillar yo'q emas. Masalan, Muqimiyning jiyani Ro'zimuhammad Do'stmatovning taqdir taqozosi bilan Moskvada o'qishi, Furqatning Toshkentda «Turkiston viloyatining gazetisi»da «tarjimonlik» (Muqimiy) qilishi yuqoridagiday taxmin qilishga imkon beradi. 1905-yildan keyin esa adabiy-madaniy muloqot kuchayib bordi. Ko'pgina

ziyolilarimiz Rusiyaning markaziy shaharlarida bo'lishdi. O'nlab yoshlarimiz Ufada, Orenburgda o'qidilar. «Vaqt» gazetasining Turkistonga kelgan muxbiri Shahid Muhammadyorov «Turkiston maktublari» maqolasida yarim foiz aholisi ham ruscha bilmaydigan Samarqandday shaharda Peterburg harbiy meditsina akademiyasini tugatgan, 1913–1914-yillarda Bag'dodda Rusiya elchisi bo'lib turgan Abdurahmon Ali o'g'lini ko'rib hayratga tushgan va «tabiatning qaltis hazili» deb yozgan edi. Qolaversa, biz bugun Mustaf Cho'qayev, Ubaydulla Xo'jayevlarning Rusiya universitetlarida, Fitratning Istanbul dorilfununida o'qib qaytganligini yaxshi bilamiz.

Ikkinchidan, Orenburg va Qozondan chiqib turgan «Sho'ro», «Ong» kabi jurnallarda G'arb klassiklarining juda ko'p asarlari tarjima qilinib bosilib turgan edi. Daniel Defoning «Robinzon Kruzo»siga o'xshash asarlar alohida nashr etilib, keng tarqalgan edi. Bu jurnal va nashrlar esa deyarli har bir peshqadam o'zbek ziyolisining uyida bo'lardi. Binobarin, Mirmuhsinning mashhur fransuz pedagogi Pistolitsi haqida maqola yozishi, Aziziy, Aliasqar Kalinin, Abdulla Avloniyning rus klassiklaridan tarjima qilishlari, ulardan ta'sirlanib asarlar yozishlari ajablanarli hol emas edi.

«Arslon va ayiq» hikoyasida do'stlik va hamjihatlikning hayot moyasi ekanligi ibratli bir voqea orqali ko'rsatiladi.

Arslon bilan ayiq do'stlashadi. Do'stlar bir kuni ovga chiqadilar. Ancha urinishlardan so'ng bir kiyikni qo'lga tushiradilar. Lekin nogahon o'rtada janjal chiqadi. Arslon kattaligini pesh qiladi va o'ljaning ko'prog'ini talab etadi. Ayiq esa kichikligiga qaramasdan ko'p mehnat qilganini aytadi. Bahslashuv urushga aylanadi. Ikkala tomon ham holdan toyadi. Qimirlashga majoli qolmaydi. Bundan bo'rilar xabar topadilar va o'ljani pok-pokiza tushiradilar. O'z qilmishlaridan pushaymon do'stlar surgalib kelib, qoldiq suyaklarni chaynash bilan kifoyalanadilar.

Avloniy birdamlikka alohida urg'u beryapti. Bir hikoyasida chumolilar hamkorligini o'rnak qilgan edi. Endi ittifoqsizlikning zarari, balki, halokatli oqibatini ko'rsatmoqda. U xususiy emas, milliy dard edi. Faqat Avloniy

zamani uchun emas, undan keyingi 80–90 yil mobaynida ham eng muhim muammolardan bo‘lib kelayotir.

«Eshak ila bulbul» masali I. A. Krilovdan qilingan erkin tarjimadir. Aliasqar Kalinin uning nasriy mazmunini bergan edi. Avloniy she‘riy yo‘l bilan tarjima etdi. Masalning asosiy ruhini – go‘zallikning ulug‘vorligi, xunuklikning tubanligini saqlab qoldi. Lekin unga milliy kolorit baxsh etdi. O‘zbek o‘quvchisining didi va tushunchasiga mos tushadigan, unga oson singadigan tavsiflar kiritdi.

Kitobga kiritilgan hikoyalarning ikkitasi bevosita do‘stlikka bag‘ishlangan bo‘lib, biri «Yolg‘on do‘st», ikkinchisi esa «Chin do‘st» deb nomlangan. Adib mazkur masalaning kishilar hayotida favqulodda ahamiyatga ega ekanligini yaxshi anglaydi. Shuning uchun ham unga alohida e‘tibor bilan qaraydi. Ayniqsa, haqiqiy do‘st orttirish yoshlikdan boshlanishini, binobarin, bu sifatlarni yoshlikdan singdirib borish zaruratini yaxshi his qiladi. «Yolg‘on do‘st» L. N. Tolstoyning «Ikki do‘st» hikoyasining tarjimasidir. Uni dastlab Aliasqar Kalinin «Muallimi soniy»siga tarjima qilib kiritgan edi. Uning mazmuni shunday: ikki do‘st safarga chiqadilar. Yo‘l tog‘ ichidan o‘tar edi. Do‘stlarning biri uzoqdan yo‘lbarsni ko‘rib qoladi va yugurgancha daraxtga chiqib oladi. Ikkinchisi shoshilib, nima qilishini bilmay qoladi va yerga cho‘zilgancha o‘zini o‘likka solib yotib oladi. Yo‘lbars uni iskab ko‘radi va o‘lik gumon qilib, qaytib ketadi. Daraxt tepasiga qochib yashiringan o‘rtoq daraxtdan tushadi va yo‘lbars uning qulog‘iga nima deb ketganini bilmoqchi bo‘ladi. «Shodlig‘ingda o‘rtoq bo‘lib, g‘am vaqtinda tashlab qochadirg‘on nomard kishilar ila yo‘ldosh bo‘lma deb ketdi», – javob beradi u.

Ikkinchi hikoya she‘r bilan yozilgan. Mazmuni shunday: ikki kishi do‘stlashadi. Bir kuni safarga chiqadilar. Nogahon bir daryoga duch keladilar. Kemaga tushadilar. Nima bo‘ladiyu, kema ag‘darilib, do‘stlar suvga qulaydilar. Suvchi xabar topib, qutqarmoqchi bo‘lganida quyidagi manzarani ko‘radi:

Ul iki do‘stning birini tutsa suvchiga dedi:
Qo‘y mani, avval borib do‘stimni qutqar beziyon.
Suvchi borib ushlasa o‘rtog‘ini,
Ul ham aytar do‘st qutulsin deb fig‘on.

Shoir shunday xulosalaydi:

Ko'rdingizmi, ey suchuk o'g'lonlar,
Do'stlig'din bu siza bir doston.

Ko'rganimizdek, chin do'st bilan yolg'on do'st bir-biriga qarama-qarshi qo'yilgan va do'stlikdagi sadoqat, mardlik kabi fazilatlar ulug'lanib, soxta do'stlik, nomardlik kabi yomon xususiyatlar qoralanmoqda. Har ikki hikoyaning asarda ketma-ket berilishi ham shuni ko'rsatib turibdi.

Alisher Navoiyning «Hayrat ul-abror»iga kirgan hikoyalardan birida shunday voqea keltiriladi: To'rt ulus xoni Temur ko'ragon Hind iqlimiga yurish qiladi. Jang shiddatli bo'ladi. Xon zafar qozonadi, lekin ko'ngliga adovat g'ulg'ulasi tushadi. Hammani tig'dan o'tkazishga farmon beradi. Qon daryo bo'lib oqadi. Chapdastlik bilan tig' tortayotgan xon askarlari nogahon ikki yorga duch keladilar. Siyoh ularning birini chopmoqchi bo'lib qilich ko'tarsa, ikkinchisi boshini tutadi. Unga shaylansa – narigisi. Xullas, biriga tig' ko'tarsa, ikkinchisi uning oyog'iga o'zini tashlar va oldinroq o'ldirishni iltijo qilardi. Ular bir-birlariga o'z boshlarini in'om etar, bir lahza bo'lsa-da, boshqa birlarining omon turishini tilab, tig' talashar edilar. Bu hol ancha davom etadi. Nogoh el orasida «Omon-omon!» nidosi taraladi. Bu ikki yor bir-biri uchun jonidan kechgan edi, shoh ham elning gunohidan o'tadi. Bu ikki yor sadoqatlarini bayroq qilib elni ham, o'zlarini ham xalos qiladilar¹.

Bu hikoya «Vafo» maqolatida berilgan. Avloniy hikoyasida shuning ta'siri ravshan ko'rinib turadi. To'g'ri, Avloniyda undagi ishqiy ohang yo'q, vaziyatlar birmuncha boshqacharoq, lekin har ikki hikoyaning pafosi mushtarak.

«Ustozi avval»dagi «Bir necha do'stlig' uchun ahd qilg'on musofirlar»² she'riy hikoyasidagi vaziyat bilan mazkur hikoya orasida yaqinlik bor. Masalan, unda ham do'stlar safarga o'tlanadilar. Yo'l daryoga to'g'ri keladi. Muz ustidan o'tishayotganda nogoh muz sinib, do'stlardan biri suvga tushib ketadi. Lekin bu sinovda mazkur hikoyadagi

¹Qarang: Alisher Navoiy. Xamsa. O'zFA nashriyoti, T., 1960, 83–84-betlar.

²Saidrasul Aziziy. Ustozi avval. 14-tab', T., Ilin litogr., 1913, 44–45-betlar.

do'stlar boshqacha yo'l tutadilar. Ular bir-birlariga «Siz boring, siz boring» qilishadi. Suvga tushgan do'stni begonalar qutqarib oladilar. Binobarin, bu yerda masala butunlay boshqacha qo'yiladi va boshqacha hal qilinadi. Aziziy sadoqatli do'stlikni soxtalikni qoralash orqali ulug'laydi.

«Janjalchilik zarari» hikoyasida takabburlik va manmanlikning yomon oqibatlari ixcham bir voqea yordamida aniq va ta'sirchan yetkaziladi: katta bir ariqning ustidan o'tish uchun uzun bir taxta qo'yilgan. Ikki echki unga bir vaqtda ro'para kelib qoladi. Ikkalasi ham bir-biroviga yo'l berishni xohlamaydi. Ahvol suzishgacha borib yetadi va har ikkalasi ham suvga qulab tushadi. Bu hikoya «Ikki uloq» nomi bilan Aliasqar Kalininning «Muallimi soniy»sida ham uchraydi.

Inson fe'lini hayotiy voqealar orqali ko'rsatuvchi latifa va hikoyatlar, afandi sarguzashtlari xalq og'zaki ijodimizda benihoya ko'p. «Ikkinchi muallim»ni ko'zdan kechirar ekanmiz, biz ulardagi hikoyalarning ko'pchiligini mana shu zaminda maydonga kelganini, adib ularni qayta ishlab, zamon ruhini singdirganini ko'ramiz. Asardagi «Taqsim», «Ikki devona», «Ochko'zlik», «Aqlli bog'bon» va shularga o'xshash qator hikoyalarda bu hol sezilib turadi.

J. Sharipov «Badiiy tarjimalar va mohir tarjimonlar» kitobida L. N. Tolstoy tarjimalari munosabati bilan qadim Sharq folkloridagi ma'lum va mashhur bir hikoyani keltiradi. Unda o'z ustomonligi bilan qozini lol qoldirgan o'g'ringning tadbirkorligi haqida gap ketadi:

«...zamoni o'tib erdi, qozining xotini eshikdan kirib keldi. Bularning oldilariga dasturxon yozib, tovuqning kabobini qo'ydi. Qozi dilida aytdi: «Hech munda yaxshi maslahat yo'qturki, bul tovuqni taqsim qilmoqni o'g'riga havola qilsam, toki agar yaxshi taqsim qila bilmasa, ani izo berib manfa'l va majmul qilsam».

Qozi aytdi: «Ey shayx, bu tovuqning qismati sizdin bo'lsun, taqsim qiling». O'g'ri qabul qilib, tovuqni qo'liga olib, pora-pora qilib, boshini qozining oldiga qo'ydi va gardanini xotunining oldiga qo'ydi va tanasini o'zining oldiga qo'ydi. Va aytdi: «Bismillo, olinglar va surati ushubdur».

Qozi aytdi: «Ey tarror, sanga taqsimi sahih qilg'il deb aydim, bu nechuk taqsimdur?» O'g'ri aytdi: «Avval boshi-

ni sening oldingga qo'ydumki, bu uyning boshlig'idursan va gardanini xotuningni oldiga qo'ydumki, xotun bamisoli gardan, boshga yaqin bo'lgandek, erga yaqin bo'lur va ikki qanotini farzandlarining oldiga qo'ydumki, farzand otani(ng) qanoti bo'lur va tanasini o'zum olding'a qo'ydumki, man sizlarga mehmondurman». Qozi hayron bo'ldi va hech javob aytolmadi»¹.

Professor Hodi Zarifov L. N. Tolstoyning «Bir mujikning g'oz taqsim qilg'oni» hikoyasining zamirida Sharq hikoyalaridagi sujet yotadi², – degan fikrni bildiradi. Darhaqiqat, Sharq folklori bilan yaxshi tanish bo'lgan buyuk adib undan istifoda qilgan bo'lishi ehtimoldan uzoq emas. Aliasqar Kalinin L. Tolstoy hikoyasini o'zbek tiliga tarjima qildi va kitobiga kiritdi. U quyidagicha edi: «Bir kambag'al mujik bor edi, ul mujikning bolalari ko'p erdi, mol zotidan birgina g'ozni bor edi. Bir kuni mazkur mujik yegani ovqat topolmay o'sha yolg'uz g'ozini ushlab, so'yub, pishirub bir to'rag'a peshkash, ya'ni tortiq qilib olib bordi. To'ra g'ozni olib mujikka aytdi: Oллоh rozi bo'lsin, olib kelgan tortug'ingga, ammo g'oz bitta, bular oltita, chunonchi, o'zum, xotunim, ikki o'g'lim va ham ikkita qizim: qandog' qilib bul g'ozni bemalol taqsim qilsak ekan, – dedi. Mujik: – O'zum yaxshilab taqsim qilib berayin, – deb qo'liga pichoqni olib g'ozning boshini kesub, – siz uyga boshsiz, sizga boshi, – deb to'raning qo'liga boshini berdi, ondin keyin g'ozning dumini kesib olib, «siz doimo uyda o'lturub uy poylaysiz, sizga dumi», – deb to'raning xotunining qo'lig'a g'ozning dumini berdi, ikki oyog'ini kesib olib: «otangizning yo'lini bosmoqg'a sizlarga oyog'i, – deb g'ozning ikki oyog'ini ikki o'g'liga berdi va yana g'ozning ikki qanotini kesib olib: «Sizlar uydan chiqib ketasizlar, ya'ni er qilasizlar, sizlarga qanoti», – deb ikki qizga g'ozning ikki qanotini berdi. «Qolg'onginasini men o'zim olaman taqsimonaga», – deb o'ziga butun g'ozni oldi. Mujikning qilg'on ishi to'rag'a manzur bo'lub, to'ra kulib, anga g'alla va pul in'om qildi.

¹ Qarang: J. Sharipov. Badiiy tarjimalar va mohir tarjimonlar. T., 1972, «Fan», 106-bet.

² O'sha kitob, 104-bet.

Bu hodisani bir boy mujik eshitib, besh g'ozni pishurib, mazkur to'raga olib borib tortiq qildi.

To'ra g'ozlarni olib boy mujikka aytdiki, g'oz besh adad ekan, bizlar oltitadur. Bu g'ozni nechuk bemaol taqsim qil-sak ekan. Boy mujik o'yladi-o'yladi, qandog' qilib bo'lishni ilojini hech topolmadi. Eng oxiri to'ra kambag'al mujikni chaqirtirmoqqa buyurdi g'ozlarni taqsim qilmoq uchun. Kam-bag'al mujik darhol yetib keldi va bir g'ozni to'ra bilan xo-tuniga berib: «Sizlar ham g'oz bilan uchta bo'ldingiz», – dedi. Bir g'ozni ikkita o'g'liga berib: «Mana sizlar ham uchta bo'ldingiz», – dedi va yana bir g'ozni ikkita qiziga berib: «Siz-lar ham uchta bo'ldingiz», – dedi. Qolgan ikki g'ozni o'ziga olib: «Mana, bizlar ham uchta bo'ldik. Hammamiz barobar», – dedi. Muni ko'rib, to'ra kulib, kambag'al mujikka yana in'omlar berdi, ammo boy mujikka hech nima bermadi¹.

O'z zamini bilan qadim Sharq xalqlari folkloridagi sujetga borib taqaladigan bu hikoya Avloniyga ma'lum edi, albatta. Negaki, «Muallimi soniy»ning 1903, 1907-yil nashrlaridan u bexabar bo'lgan bo'lishi mumkin emas. Ehtimolki, u L. N. Tolstoy hikoyasining originalini ham bilardi, chunki buyuk adibning ko'pgina hikoyalarini o'zbek tiliga tarjima qilgan kishining o'sha paytlarda ma'lum va mashhur bo'lgan bu hikoyasidan xabarsiz bo'lishi ehti-moldan uzoq. Hatto uning xalqimiz orasidagi turli mu-qobillari ham Avloniyga ma'lum bo'lgan deyishga asos bor. Negaki, adib xalqimizning boy ijodini yaxshi bilgan. Ularni to'plagan va o'shalar asosida o'nlab hikoyalar yozgan. Buni Avloniyning «Birinchi muallim», «Ikkinchi muallim», «Maktab gulistoni» asarlaridagi hikoyalari ochiq-oydin ko'rsatib turadi. Jumladan, uning «Ikkinchi muallim» kito-bidagi «Taqsim» hikoyasida buni ko'rish mumkin. Hikoya ancha sodda va ixcham. U bolalarning psixologiyasiga, yosh xususiyatlariga, fe'l-odatlariga benihoya moslashtirilgan.

Mazmuni quyidagicha:

Ikki bola ko'chada o'ynar edilar. Tasodifan bir yong'oq topib olishdi. O'rtada janjal chiqdi. «Sendan oldin men uni

¹Aliasqar Kalinin. Muallimi soniy. 2-tab', T., Porsev litogr., 1907, 58–59-betlar.

ko'rdim, u — meniki!» — derdi biri. — Yo'q, uni yerdan men oldim. U — meniki!» — derdi ikkinchisi. Shu asnoda bir yigit kelib qoldi. Voqeadan voqif bo'ldi. Sizlarga o'zimga yaxshilab taqsimlab beraman, dedi-da, yong'oqni ularning qo'lidan oldi. Chaqib ikki pallaga ajratdi. Yarim po'choq'ini biriga, qolgan yarmini ikkinchisiga berdi. Arzimas qoldig'i esa, taqsim qilganim uchun menga, dedi-da, mag'zini og'ziga solib yo'lida davom etdi. Bolalar po'choqni ushlaganlaricha hang-u mang qoldilar.

«Ikki devona» hikoyasi xalq latifalariga yaqin turadi. Unda yumoristik ohang, chuqur xalqchil asosga ega bo'lgan mutoyiba ruhi kuchli, mazmun qiziqarli:

«O'tgan zamonda bir devona bir shaharga borub, har kimni urub-so'kub nima uchun odamlar hammasi bir tarafga qarab yurmas(lar). Biri bu tarafga ketsa, biri u tarafga ketar, dedi. Odamlar javob berdilarki, har kim o'z ishi bor tarafga borur. Biri bozorga borsa, biri uyiga qaytur, dedilar. Devona bularning so'zini qabul qilmadi. Oxirida arolaridan biri turub, bu devonadir. Devonaning so'ziga shoyad devona javob bersa, deb bir devonani olib keldi. Birinchi devona so'rdiki, yer yuzidagi odamlar nimaga bir tarafga qarab yurmaslar?

Ikkinchi devona: — Yer kemaga o'xshash suv ustinda turadur. Agar odamlar hammasi bir tarafga qarab yursalar, barchamiz suvga og'darilib ketarmiz, — deb javob berdi.

Birinchi devona: — Balli do'stim! Hammadan san yaxshi javob berding! — deb jo'nab ketdi.

Hissa: Har kishiga o'z maslakdoshining so'zi maqbuldur».

«Aqlli bog'bon» hikoyasi avloddan avlodga o'tib, xalqimiz orasida bugungi kunga qadar saqlanib kelayotgan, mehnatkash elning ming yillik tajribalari zaminida tug'ilib, hikmat darajasiga ko'tarilgan ma'lum va mashhur naql asosida qurilgan. Uning mazmuni quyidagicha edi:

Bir bog'bonning uch o'g'li bor. Lekin bolalar dangasa va ishyoqmas o'sganlar. Otada ularga meros qoldiradigan tangga-tillo yo'q. Bu ketishda esa ularning ko'p o'tmay, xorzor bo'lishi aniq. Ota umri tugayotganini bilib, farzandlari taqdiridan tashvishga tushadi. O'ylab-o'ylab shunday yo'l tutadi. Har uchala o'g'lini yoniga chaqiradi. «O'g'lonlarim, —

deydi u, — mening ajalim yetganga o‘xshaydi. Ko‘zim ochiq ekan, vasiyatimni sizlarga aytib ketay. Mehnat-u mashaqqat bilan bir ko‘za oltin yig‘ganman. Uni man shu bog‘ga, toklarning birini tagiga ko‘mganman. U — sizlarniki. Biroq bu ishga ko‘p yil bo‘ldi. Harchand urinsam ham ko‘milgan joyini xotirlay olmadim. Uni o‘zlarinigiz izlab topinglar va o‘zaro bo‘lishib olinglar». Ko‘p o‘tmay chol jon beradi. Bir ko‘za tilla daragini eshitgan uch ishyoqmas uni izlashga tushib ketadilar. Bog‘ning har yerini kavlab chiqadilar. Sirli ko‘za chiqmaydi. Yana erinmasdan kavlashga tushadilar. Kutilgan natija esa hamon yo‘q. Shu taxlit bog‘ ichi bir necha qatla ag‘dar-to‘ntar qilinadi. Yerlar qazilaverib, tuproqlari kulga aylanib ketadi hamki, oltinli ko‘za topilmaydi. Bu orada uzumzordagi toklarning eng chuqur ildizlarigacha ochib ko‘miladi va bog‘da o‘sha yili shunday hosil bitadiki, undan bir necha ko‘zani to‘ldirgulik oltin oladilar. Uch dangasa ota gaplarining asl ma‘nosini, «oltin — mehnatda» ekanligini tushunib yetadilar.

Avloniy mehnatni sharaflovchi mana shu naqlga murojaat qildi. Uni nihoyatda sodda va ixcham shaklga solib, bolalarga taqdim etdi. Bu bilan bolalarda mehnatga muhabbat uyg‘otishga, har kim baxt va kamolotga faqat mehnat orqaligina yetishishi mumkinligini ta‘kidlashga intildi. Kitobda mazkur mavzuga bag‘ishlangan hikoyalar anchagina bor. Binobarin, muallif bu masalaga alohida e‘tibor bergan.

Nodonlik va jaholatga qarshi kurash, uni so‘ngsiz qahr-u g‘azab bilan inkor etish, uni jami fojia va baxtsizliklar sababkori sifatida talqin qilish jadid adabiyotining asosiy xususiyatlaridan birini tashkil qiladi. Bu mavzu ushbu adabiyotning barcha janr va turlarida ishlandi. Faqat badiiy adabiyot emas, umuman XX asr boshidagi madaniy harakatchiligimizning hamma jabhalarida bu hukmron ruh edi. Shu sababli Avloniy xrestomatiyasidagi o‘nlab hikoya va masallar orasida bu mavzudagi hikoyatlar bo‘lmasligi mumkin emas edi. Kitobda nodonlikni qoralovchi, ilm-ma‘rifatni ko‘klarga ko‘taruvchi talaygina she‘riy va nasriy hikoyalar bor. Ulardan faqat bittasi — «Ilmsizlik balosi» nomli she‘riy hikoya haqida to‘xtab o‘tamiz. Mazmuni juda jo‘n:

Bir kishi xat tanimas edi. Kasal bo‘ldi. Tanasiga yara toshdi. O‘g‘lini tabibga yubordi. Tabib shishada dori berdi:

birini ichish, ikkinchisini surish uchun. Kasal ota savodsizligi uchun ularni farqlay olmadi. «Sharbat» deb yaraga suradigan zaharli dorini ichib jon berdi.

To'g'ri, muallif ranglarni biroz quyuqlashtirgan. Ilmsizlikning yomon oqibatiga fojiviy tus bergan. Bu ishni atayin qilgan. Negaki, bu xil bo'rttirishning ta'sir kuchi juda katta bo'lishini yaxshi tushungan. Qabariq, serbo'yoq tasvir 1906–1917-yillar o'zbek adabiyotining muhim xususiyatlaridan biridir. Xususan, shoirlarimiz ilm-ma'rifatning ahamiyati, jaholatning zarari haqida to'xtalganlarida bu tushunchalarni oq-qora bo'yoqlarda, o'zaro keskin zid musbat-manfiy qutblarda talqin qilishga intiladilar. Bu hol Avloniyning she'riyatida, ayniqsa, ravshan ko'rinadi.

Xullas, adibning har ikki «Muallim»dagi ixcham she'riy va nasriy hikoyalari, bir tomondan, usuli jadid maktablari darsliklarining mazmun va qurilishini anglashga yordam bersa, ikkinchi tomondan jadid adabiyotining ustuvor yo'nalishlarini aniqlashda muhim material bo'lib xizmat qila oladi. Bejiz emas, yosh tadqiqotchi R. Barakayev Avloniy va XX asr o'zbek bolalar adabiyoti masalasini atroflicha o'rganib, uni ushbu sohaning «yetakchi namoyandasi»¹ sifatida baholaydi.

Mukammal insonni o'ylab...

1913-yilda Avloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» asari bosilib chiqdi. 1917-yilda ikkinchi marta nashr qilindi. Kitob maktablarning yuqori sinf o'quvchilariga darslik sifatida yozilgan. Lekin asrimiz boshlaridagi o'zbek jadid ma'rifatchiligining noyob hodisalaridan bo'lgan bu asarning ahamiyati faqat maktab doirasi bilan cheklanmadi. U adabiyot va axloq havaskorlari uchun ham qo'llanma bo'lib xizmat qildi.

Asarda insonlarni «yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir ilm» – axloq haqida fikr yuritiladi.

Axloq, bu – xulqlar majmuyi. Xulq esa, ezigulik yoxud razillikning muayyan bir insonda namoyon bo'lish shakli.

¹ R. Barakayev. XX asr boshlaridagi o'zbek bolalar adabiyoti va A. Avloniy ijodi. FFN ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dis. avtoreferati, T., 1994, 27-bet.

Binobarin, har bir xulq ezgulik va oliyanoblikning yoki razillik va badbinlikning timsoli. Shu jihatdan ular yaxshi va yomonga bo'linadilar. Lekin bular kishida o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi. Ularning shakllanishi uchun ma'lum bir sharoit, tarbiya kerak. Kishilar tug'ilishdan yomon bo'lib tug'ilmaydilar. Ularni muayyan sharoit yomon qiladi. Demak, hamma narsa tarbiyaga bog'liq. Tarbiya «yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo sadoqat, yo falokat masalasidir».

Tarbiya tug'ilgan kundan boshlanadi va umrning oxiriga qadar davom etadi. U ikki bosqichdan – uy va maktab tarbiyasidan tashkil topgan.

Avloniy tarbiyaning doirasini keng tushunadi. Uni birgina axloq bilan chegaralab qo'ymaydi. «Sog' tanda sog' aql» degan hikmatning bejiz emasligini yaxshi biladi. Gapni, birinchi navbatda, bolaning sog'lig'i haqida qayg'urish lozimligidan boshlaydi.

«Badanning salomat, quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o'qumoq, o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchlik, kasalsiz jasad lozimdur».

Avloniy masalaning falsafiy asosiga ko'chadi. Jism bilan ruhning uzviy birligi haqida gap ochadi: «Badan tarbiyasining fikr tarbiyasiga ham yordami bordur. Jism ila ruh ikkisi bir choponning o'ng ila tersi kavidur. Agar jism tozalik ila ziynatlanmasa, yomon xulqlardan saqlanmasa, choponni ustini qo'yub, astarini yuvub, ovora bo'lmoq kavidurki, har vaqt ustidagi kiri ichiga uradur». Yana bir o'rinda esa «badan elak kabi ko'zluksdur» degan gap uchraydi.

Jism bilan ruh shakl bilan mazmunning uzviy birligi va ularning o'zaro bir-biriga ta'siri masalasi juda muhim va murakkab bo'lib, Avloniy uni asosan to'g'ri tushunadi va to'g'ri talqin qiladi. XIX asrning mashhur munaqqidlari-dan biri yozadi:

«Nimaiki mazmunda bo'lsa, shaklda o'z ifodasini topadi. Mana bu odamning mudroq, tund ko'zlariga, bo'kib, to'yib olganidan harsillab qolgan baq-baqaloq, davang turqiga nazar tashlang. Naqadar hayvoniy qiyofa! Endi, mana bunisiga razm soling. Bu ozg'in, rangpar kishining ko'zlaridan qanday o't chaqnaydi. U naqadar harakatchan,

uning ovozi qanchalar ehtiros bor! Birinchisi – o'lik, ikkinchisida hayot yashnaydi – to'g'ri emasmi?!» Sinchiklab qarang, kishi jism bilan ruhning, ma'naviy olam bilan jismoniy hayotning o'zaro munosabatini ikki muhit, ikki davrda yashagan har ikki adibning deyarli bir xil tushunayotganligini his qilmay iloji yo'q.

Bolalarda fikrlash iqtidorini hosil qilish, fikr tarbiyasi benihoya zarur va muqaddas bir vazifa. Binobarin, u muallimlarning «diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan» bo'lib, ularning «yordamiga so'ng darajada muhtoj». Negaki, «Fikrning quvvati, ziynati, kengligi» muallimga ko'p jihatdan bog'liq. Bolalarning fikrlashi tarbiyachining fikrlash va intilish doirasi, saviyasi bilan ham aloqador. Bu xususda adibning keskin mulohazalari bor. Ular haqida keyinroq gap bo'lar. Hozircha muhimi shuki, Avloniy fikrni o'stirish masalasiga alohida e'tibor bilan qaraydi. Unga alohida bob ajratib, ta'kidlab ko'rsatadi.

XVIII asr fransuz ma'rifatchilari aql va ongning roliga juda yuksak baho bergan edilar. Jahon adabiyotidagi ma'rifatchilik bosqichi bilan shug'ullangan tadqiqotchilar bu davr Yevropa madaniyatining umuman hamma jabhalarida uning ma'lum darajada ilohiylashtirilganligini e'tirof etadilar¹. Bu, tabiiyki, Yevropa mamlakatlarida kapitalizmning rivoji, feodal-patriarxal munosabatlarning taraqqiyotiga to'g'anoq bo'lib qolishi, jamiyat hayotida ilm-fan rolining birdan kuchayib ketishi kabi qator omillarga bog'liq edi.

XX asr boshlaridagi Turkistonda ham shunga yaqin sharoit maydonga keldi. Nazarimizda, «o'lkamizda 1905-yildan keyin yaqqol ko'zga tashlangan fikriy uyg'onish va madaniy ko'tarilish o'z mohiyati bilan XVIII asr fransuz ma'rifatchiligiga ko'p jihatdan o'xshash edi. Avloniy ma'rifatchiligining ildizi ham shunga borib taqaladi. «Turkiy guliston...»da aql va ilmning, ma'naviy-axloqiy olamning favqulodda ehtiros bilan ulug'lanishi adib ma'rifatchiligining bevosita mazmunidan kelib chiqadi. Mana u nima deb yozadi:

«**Aql** insonlarning piri komili, murshidi yagonasidir. Ruh ishlovchi, aql boshlovchidir...»

¹ *Qarang*: Проблемы просвещения в мировой литературе, «Наука», М., 1968.

Muallif o'z fikrini yanada aniqroq va ravshanroq anglatish uchun shunday muqoyasa keltiradi:

«Hayvonlar o'zlariga bo'laklar tarafidin keladurgon zulm va jabrlarni shox, tish, tumshuq va tirnoqlari ila qaytarurlar. Lekin inson... aql va idroki soyasida o'ziga keladurgon zarar va zulmlardan saqlanur. Yer yuzidagi hayvonlarni asir qilub, bo'ynidan boylab, iplarining uchini qo'llariga bergan insonlarning aqlidur». Hukamolardan biri: «Har narsa ko'paysa, arzon bo'lur, aql esa ilm va tajriba soyasida qancha ko'paysa, shuncha qimmatbaho bo'lur», – demish».

Adibning qarashlarida Navoiyning inson haqidagi mashhur «inson – xilqat toji» nuqtayi nazari (konsepsiya-si)ning ta'siri yaqqol sezilib turadi. Uning fikricha ham aql faqat insongagina nasib etgan sifatdir, jahonning ziynati oqil insonlardir.

Yuqorida Avloniy aqlning ilm va tajriba soyasida kamol topishiga ishora qilgan edi. Darhaqiqat, bular uzviy tushunchalardir. **Ilm** ham «insonlarning madori hayoti, rahbari najoti», boringki, «dunyoning izzati». U – «inson uchun g'oyat oliy va muqaddas bir fazilat».

Muallif bu fazilatlarni shunchaki qayd etmaydi, uning konkret hayotiy, amaliy ahamiyati ustida ham to'xtab o'tadi. Uning insonni kamolotga yetkazishda bosh omil ekanligini atroflicha dalillashga harakat qiladi.

Ilm egallash esa o'z-o'zidan bo'lmaydi, albatta. U har bir kishidan muayyan layoqat va qobiliyatni talab qiladi. Chunonchi, sinchkovlik, har bir narsaga ibrat nazari bilan qaray olish, sa'y-g'ayrat, shijoat kabilar shunday sifatlar jumlasiga kiradi.

«Inson ibrat nazari ila boqub, dunyo kitobidan o'z qadr-hissasini bilib olmagi lozimdur», deb yozadi Avloniy. Ma'rifat sohibi bo'lmak uchun ahvoli olamdan xabardor bo'lmak kerak. Shuning uchun aql sohiblari, fatonat egalari o'zlariga foydasi bo'lsa-bo'lmasa sinchiklab qaragon narsalaridan bir hissa olmay qo'ymaslar».

Ziyraklik, ochiq fikrli bo'lishga intilishning ham ahamiyati katta. Bular hammasi yoshlikdan boshlanadi. Umr – g'animat. Uni behuda ishlar bilan o'tkazib yuborish jinoyatdir. Adib zehn va idrokni quvvatlantirish uchun o'qish-yozishni o'rganishga ulgurgan har bir bolani har xil kitob-

lar, gazeta va jurnallar o'qishga va shu orqali dunyoning bordi-keldisini anglash, u haqda fikr yurita olish darajasiga erishishga chorlaydi.

Ilm olish riyozat chekishni, sa'y-g'ayratni talab etadi. Adibning obrazli ifodasiga ko'ra, ilm bamisoli bodomning ichidagi mag'iz. Uni qo'lga kiritish uchun mehnat qilish, chaqib po'chog'idan ajratib olish kerak.

Avloniyning **vijdon** haqidagi fikr-mulohazalari ham diqqatga sazovor. Uningcha, vijdon – aql va tafakkur mezon. Umuman olganda, bunday yondoshish vijdonning ahamiyatini va mohiyatini to'g'ri tushunishga yordam beradi. Lekin unda biroz konkretlik yetishmaydi. Vijdon tarozisining «aql va hikmatga muvofiq» ishlarga «muhabbat» qo'ydirib, «qabohat va yomon» ishlardan «nafrat» ettirishi aslida to'g'ri tushuntirish. Biroq uning to'g'rilik darajasi yaxshi yoki yomon deb nomlanadigan muayyan hodisaga nisbatan qo'lanilgandagina konkretlashadi. Adibning «yaxshi» va «yomon» tushunchalarni anglashida esa ma'lum mavhumlik yo'q emas. U bularni talqin qilganda, ko'pincha, aqlga muvofiq keladigan, muvofiq kelmaydigan degan prinsipdan kelib chiqadi.

«Agar ahmoq odam bo'lsang, o'z tug'ishgan birodaringni ham sevmaliging mumkin, lekin Vatanni, u qanday bo'lmasin, sevmalik mumkin emas. Ammo bu muhabbat uning mavjud ahvoldan bir umr mamnunlik bo'lib qolmasligi, balki uni mukammallashtirishga chanqoq intilishdan iborat bo'lmog'i lozim», – degan edi donishmandlardan biri.

Vatan tuyg'usi eng insoniy, eng mo'tabar tuyg'ulardan biri. Vatanni shunchaki sevish mumkin emas. Uning dardi bilan yashamoq, uning baxtidan quvonmoq, u bilan faxrlanmoq kerak. Vatan onadek muqaddas. Uni qadrlash, e'zozlash, uning shodlik va quvonchiga sherik bo'lish, g'am-hasratini baham ko'rish farzandning burchi. Avloniy Vatan va uning oldidagi burchni shunday tushunadi.

Farzandlar ham har xil bo'ladi. Onaning baxtiga sherik bo'lib, baxtsizligida yolg'iz tashlab ketuvchi farzandlar ham topiladi. Vatanning ham fusunkor tabiatini, bog'-rog'larini xush ko'radigan, lekin tashvish va g'amlarini o'ylamaydigan farzandlari yo'q emas. Vatanni, u qanday bo'lmasin, sevish kerak.

«Biz turkistonliklar o'z vatanimizni jonimizdan ortiq suydig'imiz kabi, arablar Arabistonlarini, qumlik, issiq cho'llarini, eskimo'lar Shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyurlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga o'z vatanlarini tashlab, hijrat qilurlar edi. Bobolarimiz «Kishi yurtida sulton bo'lguncha, o'z yurtida cho'pon bo'l», – demishlar».

Muallif o'z fikrini xilma-xil misollar bilan asoslashga harakat qiladi. Masalan, u shunday tamsilni keltiradi. Ayrim kishilar o'z hovli-joylarini, mol-mulklarini sotib, Makkaga ziyoratga borishadi. Hatto shularning ham aksari yana o'z vatanlariga qaytib keladilar. «Buning sababi, ya'ni bularni tortub keturgon quvvat o'z vatanlari tuproqlarining mehr-u muhabbatidir...», – deydi.

Shoirning «Maktab gulistoni» (T., 1916) ga kirgan she'rlarida bu fikrlar davom ettirilgan.

Sening isming bu dunyoda muqaddasdur,
Har kim sening qadring bilmas – aqli pastdur, –

deb boshlanar edi undagi «Vatan» she'ri. «Hijron so'zi»da esa ona yurtning ko'rkam, boy va ulug'vor manzarasi chiziladi.

Bas shunday ekan, uning uchun jonlarni fido etmoq kerakdir:

Vatan, vatan deya jonim tanimdan o'lsa ravon,
Bango na g'am qolur, avlodima o'y-u vatanim.
G'uborga do'nsa tanim, yo'q vujudi zeri vahm,
Charoki, o'z vatanim xokidur go'r-u kafanim.

Tilga, madaniyatga muhabbat esa har bir kishining xalqiga bo'lgan muhabbatidir: «Har bir millatning dunyoda borlig'in ko'rasatadurg'on o'ynay hayoti til va adabiyotidir», – yozadi adib.

So'z – noyob gavhardir. Uning sharafi benihoya. Har qanday qimmatbaho gavhar uning oldida sadaf ham bo'la olmaydi:

So'z guharig'a erur oncha sharaf –
Kim, bo'la olmas anga guhar sadaf.

Alisher Navoiyning «Hayrat ul-abror»ida soʻz taʼrifiga bagʻishlangan bob shu satrlar bilan boshlanadi¹.

Buyuk mutafakkir soʻz qudratiga yuksak baho berdi, xilma-xil tamsil va tadbirlar bilan uni koʻklarga koʻtardi, tilni poʻlat xanjarga, soʻzni unga qadalgan injularga qiyos qildi. Yoki mana bu muqoyasalarga eʼtibor qiling: Masih (Isoning laqabi) yaxshi soʻz bilan oʻlganni tiriltirgani uchun «jonbaxsh» laqabini oldi. Soʻz Xalilni oʻtga tashlatdi.

Endi boshqa bir misol. Siz gʻuncha ogʻizlik, shakarlab dilbar bilan birgasiz. Uning alvon yonoqlari yuragingizga oʻt soladi. Lekin soʻlim dilbarning ogʻzidan biror sado chiqmasligini tasavvur qilib koʻring-chi?!

Surat ila boʻlsa mahi osmon,
Surati devor hamon, ul hamon.

M. Y. Lermontovning:

U dilbar janubning qizgʻin bolasi,
Surgan xayol kabi goʻzaldir gʻoyat, –

deb boshlanadigan bir sheʼri bor. Unda barkamol sohibjamol haqida gap ketadi. Hassos shoir goʻzallikni uygʻunlikda koʻradi. Uningcha, har jihatdan mukammal dilbargina goʻzallikda mumtozdir.

Kim izoh qilibdi husn nimasi:
Kelishgan koʻkrakmi, xushbichim qomat?
Yo shahlo koʻzlarmi? Lekin goho biz
Bularning hech birin husn demaymiz.
Soʻz bilmas lablarni mumkinmas sevmak;
Otashsiz nigoh u – hidsiz bir chechak!

Ajib oʻxshashlik. Barkamol inson tushunchasi tamom boshqa muhit va davrda yashagan ikki buyuk shoirda deyarli bir xil talqin qilinyapti. Ikkinchi tomondan esa bunga ajablanmaslik kerak, chunki umuminsoniy gʻoyalar davr va muhit bilan cheklanib qolmaydi. Tabiiyki, soʻz hali oʻzligicha hech narsa anglatmaydi. U muhim va kerakli maʼnoni anglatgandagina maʼlum ahamiyat kasb etadi. Mutafakkir adiblar masalaning bu jihatini hech qachon diqqatdan chetda qoldirmaganlar. Hatto soʻz taʼrifi haqida gap yuritganlarida ham uning muayyan yaxshi hamda foydali mazmun anglatishini koʻzda tutganlar.

¹A. Navoiy. Xamsa. OʻzFA nashriyoti, T., 1960, 33-bet.

Avloniy ham soʻzning inson qadr-qimmatini belgilashdagi roliga umuminsoniy qarashlardan kelib chiqib baho berdi. Soʻzning maʼnosiga alohida diqqat qildi. Til va soʻz odobi haqidagi umuminsoniy fikrlarni davom ettirdi: «...soʻz insonning daraja va kamolini, ilm va fazlini oʻlchab koʻrsatadurgun tarozudir. Aql sohiblari kishining dilidagi fikr va niyatini, ilm va quvvatini, qadr va qimmatini soʻzlagan soʻzidan bilurlar...»

«Agar soʻz aql va hikmatga muvofiq boʻlib, oʻziga yoki eshituvchiga bir foyda chiqadurgun boʻlmasa, asalarilar orasida gʻoʻngʻillab yurgan qovoqari kabi quruq gʻoʻngʻillamoq, faqat bosh ogʻrigʻidan boshqa bir narsa emasdir. Boshimizga keladurgun qattiq kulfatlarning koʻpi yumshoq tilimizdan keladur. Shuning uchun «koʻp oʻyla, oz soʻyla» demishlar».

Insonni bezaydigan sifatlar koʻp. Chinakam inson yalqovlik va dangasalikni oʻziga nomus deb biladi. Yoshligidan ilm-maʼrifatga, hunar va sanʼatga mehr qoʻyadi. Mehnatning aybi yoʻq. Qora ishchi bilan olimning zahmati koʻrinishdagina har xil. Ularning ikkisi ham mehnat. Mehnat bilan kun kechirish esa buyuk saodat. Aksincha «... bu – koʻmirchilik, bu – temirchilik – menga munosib ish emas deb dangasalik qilub, ishsiz yursa, zoʻr ayb, gʻayratsizlikdur...»

Inson moddiy neʼmatlarni yaratishdan tashqari, ularning qadriga ham yeta bilmogʻi darkor. Bular oʻzaro juda yaqin, biri ikkinchisidan kelib chiqadigan tushunchalardir. Kimki bir parcha nonni mehnat bilan topsa, uning qadriga ham yetadi. Avloniy ularning hammasini iqtisod mafhumi bilan beradi. Uningcha, «iqtisod deb pul va mol kabi neʼmatlarning qadrini bilmakni aytilur. Mol qadrini biluvchi kishilar oʻrinsiz yerga bir tiyin sarf qilmas, oʻrni kelganda soʻmni ayamas. Saxovatning ziddi baxillik oʻldigʻi kabi iqtisodning ziddi isrofdur...»

Chopar hayotini tahlikaga qoʻyib, togʻ-u toshlar, qir va choʻllar oshadi. Xabarni yetkazadi. Chopar olib kelgan xabar, ehtimol, mudhish boʻlishi mumkin. Shunda ham aql egalari uni oʻldirmaydilar. Chunki u haqiqatni yetkazadi. Avloniy «Haqqoniyat» deb atalgan bobda yuqoridagi misolni ibrat qilib keltirdi. Rostlik va toʻgʻrisoʻzlikni insonning eng insoniy sifatlaridan biri deb bildi.

«**Haqqoniyat** deb ishda to'g'rilik, so'zda rostlikni aytilur. Inson bo'stoni salomatga, gulzori saodatga haqqoniyat yo'li ila chiqar. Insoniyatning ildizi o'lan rahmdillik, haqshunoslik, odillik kabi eng yaxshi sifatlarning onosi haqqoniyatdir...»

Bu nuqta jadidlarimizning dunyoqarashini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Ismoilbek Gasprinskiy 1885-yilda e'lon qilgan «Ovrupo madaniyatiga bir nazari muvozana» («Ovrupo madaniyatiga bir betarafona qarash») risolasida u haqda fikr yuritib, «Agar insonlarning ko'rajak so'nggi yashash tarzi va so'nggi madaniyati bu bo'lsa, insoniyat nihoyatda tole'siz ekan», — deb yozadi. Uningcha Ovrupoda hamma narsa bor, faqat haqqoniyat yo'q. Bu madaniyat qadim Rim madaniyati asosiga qurilgan. U axloqan nomukammalligi uchun barbod bo'ldi. Uning o'rniga kapitalistik madaniyat keldi. Uni farzandlari sotsialistlar rad etdilar. Sotsialistik adolatsizlik esa hammasidan oshib tushdi. Nega? Ovrupo madaniyatining eng katta aybi unda haqqoniyat yo'qligidir. Haqqoniyat esa, Avloniy ta'kidlaganidek, «ishda to'g'rilik, so'zda rostlikdir».

Gasprinskiy yozgan edi:

«Ovrupo bir keksa choldir, tajribasi ko'pdir. Ulug' yoshiga hurmatimiz bor. Tajribasidan o'rganamiz, lekin xatolarini takrorlamaymiz. Maktablarini, universitetlarini bizlar ham quramiz. Ammo aqllarimizni qancha yoritsak, yuraklarimizni shuncha «haqqoniyat» bilan to'ldirmoqqa harakat qilamiz. Ovrupoda nimani ko'rsak, yosh boladek ko'tarib chopmaymiz. Esli-hushli insonlardek «Bu nimadir?», «Oqibati nima bo'ladi?», «Vijdon va haqqoniyat uyg'unmi?» deya aql tarozisiga tortib olamiz. Ovrupo madaniyati mulohazasiz qabul qilinaverishi mumkin bo'lgan bir narsa bo'lsa edi, bu madaniyatga Ovruponing o'z vorisi dushman bo'lmas edi.

Yana bir takrorlayman: yangi fanlarini, kashfiyotlarini va ijodlarini, foydali xizmatlarini inkor etmayman. Lekin islom olamining islohot va taraqqiyotga ehtiyoji bo'lgan bir paytda hech bir mulohaza qilib ko'rmasdan Ovrupoga taqlid etishni aqldan hisoblamayman».

Afsuski, jadidlarimizning ko'pchiligi, ayniqsa, ilk bosqichda, masalaning mana shu jihatlarini kamroq o'yladilar.

Hayo, iffat o'ylab chiqarilgan tushunchalar emas. U asrlar bo'yi inson tushunchasi bilan birgalikda shakllangan. Inson odobini hayo va iffatsiz tasavvur qilish qiyin. Avloniy hayo deganda «ishda, so'zda adabni rioya qilmoq»ni tushunadi, uni insoniylikning muhim belgisi deb biladi.

Hamma narsaning ma'lum bir me'yori bor, albatta. Insoniy viqorni suiiste'mol qilish kishini takabburlikka olib kelib qo'yadi. Haddan oshgan yumshoq ko'ngillik – halimlik kishini xor qiladi. Kamtarlik esa xoksorlikka eltadi. Bu yerda ham shakl va mazmun mutanosibligining temir qonuni o'ziga xos holda namoyon bo'ladi. Chinakam insonlik viqori kishida olimlik, fozillik va yuksak odob jamlangandagina namoyon bo'ladi. Ikkinchi tomondan esa, har bir xulqdagi me'yorni his qilish, o'z fe'l-atvori, xatti-harakatining insoniyat qonunlariga monand bo'lishiga erishishning o'zi yuksak axloq va fozillik belgisidir.

Avloniy xulq haqida umuman gapirib qo'ya qolmay, unga konkret yondashishga harakat qiladi. Adibning diqqat markazida hamisha umuminsoniylik mezoni turadi. Bu mezon islomiy axloqqa suyanadi va u kishilarni shu paytga qadar ota-bobolarimiz tarbiyasiga xizmat qilib kelgan turmush qoidalari bilan bog'laydi.

Shunday tushunchalar bor, ularning nomini eshitganingizdayoq borlig'ingizni iliq va yoqimli hislar chulg'ab oladi. Agar ular bo'lmaganda hayot zulmatdan, tirikchilik vahshiyona kun o'tkazmoqdan iborat bo'lib qolardi. Muhabbat, sadoqat, xayrixohlik, oliyjanoblik kabilar hayotga nur, umrga mazmun baxsh etadi. Insonning sharafli mavqeyida bularning o'rni alohida.

Muhabbatning qamrovi keng. Vatanga muhabbat, xalqqa muhabbat, do'stga muhabbat, yorga muhabbat... Lekin uning mazmunida bir narsa juda aniq. Muhabbat kimgadir, nimagadir chanqoq bir intilish. Uni o'zining jon-tani deb bilish, butun borlig'ini unga baxshida etish tuyg'usi bilan yonish. Uni baxtiyor va shodon ko'rmoqqa, baxtiyor va shodon etmoqqa bo'lgan buyuk ishtiyoq. Uning qudrati betimsol. U mo'jizalar yaratishga qodir. U sahrani bo'stonga aylantira oladi. Toshdan gul undiradi. Avloniy «Muhabbat» deb nomlangan bobni shunday satrlar bilan boshlaydi:

«Muhabbat deb bir narsani suymakni aytilur. Dunyodagi insonlar mehr va muhabbat soyasinda yasharlar. Har bir ishni muhabbat orqasidan ishlarlar. Muhabbatsiz kishilar hech bir ishni ishlamag'a g'ayrat va jasorat qilolmas, dunyo ne'matidan lazzat ololmas. Agar bir shogird ilm va muallimni suymasa, ishtaho ila o'qumasa, maqsudga yetolmas. Yer yuzidagi insonlarni urushma-taloshmalarga qovushdurg'on, siynalarini dushman o'qig'a nishona qildurgon narsa din va millatlarining vatan va davlatlarining muhabbatidur. Kishini(ng) kecha va kunduz tindurmasdan qul kabi mehnat va mashaqqatlariga ko'krak berub ishlatadurgon narsa vatan va bola-chaqalarining mehr-u muhabbati emasmi?»

Kishilarni yaxshilikka undash, yomonlikdan qaytarish, dunyodagi barcha insonlarga ezgulik istagi bilan yashash chinakam oliyanoblikdir. Odamlar umr bo'yi bir-birlari bilan aloqada bo'ladilar. O'zaro yordamga, hamkorlikka hojat sezadilar. Shunday ekan, xayrixohlik, oliyanoblik insonlar hayotida katta ahamiyat kasb etadi.

Kishilar fe'l-atvorlariga, orzu-intilishlariga ko'ra bir-birlariga yaqinlashadilar yoxud uzoqlashadilar. Yaxshilik do'stlikni vujudga keltiradi. Agar bu do'stlik maslak va manfaatlar birligi asosiga qurilsa, benihoya mustahkam va samarali bo'ladi. Umrni xush va mazmunli o'tkazish uchun bunday do'stlik juda kerak.

«**Munislik** deb har kim o'z tengi, maslakdoshini topub, ulfat bo'lmakni aytilur. Dunyoning lazzati sodiq do'stlar ila suhbat qilmakdan iborat», – deb yozadi Avloniy.

Do'stlik deyilganda hamisha sadoqat ko'zda tutiladi. Negaki, bu tushunchalar bir-biriga benihoya yaqin. Adib sadoqatni shunday ta'riflaydi:

«Sadoqat bir fayzi ma'naviydurki, u fayzdan hissasini olmak har bir kishining muqaddas vazifasidur...»

Endi bundan besh yuz yil ilgari yozilgan ulug' Navoiyning «Hayrat ul-abror»idagi satrlarni eslaylik:

Har kishiga yetsa falakdin g'ame,
Bo'lmasa hamdardi aning hamdami.

Roz labin tikkon ipin so'kmasa,
Har neki ko'nglida erur to'kmasa.

Dard yoqib shu'layi nobudini,
Charxdin o'tkargay aning dudini.

Tig'i balo ko'ksini chok aylagay,
Dard oni bir damda halok aylagay...

Bas, kishiga umr xushi yor emish,
Umr degan yori vafodor emish'.

Demak, do'stlik birinchi navbatda hamdardlik, hamkorlik, hamdastlik. Do'stlik o'z vafosi, sadoqati bilan mustahkam. Navoiy buni hayratomuz tamsillar bilan bergan edi. Masalan, vafosiz yor – ziyosiz sham; ziyosiz sham – muz sumalak kabi.

Inson uchun yolg'izlik eng og'ir jazo. So'qqabosh hech qachon baxtiyor bo'lgan emas Bir qo'ldan axir qachon sado chiqqan? Yolg'iz kishining hayoti g'amdangina iborat. Toq kishining maishat uyi vayron – butun bir uyni yagona ustun ko'tarib turganini kim ko'rgan? Burgutning bir qanoti sinsa, qancha tez uchmasin, hayoti lahzadan oshmaydi. Buyuk mutafakkir mana shunday qiyoslarda do'stlikning hayotiy asoslarini aniq va tiniq detallar bilan ko'rsatib bergan edi.

Abdulla Avloniyning axloqiy qarashlari mumtoz adabiyotimizning boy zaminida shakllandi. Uning do'stlik va sadoqat haqidagi fikrlari adabiyotimizdagi axloqiy qarashlarning tadrijiy davomi edi.

Do'stlik va unga sadoqat tahsin va taqdir qilishga loyiq oliy ishdir. Lekin do'stlik degani hamisha ham bezavol, sadoqati hamroh tushunchami? U holda xiyonat, soxta do'st degan gaplar qayoqdan paydo bo'ldi? Nega birgina «do'st», «yor» so'zlari bilan cheklanmasdan, «sodiq yor», «sodiq do'st» deb ta'kidlab aytamiz? Shubhasizki, ezgulik va razillik hamisha hamroh bo'lganidek, sadoqat bor ekan, xiyonat ham bo'lgan. Va bu gap badiiy ijodda do'stlik haqidagi fikrlarning tamal toshlaridan bo'lib kelgan. Aks holda hazrati Navoiyning:

Har kishikim, qo'y dum ayog'iga bosh,
Jola kibi boshima yog'durdi tosh, –

kabi mashhur satrlari yaralmagan bo'lardi.

¹ A. Navoiy. Xamsa. O'zFA nashriyoti, T., 1960, 81-bet.

Tabiiyki, masalaning bu tomoni ham Avloniy diqqatidan chetda qolgan emas. U bolalarni o'zaro do'st, hamkor va hamdast bo'lishga chorlar ekan, dunyoda xiyonat va soxtalik degan gaplar ham borligini ma'lum qiladi. Ulardan hazar etishni tayinlaydi.

«Ilmi axloq yuzasidan chin do'st va yori sodiq ila ulfat qilmak lozimdur. Chunki ba'zi kasallarning yuqishi bo'lgoniga o'xshash nodon va ahmoq kishilarning urf-u odatlari va yomon xulqlarining ta'siri, siroyati yuqishi muqarrardur. Ba'zi do'st suratida ko'rinmish ikkiyuzlama, munofiq dushmanlar ham ko'p bo'lurlar. Shuning uchun har bir kishiga sinamasdan, bilmasdan do'stlik qilmak, sir aytmak zo'r aqlsizlikdur. Chin do'st bo'lgan kishi boshingga kulfat va qayg'u kelgan vaqtlarida san bilan barobar qayg'urur, xotirangdagi qayg'uni bo'lishub olur. Siringni noahil va nodon kishilarga aytmas, aybingni orqangdan so'zlamasdan yuzingga aytur. Shodlik vaqtingda san bilan barobar shodlanur. Yolg'on do'st sandan bir foyda umidida yoki o'z boshiga kelgan zararni qaytarmak uchun munofiqona do'stlik qilur. Siringni noahil kishilarga so'zlab, qadr-u e'tiboringni poymol qilur. Bunday kishilarga do'st bo'lmakdin do'stsiz (o'tmoq) yaxshiroqdir».

«Turkiy guliston...»da «Yomon xulqlar» deb nomlangan bo'lim bor. Unda kishilarga xos 18 qusur haqida gap ketadi. Bularning hammasini jamlaydigan bo'lsak, asosan bir narsaga — **jaholat**ga kelib bog'lanadi. Muallif nazdida ularning aksariyati uchun xos bo'lgan xususiyat johillikdir. Shu boisdan adib tanqid tig'ini asosan jaholatga qaratadi. Uni insoniyat uchun eng katta illat deb biladi. G'azab, shaqovat, buzuqlik — safohat, hamoqat, yalqovlik — atolat, xasislik — xasosat, tanparvarlik — raxovat, takabburlik — anoniyyat, chaqimchilik — namimat, g'iybat, qo'rzoqlik — jibonat, hasad, yolg'onchilik — kizb, nifoq, tama' kabilar ko'pincha shundan kelib chiqadi.

Jaholat, sodda qilib aytganda, ilmsizlik, nodonlikdir. Unday kishi fikrlashdan, mushohadadan mahrum bo'ladi. U moddiy qanchalik boy, sarvatdor bo'lmasin, ma'naviy shunchalik tuban va qashshoq. Muhtojlik — musibat, biroq johillik musibati undan dahshatliroqdir. Avloniy jaholatni

qoralar ekan, u haqda aytilgan ko'pgina ma'lum va mashhur fikrlarni misol qilib keltiradi:

«Suqrot hakim: «Dunyoda eng hazar qilinadurgan illat jahldur. Men johilga achinganimdek ko'rga achinmayman, zero ki johilning o'z ixtiyori ila qilg'on harakati a'moning ixtiyorsiz qilg'on harakatidan mening nazarimda xunuk», – demish.

Aflotun hakim: «Johilning yaxshi niyati fozilning xusumatidan zararliroqdur. Inson eng yuqishlik bir kasaldan saqlangan kabi johildan hazar qilmak lozimdur», – demish.

Adib bu fikrlarning ma'nosini chaqishga, undan xulosa chiqarishga avlodlarni «jaholat va nodonlik balolaridan qutqarmoq uchun «jon boricha», «kuch yetkuncha» «choshmoq»qa chorlaydi: Jaholatning ham ikki turi bor, – deydi muallif. – Biri – jahli basit, ikkinchisi – jahli murakkab. Birinchisi u qadar dahshatli emas. Ular bir narsani bilmasalar, bilmasliklarini e'tirof qiladilar. Uning davosi u qadar qiyin emas: bilish va o'rganishga astoydil qunt qilinsa, masala hal bo'ladi. Ikkinchisi – yomon. Ular bir narsani bilmaydilar va bunga iqror ham bo'lmaydilar. Ularni xalq «o'zi bilarmon» deb ataydi. Hamoqat xuddi shuning bir ko'rinishi. U aql va ma'rifat kamligidan hosil bo'ladigan eng yomon xulqlardan. U jaholatdan yomonroq. Chunki johilda birgina nodonlik bor. Ahmoqda esa necha aqllini aldaydigan yolg'on-yashiq so'zlar bor. Ularni hech bir ishda na aqliy, na naqliy dalillar bilan ko'ndirib bo'lmaydi. Darhaqiqat, davosi mushkul bo'lgan illatdir!

Lekin davosiz dard yo'q. Uning yagona darmoni aql va fikr. Inson o'zini qo'lga olib, nafsini jilovlab yon-atrofiga ibrat nazari bilan boqsa, sa'y-g'ayrat qilsa, undan xalos bo'la oladi. Avloniy mana shunday optimistik xulosaga keladi.

G'azab insondagi tabiiy tuyg'u, «maxsus bir quvvayi mudofaa». U shu orqali o'z nomusini chetdan keladigan zarar va halokatdan saqlaydi. Lekin uni jabr va zulm tariqida ishlatmoqdan ehtiyot bo'lish lozim. Nafs g'ururidan paydo bo'ladigan bu hol insonni alamli azoblarga giriftor qilishi mumkinki, u xuddi shu nuqtada jaholat timsoliga aylanadi.

Adib g'azabni fiziologik-psixologik asoslarda ko'rsatib berishga harakat qiladi: «... shiddat va haroratning ta'siri

vujuddagi qonni buzib, harakat qildurib, dimog'iga hujum qilub, aqlni parishon qilur-da, kishini(ng) ixtiyorini qo'l-dan olur. Bu soyada o'zini yoxud boshqa bir kishini hasrat va nadomatga duchor qilur».

Avloniy har bir holatda ham oqilona ish tutishga chaqiradi.

Dangasalik, yalqovlik – kishilar baxtini shikastlovchi katta ofat. Baxt uchun esa kurashmoq, g'ayrat va shijoat bilan «cholishmoq» kerak. Tabiiyki, harakat va mehnatning samarasi birdaniga ko'rinib qo'ya qolmaydi. Lekin inson sa'y-harakatda, sabot va matonatda zavq-shavq bilan davom etmoqdan bir dam bo'lsin chekinmasligi lozim. Ular, albatta, samara ko'rsatadi. Axir daraxt ham to'rt-besh yillik mehnatdan so'nggina hosilga kiradi-ku! Shogird-chi? Savodini chiqarish, ilmini ma'lum joyga yetkazish va ma'naviy saodat faqat g'ayratli va mehnatkash kishigagina nasib etadi. Ibn Sino aytganidek, g'ayratsiz kishi tirik o'likdir. O'liklar esa tiriklar orasida emas, tuproq orasidadir. Ha, Belinskiy aytmoqchi, «Yashamoq falon yil yeb-ichmoq, mansab va pul uchun solishmoq, bo'sh vaqtlarda esa, mudrab pashsha qo'rimoq va qartavozlik qilmoqdan iborat emas. Bunday hayot har qanday o'limdan ham yomon, bunday odam esa har qanday hayvondan ham tubandir... Yashamoq bu his etmoq va fikrlamoq, iztirob chekmoq va rohat qilmoqdir. Bulardan boshqa har qanday hayot o'limdir. Bizning tuyg'u va tafakkurimiz qanchalik katta mazmunni qamrab olsa, iztirob va rohatlanish qobiliyatimiz qanchalik kuchli va teran bo'lsa, demakki, biz shu qadar ko'p yashayapmiz. Bunday hayotning lahzasi mayda-chuyda ishlaru ikki pullik maqsadlar bilan ruhsiz mudrab o'tkazilgan yuz yildan ahamiyatliroqdir»¹.

Kitobdagi dangasalik va yalqovlikni qoralovchi «Atolat» va «Raxovat» boblarida umrni ana shunday mazmunli qilishga intilish kerakligi haqida gap ketadi.

Xasislikni hech kim alqab tilga olgan emas. Xalq og'zaki ijodida bu haqdagi hajviyalar son-sanoqsiz. Yozma adabiyotda ham ular istagancha topiladi. Firdavsiyning buyuk

¹ V. G. Belinskiy. Adabiy orzular. G'afur G'ulom nashriyoti, T., 1977, 97-bet.

«Shohnoma»sida Berahm nomli bir personaj bor. U mehmonni uyga kiritmaydi. Kiritganda ham — bu dunyoning ishlari shunaqa, birov ovqat yeydi, ikkinchisi esa uni tomosha qiladi, — deydi-da, ochlikdan zo'rg'a turgan mehmon oldida ovqatlanishga tushib ketadi. U mehmon esa shoh Bahrom edi. Shundan Muqimiyning ziqna gumashtasiga qadar qanchadan qancha ularning salbiy timsollari yaratildi. Saxiylik va baxillik muqoyasasi adabiyotning doimiy masalalaridan biri bo'lib qoldi. Mana shu an'analar ruhida tarbiya topgan Avloniy xasislikni juda sodda, aniq ifoda va detallar yordamida o'quvchiga yetkazishga urindi.

Ipak qurtining taqdirini ko'z oldingizga keltiring. U pilla ichida o'ralib, hayotini mahv etadi. Qanchalar mashaqqat bilan hosil bo'lgan ipak boshqalarga nasib etadi. Umrini mol-dunyo hirsini bilan o'tkazgan insonlar taqdiri ham xuddi shunday, deydi adib.

Shunday bir illat bor, temirdagi zangga o'xshaydi. Zang temirni yeb ishdan chiqarganidek, u ham qalbni iztirobga soladi, so'ng barbod etadi. Bu adovatdir. Bu daraxtdan faqat xusumat mevalari yetishadi. Oqil insonlar uni vaqtida kesib tashlab, mehr, do'stlik novdalarini ulaydilar va undan muhabbat, ulfat mevasini olishga muvaffaq bo'ladilar. Avloniy kishining nafsoniyati bilan bog'liq holda maydonga keladigan adovatni shunday tushuntirgan va undan hazar qilishga chaqirgan edi.

Muallif namimat — chaqimchilik, g'iybat, hasad, kizb — yolg'onchilik, nifoq — ikkiyuzlamalik haqida alohida-alohida to'xtaladi va ularning insonlar hayotidagi zararini atroflicha ko'rsatib berishga harakat qiladi.

G'iybatchi va chaqimchi kishilarni Avloniy buzoqbo-shiga o'xshatadi. Buzoqboshi daraxt ildizini kemirib quritgan kabi chaqimchi va g'iybatchilar ham kishilar o'rtasidagi mehr-muhabbatni yemiradilar. Donishmandlardan biri aytganidek, «mol va ashyo o'g'rilaridan ko'ra ko'proq odamlar orasidan do'stlik, ulfat, muhabbatni o'g'irlyadigan odamlardan saqlanmoq lozim».

Avloniy **g'iybatchilik** va uning oqibatini shunday tahlil etadi: «Inson boshqa gunohlarni(ng) nafsning lazzati uchun qiladur. Ammo g'iybat sohibi lazzat o'rniga o'z boshiga yoki bir boshqa kishining boshiga bir balo hozirlyadur. Chunki

soʻz borub, gʻiybat qilinmish kishining qulogʻiga yetar. Gʻazab qoni harakatga kirar. Gʻiybatchidan oʻch olmak fursatini poylar. Shunday qilub, gʻiybat soyasida ikki musulmon orosiga zoʻr dushmanlik tushar. Oxiri oʻlumgacha borub tiralur. Shul tariqa gʻiybatdan tugʻulgan adovat choʻzulmoqgʻa oid boʻlub, dushmanlik zoʻrayub, oʻz orolaridagi xususiy janjallar ila aziz umrlarini oʻzdirub, umumiy xalq foydasi uchun ishalanadurgʻon milliy ishlaridan mahrum boʻlmaklari ila barobar aholining orosidan ittifoqning yoʻqoluviga sabab boʻlurlar».

Axloq ilmining allomalari **hasad** haqida gʻoyat diqqatga sazovor fikrlar bildirganlar. Avloniy shulardan xarakterlilarini toʻplab, kitobida keltiradi, izohlaydi. Hasad va uning zararini koʻrsatishda ulardan unumli foydalanadi. Jumladan, ularning biri hasadni otashga oʻxshatgan ekan: «Otash oʻzidan oʻzi yonub kul boʻlgoni kabi husudlarining jasadil hasad oʻti ila erub mahv va barbod boʻlur».

Suqrotidan esa quyidagi gap keltiriladi: «Hasadchi kishi bir on va bir zamon rohat va farogʻat yuzini koʻrmas. Dunyoda qancha mehnat va musibat boʻlsa, barchasi ul bechorani oʻrab olmishdur».

Arastuning fikri ham juda ibratli: «Dunyoda hammadan hosidning yuki ogʻirdur, chunki ul bechora butun dunyodagi shod va masrur odamlarning qaygʻularini oʻz ustiga yuklab yuriydur».

Asarning shirali tili, keltirilgan xilma-xil maqol-hikmatlar, ravon, taʼsirchan uslub uni oʻsha davrdagi koʻpgina taʼlimiy-axloqiy asarlardan ajratib turadi. U, aytish mumkinki, oʻziga xos badiiy asar hamdir. Avloniy dorini asalga qoʻshib bemorga yegizgan tabibga oʻxshaydi. Oʻzining axloq va taʼlim, borliq va jamiyat haqidagi qimmatli fikrlarini oʻquvchiga nafis va goʻzal libosda taqdim qiladi. Baʼzan hayratomuz obrazli iboralar, chiroyli lirik, epik parchalar keltirib, kitobxonga estetik zavq ham yetkazadi. Undagi ibratli, mazmundor, ayni paytda ixcham hikoyalar kitobxonning xotirasida uzoq saqlanib qoladi. Bu yerda biz shulardan faqat bittasini keltirish bilan cheklanamiz. Bu «Nazari ibrat» bobidagi «Luqmon va koʻr» hikoyasidir. Mana oʻsha hikoya: «Bir koʻr-hazrati Luqmonning oldilariga kelub, agar koʻzimni ochsangiz, man sizga qul boʻlurman,

demish. Hakim ko'zni(ng) ma'rifat sohibi ekanin bilub, «Jonim, ko'zingni pardasini ochmoq mumkin, lekin nazari ibratni ochmoq qo'limdan kelmaydur», — demishlar. Ko'r: «Yo, Luqmon! Sizning shuhratingiz faqat parda ochmoqdan iborat bo'lsa, sizni hakim demay, tabib demak lozim ekan», — deb hazrati Luqmonning ibrat ko'zini ochmishdur».

Sharq adabiyotida axloq va odob favqulodda katta o'rin egallaydi. «Adabiyot» mafhumining o'zi ham odob so'ziga borib taqalishi bejiz emas. Sharqda bu mavzuga to'qinmagan she'r ahlini topish qiyin. Yozma adabiyotimizning birinchi yirik namunasi «Qutadg'u bilig» o'rta asrning axloq qomusi edi. Alisher Navoiyning bu masalaga qanchalar e'tibor berganligi hammaga ma'lum. Sharqda axloq ilmining buyuk allomalari yetishib chiqdilar. Sa'diy Sheroziy shunday buyuk rutbaga musharraf bo'lganlardan edi. U o'zining «Guliston» va «Bo'ston» asarlari bilan badiiy ijodda yangi bir yo'l ochib berdi...

Avloniy o'z asarini yaratishda Shayx Sa'diy izidan bordi. Kitobning «Turkiy Guliston yoxud axloq» deb nomlanganligi bejiz emas. Avloniy buni kitobning 1917-yilgi ikkinchi nashriga yozgan so'ng so'zida alohida ta'kidlab ko'rsatadi. U shunday yozadi: «Turkiston maktablarida o'z shevamizda yozilmish mukammal «Axloq» kitobining yo'qligi afrodi shunday bir asarga tashna va muhtoj ekanlig'i, o'zum muallimlar jumlasidan o'ldug'imdan, manga ham ochiq ma'lum o'ldi. Shuning uchun ko'p vaqtlar tajriba so'ngidan adibi muhtaram Shayx Sa'diy usulinda yozmani, garchi og'ir ish bo'lsa ham o'zimga muqaddas bir vazifa ado qilaroq va bu kamchilikni orodin ko'tarmakni munosib ko'rdim».

Adabiyotshunoslar haqli e'tirof etganlaridek, eski o'zbek maktablarida asosiy darsliklardan biri sifatida o'qitilib kelgan «Guliston» fors klassikasining eng ko'rkam, eng «barjastasi» edi. Unga ergashib yozilgan asarlar ko'p bo'ldi. Abdurahmon Jomiyning mashhur «Bahoriston»i, Mo'yniddin Jo'vayniy va Ibn Kamolposhshoning «Nigoriston», Majididdin Xavofiyning «Xoriston» asarlari shu yo'lda yozilgan edi. «Turkiy Guliston» ham mana shu buyuk obidaga o'ziga xos

nazira, o'ziga xos javob, shogirdning ustozga ta'zimi edi. Avloniy ustozdan birgina «usul»ni olmadi, uning yuksak insonparvarlik ruhi bilan to'liq she'riyatidan ham oziq oldi. Ularning ayrimlarini tarjima qilib asariga kiritdi.

Sa'diy bilan Avloniy davrini 600 yildan ortiqroq vaqt ajratib turadi. O'rta asrning buyuk gumanisti bilan XX asr nafasidan bahra olgan Avloniyning qarashlarida, tuyg'ularida anchagina farq bor, albatta.

Avloniy axloq to'g'risida «Guliston»ga o'xshash bir asar yozar ekan, shu bahonada zamonasining muhim, dardli masalalarini ham asarga g'oyat ustalik bilan singdirib keta oldi. Bular huquqsizlik, mustamlakachilik asoratlari bilan bog'liq tutqunlik va turg'unlik edi. Din-diyonatning, millat-milliyatning buzilishi edi. Adibni xalqning nochor, g'arib turmushi chuqur o'yg'a soladi:

Har kun o'luram shomgacha man g'amga giriftor,
Har shab yonuram otasha parvona kabi zor.
Hech kimsa emas bu mani ahvolima voqif,
Man xastayam-u millatim o'lmish nega bemor?

Asarning ilk sahifasida keltirilgan bu to'rtlik unga bemaol epigraf bo'la oladi. Shoir har bir axloqiy tushunchani talqin qilar ekan, uni bevosita o'z davri masalalari bilan bog'laydi va kitobga o'sha zamon nafasini olib kirishga muvaffaq bo'ladi. Masalan, asarda «Tarbiyaning zamoni» degan qism bor. Unda tarbiyaning uyda, so'ngroq maktab-madrasada olib borilishi haqida gap ketarkan, bunday ishga imkonsiz xalqning og'ir moddiy tirikchiligi achinish bilan qayd qilingan. «Maqsadi pul, maslagi shuhrat, yuqori maktablarda o'qimagan, «usuli ta'lim» ko'rmagan muallimlar», «matlablari osh, maqsadlari chopon, darslari beimtixon, isloh yaqinidan yurmag'an muddarislar» o'tkir hajv ostiga olinadi. Yoki «Tama'» bobida zamonasida «tama' noni birla qorin to'yg'uzadurgon kishilarning hisobi yo'q»ligini oshkor etadi. Yana bir o'rinda esa mustamlaka Turkistonidagi erksizlik, chorizm tazyiqi, mehnatkashning mashaqqatli tirikchiligi haqida so'z ochadi: «Biz osiyoliklar, xususan, turkistonliklar dumba sotub, chandir chaynaymiz. Qaymoq berub sut oshiyimiz, non o'rniga kesak tishlaymiz».

Avloniy adolatni, har bir millatning ozod va baxtli bo'lish huquqini dunyoning asosi deb bildi, bировga «jabr qiluvchining yoqasi hech qachon jazo qo'lidan qutula olmas»ligini aytdi. Zulmni qoralar ekan, «Mazlumning ohidan o'tkur narsa yo'q:

Hazar qil ohidan, afg'onidan u mazlumni(ng)
Bir oh birla solur boshinga butun arosat», –

deya, «quvvatsizlar» g'amini ko'tarib chiqdi.

«Turkiy Guliston...» asrimiz boshlaridagi pedagogik fikr taraqqiyotidagina emas, balki umuman bu davr ijtimoiy-estetik tafakkur rivojida ham sezilarli iz qoldirdi. Uning bu yerda boshlab qo'yg'an juda ko'p fikrlari she'riyatida davom etdi.

Ma'rifatparvar shoir

Avloniyning muallimlik faoliyati, ta'lim-tarbiya fikrlari jadidchilikning muhim bir qanoti amaliy ma'rifatchilikning yo'nalish va xususiyatlarini belgilashga yordam bersa, she'riyati XX asr o'zbek milliy she'riyati maydonga kelishi va tarixiy takomilini tayin etishda qimmatli materiallar beradi.

Avloniy «1894-yildan boshlab she'r yozishga tutungan» bo'lsa-da, u she'rlar bizgacha yetib kelmagan. Uning Oktabr inqilobigacha bo'lgan poetik merosi, asosan, «Adabiyot» nomli 6 qismdan iborat she'riy to'plamlarida jamlangan. Ularning har biri 1909–1917-yillar oraliq'ida alohida-alohida bir necha marotaba nashr qilingan. Shuningdek, o'sha davr vaqtli matbuoti sahifalarida ham shoir she'rlarini ko'plab uchratamiz. Bu she'rlarning deyarli hammasi mazkur to'plamlarga kiritilgan. Aksariyati shoirning 1905-yildan keyingi ijodiga mansub bo'lib, milliy-ijtimoiy xarakterdadir. Buning sababi shundaki, 1905-yildan keyin she'riyatning o'z masalalari paydo bo'ldi. Vatan va millat dardini anglashga urinish sezila boshladi. Avloniyda shunday shiornamo satrlarga duch kelamiz:

Ayo ey sohibi urfon! Vatan bog'inda faryod et,
Otib tashla aroding eski odatlarni, barbod et.

Maorif-la funun tahsilina qil rahnamolig' san,
Qorong'uda qolan millatni nuri ilma irshod et.

Vatan mehri agar bo'lsa – dilingda ishq savdosi,
Otil nuri maorifga o'zingni misli Farhod et!.. –

deb maorifga muhabbat e'lon qiladi.

Toshkentlik adib Mirmuhsin Shermuhamedovda esa quyidagi misralarni uchratamiz:

Ey go'zal mahjub – fan, qilma yuzing bizdan nihon,
Barchamiz oshiqlig'imiz sanga e'lon ayladuk¹.

Millatning ravnaqi emas, yashashi uchunoq ilm kerak.
Usiz hozirgi sharoitda tiriklik mumkin emas. Demak, uni egallash lozim. Bu muhim fikr an'anaviy ifodalanmoqda. Ma'rifatga muhabbat e'lon qilinmoqda. Samarqandlik shoir Siddiqiy-Ajziy yozadi:

Pariro'lar parishon zulfitek xotir parishonam,
Parishonam, nedan xotir parishonliq-la hayronam.

Nedan ovora dashti g'amda nolon kezdukim bilmam,
Magar Majnuni Layloyi, nishoti bazmi urfonam.

Giriftori savod-u xattu xol-u safhai dardam,
Asiri kulfat-u ranj-u balo-u dog'i xirmonam².

Darhaqiqat, ularning o'y-fikrini gul-bulbul tashbehi emas, mahjubasini ag'yor yo'ldan urgan oshiq kechinmalari ham emas, asr boshidagi aftodahol Turkistonning ayanchli qismati yildan yil emas, kundan kun ajdodlar xotirasini, o'zligini unutib, tarixdan uzilib borayotgan avlod band qildi. Ular huquqsiz xalq baxtli bo'la olmasligini angladilar. Xuddi shu sababli Siddiqiy-Ajziy o'zining «xushtab»lik bilan yozilgan ishqiy she'riyatidan voz kechdi, ularni kuydirib tashladi³. Avloniyning 90-yillarda yozilgan, ehtimolki, ishqiy xarakterda bo'lgan she'rlarining bizgacha saqlanmay qolganligi sababi shundandir.

Bunday hol faqat bizning adabiyotimizda emas, balki boshqa xalqlar adabiyotida ham uchraydi. Masalan, Panama mustaqillik uchun kurash avj olgan 60-yillarda Modesto Moxikoning:

¹ «Turkiston viloyatining gazetasi», 1913, 98-bet.

² Siddiqiy. Ayn ul-adab. Samarqand, 1916, 21-bet.

³ Qarang: Tursunqul (Rahim Hoshim). Siddiqiy to'g'risida mulohazalar. «Maorif va o'qitg'uchi» j., 1928, 3-son.

Ortiq kuylamasman ishq-muhabbatni,
Ilohiy she'rlarga bormaydi qo'lim.
Vatanda erk va baxt bo'lmagunicha,
Ashuvlamiz bitta: Ozodlik yo o'lim!¹

she'ri jangovar shiorga aylanib ketgan ekan.

Avloniy erk va ozodlikni har narsadan baland tutarkan, unga olib boradigan birdan bir yo'l deb ilm-ma'rifatni bildi. Shu sabab Vatani, xalqi uchun zarracha manfaat yetkazishni o'ylagan kishini ma'rifatga da'vat etdi. Ilm-fanni egallashga ozgina bo'lsin xalaqit berishi mumkin bo'lgan har qanday tartiblar, shu jumladan eski o'qitish usuli keskin tanqid qilindi. Ilm-ma'rifat, ayniqsa, Yevropa madaniyati ilhom bilan targ'ib etildi.

Lekin bu yerda bir narsani hisobga olish kerak. Rusiya Turkistonni zabt etar ekan, o'zini o'lkaning pushti panohidek tutdi. U go'yo bu yerga ma'rifat, madaniyat olib kелgandek edi. Yurtdagi jaholat, zulm, o'zaro janjal va nizolar ruslarning siyosiy hukmronliklarigagina emas, mahalliy xalqning ich-ichiga kirib, ma'naviyatini ham egallashlariga yo'l ochdi. Mustamlaka hukumati davlat idora usulida, fan-madaniyatda keskin ilgari siljigan Rusiya va Yevropa hayotini ibrat – andoza qilib ko'rsatishga zo'r berdi. Bular, aksariyat, millatning o'tmishi va asriy an'alariga qarama-qarshi qo'yib borildi. Bularning hammasi millatni ichdan yemirish, o'zligini yo'qotish, pirovard oqibatda ruslashtirishga qaratilganini dastlabiga eng peshqadam ziyolilarimiz ham payqay olmadilar. Furqat ham bundan mustasno emas. Shularni ko'zda tutib, A. Z. Validiy yozadi: «Kosmopolitlarimizcha, o'lkaning kashf etilishi madaniyat uchun buyuk g'alabadir. Ularga ko'ra ruslarning ko'plab ko'chib kelishi natijasida Turkistonda madaniy taraqqiyot inkishofi ta'min etilganmish. O'lkadagi qaysi qavmning va tilning o'rniga u kelyapti, bu ular uchun ahamiyatsiz. Insonlarning saodati millatlardan birining boshqalarini yutib yoxud atrofida ushlab, bir andozaga solishi bilan amalga oshmaydi; ayniqsa O'rta Osiyo qavmlarining o'rtadan surilib, ular o'rniga Rusiya va Xitoyning hukmron bo'lishi millionlarcha yerli aholining asrlarcha iztirob chekishlariga olib kelardiki, bu

¹ Песни Панамы. Изд. иностр. лит., М., 1963, 38-бет (tarjima bizniki – B. Q.)

o'lkata tarixining eng qora va eng baxtsiz sahifalarini tashkil etgan bo'lur edi»¹.

Shuning uchun «Yevropa madaniyati» tushunchasi va unga munosabat ijodkorlarimizda bir xil emas. Buning mumtoz namunasi Ismoilbek Gasprinskiy 1885-yilda bostirgan «Ovrupo madaniyatiga bir nazari muvozana» risolasida bergan edi. Fitrat esa 1920-yilda qahramoni tilidan shunday deydi: «Ovrupoda bilim bor, lekin insof yo'q. Ovruponing bilimi qoplonning tishi, tinmog'i kabi bir narsadir. Kuchsizlarni yirtib yemak to'g'risida ko'p ish ko'rmishdir... Ovrupo ishlarini o'rganmak, albatta, kerakdir. Ovrupoda o'qimoq ovrupolilarni insofli, adolatli deb maqtamoq uchun emas, ulardan o'zimizni saqlamoq, tishli, tirnoqli bo'lish uchun kerakdir».

Yana: «Men har narsani Ovrupodan o'rgandim. Ovruponing insofsizligini-da o'zindan o'rgandim. Men Ovruponing fazilatini inkor etmayam. Ovruponing buyuk fazilati kuchsizlarni aldab, qonlarini ichmakdir...»²

Avloniyda ham «madaniyat vahshiyari» degan ibora bor. «Madaniyat» so'zining «vahshiylik» bilan yonma-yon qo'yilishi ushbu masalaga yondashishda uning Fitrat bilan bir pozisiyada turganini ko'rsatadi. Bu, albatta, jahoniy hodisa bo'lgan ilg'or rus madaniyatidan voz kechish degani emas. Uni siyosiy maqsadlarga xizmat qildirilganini anglash, xolos.

Darhaqiqat, ma'rifatchilik va ijtimoiy mavzu Avloniy she'riyatida markaziy o'rin egallaydi. Shoir ilm-fanning fazilatlarini zavq-u shavq bilan kuylaydi. «Maktab», «maorif», «ilm», «fan» kabi tushunchalar shoir she'rlarida ezgulikning betimsol ramzi, obrazi darajasiga ko'tariladi, «jaholat» va «nodonlik» esa zulmat va yovuzlik timsoli sifatida talqin qilinadi.

Ayollar ahvoli hamisha jamiyatdagi erkinlik darajasi-ning mezonlaridan bo'lib kelgan. Bu masala Avloniyda qanday hal qilingan?

Ilm-u donish yaxshi ziynatdur xotin-qiz ahlina,
Qo'y qadam ilm uyina. Tumor-u marjonni unut.

¹ A. Z. Validiy To'g'on. Bugungi turk eli Turkiston va yaqin tarixi. 1-jild, 2-nashri, Istanbul, 1981, 586-bet.

² Abdurauf Fitrat. Chin sevish. T., 1996, 44-46-betlar.

Uning maktabida qizlar ham bolalar bilan yonma-yon o'tirib tahsil oladilar. «Turkiston viloyatining gazetisi» 1910-yil sonlaridan birida o'sha yili 23-mayda Avloniy maktabida «bir necha ulamolar, shogirdlarning otalari» va ko'plab tomoshabinlar huzurida bo'lib o'tgan imtihon haqida to'xtalib, bir yosh shogird qizning o'z aqli va tarbiyasi bilan hammani hayratga solganini xabar qilgan edi¹.

Ma'rifatning ahamiyati millat, jamiyat tarbiyasida bemisldir. Uni amalga oshirish asosan ziyolilar, birinchi navbatda, olim-u muallimlar, shoir-u san'atkorlar zimmasidadir. Agar millat haq-huquqini yo'qotgan, asriy ilm-u ma'rifatdan uzoqlashtirilgan, o'zligini unutayozgan bir holga tushib, jamiyat ma'naviyatidan mahrum darajaga yetgan bo'lsa, ziyoli zimmasidagi ish o'n, balki yuz karra og'irroqdir.

Adabiyotning tasvir obyektini – hayot, uning dolzarb masalalari. Unda hayotning barcha qirralari – shiddatkor to'liqlaridan mayin mavjlarigacha, nurli ohanglaridan g'amgin nidolarigacha, tantanavor damlaridan fojiali daqiqalarigacha tasvir etilmog'i kerak. Ular inson ruhida qatradagi quyoshdek jamuljam. Adabiyot mana shu ruhning tarjimoni bo'lmog'i lozim.

Avloniy «Adabiyot...» she'riy to'plamining 3-juziga:

Qalamim qorasidur ogoh dostonimdan,
Hazin qayg'um eshiting u tarjumonimdan, –

degan satrlarni epigraf qilib keltirgan edi. Shoir o'z she'rlarining mazmuniga ishorat qilmoqda. Zamonki haqsizlik asosiga qurilgan, atrof zulmat va qabohatdan iborat ekan, u shodon bo'la olmaydi. Buni u 1909-yildayoq «Adabiyot...»-ning 1-juzidagi so'z boshida ta'kidlab ko'rsatgan, «she'rga haris» xalqiga «hasrat va nadomatlar»ini aytishga bel bog'lagan, tasodifmaski, o'ziga «Hijron» taxallusini tanlagan edi.

Avloniy she'rlarini o'qir ekansiz, ko'z oldingizda XX asr boshidagi Turkiston manzaralari gavdalanadi. Shoir unga yuksakdan, dunyo xalqlari hayotida yuz berayotgan o'zgarishlar, Yevropadagi taraqqiyot nuqtayi nazaridan razm soladi.

¹ «Turkiston viloyatining gazetisi», 1910, 39-son.

Mana taraqqiyot asridagi Turkistonning rangsiz, jonsiz hayotidan lavhalar:

Samovarga chiqishub, yosh-u qari chuldirashur,
Ertadan kechg'acha choyni ichadur sho'ldur-sho'ldur,
O'lturib maqtashadur otini, eshaklarini,
Biri der – yo'rg'a, biri der: – seniki – duldur-duldur.

Uyda och o'lturadur xotini – er to'kma yeyar,
Kelturub bachcha, bazmlarga ketar puldur-puldur.
O'ynabon qarta-qimor, pullarini boy beribon,
Tom teshib, bo'xcha o'g'irlab, odam o'ldur-o'ldur.

Yana:

Xulus niyat ila hech isha kirishmaymiz,
Etishub bir amali, daf'atan havo qilamiz.
Kimiki johil-u sharmanda, oni maqtaymiz,
G'ubori maqdamini ko'zga to'tiy o'qilamiz.
Kimiki, manfaati xalq uchun qadam qo'ysa,
Oning haqida tun-u kun(da) bad duo qilamiz.
Agarda bir so'zimiz tashlasa, o'g'il-qizimiz,
«Juvonmarg, yo'qol!» – deb oq-u qaro qilamiz.
Zamonaga yorashur ilma bizda rag'bat yo'q,
Funun o'rnig'a biz kayf ila safo qilamiz.

Bu lavhalardan asta-sekin Turkistonning yaxlit manzarasi hosil bo'ladi. Dilni dimiqtiruvchi bu so'lg'in rang qanchalik jirkanch bo'lsa, shuncha ayanchli hamdir. Bu tuyg'ular bora-bora shoirda juda tabiiy ehtiroslar po'rtanasiga aylanadi: «Xonumoni xarob», «boyqushlarga hamdam», farzandlari «haykal»dek jonsiz, «vayrona» Turkiston! Yo'q! «Sahni jonlik janoza birlan to'lgon» «buyuk mazor!» Unga o'lik kimsalar – «madfun zindalar» qo'yilgan. Bu tirik o'liklar – Turkistonning bu kungi noqobil avlodlaridir. Uning ahvoliga yer ham, osmon ham yig'laydi. U ham faqir, ham haqir. Bir tarafdin jaholat, ikkinchi tomondan xorlik. Shu ahvolda u «badanidan doimo qon oldiradi» – mustamlakachilik jafosini tortadi:

Marizing bir tarafdin, bir tarafdin xorsan – millat,
Badandan doimo qon oldurar bemorsan – millat.

U na «tili», na «qulog'i» bo'lmagan surati devor. Bu mud-hish hol shoirmi larzaga soladi. Butun vujudi bilan uning «ko'z ochib» dunyoga razm solishini, «uyg'on»ishini istaydi:

Ko'zing och, yotma, g'aflatdan o'son millat, o'son millat!
Topar san birla avlodning omon millat, omon millat! –

deb hayqiradi shoir.

Muhimi shundaki, shoirdagi milliy hasrat nidolari ijtimoiy ohang bilan hamovoz jaranglaydi. U bu «buyuk mazor»ning kimlargadir «bog'i jinon» – jannat gulshani ekanligini biladi. Ha, u hammaga ham birday «alamzor» emas. Uning «farog'ati» ham bor. Lekin uni «hukamo»gina ko'radi. Uning «g'unchalari» ham ko'p, biroq uni «hukamo»gina teradi. Ammo bizda qani o'sha «hukamo?» «Fuqaro»ning nasibasi esa gulning tikani («xor»)dir. Shu tufayli u oyoq ostida – «xoki mavallat»da. Bu «manzar» shoirga «mahshar» azobini beradi. Shoir unga har nazar tashlaganda, «bag'ri kabob» bo'ladi. Ammo u – Ona! Shoir unga farzandki, uning dardidan iztirobga tushadi. O'z navbatida ona ham o'z farzandining tarbiyasi va taqdiri uchun burchli:

Ey modarim, cho'juqlaring iflos, beziyo,
Ostingdan usting o'ldi biza tar(i)qa fuqaro.
Sandin umid shulmidi, jondan aziz ono?!
Kundan kun aylading bizi hijrona muftalo.
Ey, shiri shafqati biza xunbor o'lan Vatan!
Bormi jahonda sancha sitamgor o'lan Vatan!

Avloniy 1912-yilda bosilib chiqqan she'rlaridan birini «Dunyo fojiasindan» deb nomlagan edi. Shoir unda insonlar dunyosida insoncha hayot yo'qligini qalamga oldi. Behuda to'kilayotgan qonlar, insonning hayvoncha ham qadri qolmagani, «bechora-yu ojizlar», «aftoda yetimlar» boshidagi «jabr-u sitamlar», «haq pastda qolub, nohaq pul birla quvvat top»ishi, uningcha, bu fojining bir ko'rinishidir. Bas, u «g'am uyi»dir. G'amxona esa «barbod bo'l»mog'i lozim.

Avloniy hokimlar va tobe'lar – «kuchlilar» va «kuchsizlar» o'rtasidagi munosabatlarga e'tibor berdi. Bu munosabatlarda inson nomiga munosib belgi topa olmadi. Aksincha, ular yirtqich hayvonlarning zo'ri o'jizini mahv etish asosiga qurilgan kun kechirish tarzini esga tushiradi. Lekin yirtqich hayvon bilan «inson – darranda» orasida farq bor. Bu farq shundaki, «inson – darranda» so'zlaydigan, fikrlaydigan yirtqichdir. U insof va vijdondan lof uradi. Do'stlik, birodarlik

haqida soatlab va'z o'qiy oladi. Egnidan taqvo libosi tushmaydi. Bu birgina Turkistonga xos hol emas. U hamma yerda mavjud. Shoir bunday holni raqib millat ichida emas, millatlar orasida ham ko'radi. Masalan, mamlakatlar o'rtasida bo'lib turadigan urushlar shuning bir ko'rinishi, deb hisoblaydi. Biroq «Bu kunda madaniy millatlar urushlarini tijorat va sanoatga aylاندurdilar, – deb yozgan edi adib, – va bu soyada bir-birlariga g'alaba va raqobat qila boshladilar. Sehrgarlik va jodugarlik ila emas, tijorat va sanoatgirlik ila cholishqon Yovrupo, Afriqo va Osiyoni o'ziga asir va musaxxar qilmoqdadir». Zamonning rangi o'zgardi, xolos. Mohiyati o'sha-o'sha. «Kuchlik» millatlar – «jahon Jayhunlar»i «kuchsiz»larini o'z komiga tortmoqda. Shoir shularga «tu'mayi tayyor» bo'lishdan ogoh qilmoqchi. Shuning uchun ham u millatning hayot-mamot masalasi hal bo'layotganini, uning «yavmulhisob» qarshisida turganini ko'p ta'kidlaydi. Xo'sh, shoir bularning oldini olish, insonlarning insonlarcha hayot kechirishini ta'min qilish, jumladan, Turkistonni ozod va baxtiyor etish uchun nimanı taklif qiladi?

Avvalo shuni aytish kerakki, shoir, garchi odamlar munosabatida yovvoyi tabiatning shafqatsiz qonunlariga xos xususiyatlar ko'rsa-da, ularning bir kunmas-bir kun mehr-u muhabbatga aylanishiga, Turkistonning esa ozod va obod bo'lishiga astoydil ishonadi.

Garchi man ma'yus-u purg'am millatim ahvolidan,
Qat' ummid aylamam ta'mini istiqbolidan, –

deb boshlanar edi shoirning «Istiqboldan orzularim» she'ri.

Qilur tokay jafosin, bizga ham dildor o'lur olam,
To'lub mehr-u vafosi, qo'zg'alub g'amxor o'lur olam,
Muruvvatsizlig'indan jirkanub, bezor o'lur olam,
Bahori ma'rifat uyg'otsa, xushguftor o'lur olam,
O'sub rayhoni shafqat mushk ila totor o'lur olam,
Dilim, g'am chekma ko'b, bir kun kelur, bedor o'lur olam,
Chiqib bulbullari chah-chah qilur, gulzor o'lur olam.

Kelur ulfat, adovat o'rtadin qolqur, ketar bir kun,
Qaro kunlar ketub, o'mig'a ravshanlik yetar bir kun,
Adolat bog'ida gulhoyi tarbiyat bitar bir kun,
Ochib g'uncha dahonin, shodlig' izhor etar bir kun.

O'lur olam guliston, qayg'u-kulfatlar yotar bir kun,
Gulobi hurriyat atri musaffosin otar bir kun,
Dilim, g'am chekma ko'b, bir kun kelur, bedor o'lur olam,
Chiqib bulbullari chah-chah qilur, gulzor o'lur olam...—

deb yozadi yana bir she'rida.

So'nggi bayt istiqbol orzusi bilan to'liq mazkur musammanning har bandini yakunlagandek takrorlanib keldi. Bu she'r 1912-yilda bosilib chiqqan. Shoir insonlar o'rtasida mehr-u muhabbat, do'stlik qaror topishiga, adolat va haqiqat tantana qilishiga, yorug' kunlar kelishiga ishonch bildirmoqda. Hatto, ozodlik — hurriyat zamoni haqida orzu qilmoqda. Lekin tabiiyki, bular o'z-o'zidan sodir bo'lmaydi. Shoir buni yaxshi tushunadi. Xuddi shu she'r — musammanning o'zida ham bunga ishora bor. Shoir gapni ilm-ma'rifatdan boshlaydi. Undan ko'p narsa umid qiladi. Hatto uni salkam nurli hayotga olib boruvchi birdan bir yo'l deb hisoblaydi. She'rdagi ilgari surilgan bu fikr ma'lum mantiqqa tayanadi, albatta. Jumladan, usiz keng xalqning o'z haq-huquqini anglay olishi mumkin emasligi tabiiy edi. Shoir o'lkadagi nodonlikni qoralar ekan, shu masalaga alohida e'tibor beradi:

Huquq(n)ing no'ldig'in idrok qilmas, jismimiz bejon, —
degan satrini uchratamiz she'rdagi.

Buni taxminan istiqbol uchun kurashdagi ikkinchi bosqich deb hisoblash mumkin. Samarqandlik Siddiqiy-Ajziy ham o'zining «Mir'oti ibrat» dostonida bu masalaga keng o'rin ajratgan edi¹. Lekin bular bilan ham hech ish bitmaydi. «Bir g'oya atrofida uyushmoq, bir maslakni tutmoq», ma'lum bir «idyol»ni ushlab o'sha uchun «kurashmoq» kerak. Bu ham haligi musammunda bor.

Abas bir g'oyasiz dunyoi dundan yaxshilik kutmak,
Kerak bir maslak-u bir g'oya-u idyolni tutmak,
Biza bir yo'lni ushlab, nuri maqsuda borib yetmak...

Buning uchun esa xalq o'z haq-huquqini anglagan bo'lishi, nima uchun kurashayotganini aniq bilishi va u yo'lning to'g'riligiga ishonch hosil qilishi lozim.

¹ Qarang: Siddiqiy. Mir'oti ibrat. Samarqand, 1914-yil.

Avloniy 1914-yilda bosilgan «Muxotabim qalam» («Qalamga xitobim») she'rida qalamga xitoban «ojizlarga imdod qil»ishini «millat xonadonini toza ta'mir ila bunyod et»ishini o'tinadi. Diqqat qilaylik, «toza ta'mir» bilan, ya'ni qaytadan qurib, yangitdan bunyod etish ustida gap ketyapti.

Darhaqiqat, shoir she'riyatining bosh yo'nalishini millatda milliy ongni shakllantirish tashkil etdi. Buning uchun u Turkiston turmushini boshqa xalqlar hayoti bilan qiyoslab ko'rsatdi.

«Bobolarimizning «bo'lsa bo'lar, bo'lmasa g'ovlab ketar» zamonlari o'tub, o'rniga «Bilg'on bitar, bilmagan yitar» zamoni keldi. Amerikaliklar bir dona bug'doy ekub, yigirma qadoq bug'doy olurlar. Yovrupoliklar o'zimizdan olgan besh tiyinlik paxtamizni keturub, o'zimizga 25 tiyinga soturlar!»

Birinchi Jahon urushi va uning asoratlari mavzuyi ham Avloniy ijodidan keng o'rin olgan. Shoir bu mudhish falokatning yuzaga kelish sabablarini tahlil qiladi, uning mazmun-mohiyatini belgilashga urinadi. Uningcha, bosh sabab «raqobat», bo'lingan dunyoni bo'lib olishga urinish, «olama hokimlig'» dag'dag'asi edi.

1916-yilning 25-iyunida oq podshoning Turkiston aholisidan 250 ming kishini frontga qora ishga olish haqidagi Farmoni e'lon qilindi. Askarlikka emas, qora ishga – mardikorlikka. Bunda ishonchsizlikdan tashqari tahqir ham bor edi. Uning ustiga buni suiiste'mol qilish, poraxo'rlik, zo'ravonlik avj oldi. Norozilik paydo bo'ldi. Qonli to'qnashuvlar yuz berdi. 1916-yilning iyulida butun Turkistonni g'alayonlar qopladi.

Chor hukumati yon berishga majbur bo'ldi. Mardikorlikka olinadiganlar soni qisqartirildi. Ularni jo'natish keyinga surildi. Turkistonni yaxshi bilgan A. N. Kuropatkin general-gubernator qilib tayinlandi

18-sentyabr kuni mardikorlar tushgan birinchi eshelonni tantanali jo'natish marosimi bo'ldi. G'oyat tadbirkorlik bilan ish ko'rildi. Mardikorga osh tortildi, pul va shirinliklar ulashildi. Kuropatkinning shaxsan o'zi ularga oq yo'l tilab, kuzatib qo'ydi. 18-oktyabrda esa Nikolay II mazkur eshelonning «vakil»larini o'z qarorgohida qabul qildi... Shunaqa xilma-xil usul va tadbirlar oqibatida yil oxiriga

kelib, o'lkadagi qo'zg'olishlar paysal topdi. So'ng esa qo'z-g'olon qatnashchilarini shafqatsiz jazolash boshlandi...

Yigitlarni frontga jo'natish mavzuida adabiyotimizda o'nga yaqin she'riy to'plam maydonga kelgan. Avloniyning «Mardikorlar ashulasi» kitobi ham shular sirasida. Xalq qo'shiqlari yo'lida yozilgan bu she'rlar g'oyat dardli, g'amgin. Ularda osoyishta hayotni chayqatib, insonlar taqdirini alg'ov-dalg'ov qilib yuborgan urushga, uning haybarakallachilariga pinhoni g'azab yashiringan. Shoir bu she'rlari bilan o'zbek mardikorlik poeziyasi degan hodisaning maydonga kelishida o'z hissasini qo'sha oldi. Afsuski, Abdulla Avloniyning 1916-yil, ayniqsa 1917-yil ikki inqilob oralig'idagi poetik ijodi haqida juda kam ma'lumotga egamiz. Umuman, u bu yillari qizg'in ijodiy faoliyatda bo'lgani, teatrchilik, matbaachilik ishlari bilan shug'ullangani ma'lum. Shuningdek, dramalar yozgani, gazeta chiqargani, «Adabiyot», «Turkiy guliston...» kabi kitoblarning qayta, to'ldirilgan nashrlarini amalga oshirganidan xabardormiz. Lekin shular bilan birga u bu yillari qizg'in poetik ijod bilan ham shug'ullangan bo'lishi kerak. Biz hozircha uning faqat vaqtli matbuot sahifalarida, shuningdek alohida kitob holida bosilib chiqqan she'rlari bo'yicha fikr yuritmoqdamiz. Ehtimol, kelajakda do'stlari, hamkasabalari qo'lida saqlanib qolgan yangi materiallar topilar va Avloniy poetik merosi to'liq jamlanib, uning shoir sifatida bosib o'tgan yo'lini keng va aniq, barcha tafsilotlari bilan kuzatish va o'rganish imkoni tug'ilar. Hozircha, uning 1917-yil sanasi bilan bosilib chiqqan 2 she'ri ma'lum. Ulardan biri «Qutuldik», ikkinchisi «Yotma» deb nomlangan. She'rlarining nomidanoq aytilmoqchi bo'lgan gap anglashilib turibdi. Shoir Fevral voqealariga yuksak baho beradi. Rossiyadagi «barcha millat»larni mustabid chor hukumati, «badkirdor Romanov», «dumdor Rasputin»lar zulmidan qutulgani bilan muborakbod etadi. Haqiqatan ham samoderjaviyening ag'darilishi ulkan hodisa edi. Biroq hali bu bilan masala hal bo'lgan emas edi. Oldinda vazifalarning eng muhimi va asosiysi – milliy, mustaqil Turkistonni barpo etish, hokimiyatni o'z egalariga olib berish turardi. Shoir buni tushu-

nadi va «millati najib»ni, «g'ayrat qil»ishga, «hur yo'lni mahkam ushlab, barcha zulmlardan xalos bo'lishga chaqiradi.

Inqilobiy voqealar Avloniyga ta'sir etmay qolmadi. U endi istiqbolni faqatgina ma'rifat, ilm-fan orqali qo'lga kiritish mumkin emasligini angladi, erk va hurriyatga yetmoqning yo'li bitta – birlashish, milliy demokratik kuchlarni birlashtirish degan xulosaga keldi. Shu umidda rus inqilobiy harakatchiligi, Sovetlar bilan ham bog'landi. Afsuski, sotsialistik «idyol» deganlari sarob ekanligini, Sovetlar yo'li oq imperiyaning mohiyati o'zgarmagan «qizil» shakli ekanligini daf'atan angalay olmadi.

She'riyatda esa yangi g'oya va timsollar uchun yangi shakl va ifodalar izladi. Eskilariga yangi mazmun singdirdi. Ularning muhimlari quyidagilar edi:

1. Vazning yangilanishi.

Ma'lumki, ming yillik klassik she'riyatimiz aruz vaznida yozilgan. Asr boshidagi she'riyatda ham u yagona va asosiy vazn edi. Lekin Navoiygacha bo'lgan va undan keyin yaratilgan xalq og'zaki ijodi – barmoq vaznida. Mumtoz adabiyotimizda barmoqda yozilgan she'r deyarli uchramaydi. Lekin aruz murakkab, bo'ronli davrning goh shiddatkor, goh bo'g'iq nafasini keng ommaga yetkazishda uncha qulay emas edi. Shuning uchun ham Avloniy muhim ijtimoiy masalalardan bahs ochuvchi ko'pgina she'rlarini barmoqda yozdi. Barmoqni xalq og'zaki ijodidan yozma adabiyotga olib o'tdi.

Avloniyning barmoqdagi ilk she'rlari xalq qo'shiqlariga moslab yozildi.

Masalan, «To'y haqida» she'ri «Reza» kuyida:

Otma mani toshlar bilan yor-yor, yor-o'v,
Uchub ketay qushlar bilan yor-yor, yor-o'v', –

xalq ashulasi yo'lida yozilgan va hokazo.

Bu qo'shiqlar shoir tashkil qilgan «Turon» («Turkiiston») truppasi ishtirokchilari ijrosida goh spektakllarga

¹ Xalqda qo'shiqlar aksariyat «yor-yor, yor-ey» bilan tugallanadi. Avloniy nima uchundir «o'v» shaklini keltiradi. Chamasi bu shakl ham bo'lgan.

singdirib yuborilar, goh anraktlarda ijro etilar, goh milliy konsert dasturlariga qistirilar edi.

2. Poetik janrlarning yangilanishi: Adabiyot shu yillarda xalq hayoti bilan yanada yaqinlashdi, yanada xalqchil, ommabop bo'ldi. Adiblar yangi janrlar, shakllarda o'z kuchlarini sinashga shaylandilar. Ko'hna an'anaviy shakllar yangi xususiyatlar orttirdi. Avloniyning «Oila munozarasi», «Shoir ila to'ti» kabi bir qator she'rlari munozara xarakterida yozilgan. Masalan, «Shoir ila to'ti» she'rini olaylik. She'r Shoir bilan To'ti o'rtasidagi dialogdan iborat. Asarning mazmuni quyidagicha: Shoir jahongashta To'tidan dunyoda bo'layotgan o'zgarishlar, boshqa mamlakatlar, elatlarning ahvoli haqida so'raydi. To'ti Turkiston xalqi hali ham g'aflatda ekanligini, ilm, madaniyat egallash uchun, hayotda o'zining haqiqiy o'rnini topish uchun qo'zg'almaganini aytib, «shoiri shirinsuxan»ga «nadomat» aytadi.

3. Poetik obrazlarning yangilanishi. Klassik adabiyotimizda ming yillardan beri ishlanib kelgan gul, bulbul, yor, ag'yor, may, charx (dunyo) kabi obrazlar bu davr adabiyotida, jumladan, Avloniy ijodida boshqacha ohang, boshqacha mazmun kasb etdi. Masalan, u «gul»ni shunday «ta'rif»laydi:

Xor alindan bag'ri qon o'lmish, bo'yanmish qona gul,
G'uncha bag'rin chok etub, afg'on qilur afsona gul...

Yuzdagi xoli emas, zolim tikonning yorasi,
Kecha-kunduz zahmi g'am birlan butun o'rtona gul...

Subhidamda yuzlarindan mavj uran shabnam emas,
Xor zulmindan to'kar ko'z yoshini durdona gul...

Gar sabo tebratsa gulni, xush isi nevchun chiqar,
Bag'riga botgan tikanlardan kelur afg'ona gul.

Naylasun bechora gul botmish vujudiga tikan,
Zahmiga marham uchun yafrog'iga chulg'ona gul.

Dildagi qayg'ularin ko'rganmusiz, chun za'faron,
Chok etub g'urbat yaqosin ko'rsatur insona gul...

(«Ta'rifi gul» she'ridan)

Bu yerdagi gul an'anaviy ma'shuqa emas. Subhidamda yuziga qo'ngan shabnam (durdona ko'z yoshi) qat-qat alvon yaproqlar (bag'ri qon bo'lishi) oshiq iztiroblarini ifoda

etmaydi. Bu yerda gap muhabbat haqida emas: gul g'urbat va mashaqqatdan za'faron bo'lgan yuragini chok etib insonga ko'rsatadi... Beixtiyor xor (tikan) mustamlakachi istibdodini, bag'ri qon gul esa jafokash Turkistonni eslatadi. Shoir she'rlari orasida «Sadoyi bulbul», «Hijroni bulbul», «Fig'oni bulbul» kabi she'rlar bor. Bular ham aksariyat hollarda gul (ma'shuqa) ishqida yonib o'rtanayotgan oshiq emas. U ko'p o'rinlarda mazlum Turkistonga qarata: «Uyg'on!» – deb bong urayotgan lirik qahramon – shoir obrazini ifodalaydi.

Qo'nub gul shoxiga bulbul der: «Ey insonlar, insonlar!
Qilursiz tobakay g'ofil yotib afg'onlar, insonlar».

(«Sadoyi bulbul» she'ridan)

Jahon bog'ini gulzorinda faryod etdi bir bulbul,
O'turdi nag'mazorinda gulin yod etdi bir bulbul.

Ko'rub gul yafrog'ini hajridan dod etdi bir bulbul,
Visoli yor uchun yuz navha inshod etdi bir bulbul...

(«Fig'oni bulbul» she'ridan)

«Hijroni bulbul» she'ri bu o'rinda juda diqqatga sazovor. She'ning mazmuni quyidagicha: bulbul – shoir guli – millati hajrida kecha-yu kunduz fig'on chekadi.

Butun umrini unga bag'ishlaydi. Lekin bulbul gulzorda bog'bon qo'liga tushib, qafasga tashlanadi. U endi qafasda «Gul!» deb faryod qiladi. Zolim «qafas» unga ozor beradi. Taajjub! Uning «faryod»ini hech kim tinglamaydi, hech kim unga «rahm» qilmaydi. «Gul» hajrida uning yo'ldoshi faqatgina «g'am» bo'lib qoladi...

Keyingi parchada gul obrazi ham bor. Bulbul gulini yod etyapti. U uchun iztirob chekyapti. Qafas – zamon. Millatning shoirga «kar»ligi, hech kimning e'tibor qilmasligi milliyat tuyg'usining so'nganligidir.

Kecha-kunduz qafasda, oh gul, deb aylayur faryod,
Omon bermas ango zolim qafas, ozor o'lur bulbul.

Taajjub, rahm qilmas, yetmayur faryodina hech kim,
Bu hijronlig'da doim g'am bilan g'amxor o'lur bulbul.

Shu tariqa Avloniy gul va bulbul obrazlariga faqat yangi ma'no yuklabgina qolmay, bu obrazlarni davom ettiradi. Darvoqe, Avloniy she'rlarida yor obrazi – ilm, ma'rifat,

taraqqiyot, xalq tushunchalarini, ag'yor — nodonlik, jaholat, zulm, istibdod ahli ma'nolarini ifodalaydi va hokazo. Bu obrazlarning aksariyati o'zlarining ilgarigi ma'nolaridan butunlay uzoqlashgan va zamon talabiga mos yangi mazmun, o'zga ohang kasb etgan.

4. She'rlarning sarlavhalanishi. Avloniy har bir she'rga sarlavha qo'yadi. Bu undagi kayfiyat va mazmunni ifodalashdan tashqari shoir lirikasining umumiy yo'nalishini belgilaydi. Mana, ularning ayrimlariga e'tibor qilaylik: «Ey, jaholat nori birla yondi jismi pokimiz», «Haqiqat o'lsun bu xayol», «Oqma ko'z yoshim», «Kerakmu yo kerakmasmu?», «Oh bag'ri qonim», «Falak bizni nelar qildi?», «Guftori g'am», «Jigarso'z», «Dunyo fojiasindan», «Hasratlik hollarimiz», «Girdobi g'amdin bir po'rtana», «G'alat», «Istiqbolimiz uchun bir jigarso'z», «Istiqboldan orzularim» va hokazo.

Avloniy, umuman, so'zga katta e'tibor beradi. Uning mo'jizaviy kuchini yaxshi biladi. Darhaqiqat, zamona hammani uyg'otadigan, barchani larzaga solib, olg'a undaydigan so'zlarni ko'proq talab etar edi.

5. An'anaviy «hamd» va «na't»lar mazmunining o'zgarishi. «Adabiyot yoxud milliy she'rlar» to'plami juzlari ham udum bo'yicha Oллоh madhi («hamd») va payg'ambarimiz sifatlari vasfi («na't») bilan boshlanadi. Biroq ularning barchasi oxir-oqibat millat g'amiga kelib bog'lanadi. Shoir Oллоhga iltijo qilar ekan, millatning tanazzulidan «nifoq, bug'z, xurofot»dan dod soladi, Rasuli akramdan ummatining «bemor, ham g'arib holi»ga uning muqaddas ruhidan madad tilaydi.

Abdulla Avloniy tatar, ozarboyjon, usmonli qardoshlari bilan yaqindan aloqa bog'ladi. Ulardan ko'p narsa o'rgandi, o'rgatdi. Bu o'zaro hamkorlik ijodi va faoliyatida yorqin izlar qoldirdi. Shoir mashhur ozarboyjon kuychisi Muhammad Hodidan ilhom olib, unga naziralar bitdi. Goho bu ta'sir, tamoman ergashish, g'oya va obrazgina emas, ifoda vositalari izmida ham qolish darajasigacha etib boradiki, shoirning zamondoshi Mo'minjon Muhammadjonov bir maqolasida bunga shama' qilgan edi¹.

¹ Qarang: Bizda milliy shoirlar. «Sadoyi Farg'ona» g., 1914, 96--99-sonlar.

Avloniy she'rlari orasida yengil mutoyiba bilan yozilganlari ham uchraydi. Muqimiy davrida bu xil she'rlar yozish juda keng tus olgan edi. Avloniy mazkur an'anani davom ettiradi («To'y haqida latifago'yga», «Ko'knori va qimorboz», «Qimorbozni(ng) qimorbozga nasihati»).

Avloniyning 10-yillarda yozgan «Pinak» (1915), «Advokatlik osonmi?!» (1916) dramatik asarlari¹da she'riyatdagi g'oya va fikrlar davom etdi. Jaholat va zulmatga botgan Turkistonning chirkin manzaralari kulgili lavhalarda sahnada namoyish qilindi. Chunonchi, «Pinak»da g'ayrat va shijoatlari bilan dunyoni larzaga solgan, kunchiqardan kunbotishgacha yurt so'ragan buyuk bobolarning zalolatga botgan avlodlari ko'knori va qimorbozlar hayoti orqali fosh etiladi. «Advokatlik osonmi?!»ning mazmuni quyidagicha: Davronbek Rossiyada yetti yil o'qiydi va Turkistonga advokat bo'lib qaytadi. Lekin shu o'tgan vaqt ichida uning turmushida biror o'zgarish bo'lmabdi. Xalq hali ham ilm-u ma'rifatdan yiroq. Fuqarolik qoidalari, davlat qonunlari, huquqiy tartiblardan bexabardirlar. Shu sababli ular baxtsizdirlar. Davronbek shunday o'ylaydi va qo'lidan kelgancha ularga yordam bermoqchi bo'ladi.

Masalan, Xudoyberdi chol tirikchilikning og'irligidan otasidan qolgan ikki tanob yerning yarmini bir boyga sotishga majbur. Lekin pulining yarmini olib, yerdan foydalanib turganda, bilimsizligi, oldi-sotdining tartib-qoidalaridan bexabarligi oqibatida «chuv tushadi». Ma'lum muddatda qaytaraman, deb tilxat berib olgan pulni «beparvolik qilib» qaytarmaydi. Undan foydalangan boy tezlik bilan yerni o'ziga xatlab olish chorasini ko'radi.

Baxtsiz Mehrinisa xola o'n besh yildan beri qimorboz eri qo'lida «o'tga yoqilib, toshga chaqiladi». Xullas, hamma yoq g'urbat.

Adibning «Biz va Siz» asari, nomlanishidan ko'rinyotganidek, turmushga ikki xil yondoshishni ifoda etadi. Unda jaholat mavzusi bilan yonma-yon muhabbat ham beriladi.

¹Avloniy «Tarjimayi hol»ida «To'rt teatr kitobi» yozganini ma'lum qiladi. Shaxsiy arxivda «To'rt teatr kitobi»ning avtografi – ayrim ko'chirilgan nusxalari saqlanib qolgan. Shundan uchtasi («Advokatlik osonmi?!», «Pinak», «Biz va Siz» (1979 y.) e'lon qilindi. A. Avloniy, Toshkent tongi, 300–373-betlar.)

Uning markazida Yevropada o'n yil o'qib, «yangi hayot», «yangi turmush» haqidagi jo'shqin orzular bilan qaytgan Kamolning taqdiri turadi. U «churub, biljirab ketgon» «eski turmush»ni «tuzatmoq»chi. Uning butun fikri-zikri shu bilan band. U o'qimishli Maryamni sevadi. Uning sevgisi ham, aytish mumkinki, g'oyaviy-ma'naviy yaqinlik asosiga qurilgan. Biroq «eski turmush» kuchlari ustun keladi. Kamol va Maryam halok bo'ladilar. Ammo ularning o'limi optimistik mazmun uchun xizmat qiladi. Avloniy juda muhim bir masalani, insonning baxti va turmushini asar markaziga qo'yadi va jiddiy ijtimoiy ziddiyatni keskin vaziyatlarda ochib berishga urinadi.

Inqilobdan umid qilib...

Fevral inqilobidan so'ng voqealar qizg'in va shiddatli kechdi. «Turon» zaminida 9-martda Munavvarqori «Sho'royi islom» jamiyatini tuzdi.

Lekin bir tomondan, ketma-ket kelgan qurg'oqchilik va uning natijasi o'laroq ochlik, qahatlik, ikkinchi tomondan, siyosiy beqarorlik Umumrusiyada bo'lganidek, Turkistonda ham vaziyatni keskinlashtirdi. Rus sotsialistlari vaziyatni qo'lga olish maqsadida Sovetlar tuzishga kirishdilar. 31-mart (12-aprel)da Toshkentda Sovetlarning 1-o'lka syezdi ish boshladi. O'lka ishchi va soldat deputatlari Soveti tuzildi. Turkiston musulmonlari ham qarab turmadilar. 4(16)-aprelda o'lka musulmonlarining 1-qurultoyi chaqirildi. Ushbu voqealarning jonli guvohi A. Z. Validiy Sovetlar syezdi hududiy muxtoriyat fikrini ilgari surganini ma'lum qiladi. Bu g'oya Angliya Hindistonidagi kabi Toshkentda ruslar va musulmonlarning ikki mustaqil hokimiyatini o'rnatishni va shu orqali rus hokimiyatini yerli musulmonlarning nufus ustunligidan ko'rsatmoqni ko'zda tutar edi. Bunga mahalliy ziyolilarimizning bir qismi (M. Cho'qayev, T. Norbo'tabekov, P. Po'latxonov, I. Shohiahmedov) dastlabiga rozi ham bo'ldilar. Aslida bu ozchilikning ko'pchilik ustidan hukmronligini ta'min etuvchi ingliz mustamlakachiligi qonunlarining sal o'zgargan shakli edi. Buni peshqadam ziyolilarimiz moddama-modda ko'rsatib berganlaridan so'nggina musulmonlarimiz fikri o'zgaradi. Bu hol kadetlar va eserlarni shoshirib qo'yadi: Eserlar mahalliy xalqning

rag'batini qozonish uchun kadetlar va sotsial-demokratlarga qarshi boradilar va musulmonlarning barcha masalada tenghuquqliligini ko'tarib chiqadilar. Syezd ko'pchilik ovoz bilan bu fikrni ma'qullaydi. Bunga ko'ra Turkistonning bo'lajak parlamenti («O'lka majlisi») o'lkadagi barcha millatlardan teng asoslarda saylanmog'i kerak edi.

Musulmonlar qurultoyida A. Z. Validiy ma'ruza qiladi. Turkistonning qurilajak idora usuli haqida so'z yuritib, federal muxtoriyat g'oyasini ilgari suradi Bu g'oyani ko'pchilik og'ir oladi. Ko'zga ko'ringan ziyolilarimiz — M. Cho'qayev, I. Shohiahmedov, «Vaqt» muharriri K. Bakir, qozonli mashhur S. Maqsudiylar qarshi chiqadilar. Munavvarqori betaraf qoladi. Behbudiy va A. Z. Validiygina federal muxtoriyat g'oyasini qattiq turib himoya qiladilar. Behbudiy hayajonli nutq so'zlaydi. Bu nutq qurultoyning federal muxtoriyat qarorini qabul qilishida hal etuvchi rol o'ynaydi.

I (13) — 11 (23)-mayda Moskvada Umumrusiya musulmonlar qurultoyi bo'lib o'tdi. Bunda ham federal muxtoriyat masalasi ko'rildi. Turkistondan Ubaydulla Xo'jayev uni himoya qilib so'zga chiqdi. Moskva qurultoyi ham ushbu g'oyani ma'qul topdi. Turkistondan U. Xo'jayev, A. Z. Validiy, Abduxoliq o'g'li Qo'qonboy, Rahmonberdi o'g'li Mulla Kamoliddin, O'rinboy o'g'li Mulla Sulton — jami 7 kishi Umumrusiya Musulmon Markaziy Sho'rosiga saylandilar. Muxtoriyatchilik avj oldi. Milliy sho'rolar ko'payib bordi. Toshkentda «Musulmon deputatlarining Markaziy Sho'rosi» (raisi Mustafu Cho'qayev), Orenburgdagi Boshqirdiston sho'rosi, Qozog'iston sho'rosi, Qozondagi Ichki Rusiya va Sibiriya musulmonlari sho'rosi bunga yorqin misol edi. Ayniqsa, Turkiston va qozoq, boshqird sho'rolarining qarashlari bir-biriga g'oyat yaqin edi. Ruslarning «pan-turkizm» deya ayyuhannos solishlari xavfigina ularni birlashib ketishdan saqlab turardi.

Siyosiy partiyalar jonlandi. Mahmudxo'ja Behbudiy hali ham kadetlar (konstitusion demokratlar) partiyasiga xayrixohlik bildirardi. U bu borada yolg'iz emas edi. «Alash o'rda» asoschisi mashhur Alixon Bukeyxonov ham unga hamfikir edi. Tatar inqilobchi adibi Olimjon Ibrohimov, unga ergashgan o'zbek jurnalisti Mirmuhsin Shermuhame-

dov rasman eserlar partiyasiga kirgan edilar. A. Z. Validiy a'zolik biletinigina olmagan edi.

O'lka musulmonlarining sentabr boshida bo'lib o'tgan 3-qurultoyi hokimiyatni Sovetlarga berishga qarshi chiqdi. 18 (30)-sentabrdagi Sovetlarning II o'lka syezdi esa hokimiyatni berishni talab qildi.

Avloniyning «Turon» jamiyati ham bu ta'sirlardan chetda qolmadi. Uning faollaridan Nizomiddin Xo'jayev sotsial-demokratlar bilan yaqinlashdi. So'ngroq Ozarboyjondan Mehmed Amin Afandizoda kelib qo'shilgach, jamiyat «Turk federalist» firqasiga aylanib bordi. Ayni paytda ochlik, qahatlik kuchayib bordi. Yettisuvdagi mahalliy xalqning serhosil yerlarini rus muhojirlariga tortib olib berish, qarshilik ko'rsatganlarni yo'q qilish davom etdi. Pirovard-oqibatda «Sho'royi islomiya»dan ajralib chiqqan «Ulamo» kadetlar, monarxistlar bilan topishdi. Ularni podshoparastlik va eski shariatni ushlab qolish g'oyalari birlashtirdi. Biroq ulamochilar zamonaviy ilmdan uzoq edilar. Shu sababli jilov kadetlar, eserlar qo'lida edi. Ikkinchi tomondan, bolsheviklar mahalliy ziyolilarning bir qismiga yo'l topgach, mavqelari oshib bordi. Ayni paytda, mardikorlarning qaytib kelishi bilan musulmon ishchi deputatlari Sovetlari ham maydonga kela boshladi.

Avloniyning Sovetlarga va ular orqali bolsheviklarga yaqinlashishi 1917-yilning iyuniga to'g'ri keladi. Jumladan, 6-iyundan Toshkent ishchi va soldat deputatlari Soveti qaroriga ko'ra «Eski shahar oziq-ovqat komissiyasi a'zosi», 20-noyabrdan esa «Rusiyaning boshqa viloyat va guberniyalariga Sirdaryo viloyatidan yuboriladigan eng zarur oziq-ovqat mahsulotlarini ushlab qolish va Eski shahar oziq-ovqat komitetiga ma'lum qilish huquqi bilan nazorat etuvchi vakil» qilib tayinlanadi.

Shundan bir hafta keyin Qo'qonda Turkiston muxtoriyati e'lon qilindi. Yuragida Vatan va millat tuyg'usi qolgan har bir turkistonlik uni katta quvonch bilan kutib oldi. Unga bag'ishlangan o'nlab she'rlar paydo bo'ldi. Avloniyning qalbidan qanday kechinmalar kechdi ekan? Afsuski, muxtoriyatning bolsheviklar tomonidan inqilobga xiyonat sifatida baholanib, qonga botirilishi va Avloniyning o'sha paytlari uni bostirishni amalga oshirgan Toshkent Sovetida

rasmiy xizmatda bo'lganligi, adibning mazkur masalaga doir biror yozma qayd qoldirmaganligi bu borada aniq fikr yuritishga imkon bermaydi. Lekin Vatan istiqlolini har narsadan muqaddas tutgan Avloniyning Turkiston muxtoriyatini dil-dildan olqishlab, yo'q qilinganida qayg'uriganiga shubha yo'q.

Avloniy 1917-yilda o'qituvchilik ishlari bilan shug'ullanishga ham imkon topdi. Shoirning arxivida saqlangan pasportida uning shu yili 31-iyun va 3-avgust kunlari Qozonda «Bolgar» mehmonxonasida yashaganligi qayd qilingan. Iyunda nima munosabat bilan borgani noma'lum, lekin 1-avgustda Qozonda Butunrossiya musulmon o'qituvchilari-ning II syezdi ochilgan va Avloniy unga vakil edi. Shoir 1917-yilda mahalliy muallimlar o'rtasida siyosiy ishlar olib boruvchi «O'qituvchilar soyuzi»ni tuzgan edi. 1918-yilda esa Kommunistik partiya safiga a'zo bo'lib kirdi. O'lka sovetiga saylandi. Toshkent partiya tashkiloti, shahar ijroiya komitetida mas'ul vazifalarda ishladi. «Ulug' Turkiston» gazetasining 1918-yil sonlaridan birida bosilgan rasmiy xabardan Avloniyning o'sha yili Eski shahar ijroiya komiteti raisi lavozimida ishlagani ma'lum bo'ladi. 17–29-dekabrda bo'lib o'tgan Turkiston Kommunistik partiyasining II syezdi Avloniyning Markaziy Komitetga a'zo qilib sayladi. 1919-yilning aprelida Turkiston Markaziy Ijroiya Komitetiga sayladi. «Ishtirokiyun» gazetasini yuzaga chiqaruvchi ham muharriri» bo'lib ishladi.

1919-yilning iyunida Avloniy RSFSR hukumatining topshirig'i bilan Afg'onistonga boradi. 1919-yilning 28-sentabridan 1920-yilning 20-iyuligacha Hirotda bosh konsul bo'lib turadi. Afg'on safari Avloniydagi bolsheviklar hukumatiga bo'lgan shubhani kuchaytirib yuboradi. O'zlari- ni haqiqatchi deb jar solgan rus bolsheviklarining sobiq chor generallaridan mutlaqo qolishmasligiga amin bo'ladi. «Oh, na insoniyat, na barobarlik, na sotsialistik, na millat tafriq qilmaydurg'on internatsionalistlar dunyo yuzinda topilarmukin? – yozadi «Afg'on sayohati» xotiralarida. – Balki bordur, topilur, lekin vujudi anqoning tuxumidek kamyob ekanlig'in Afg'oniston safariga chiqg'onda aniq bildim. Afg'onistong'a chiqg'on besh hay'ati vakolaning ichida birgina

musulmon man o'ldig'indan har bir og'ir mehnatlar, har bir kulfat va aziyatlar meni ustimg'a yuklandi... O'rtoq Brovin¹ Afg'on tufrog'iga o'tgandan so'ng o'zini(ng) jeneroli chor noil e'lon qilmish edi»².

Avloniy 1920-yilda sog'lig'i yomonlashgani tufayli Afg'onistondan chaqirib olinadi va Turkbyuroning madaniyat bo'limiga boshliq qilib tayinlanadi. U shu yillari «Kasabachilik harakati» jurnalining muharriri, «Qizil bayroq» gazetasining tahrir hay'ati a'zosi sifatida ish olib boradi.

1921-yildan maorif sohasiga o'tadi. O'sha yili Toshkentdagi o'lka o'zbek bilim yurtida, 1923-yilda Toshkent xotinqizlar bilim yurtida mudir, 1924-yilda V. I. Lenin nomli harbiy maktabda o'qituvchilik qiladi.

1925–1930-yillarda O'rta Osiyo Kommunistik universiteti (SAKU), O'rta Osiyo Qishloq xo'jaligi maktabida (SAVKSXSH), O'rta Osiyo Davlat universitetida (SAGU) dars beradi. Pedagogika fakultetining til va adabiyot kafedrasida professori, so'ng mudiri bo'lib ishlaydi.

So'nggi paytlargacha Avloniyning Oktabrda keyin yozgan asarlaridan «Ishtirokiyun» gazetasida e'lon qilingan «Qizil bayroq» (1918-yil, 64-son), «Ochlar holindan» (1919-yil, 91-son), «Firqamiz oloylarına» (1918-yil, 81-son), «Go'zal bahor» (1919-yil, 32-son), «Izchilarga tortiq» (1919-yil, 100-son), «Jamiyatlarga aralashmagan dangasa tilidan» (1919-yil, 70-son), «G'amlik soatda»³ (1919-yil, 69-son), «So'z zamoni dagil ish zamoni» (1919-yil, 104-son), «Hurriyat marshi» (1919-yil, 110-son), «Qizil matbuot» («Turkiston» gazetasi, 1924-yil, 294-son), «Ko'klam keldi» («Kasabachilik harakati» 1921-yil, 5-son, 15–16-betlar) kabi she'rlari va bir nechta hikoya hamda maqolalari ma'lum edi, xolos. 60-yillarda uning o'sha yillari yozilgan talay qo'lyozma she'rlari borligi ma'lum bo'ldi va ulardan ayrim parchalar A. Boboxonov va M. Maxsumovlarning «Abdulla Avloniy. Pedagogik faoliyati»⁴ kitobchasida va ushbu satrlar muallifining ba'zi maqolalarida keltirildi.

¹ N. Z. Brovin – RSFSRning Afg'onistonga yuborgan hay'ati vakolasi boshlig'i.

² A. Avloniy. Afg'on sayohati, qo'lyozma, 64-bet.

³ Qo'lyozmada «Xafalik soatda».

⁴ A. Boboxonov, M. Maxsumov. A. Avloniy. Pedagogik faoliyati, «O'qituvchi» nashriyoti, T., 1966-yil.

So'ng ularning katta qismi adibning 1979-yilda chop etilgan «Toshkent tongi» to'plamiga kiritildi.

Avloniyning shaxsiy arxivida «Po'rtugaliya inqilobi»¹ nomli bir dramatik asari bor. U adibning boshqa asarlaridan ajralib turadi, 5 parda 10 ko'rinishli bu asarni muallif fojia (tragediya) deb atasa-da, mazmuniga ko'ra u qahramonlik dramasiqa yaqin. Qo'lyozma muqovasiga «1921-yil 23-yanvarda yozildi» deb qo'yilgan. 20-yillarda adabiyotimizda «jahon revolyusiyasi» degan gap keng tarqalgan payt edi. Shu jihatdan buni ham shu yillarda yozilgan deb taxmin qilish mumkin.

Asar 20-yillarda sahnaga qo'yilgan. 1924-yilda hatto nashrga tayyorlangan edi. Yuqoridagi sana shu munosabat bilan ko'chirilgan payti bo'lishi kerak.

Bir-ikki og'iz gap dramaning mazmuni haqida.

1910-yilning 5-oktabriga o'tar kechasi Portugaliyada Angliyaning tazyiqidan, monarxiyaning zulmidan toqati toq bo'lgan xalq qo'zg'olon ko'taradi. Unga respublikachilar bosh bo'ladilar. Ularni armiya qismlari hamda harbiy-dengiz floti kuchlari quvvatlab chiqadi. Lissabonda butun xalq oyoqqa turadi. Qirol Manuel qochib ketadi. Shohlik tugatilib, Portugaliya Respublika deb e'lon qilinadi. Vaqtli hukumat boshlig'i qilib Broga tayinlanadi.

«Po'rtug'oliyo inqilobi» dramasi zaminida mana shu konkret tarixiy voqea yotadi. Respublikachilar va shohparastlar o'rtasidagi shiddatli kurash — asarning bosh konflikt. Asosiy personajlar Dolqoriyo, Broga, Garsio, Difrorolar tarixiy shaxslar bo'lib, ular bir maqsad yo'lida — Portugaliyada shohlikni tugatib, Respublika o'rnatish uchun kurashadilar va g'alaba qozonadilar. Asar inqilobchilarning «Marselyeza» sadolari ostida sahnaga qizil bayroq ko'tarib kirib kelishi bilan tugaydi. Ko'rinyaptiki, Portugaliyadagi siyosiy ozodlik va mustaqillik yo'lida bo'lgan qo'zg'olon bilan Turkistondagi qo'zg'olishlar o'rtasida ma'lum mushtaraklik bor. Asar badiiy jihatdan ancha bo'sh. Shunga qaramay, ada-

¹ Dramaning 2 qo'lyozma nusxasi saqlangan. 1-sida tuzatishlar ko'p, sahifalar 45-betgacha raqamlangan. 2-si ancha mukammal. Sarg'ish qog'ozdan tekis qilib dastalanib daftar qilingan. 1921-yil ko'chirilgan. Muqovada turkglavlitning 8.10.24 sanasi bilan 962-raqamli ruxsat muhri bor. Chamasi, u o'shanda nashrga tayyorlangan va noma'lum sabablarga ko'ra bosilmay qolgan.

biyotimizning 20-yillardagi ko'lami va intilishlarini aniqroq tasavvur qilish uchun uni ham o'quvchilar e'tiboriga havola qilishni lozim topdik.

Avloniy qo'lyozmalari orasida yana bir tugallanmagan pyesa bor. U «Ikki sevgi» deb nomlangan¹. Ikki pardalik fojia shaklida mo'ljallangan bu drama 1908-yilgi Turkiyada bo'lib o'tgan yosh turklar inqilobiga bag'ishlangan. U yerda asar qahramoni Nozimbekning ikki muhabbati – hurriyat va yor muhabbati haqida gap ketadi. Nozimbek – «Ittihod va taraqqiy» jamiyatining a'zosi. Kech tunda unga ertaga bo'ladigan hal qiluvchi qo'zg'olon haqida xabar keladi. Shu payt xotini Xolidaxonim kirib qoladi. Hurriyatchilarning shaharda qilayotgan ishlaridan so'z ochadi. Nozimbek ich-ichidan Xolidaxonimning xayrixohligidan mamnun bo'lsa-da, ertangi qo'zg'olon haqidagi maktubni undan bekitadi. Uning xatarlik bu ishga aralashishini istamaydi. Biroq uni bu yo'ldan qaytarolmasligiga ishonch hosil qilgach, maktubni ko'rsatishga majbur bo'ladi. Er-xotin farzandlar taqdiri haqida uzoq tortishadilar. Lekin ularning grajdanlik tuyg'ulari hamma narsadan ustun keladi. Ular kurash va o'limni afzal biladilar.

Ikkinchi pardada Nozimbekning jangda yarador bo'lishi hikoya qilinadi. Voqea yarador Nozimbekning Xolidaxonim halokati haqidagi xabarni eshitgan joyda uziladi.

Asarda Xolidaxonim ancha faol tasvirlangan. Bu Nozimbekning «Aybi yo'q, jonim! Hurriyat erlardan ko'proq xotunlarga kerak ekanlig'in bilganingdan so'ylayursan!² degan so'zlari bilan dalillanganday bo'ladi. U Nozimbekni adolat va ozodlik uchun kurashga undaydi. Masalan, unga qarata: «Hurriyat o'rduosi Istanbuli muhosara qilmishlar. Siz na uchun beg'am o'turasiz? Oyo, bu g'arib millatni(ng) asoratdan qutqarmoq sizning vazifa emasmi?! Bu zolim istibdodparastlari yiqmoq uchun qahramon hurriyat o'rduosiga ko'mak-

¹ M. Rahmonov uni «Ikki muhabbat» deb bergan (O'zbek teatri tarixi, T., 1968, 333-bet). Avloniy arxividagi tugallanmagan avtograf nusxada u «Ikki sevgi» deb nomlangan.

² Abdulla Avloniy. Ikki sevgi (Ikki pardalik fojia), qo'lyozma, 4-bet.

lashmoq lozim emasmi? (3-bet), – deydi. Inqilobni har narsadan muqaddas biladi. Uni erlarning ishi deb o'tirmaydi. Hatto, «agar hurriyat yo'linda o'lsam, banim uchun eng saodatlu o'lumdur. Agarda birorta mustabidlardan o'ldursam, o'z vazifamni ado qilg'on bo'lurman» (4-bet) deb hisoblaydi.

Parcha shuni ko'rsatadiki, Avloniy bu asarida personajlarning ruhiy dunyosiga alohida e'tibor bergan. Masalan, ular inqilobni shunchaki bir qahramonlikka vosita deb tushunmaydilar. Nozimbek uning hayot-mamot masalasi ekanligini, uning har lahzasi tahlika va xatar bilan to'la bo'lib, qurbonsiz qo'lga kirmayajagini yaxshi his qiladi:

Oh, bu hurriyat ehson istar,
Inqilob qayda kezar, qon istar.

Halqa-halqa sochina har kishini aylar asir,
Yuzini ruhina qo'ymoqg'a qizil qon istar.

Kimki ko'rdi yuzini, toqat eta olmaydi,
K-yena¹ vasl-u diydorini qurbon istar.

O'yla bir mahvasi dildor erur hurriyat,
Hajri-da vasli-da Hijron istar.

(2-bet)

U hurriyatning mazmun-mohiyati, uni dushmanlardan himoya qilish, asrab-avaylash haqida ham o'ylaydi: «Hurriyatni ko'rmoq va qo'lga olmoq oson bir shaydur. Lekin qo'lda ushlab turmoq, bu makkor mahbubni ag'yordan, dushmandan qo'lda saqlamoq nihoyatda qiyindur» (1-bet).

1908-yildagi yosh turklar inqilobi g'alaba bilan tugagan bo'lsa-da, mamlakat va xalq qismatini yengillatish yo'lida biror jiddiy o'zgarish yasay olmadi. Biroq bu hodi-saning xalq milliy ongi taraqqiyotida izsiz ketmagani aniq, albatta.

Xo'sh Avloniyning mana shunday inqilobga murojaat qilishining sababi nimada?

Avvalo, shuni aytish kerakki, u yosh turklar inqilobining mazmun-mohiyatini anglab yetgan emas. Bu inqilob

¹ki, yana demoqchi.

Turkiyada dastlabki paytlarda xalqning barcha qatlamlari tomonidan umumxalq inqilobi sifatida kutib olingan va olqishlangan edi¹. Masalan, Tavfiq Fikrat «Millat sharqisi»ni yozib, uni:

Millat yo'lidur, haq yo'lidur tutdigimiz yo'l,
Ey haq, yasha! Ey sevgili millat, yasha, vor o'!! —

deb kuyladi. «Do'g'on gunasha», «Ferdo» she'rlarini yozdi. Deyarli hamma shoirlar va adiblar unga bag'ishlab asarlar yozdilar. Uning benihoya tor, cheklangan, keng xalq manfaatlariga zid mohiyati so'ngroq ayon bo'ldi.

Turk adabiyotidan yaxshigina xabardor Avloniy o'sha ilk taassurotlar ta'sirida unga xayrixoh bo'lgan bo'lishi mumkin. Lekin, bizningcha, «Ikki sevgi»ga qo'l urilishida yosh turklar inqilobining mazmun-mohiyati u qadar muhim rol o'ynagan emas. Avloniy uchun eng muhimi inqilobiy mavzu bo'lgan. Ommani ijtimoiy-siyosiy uyg'otish, inqilobiy kayfiyatni tayyorlash, maslak va uning yo'lidagi fidoyilik bo'lgan. Ikkinchidan, til, urf-udum, e'tiqod va turmush tarzidagi yaqinlik mavzu va masalaning keng ommaga yetib borishini yengillashtirardi. Muallif shuni ham hisobga olgan. Bu ham Avloniyning yuqorida aytilgan, «maqsadimiz zohirda teatru bo'lsa ham botinda Turkiston yoshlarin siyosiy jihatdan birlashtiruv va inqilobga hozirlov edi», degan gaplariga yana bir dalil bo'lib xizmat qiladi va uning inqilobiy faoliyatiga mos tushadi.

Shoirning inqilobiy to'ntarishlar davridagi faoliyati qanchalar tahlikali kechgan bo'lsa, ijodi ham shu qadar murakkab, ziddiyatli bo'ldi. U, bir tomondan, inqilobga katta umid bilan qaradi, o'z iste'dodini uning xizmatiga qo'ydi. Ikkinchi tomondan, uning o'zgarishlaridan qanoatlanmadi. To'g'rirog'i, yurtning iqtisodiy talon qilinayotganligini, mahalliy xalqqa hech qanday huquq berilmaganligi, asriy tartib-udumlar, milliy an'analar oyoq osti bo'layotganini, din-diyonat yemirilayotganini ko'rib iztirobga tushdi. Masalan u o'zining «Qizil bayroq» she'rida bayroqni yangi dunyoning ramzi sifatida talqin qiladi:

¹ *Qarang: B. C. Garbuзова. Поэты Турции первой четверти XX века. Изд-во ЛГУ, Ленинград, 1975, 5-бет.*

Qo'ldagi qirmizi qizil bayroq,
Ishchi mehnat eliga jondir bu!

Mustabidlarning ofati joni,
Boylarga qip-qizil ziyondir bu!

«Barcha olam ishchilari»ni bu «muqaddas bayroq» tagiga «to'planish»ga chaqiradi. She'rdagi eski tuzum bilan yangi tuzum — «Qizil bayroq» va «Ola bayroq» qarama-qarshi qo'yiladi. Shoir sovet tuzumini shunday ulug'laydi:

Ola bayroq zamonini o'ylang,
Siza onlar nalar qilar edilar.

Uyushing, to'planing — ko'tarmak uchun
Butun olamg'a posibondur bu.

Partiyaning ko'ngilli otryadi — partiya drujinachilarini, yangi tashkil topgan «Qizil qo'shin»ni sidqidildan tabriklaydi. («Fikrimiz oloylarini», «Qizil qo'shin» kabi.) Firqa oloylarining zo'rlik asosiga qurilgan bolsheviklar nuqtayi nazarini qabul qilmagan barcha kishilarni dushman sifatida yo'q qilayotganini, qizil qo'shin «Kim biz bilan birga bo'lmasa, dushmanimizdur!» degan shior asosida qirg'in-barot uyushtirganini ko'pincha anglamaydi. Boshqa bir o'rinda esa mana bunday satrlarga duch kelasiz:

Har soniyada o'zga olam, o'zga jafodur ko'raman,
Har soat ichinda necha bing dard-alamdur ko'raman.

Har kecha tilarsan o'lajak, ertasi ravshan,
Ul kunduzi kechunda batar toza fanodur ko'raman.

Har kun boshinga turfa balo toshi yog'ilgay,
Har go'shada bo'lsang-da, qudurat-la qazodur ko'raman.

Derlarki, oying yar(i)si qaro, yar(i)si ravshan,
O'ttuz kuni ham bizga butun qop-qarodur ko'raman.

Derlarki, qiyomat o'lajaq juma kunida,
Bayram kunimiz mahshari vahm ro'zi jazodur ko'raman.

Hijron o'tadur hasrat ila oy-u yilimiz,
Har asr biza bir to'da g'am oh-navodur ko'raman¹.

Inqilob baxt, farog'at olib kelmog'i, zulmning ildizi

¹ «Ishtirokiyun» g., 1919, 13-fevral, 69-son.

qirqilib, adolat gullari barq urishi lozim edi-ku! Nega bunday bo'ldi? Nahotki, «Inqilobni daholar tayyorlaydilar, muta-assiblar amalga oshiradilar, muttahamlar rohatini ko'radilar» degan Bismark yana haq bo'lib chiqdi?!

«Shonli inqilob»ning millatlar boshiga, birinchi navbatda, rusning o'ziga qancha ofat keltirganiga oid yangi-yangi hujjatlar, materiallar chiqmoqda. Mashhur Dostoyevskiy bundan yuz yilcha oldin sotsializm degan g'oya yuz million rusning boshiga yetishi mumkinligini aytgan ekan. Soljenitsin bir intervyusida 1917-yildan 1959-yilgacha bo'lgan qatag'onlar misolida buni hisoblab chiqarib bergan edi¹.

Lekin «shonli inqilob» yillari uning fojiali oqibatlari juda kam kishining xayoliga keldi. Deyarli hamma inqilobning tantanavor ohanglariga mast-u mustag'riq edi, ixtiyorsiz u bilan baravar qadam tashlardi.

Avloniy ko'plab sharqiya mashqlar ham yozdi. Sharqiya-chilik inqilob yillarida juda keng tus olgan. Sabablari ma'lum. Ommaga ruh berish lozim edi. Avloniy o'sha yillari «Hurriyat marshi», «Qizil tayoqchilar marshi», «Tolibi ilm marshi» kabi bir necha marshlar yaratgan. Shoir «Hurriyat marshi» she'rida Turkistonni hurriyat bilan tabrik etadi, uni «hur bo'lib yashashga», «bir bo'lib yashash»ga undaydi:

Hur bo'lib yasha, bir bo'lib yasha!
Hamla javobni emdi sen tasha!

Shonli hurriyat – Turkistonniki,
Shonli Turkiston – ishlagonniki!

Barcha ishchilar, hurriyat – sizning,
Jahl-u zulmdan barchangiz bezing!

Shonli hurriyat – Turkistonniki,
Shonli Turkiston – ishlagonniki!

Ma'rifating qur, tezroq, ey o'g'ul,
Ilm onasidan hur bo'lib tug'ul.

Shonli hurriyat – Turkistonniki,
Shonli Turkiston – ishlagonniki!

Ushbu «Hurriyat»ning «shonli» emasligi va Turkiston-niki bo'lmaganligi unga hali ma'lum emas.

¹ *Қаранг:* «Комсомольская правда», 1991, 4-июнь.

Bu sharqiyalar, jumladan, «Hurriyat marshi» uning zamondoshlarida katta taassurot qoldirgan. Masalan, Sadriddin Ayniy sheʼrdan gʻoyat taʼsirlangan va oʻzining mashhur «Maktab marshi» («Ishtirokiyun» gazetasi, 1920-yil, 48-son) sheʼrini yozgan. Ayniy oʻz sheʼriga Hijroning «Hurriyat sharqi»siga oʻxshatma deb izoh bergan.

Avloniy 17-yildan keyin yana 17 yil yashagan boʻlsa-da, ijodda ham, faoliyatda ham inqilobdan ilgarigidek serharakat boʻlgan emas. Hatto birorta ham adabiy-badiiy kitob yoxud toʻplami bosilmagani ham buni koʻrsatib turibdi. Toʻgʻri, «Nabil», «Indamas», «Shuhrat», «Tangriquli», «Surayyo», «Shapaloq», «Chol», «Ab», «Chegaboy», «Abdulhaq» kabi imzolar bilan gazeta-jurnallarda, ayniqsa, «Mushtum»da koʻplab hajviyalar – sheʼrlar, kulgi hikoyalar bostirib turdi. Lekin katta, jiddiy ishlar qilmadi. Ammo sheʼrlarida qochiriqlar, taggaplar koʻpayib bordi. Masalan, uning «Mushtum»ning 1923-yil, 15-sonida bosilgan «Bir munofiq tilidan» sheʼriga eʼtibor bering:

Men bir shunday kishidurkim, hech kimsa
«Sen yamon!» – deb hech shikoyat qilmagʻan.
Men shunday bir usta kishidurmankim,
Kimsa mening qilar ishimi bilmagʻan.
Xalq qoshida dindor boʻlub, din lofin
Urub, tinmay: «Din, Din!» deya soʻzlayman.
Agar biror jadid aftlik uchrasa,
Maorifdan soʻzlab, uni aldayman.
Chunki meni hech bir kimsa bilmaydir!
Men kimdirman – sira-sira sezmaydir.
Ayogʻimga mahsi-kovush kiyganman,
Ustimga-da keng bir chopon ilganman.
Yolgʻizgina ichdan kiygan kamzulum,
Kalta etib, miyiqni-da qirganman.
Ha-ha-ha-ha! Qanday aldab yuraman,
Oʻzim kimman? Oni oʻzim bilaman.
Menga qolsa birdir yosh-u qarisi,
Yaxshi-yamon olamdagi barisi.
Yolgʻuz menga kerak erur shu qornim,
Budur mening kecha-kunduz tilagim.
Shu qornim-chun har ishni-da ishlarman,
Istar esam, xalqimni-da sotarman.

Kim u? Oddiy bir munofiqmi yoki inqilob irodasini bukib, intilishlarini jilovlab, o'z oqimiga ag'darib surib olib ketayotgan o'zbek ziyolisining tavba-tazarrusimi? Bizningcha, bu yerdagi ikkiyuzlamachilik u qadar jo'n emas. Uni shunchaki «kishi fe'lidagi bir qusur-da», deb o'tib ketib bo'lmas. U atayin yaratilgan qusur. Muallif bir kishini emas, butun ziyolini buqalamunga aylantirib qo'ygan inqilobni, sho'ro hukumatini nishonga olmayaptimikan?

O'ylaymizki, Avloniyning inqilobdan keyingi «fao-liyatsiz»ligining shu xil teran sabablari bo'lishi kerak.

Julqunboy 1923-yildagi «Olti yillik bazm»da safdoshlari-ga hazil yozarkan, Avloniy haqida «bir mahal garm-sel tegib, kutilmagan joyda qora kosov bo'lib qoldi. Hozirda o'choq kovlashdan boshqag'a yaramaydir»¹, deydi, bu gapning yuqoridagiga o'xshash izohlari bor.

Abdulla Avloniyning butunlay adabiyotdan chiqib ketdi deb bo'lmas. Uning 20-yillardagi harakatchilikda, yosh qalam ahllarini voyaga etkazishda, ularda ijod sirlarini o'rga-tishda faol ishtirok etgani ko'pchilikka ma'lum. Adabiyotga o'sha yillari kirib kelgan atoqli shoirimiz Mirtemir «Yosh leninchi» gazetasi qoshida Toshkent yosh proletar yozuv-chilari seminari ish yuritgani haqida gapirib, mashg'ulot-larda Abdulla Avloniy tez-tez ishtirok etib turganini xotirlagan edi².

Adib iste'dodli yosh hamkasblariga yo'l-yo'riq ko'rsat-di. «She'rda zo'r mahorat ko'rsatgan»³ Hamid Olimjon, «iqtidorli shoir ham yozuvchi»⁴ G'afur G'ulom, «taniqli shoir»⁵ Uyg'un haqida matbuotda fikrlar bildirdi.

Fors, rus, ozarboyjon, arab tillarini durustgina bilgan, sharq va g'arb madaniyati klassiklari bilan yaxshigina tanish bo'lgan Avloniy 20-yillarda samarali ilmiy ishlar ham olib bordi. 1930-yilda SAGU pedagogika fakultetining til bilimi kafedrasida bo'yicha professor bo'lib tasdiqlangani bejiz emas. Ilmiy xodimlar seksiyasida, O'zdvashrd, Respublika ter-

¹ «Mushtum». 1927, 4-son.

² *Qarang*: «O'zbek tili va adabiyoti» j., 1973, 6-son, 44-bet.

³ *Qarang*: Prof. A. Avloniy. Adabiyot xrestomatiyasi, T., 1933, 378-bet.

⁴ Shu asar, 376-bet.

⁵ Shu asar, 377-bet.

minologiya komitetida, Davlat ilmiy sovetida mas'ul vazifalarda ishladi.

1933-yili VII sinf uchun o'qish xrestomatiyasi tuzib nashr ettirdi. Unda 20–30-yillardagi o'nlab o'zbek adiblari hamda rus, Yevropa adabiyotining qator vakillari haqida biografik ma'lumotlar keltirilgan, ularning mashhur asarlaridan namunalar berilgan edi.

Avloniy 1927-yilda «Mehnat qahramoni» unvoni bilan taqdirlandi. 1930-yilda unga «O'zbekiston xalq maorifi zarbdori» faxriy unvoni berildi.

Abdulla Avloniy 1934-yil 25-avgustda vafot etdi.

Adibning ijodiy faoliyati haqida gap ketganda, u bosib o'tgan bosqichlar, ziddiyatlar va buning samarasi o'laroq, ijodida namoyon bo'lgan ba'zi kamchiliklarni ham aytish kerak.

U o'z zamonasining jonli odami, farzandi edi. Shuning uchun uning ijodida ham zamon murakkabligi bilan izohlanadigan nuqsonlar yo'q emas. Lekin yuqorida shoirning ma'rifatchilik faoliyati va ijodiy merosi misolida ko'rib o'tganimizdek, Abdulla Avloniy hamisha o'z xalqiga, Vataniga sodiq qoldi. Buning guvohi — uning ijodi, uning faoliyati! U hamma vaqt xalq dardi bilan yashadi. U o'z xalqi g'amiga hamdardgina bo'lib qolmadi, uning istiqboli uchun qayg'urdi, unga ozodlik va baxt qidirdi, uni muqaddas g'oyalar uchun kurashga da'vat qildi. Maktablar ochib, keng xalqni ma'rifatli qilishga, yoshlarni davrning ilg'or ruhida tarbiyalashga urindi. Ta'limiy-axloqiy asarlar, darsliklar yozib, o'zbek pedagogik fikri taraqqiyotida sezilarli iz qoldirdi. Jadidchilik harakatining, o'zbek jadid adabiyotining, ya'ni milliy ong, milliy adabiyotning maydonga kelishi va taraqqiyotiga katta xizmat qildi.

Avloniy oilasi haqida.

Shoirning rafiqasi Salomat Islomova (1883–1971) uch qiz, uch o'g'il ko'rdi. O'g'illaridan Asatulla (1917–1933) va Otaliq (1925–1940) yosh, o'smirlilik chog'larida vafot etdilar. 1902-yilda tug'ilgan, zamonaviy tahsil ko'rgan, har jihatdan mukammal to'ng'ich farzandlari Sora (Sobira, Sovra ham deyishadi) ning taqdiri murakkab kechdi, 46 yoshida vafot etdi. Bugungi taniqli teatr artisti Gavhar Zokirova

Sora opaning yakka-yu yagona farzandi Tuyg'unoy opa (1922-yilda tug'ilgan) ning qizi bo'ladi. Avloniyning boshqa qizlari: Karima opa (1912–2001) – suv xo'jaligi muhandisi, bir qator mas'ul vazifalarda ishlagan; Hakima opa (1927-yilda tug'ilgan) – filolog, rus adabiyoti mutaxassisi. Har ikkalalari ham hozir pensiyada. So'nggi farzandlari Kenja aka (1927–1997) kimyogar edilar, uzoq yillar Toshkent texnika universitetida xizmat qildilar.

Hozirda Avloniy nomida bir qator maktablar bor. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi bolalar adabiyoti bo'yicha uning nomida mukofot ta'sis etgan. Toshkent shahridagi ikki mahalla, uch maktab va ko'cha hamda Respublika o'qituvchilar malakasini oshirish markaziy insitituti uning nomida.

Adib asarlarining 2 jildlik ushbu nashri uning ijodini oldingilariga nisbatan to'laroq qamrab oladi. Birinchi jildga Avloniyning she'riyati va darsliklardagi ixcham hikoyalari hamda hajvlaridan namunalar kiritildi.

Ikkinchi jilddan dramalari, sayohatnomasi, maqolalari va «Turkiy guliston...» o'rin oldi.

Begali Qosimov

«ADABIYOT YOXUD MILLIY SPE'RLAR»dan

BIRINCHI JUZ*

* Birinchi (1909-y., T., II'in litogr.) va uchinchi (1914-y. T., II'in litogr.) nashrlariga asoslandik.

Bizim Turkiston makotibi islomiyasinda avvaldan oxira qadar ta'lim o'linajaq kitoblar «Chahor kitob», «Sabot ul-ojizin», «Fuzuliy», «Navoiy», «Xoja Hofiz», «Bedil» va «Maslak ul-muttaqin»lar kabi she'r kitoblari o'ldig'i jumlaning ma'lumidir. Bu kitoblarning ba'zisi oshiqona nazmlardan va ba'zilari e'tiqodot va amaliyoti islomiyag'a mutaalliq mushkul mas'alalardan iborat o'lg'onlaridan moada aksarlari forsiy tilda yozilg'onlari uchun turk o'g'li turk o'lan yosh bolalarimizning onlardan istifodalari, bir narsa anglamoqlari imkon xorijinda edi. Voqean, o'z ona tilini durust bilmag'on, emdigina harflarni bir-biridan ayirg'on bir yosh bolaning qo'liga «Chahor kitob» berib: «Ibtido mekunam banomi xudo» yoki «Sabot ul-ojizin» berib: «Sano lil-xoliqi g'abrov-u aflok» yoki «Fuzuliy» berib: «Qad anoral-ishqlil ushshoq minhojal-hudo» yoki «Xoja Hofiz» berib «Alo yo ayyuhas-soqiy, adar ka'san va novilho» va soyiralar kabi forsiy, arabiy lisonlarida yozilmish eng adabiy va hikmatlik jumalarni o'qutmak ila yerdan turib yulduzlar-ga qo'l uzatmak yoki igna ila quduq qazimak orasida farq yo'qtur, zanedaram. Vorsun, bu zannim xato o'lsun-da, bolalarning onlardan bir narsa anglamaklari mumkin-da o'lsun. Masalan, «Fuzuliy»dan: «Sanamlar sajdasi dur bizda toat tangri chun zohid, Kimi ko'rsang, San o'z diningda taklifi namoz ayla» yoki «Navoiy»dan: «Yigitlikda qolib erdim atosini balosig'a, Qariganda dag'i qoldum balosini balosig'a»; yoki «Xoja Hofiz»dan «Nago'yamatki, hama sol mayparasti kun, Se moh may xo'ru no' moh porso mebosh» va soyiralar kabi zohirda oshiqona o'lan g'azallarni ma'nolarin anglasunlar. Anglaganlaridan na foyda? Balki, «Falon aziz shunday deydu», — deb buzuq axloqlara mubtalo o'lmaklari tabiiydir. Mana shul sabab-la bizim yosh muharrirlarimiz bir-ikki yildan beri g'ayrat edarak, maktablar uchun o'z ona tilimizda adabiy, fanniy, diniy va axloqiy

kitoblarni(ng) tahrir va tarjima qilmaqda. Va yosh muallimlarimiz ham eski kitoblarning o'rnina ushbu yangi kitoblarni ta'lim bermakda edilar. Turkiston xalqi avvaldan she'rg'a xarisroq o'lub, savod chiqarmakni she'r kitoblarin durustlab o'quy olmaqdan iborat bildiklarindan maktablarda o'qutmaq uchun yana shul eski kitoblarning birina ehtiyoj ko'rulmaqda edi. Kamina ham shul muallimlar jumlasidan o'ldug'umdan bu ehtiyojni-da arodan ko'tarmak va bolalarning tabiatlarina milliy hasrat va nadomatlardan iborat o'lan nasihatlarini o'rnashdurmaq orzusinda o'z tarafimdan yozilmish she'rlar-g'a ba'zi adib va shoirlarimiz tarafidan yozilub, g'azeta va majmualarda nashr o'lunmish milliy she'rlarni ilova edarak, «Adabiyot» unvoni ostinda ushbu majmuaning nashrina jasorat etdim. Shoyadki, birodarlarim — muallim afandilar-da banim bu jasoratimdagi qusuroti afu pardasi ila yopub, maktablarda ash'or ta'limi uchun bu majmuani intixob edarlar. Bozorlarda, do'konlarda «Bayoz» o'qub o'turguvchi adabiyot oshiq-lari-da, «Qoshingdan okang, ko'zingdan okang» kabi ma'nosiz so'zlar ila to'b-to'la o'lan «Bayoz»lar o'rnig'a adabiyoti milliyamizdan iborat o'lan bu majmuani o'qusalar, daho foydaliroq o'lur edi.

HAMD

Sanoyi hamd behad rabbanog'a,
Durud-u beadam haq mustafog'a.
Xudoning rahmati bo'lsun damodam,
Suyar yori aning to'rt rahnamog'a.
Abu Bakr-u Umar, Usmon, Haydar¹,
Hasan birla Husayni Karbalog'a.
Aning avlodi as'hobig'a rahmat,
Yana hobi rasuli mujtabog'a.
Yog'ulsin doimo boroni rahmat,
Jamii ahli sunnat oshnog'a.
Hoho, qilmag'il xotir parishon,
Tutundim man bu kun bir ibtidog'a.
Xayolim lavhi ko'rsatmaqda bir naqsh,
Habibning hurmati yetkur baqog'a.

¹ Alining laqabi.

Nafas tori bilan jon rastasidan
Qo'shay ovoz bir millat sadog'a.
Kecha-kunduz g'ami millatda Hijron,
Gado, chun chang urur qimmatbahog'a.

BIZ, MILLAT

Na xo'rliq, na kasolat? – Doimo afgor biz, millat,
Hama gul dasta qilsa. Ne terarmiz? – Xor, biz, millat.
Jaholat qaziyasi do'ndurdi istiqboli rif'atdan,
Ma'oz-illoki, na iqrar, na inkor – biz, millat.
Tutub selobi g'aflat mavji g'amg'a tashladi, hayhot,
Jahon Jayhunlarig'a to'mayi tayyor – biz, millat.
Tamaddunfeshalikdan o'zgalar ruhi mujassamdur,
Hayota qobil ermas, surati devor – biz, millat.
Hama ilm-u hunar asbobini olmaqni istarsa,
Chafon, chalma, riyo sotmoqg'a xo'b tujjor – biz,
millat.

Tafakkur soyasida o'zgalar shahd-u shakar ersa,
Tururmiz baqrayib har go'shada bekor – biz, millat.
May-u minosini tark aylasa ag'yor, bizlar, oh,
Ichib jomi jaholatdan, hamisha zor – biz, millat.
Hama kasb-u kamolot etsa hosil ilm-fan birla,
Shifirguchi, yamoqchi, xayrchi – ko'b xor – biz, millat.
Taqozoyi zamon, har jins kiysa jismig'a loyiq,
Qilib qof-xaltadan ko'lmak-chopon – beor – biz, millat.
O'zi bilmas, sani dushman, sani johil bilur, Hijron,
Hayot-u ruh kerakmas – jismidan bezor – biz, millat.

MAKTAB HAQINDA

Biling, o'g'lonlarim, sizlarni g'amdan qutqarur maktab,
Siroti mustaqim, rohi adamdan qutqarur maktab,
Maishat bobida ranj-u alamdan qutqarur maktab,
Hayot-u ruha dushman jahli samdan qutqarur maktab,
Qo'lingga bir kuni muhri Sulaymonni berur maktab,
Shahodatnomayi firdavsi g'ilmonni berur maktab.

Taraddud birla doim dur oling daryoyi maktabdan,
Tering jon rastasig'a xo'b zabarjadhoyi maktabdan,
Topar maqsudini har kim qidirsar loyi maktabdan,
Umidum shul, jo'juqlar, uzmasanglar poyi maktabdan –

Qo'lingga bir kuni muhri Sulaymonni berur maktab,
Shahodatnomayi firdavsi g'ilmonni berur maktab.

Cholishmaq birla doim to lahad borguncha ilm ista,
Hadisi mustafodir: Shahri Chin borguncha ilm ista,
Sihatsan to badang'a harfi mad borguncha ilm ista,
Qo'yub ohista-ohista qadam, horguncha ilm ista,
Qo'lingga bir kuni muhri Sulaymonni berur maktab,
Shahodatnomayi firdavsi g'ilmonni berur maktab.

Jahonda barcha ne'matdan laziz ilm o'lmasa, nedir,
Hunar bog'ida tubi qad aziz ilm o'lmasa, nedir,
Nasimi mushki toteri tamiz ilm o'lmasa, nedir,
Gulob, tarbiyati jahli mariz ilm o'lmasa, nedir.
Qo'lingga bir kuni muhri Sulaymonni berur maktab,
Shahodatnomayi firdavsi g'ilmonni berur maktab.

Hama xursandlikni ma'danidur ilm, ey o'g'lon,
Hama fazl-u karamni manbayidur ilm, ey o'g'lon,
Hama xo'blarni xo'bin maskanidir ilm, ey o'g'lon,
Hama islom elini masnadidur ilm, ey o'g'lon,
Qo'lingga bir kuni muhri Sulaymonni berur maktab,
Shahodatnomayi firdavsi g'ilmonni berur maktab.

Takabburlar qatorida havog'a bo'lmasang mag'rur,
Dutor-u tanburu chang-u navog'a bo'lmasang mag'rur,
Taraddud vaqtida bazm-u kazog'a bo'lmasang mag'rur,
Bo'lib hajrida Hijron mahliqog'a bo'lmasang mag'rur,
Qo'lingga bir kuni muhri Sulaymonni berur maktab,
Shahodatnomayi firdavsi g'ilmonni berur maktab.

FALAK KAJRAV, YO RAB

Falak kajrav bizi ag'fola aylandurdimu, yo Rab,
Va yo xurshidi nuri ko'zlari tindirdimu, yo Rab,
Qamar qon og'latib bizlarg'a nuqson verdimu, yo Rab,
Taajjub, yulduzi iqbolimiz g'am yerdimu, yo Rab,
Tutub abri jaholat bizni pinhon qildimu, yo Rab.

Tamoman bizg'a berdi yo zamin, yo osmon g'aflat,
Havo berdi biza onjaq nasimi dilkushon g'aflat,
Zamona nahri su o'rnig'a berdi, oh, qon g'aflat,
Zimistoni jahonda bormu bizdek titragon g'aflat,
Bahori tarbiyat bizlarg'a to'fon erdimu, yo Rab.

Zamona ahli derlar bizni fandan bexabar, hayhot,
Ziroatdan, sanoatdan xabarsiz besamar, hayhot,
Qilib tark amrini sharr ishlayurmiz, alhazar, hayhot,
Hunarda posibon hammoldurmiz darbadar, hayhot,
Bu hikmatlar biza ro'zi azaldan erdimu, yo Rab.

Ulum ahli bo'lub bir-birg'a zid nafsonayi sarxush,
Muallimlar usul atrofida parvonayi sarxush,
Jo'juqlar tarbiyatsiz, ilmdan begonadur sarxush,
Avomun-nos g'iybat hosili afsonadur sarxush,
Eshon, so'fi tama' jomig'a xo'randirdimu, yo Rab.

G'anilar himmati to'y-u tamoshog'a ketar, Hijron,
Zamona bo'stoni, fasli gul eldek o'tar, Hijron,
Faqir bechora bulbuldek vatan g'amda yotar, Hijron
Boqing ahli basirat g'uncha dilni chok etar, Hijron,
Jaholat jismimizg'a xor o'rmashtirdimu, yo Rab.

ISTAMAS

Hech inson dunyoda faqr-u fanoni istamas,
Hech tan o'z jonig'a ranj-u baloni istamas.
Aylama pand-u nasihat nokasa behudakim,
Qobiliyat bo'lmasa, sharm-u hayoni istamas.
Ilm rohidan adashgan besarupolar abas,
Bexabar kavnayndan, rohi xudoni istamas.
Mayli jannat aylamas diydoridan ummidvor,
Tolibi diydor emas, amri xudoni istamas.
Sidq ila shar'i payambarg'a amal qilmaski ul,
Ro'zi mahsharda Muhammad Mustafoni istamas.
Choriyori bosafog'a har kishi munkir esa,
Ul Hasan birla Husayni Karbaloni istamas.
Har kishida bo'lmasa ixlos hubbi xonadon,
Nuri chashmi Mustafo xayrul-nisoni istamas.
Har kishini tab'ida gavharshinosi bo'lmasa,
Qadri qimmat bilmasa, qimmatbahoni istamas.
Kimki ummattur, biling, har ishda payravliq qilur,
Aysh-u ishratdan kechub zavq-u safoni istamas.
Ummat ersa har kishi millatni anduhin chekur,
Kimki Hijron bo'lmasa, millat kazoni istamas.

**USHBU «ADABIYOT»A TURKISTON
AHLINDAN JAVOB**

Afandim, bu sizning afg'oningiz bizlarga kor etmaz,
Ocharga ko'z qani bizda, imolar aslo or etmaz,
Xazon bo'lg'on gulistondur, gulini ixtiyor etmaz,
Sizingdek bing muxotib dodi faryodi mador etmaz,
Nechuk chiqsun bu millat, g'ayrat-u himmatni yor etmaz.

Qani er bizda uyqudan uyog', xotin qatorinda,
Dil-u jonin jaholat qoplamish, yotmish mazorinda,
Nechuk ibrat olur jonsiz jamod ul qabri zorinda,
Na deb so'z tinglayurkim, punba g'aflatgo' shikorinda,
Nechun tursun bu g'aflatdan tag'oful e'tibor etmaz.

Bu jahliston eliga va'zlar kor etmagay, faryod,
Bu sangin dillari tepkular ozor etmagay, faryod,
Bu osiyo sangin ustida turpo ketmagay, faryod,
Bu ko'histon dilini kahfi xobi bitmagay, faryod,
Yotar doim farog'atda na nanggu or g'or etmaz.

Bu mavhistonda bermas ibrat-u g'ayrat samar, hayhot,
Hama yo'l ko'rsatuchilar tama'chi, darbadar, hayhot,
Bu fanlardan xabarsizdur, falaklar qars urar, hayhot,
Yahud-u armani, lotishlar aylar alhazar, hayhot,
Abu Jahl-u Yazidlar biz kabi millatni xor etmaz.

Taraqqiy yo'lina tushsunmi yo sha'sisidan qolsun,
Funun-u ilmdan ibrat desa, pul topmadan qolsun,
Maishat bobida pul topsin-u o'z jaybina solsun,
Boqub hirsu ila ta'rixa, Qorundan na deb qolsun,
Nasihat aqchasiz bu sangi dillarda qaror etmaz.

Yahudiylar kelib savdoni andak qismini oldi,
Shupurg'uchi, yamoqchi, xayrchilik bizg'a ham qoldi,
Yahudiylar ko'rub turk ittifoqin aqldan toldi,
Yasab shirkat g'anilar yig'di pul, joyi asil qoldi,
Tanazzul iftiroq etmakda bizlar sharm-u or etmaz.

Bu ko'histong'a maktabni solur sahroyilarmu, oh,
Hunar birla funun tahsil etar qishloqilarmu, oh,
Muallim yetkarur kim? Bu qadim taryokilarmu, oh,
Madorislarni kim isloh edar, shalloqilarmu, oh,
G'arib-u bekas-u bechorani odamqator etmaz.

G'anilar o'rtamizda bor, himmat nishlari burron,
Faqirlar jismini tishlab olurg'a tishlari burron,
Xusumat aylamakda dildagi g'ul-g'ishlari burron,
Jamoat, xayrni buzmaq uchun qirqishlari burron,
G'ariblar jismig'a bunday alamni zahri mor etmaz.

Biza lozim erur axloq ta'limig'a bir o'n yil,
Jaholat jomi bizdan tark o'lur, gar kechsa besh-o'n yil,
Ulumi ma'rifatdan to xabar topmaq-la o'n-o'n yil,
Chirog'i ilm uchun Hijron bo'lub yotmakka yuz o'n yil,
Agar bing yil nasihat yog'gani-la sabzazor etmaz.

SADOQAT BIZDA YO'QDUR...

Sadoqat bizda yo'qdur, demakim, yalg'onimiz bordur,
Ulum-u ma'rifatdan demakim, nuqsonimiz bordur.
Demakim, amri ma'ruf aylamakka bizda yo'q bir kas,
Ki har bir go'shai jome'da mashrabxonimiz bordur.
Muddarislarda yo'q isloh, deb (on) oh urma behuda,
Bo'lur tahsil hosil, deb dalil yozg'onimiz bordur.
Tabobat bobida bizdan muqaddam hech millat yo'q,
Alaflardan davo qilg'uvchi bing Luqmonimiz bordur.
Tijorat aylamakda pasda qolduk, deb yema anduh,
Tama'dan aqcha to'plar milyoner eshonimiz bordur.
Hakimlik bizdadur onjaq, buni ag'yor bilmas, oh,
Chibiqlar birla jin quvlar qasidaxonimiz bordir.
Bizim ham ilm-u fandin bexabar, deb, aylama tahqir,
Tramvoydan tusholmay dumbaloq otqonimiz bordur.
Adab bobida tanho o'zgalar lof urmasun, oxir,
Hazil o'rnig'a badnom-u haqoratdonimiz bordur.
Muhandis bizda yo'q, deb noraso so'z demagil, notiq,
Sharorat tog'ida mino topib olg'onimiz bordur.
Safoni so'fida, obidni mehrobida ko'r, doim,
Ibodetni riyo aylar bizim shaytonimiz bordur.
Taajjublanma, Hijron, san, tafofulpeshadur

Yotar, yig'lar, kular, ishlar – ajab davronimiz
kajrav,
bordur.

OLAM ICHRA KO'RMADIM...

Olam ichra ko'rmadim kizb-u xiyonatdan bo'lak,
Mehr-u shafqat o'rnig'a shaxsiy adovatdan bo'lak.
Hamshikamlar, hamnafaslardan farog'at ko'rmadim,
Oh, ko'nglum pora-pora, dil jarohatdan bo'lak.
Oshino yor-u birodardan muqarrar chektim al,
Hech bir shay ko'rmadim g'iybat, haqoratdan bo'lak.
Demak istarman xuruji Mahdii Iso qarib,
Uchramas bir shay ko'za ayshu sharoratdan bo'lak.
Shayxlar sayyod o'lub, saydi murid o'ldi, darig',
Zuhd-u taqvoni va qilsunlar sayohatdan bo'lak.
Ilm istarlar amaldan zarracha yo'qtur nishon,
Istamaslar bir shayi nazr-u saxovatdan bo'lak.
Millati islom uchun hech kimsa zahmat chekmasun,
Bizga onjaq yo'q zarar zahmat xijolatdan bo'lak.
Istama Hijron o'lub nojinslardan daf'i g'am,
Bu shajarlarda samar yo'qtur jaholatdan bo'lak.

AFSUS

Afsus, bizim dog'ladi, yondurdi bu matlab,
Na tab', na matbaamiz vor, na maktab.
Na ilm-u na ta'limi qiroat, na murattab
Hayhot, bizim qopladi, ko'r jahli murakkab,
Ovorayi sargashtai zor og'ladi og'lab.

Xodimlik o'lubdur kecha-kunduz biza pesha,
Hosidlik o'lub bir-birimiz birla hamisha,
Donandayi fahmanda urur millata tesha,
Millat shajarinda na qolub shox, na resha,
Behosil o'lub hosil, xor og'ladi og'lab.

Qo'y zohid elin, go'shada qilsunla(r) ibodat,
O'z nafsina oroyish o'lub solsun amorat,
Balki avzina topar mahshar kuni jannat,
Yo'x onlari daxli tusha gar cho'llara millat,
Shaxsilik ila aksari kor, og'ladi og'lab.

Qo'y, boylaring holina etsunla(r) tijorat,
Pullarni qo'yub bonkaya, topsunla(r) ijjorat,
Faqr ahli edub bir-birina kizb-u xiyonat,
Ismi o'lan Isloma na maktab, na sinoat,
Pul, pul qozonub, oxiri nor og'ladi og'lab.

Yo`x zarracha, e voy, g`anilar saxovati,
Maktab so(l)sa bo`lsunmi ani xarj manoti,
Ko`rsatma alarga din-u millat xarajoti,
Ma`sum jo`juq o`ynaya bersun jasoti,
Cho`b ota minub oxiri mor og`ladik og`lab.

Farmoyishi payg`ambara bizlarda amal yo`q,
Farz-u vujubu sunnata bizlarda mahal yo`q,
Millat ishini ishlamaga jahd-u jadal yo`q,
O`lduk badaviy, bizda qavonini milal yo`q,
Hosil ishimiz jurmi kibor og`ladik og`lab.

Sharb-u maya oludadu(r) bizlarda javonlar,
Kanyak-la to`lur vaqti safarda chamadonlar.
Suhbat yerimiz bo`ldi numir-u restoranlar,
Ko`r, ko`zlara, oh, uchramayur, g`ayri fiyonlar,
Sargarm o`lubon, dilda g`ubor og`ladik og`lab.

Hojilari ko`r, ishlari har yerda riyodur,
Olimlari ko`r, domi tama`, kori ribodur,
Johillari ko`r, kizb-u xiyonatda jalodur,
Ojizlari ko`r, zor-u giriftori balodur,
Oluda o`lub abri bahor og`ladik og`lab.

Har yerdaki, ilma bizi targ`ib eta(r) mazhab,
Tahsili ulum etmaka bizda qani maktab,
Millat bolasi to o`qusun – hal o`la matlab,
Nokaslara Hijron o`lubon, o`lma muxotab,
Hayhot, jaholat biza yor, og`ladik og`lab.

«ADABIYOT YOXUD MILLIY SHE'RLAR»dan

IKKINCHI JUZ*

*Fe'li insonning haqiqiy foili vijdonidur,
Hokimi qonuni hukmi hosili vijdonidur.*

* Birinchi (1912-y. T., II'in litogr.) va uchinchi (1917-y., T., «nar. Sos.Revol'yus.» Tipolit.) nashrlariga asoslandik.

HAMD

Qalam qudratini olama qilib insho,
Iki jahong'a iki harf ayladi imlo.

Bu korxonona bir ustoddin emas xoli,
Kerak bu qudrata, albatta, qodir-u dono.

Yetolmas aql qushi uchgani-la bir chetina,
Ajab vasi' bu ayvonin ayladi barpo.

Yaratti ichrusida ins-u jinsni sajda uchun,
Malaklar aytadir tominda «robbi-al-a'lo».

Karamxonanda na'im oshno-u begona,
Bu ostonaga bosh urmiyurmi shoh-u gado.

Karimdurki, kechar bandasin gunohini,
Desa xatosini afuin tilab xudovando.

Azizdurki, eshigidin birovni gar quvsa,
Iki jahon eshigindan topolmayur ma'vo.

Ko'rurmiz olam aro turfa-turfa maxluqot,
Yarotti barchasini juft xoliqi tanho.

Yaratti yer yuzida eng musharraf insonni,
Berib farosat-u aql-u tilin qilib go'yo.

Bino qilib iki olamni hazrati fayyoz,
Tufayli hazrati kavnayn, sayyidi barno.

Yubordi yer yuziga bir necha payambarlar,
Arolarinda edi afzali habibi xudo.

Atomiz Odam-u Havvoni qo'ydi jannatiga,
Tushirdi yer yuziga, aylab erdilarki xato.

Birini qavmini to'fon ila halok etdi,
Birin tirikligida ayladi makonin a'lo.

Birini qavmini qildi halok sarsar ila,
Biriga tosh ichidan teva chiqdi, tug'di balo.

Birini otasha otdurdi qudrati birla,
Birini qavmini zer-u zabar qilib Mavlo.

Birini qildi o'n iki o'g'il ila xushhol,
Xususan, ichlarida erdi Yusufi barno.

Hasad balosini berdi og'alarin dilina,
Asir Yusuf-u Ya'qub Yusufina ado.

Sinor haqinda birin saxt ayladi ranjur,
Baloga sobir ekan, berdi oxirida shifo.

Birini qavmini otash ila qilib barbod,
Birini qavmini bir sayha birla jo bar jo.

Birini dushmanidan asradi aso birla,
Suv uzra ko'pruk edi, dushman uzra ajdarho.

Birin qo'linda temir mum kabi erir erdi,
Birini hukmini ostinda erdi bodi sabo.

Birovga Qodir atosiz o'g'il ato qildi,
Zamona zolim ekan ko'p ko'rolmadi Iyso.

Birini ayladi me'roj kechasi mehmon,
Bu rutba hech payambarga bo'lmab erdi ato.

Bularni har birini ko'ndurub bir ummatga,
Bularni har biridin necha millat etdi bino.

Bularni ayladi taqsim firqa-firqa qilib,
Biriga berdi xato yo'lini, biriga hudo.

Biri jaf o'zini erdi o'zini payyambarina,
Biri xulusi dil ila der erdi «Omanno».

Birini ayladi Iysoyi, birini Musoyi,
Birini qalbini ko'r ayladi, birin bino.

Kifoyadur bu sharaf ummati Muhammadga,
«Qoshimdadir, — dedi, — islom dinidur bolo».

Aziz ekan nega xor o'ldi, haq o'zi bilgay,
Bizimcha, bunga sabab bo'ldi a'lam-u ulamo.

Saodat asrida qildi taraqqiy dini mubin,
Uzoqladiqcha saodatdin o'ldi asr – asri fano.

Nifoq-u bug'z-u xurofota uchradi islom,
Tushib amaldin asir o'ldi hikmati hukamo.

Tanazzul ayladi, bordiqcha millat o'ldi g'arib,
Baloyi nafsa cholishdilar aksari xulafo.

G'arib millat uchun hech kim o'lmadi Hijron,
Tarahhum ayla o'zing, ey a'lami sirri xafo.

NA'TI RASULI AKRAM

Ul kunki, erdi olami islom beadib,
Insonlar edi kufr-u zalil ichra diltirib,
Lot-u Uzzoni vaqti xarobi edi qarib,
Islom uchun kerak edi bir rahnamo xatib,
Dunyo quchog'ina sizi qildi xudo nasib,
Mavludingiz-la berdi iki olamig'a zeb,
Sizdin tarahhum istayur islom, yo habib,
Boq, ummatingiz(ni) holina bemor ham g'arib.

Haq berdi sizga ul kuni lovlak xilqati,
Mo'jiz uchun berib siza Furqon oyati,
Oyni ikiga bo'ldingiz aylab ishorati,
Ey, sohibi muassisi islom millati,
Haqdin tilab hamisha gunohkor ummati,
Haq va'da qildi kavsar-u jannat shifoati.
Sizdin tarahhum istayur islom, yo habib,
Boq, ummatingiz(ni) holina bemor ham g'arib.

Adl-u adolat erdi hama kori boringiz,
Ummat debon kechur edi layl-u nahoringiz,
Islom sabz ayladi fasli bahoringiz,
Serob qildi tashnalari shar'i joringiz,
Tutdi livoi shar'ingiz chahor yoringiz,
Bul kun g'arib millat-u biz intizingiz,
Sizdin tarahhum istayur islom, yo habib,
Boq, ummatingiz(ni) holina bemor ham g'arib.

Me'roja chorladi sizi qurbat uchun Jalil,
Oyat buyurdi masjidi Aqsog'acha dalil,

Andin samog'a boshladi qo'lingizda(n) Jabroyil,
Bo'ldi sayohatingiz-la samo atri zanjabil,
Fazl-u fasohatingiz-la malaklar edi xijil,
Topdi vujudingiz sharaf ayni salsabil,
Sizdin tarahhum istayur islom, yo habib,
Boq, ummatingiz(ni) holina bemor ham g'arib.

Rif'at buyurdi haq sizi to'qquz falaklara,
Payg'ambar ayladi sizi ins-u malaklara,
Ummat g'aminda bog'ladingiz tosh yuraklara,
Haq jilva berdi siz bila shol-u yifaklara,
Holi inoyatingizdan o'tdiki bu mardumaklara,
Millat shafolat istadi bul kun tilaklara,
Sizdin tarahhum istayur islom, yo habib,
Boq, ummatingiz(ni) holina bemor ham g'arib.

Ummat xatog'a qildi jadal, qilmayur savob,
Millat xarob-u hol xarob-u vatan xarob.
Shar'i sharif ishlamayur holi iztirob,
Bulbul yerina qildi vatan bu zamon g'arob,
Ilm-u amalni o'rniga ummat ichar sharob,
Dillar kabob-u bag'r kabob-u yurak kabob,
Sizdin tarahhum istayur islom, yo habib,
Boq, ummatingiz(ni) holina bemor ham g'arib.

As'hobi shar' bo'ldi, ajab, zor-u notavon,
Donanda lol-u johil sharmanda – nuktadon,
Bog'i fasod gulshan-u millat guli – xazon,
So'ldi guli shariat-u bulbullari – nihon,
Ahkomi shar' o'rniga jahl o'ldi hukmron,
Millatni bog'i bekas-u mahv o'ldi bog'bon,
Sizdin tarahhum istayur islom, yo habib,
Boq, ummatingiz(ni) holina bemor ham g'arib.

Bu na zamonki, millati holi zabundur,
Bug'z-u adovat o'rtada haddan fuzundur,
Har kas o'zining nafsi uchun sarnigundur,
Jahl o'tina yonib dilimiz la'lgundur,
Ummat amalni tashladi, ko'z yoshi xundur,
Hijron – biz, o'zgarlar hama sarvati funundur,
Sizdin tarahhum istayur islom, yo habib,
Boq, ummatingiz(ni) holina bemor ham g'arib.

Ilm bog'inda bizam toza bakom o'lmaliyuz,
Ilm gulzorina bulbul kabi rom o'lmaliyuz,
Ilm vaslina xiradmandi xirom o'lmaliyuz,
Ilm ila millati isloma g'ulom o'lmaliyuz,
Yashamak istar esak, ilma ravon o'lmaliyuz,
Ilmsiz qolsak, asoratga nishon o'lmaliyuz.

Ilm uchun bizga bo'laklar kabi g'ayrat lozim,
Ilm uchun bizga muallimlarga diqqat lozim,
Ilm uchun bizga muruvvat bila himmat lozim,
Ilm uchun bizga taraddud bila xidmat lozim,
Yashamak istar esak, ilma ravon o'lmaliyuz,
Ilmsiz qolsak, asoratga nishon o'lmaliyuz.

Ilmsizlarga jahonning keng uyi tor o'ldi,
Ilmsizlarga zamon bermaki ozor o'ldi,
Ilmsizlarga hama dard-u alam yor o'ldi,
Ilmsizlarga maishat yo'li dushvor o'ldi,
Yashamak istar esak, ilma ravon o'lmaliyuz,
Ilmsiz qolsak, asoratga nishon o'lmaliyuz.

Ilmdur iki jahon manzilining a'losi,
Ilmdur iki jahon masnadining bolosi,
Ilmdur iki jahon rohatining ma'vosi,
Ilmdur iki jahon shavkatining barposi,
Yashamak istar esak, ilma ravon o'lmaliyuz,
Ilmsiz qolsak, asoratga nishon o'lmaliyuz.

Ilm bir gavhari noyob, yo'q, o'lmas, bitmas,
Ilm bir nuri ziyodurki, jilosi ketmas,
Ilm bir nuri ilohiy – kishini xor etmas,
Ilm bir quvvat erur – millatini mahv etmas,
Yashamak istar esak, ilma ravon o'lmaliyuz,
Ilmsiz qolsak, asoratga nishon o'lmaliyuz.

Ilmsiz ushbu zamonlarda yashar kun bitdi,
Ilmsiz xobi kasolatda yotar kun ketdi,
Ilmsizlarni bilimlik yo'q etar kun etdi,
Ilmsizlik bizi, Hijron, yashatur kun o'tdi,
Yashamak istar esak, ilma ravon o'lmaliyuz,
Ilmsiz qolsak, asoratga nishon o'lmaliyuz.

MAHBUBLARIMA BIR XITOB

Asrimiz asri taraqqiy, bizda mag'ruri xayol,
Ittifoq-u ilmsizlik bizni qildi bemajol,
Oh, g'ofil millating uyqudin uyg'otmak mahol,
Og'lasun qon ko'zlarim millat g'aminda bermalol.
Ittifoq-u ilm, islom ahlina go'star jamol,
Tobakay hajringda bizlarni qilursan poymol?

Avvalo bizlarga xushguftor erding, tashlading,
Biz bila har yerda hamraftor erding, tashlading,
Bizlarga xo'b munis-u g'amxor erding, tashlading,
Qil muruvvatkim, qadimlar yor erding, tashlading.
Ittifoq-u ilm, islom ahlina go'star jamol,
Tobakay hajringda bizlarni qilursan poymol?

Ko'b zamondur yovrupolularga bo'ldung oshno,
Jurmi ne bo'ldi, bizim zulmatda qoldi Osiyo,
Amriqo vahshiylari nuringdin oldilar ziyo,
Qoldimiz biz Amriqo, Oqyonusolardan fano.
Ittifoq-u ilm, islom ahlina go'star jamol,
Tobakay hajringda bizlarni qilursan poymol?

O'zgalar sen birla olamni musaxxar qildi, oh,
Rahnamo aylab sani, kasb ayladi sun'i iloh,
Dengiz-u yer - osmonlarda barobar topdi roh,
Emdi navbat bizlarga yetdimu, qil bir yo'l nigoh?
Ittifoq-u ilm, islom ahlina go'star jamol,
Tobakay hajringda bizlarni qilursan poymol?

Asrlardur boqmayin jahl o'tina yoqding bizi,
Hasrat-u anduh ila bejon kabi boqding bizi,
Mehnat-u g'am toshi birla doimo choqding bizi,
Dahr fatvosi-la Mansur dorina toqding bizi,
Ittifoq-u ilm, islom ahlina go'star jamol,
Tobakay hajringda bizlarni qilursan poymol?

Ayribub, sandan fano bir hola dushtuk oqibat,
G'iybat-u bug'z-u adovat-la yurishtuk oqibat,
Xayrdin yuz do'ndurub, sharrga tirishtuk oqibat,
Masjid-u mehrob-u minbarda urushtuk oqibat,
Ittifoq-u ilm, islom ahlina go'star jamol,
Tobakay hajringda bizlarni qilursan poymol?

Jam'i mol-u mulk barbod o'ldi sandin ayrilib,
Bo'ldi tafriq olami Islom sandin ayrilib,
G'ayrlar zorib, biz(l)ar mazrub sandin ayrilib,
Bo'ldimiz xo'b qobili taqsim sandin ayrilib.

Ittifoq-u ilm, islom ahlina go'star jamol,
Tobakay hajringda bizlarni qilursan poymol?

Har zamonning bir Zulayho, Yusufi barnosi bor,
Vomiqing Uzrosi bo'lsa, Majnuning Laylosi bor,
Ko'hkan boshinda Shirinning ajib savdosi bor,
Bilmazam, mahublaring buncha istig'nosi bor.

Ittifoq-u ilm, islom ahlina go'star jamol,
Tobakay hajringda bizlarni qilursan poymol?

Hosili sizdin umidim budur, ey mahublar,
Ko'z qarosi, bag'r qonimdan yozib maktublar,
Derman: aldanmang falak zolim so'zina, xo'blar,
Hajrida Hijron kabi ovozingizdur ko'blar.

Ittifoq-u ilm, islom ahlina go'star jamol,
Tobakay hajringda bizlarni qilursan poymol?

MAISHATDAN BIR MANZARA

Bizim yerlarda ixvat, shaxsi(y) rohatdin iboratdur,
Hama a'molimiz shaxsiy adovatdin iboratdur.

Qani himmat, qani g'ayrat, qani bizlarda yangi hol,
Butun avzoyimiz lof-u atolatdin iboratdur.

Qani shirkat, qani sarvat, qani bizlarda mulk-u mol,
Hama a'morimiz eski amoratdin iboratdur,

Qani ulfat, qani shuhrat, qani bizlardagi iqbol,
Butun afrodimiz sangi mazoratdin iboratdur.

Qani millat, qani hurmat, qani bizlar kabi pomol,
Hama ash'orimiz xob-u atolatdin iboratdur.

Qani ilm-u qani omil, qani bizlarda iste'mol,
Butun afkorimiz hamyonga toatdin iboratdur.

Qani nahyu, qani munkar, qani bizlarda mofil-bol,
Hama ahvolimiz yalg'on mahoratdin iboratdur.

Qani zohid, qani taqvo, qani bizlarda xush af'ol,
Butun davronimiz anduh-u kulfatdin iboratdur.

Qani hol-u qani quvvat, qani ta'mini istiqbol,
Hama atvorimiz moziy kasolatdin iboratdur.

Qani maktab, qani tolib, qani ta'limi istikmol,
Butun avlodimiz vahshiy safohatdin iboratdur.

Qani mehr-u qani shafqat, qani tarbiyyati atfol,
Hama af'olimiz behuda odattin iboratdur.

Qani ummat, qani sunnat, qani bizlar qilgan a'mol,
Butun qilg'onimiz bid'at – qabohatdin iboratdur.

Qani inson, qani Hijron, qani bizlarcha gung-u lol,
Hama nodonemiz millatga hasratdin iboratdur.

QABRISTONA BIR NAZAR

Ey ko'zim, dunyodan o'tmish bu qarindoshlarni ko'r,
Ko'zlarina xok to'lmish bu qari-yoshlarni ko'r,
Nasli inson-u malaksiymo parivashlarni ko'r,
Bu Adam sahrosida tufroq arolashlarni ko'r,
Maqsudina etmayin yotgan dili g'ashlarni ko'r.

Bu vatan – shoh-u gado, yaxshi-yamon yaksonidur,
Bu vatan hajrinda har kun necha jon qurbonidur,
Bu vatan yo rohat-u yoxud alamning konidur,
Bu vatan har bir vujudning mabdayi pinhonidur,
Bir kafan shaydosi bo'lgan bu qalamqoshlarni ko'r.

Dunyoni arslon kabi tirnoqlamish bechoralar,
Kecha-kunduz nafs uchun sarson o'lub ovoralar,
Ba'zisin millat g'aminda bag'ridur sadporalar,
Hosili inson dilini dog'-u hasrat yoralar,
G'ayrati tufrog'a do'nmish bu aziz boshlarni ko'r.

Bunlaring turmushlari bir darsi ibrat go'starur,
Bas, butun manzarlari bir ya'si hasrat go'starur,
Har nazarda bir bo'lak anduh-u kulfat go'starur,
Bu fano maydonidakim, holi quvvat go'starur,
«Roje'un» xatti yozilmish bu qaro toshlarni ko'r.

Qiz anodan ayrilib, o'g'li atosindin judo,
Shohlar taxt-u g'anilar mol-u mulkindin judo,
Ba'zilar g'am qaydidan, ba'zi asoratdin judo,
Oshiqi ma'shuqdan, ma'shuq oshiqdin judo,
Hajrda marjon kabi oqmish qizil yoshlarni ko'r.

Dunyoda Doro kabi hikmat-la tadbir aylagon,
Hashmati Xisrav kabi olamni taxsir aylagon,
Hukmfarmonlig'da yuz-ming doimi tazvir aylagon,
Birni nolon, birni giryon, birni tahqir aylagon,
Bir siqim tufrog' o'lan arslona o'xshashlarni ko'r.

Kosayi Jamshid jomindan xabar verganlaring,
Maskani Firdavs bog'indan xabar verganlaring,
Manzili Kisroni tomindan xabar verganlaring,
Xodimi Ma'mun g'ulomindan xabar verganlaring,
Necha yuz-ming qarz ila, Hijron, siri foshlarni ko'r.

DUNYO FOJIASINDAN

Olamni o'rab olg'on g'avg'osi nadur, bilmam,
Bu odam o'g'ullarin da'vosi nadur, bilmam,
Bir-birlariga qilg'on ig'vosi nadur, bilmam,
Insonlari bu kori bejosi nadur, bilmam,

Ko'zlardin oqar qon yosh, bilmam, nechuk olamdur,
Dunyoni bosub selob, har go'shada motamdur,
To'fonmi, balodurmi — har qatrasi bir g'amdur,
Bunlarni yaratmoqdan savdosi nadur, bilmam.

Bilmamki xarob o'lmish bu olami insiyat,
Gardunmi xato aylab vermas biza tarbiyat,
Uyqudami insonlig', g'aflatdami ulviyat?
Ro'yo esa bu olam, fardosi nadur, bilmam.

Hayvon kabi har yerda inson qilinur qurbon,
Fir'avna bu kunlarda taqlid ediyur inson,
Bu kori fanolardin hatto o'rtanur shayton,
Bu jabr-u sitamlarning ma'nosi nadur, bilmam.

Diqqat-la boqur bo'lsang, aqlingni bosur hayrat,
Haq pastda qolub, nohaq pul birla topur quvvat.
Bo'lg'usi zabun holing, yo'q sanda agar sarvat,
Xalq(n)ing bu qiziqdirgon dunyosi nadur, bilmam.

Bechora-yu ojizlar dastindan etar faryod,
Aftoda yetimlar ham jabrindan emas ozod,
Dunyoning o'zi bilmam bo'lg'usi qachon barbod,
Bu g'am uyidur, Hijron, axrosi¹ nadur, bilmam.

¹Axros — sukunat ma'nosida.

HASRATLIK HOLLARIMIZ

So'ldi g'aflatdan jahon bog'indag'i gul – yorimiz,
Xor ila to'ldi gulistoni Eram – gulzorimiz.

Bo'ldi bizlarga vatan boyqush kabi vayronalar,
Uchdi gulzori vatandan bulbuli hushyorimiz.

Bir boqub dunyo kitobindan xabardor o'lmaduk,
Ilm o'qub, olamga sohib bo'ldilar ag'yorimiz.

Bormu olamda bizindek jahl bog'inda yotan,
Xobi g'aflat birla yoz-u qishda biz bekormiz.

Fikrimiz aysh-u farog'at, dardimiz bazm-u nashot,
Kayf yurg'onida yotgon bir kasal – bemorimiz.

Gardishi davron kabi ayrilmayin bir nuqtadin,
Eski hammom, eski tos-u yangidin bezormiz.

Hayfkim, ilm-u funun birla jahon purnur ekan,
Vodiyi zulmatda bizlar jahl ila g'amxormiz.

Rahm-shafqat, marhamatdin yo'q erur bizda nishon,
Zulm ila kizb-u xiyonatga, ajab, tayyormiz.

Ittifoq ila yashar ag'yor, bizda iftiroq,
Ixvat-u fayz-u muhabbatdin qochar, beormiz.

Bu falokat uyqusi, bilmam, qachon bizdin qochar,
Uyg'onub, ko'zni ochub bo'lg'aymukin bedor – biz?

Zodimiz yo'qdur amaldan kasb qilsak e'tibor,
Kosibi ashror o'lub kosid erur bozorimiz.

Mahv o'lur har qaysi millat ichsa g'aflat bodasin,
Moyili mayxona o'lmish ko'zlari xummorimiz.

Ittifoq-u ilmsizlik bizni Hijron aylayur,
Ma'rifatsiz ketdi qo'ldin har na yo'q-u borimiz.

ILM AHVOLINDAN BIR MANZARA

Havoyi nafsimiz do'ndurdi bizni istiqomatdan,
Hayoti ilm tushdi xastaliqg'a holi sihatdan,
Davosina cholishmay turdi olimlar adovatdan,
Ilojin qilmadi hech kimsa, tushdi lofi quvvatdan,
G'aribi so'rmayurlar, qo'rqmayurlarmu qiyomatdan.

Mizoji sustlandi, dardi kundan kun ziyod o'ldi,
Qizil gul yafrog'idek yuzlari isloh uchun so'ldi,
Vujudin g'am parishon ayladi, xo'b bag'ri qon o'ldi,
Ko'zining kosasi darmon uchun qon yosh ila to'ldi,
Nechun bizlarda yo'q bechora ilma mehr-u shafqatdan.

Hama ilm ahli o'z naf'i uchun har fe'l, har ko'yda,
Yotib bemorimiz uyda, yururmiz nafs uchun to'yda,
Osilmish necha shaytonlar bizim har tolayi mo'yda,
Hama isloh ila topdi ziyo, bizlar – qaro uyda,
Biza ortuq ko'rundi qornimiz ahvoli millatdan.

Ajab ibratnamo oyinadur bizlarg'a mozi(y)lar,
Boqing, Nu'mon, Abu Yusuf kabi alloma qozilar,
Rivoji ilm uchun bo'lmish edi zindong'a rozilar,
Bizim bu holimizni ko'rsalar bizdin arozilar,
Taajjub! Ilm uchun bizlarda yo'q bir zarra g'ayratdan.

Buyurdi: «Utlub ul-ilm va lav bi-s-Sini» payg'ambar,
Suruldi ilm ila har yon u dam farzini payg'ambar,
Qolib kisht o'rtasinda bu zamon shohini payg'ambar,
Amon, yo Rab, bu kun mot o'lmasun bu dini payg'ambar,
Qutulg'ay erdi, yo Rab, bu baloyi dardi mehnatdan.

Ko'zidan ketdi nuri, qolmadi millatni darmoni,
Qo'lidan ketdi davlat, bo'ldi ummat jahl qurboni,
Yetarmu hech yerina ilmsiz bechora afg'oni,
Chirog'i ilm so'ndi, tark o'lub ahkomi Qur'oni,
Yaqin o'lduk shaqovatga, yiroq o'lduk shariatdan.

Zamona gulshaninda so'ldi tanho qomati Islom,
Tanazzul bog'ina yuzlanmak o'ldi odati Islom,
Maorifdin oyildi, g'amga do'ndi rohati Islom,
Ilmsizlik balosi bo'ldi oxir ofati Islom,
Asir o'lduk sharoratga, ba'id o'lduk saxovatdan.

Taraqiy aylayur ag'yor, biz g'aflat quchog'inda,
Taraddud qilmayin rohat, yoturmiz g'am po'chog'inda,
Zamon bizlarni biron aylayur mehnat o'chog'inda,
G'animatdur otilmak ilm bog'ina bu chog'inda,
O'sonmazmi, azizim, millati Islom g'aflatdan.

Yumulmish bizni ko'zlar bu jahon ma'murini ko'rmay,
Jaholatdin chekilmay, ro'shnoqlik nurini ko'rmay,
Yotibmiz vodiya zulmatda kulfat davrini ko'rmay,
Qutulmay necha g'aflatdan uxuvvat havrini ko'rmay,
Tushib chohi mazallatga, topib lazzat jaholatdan.

Qachon bizlardagi kin-u adovat mahv o'lur, yo Rab,
Bahori tarbiyatda fayz olub, gulshan kulur, yo Rab,
Adolat bog'iga gulhoi hurriyat to'lur, yo Rab,
Chiqib bulbul qafasdan, yori dildorin ko'zur, yo Rab,
Yasharmiz tobakay, Hijron, chekilmasmizmi zulmatdan.

DUNYO KITOBIDAN

Har kim kelur olamg'a bo'lur zor-u parishon,
G'urbat-la, mashaqqat-la yashar dunyoda inson.

Hammoling og'ir bo'lsa yuki, mehnati ortur,
Har kimki ulug' bo'lsa, bo'lur kulfati oson.

Har dardning o'lur chorasi, har yig'layan o'lmaz,
Har kulfata bir oxir o'lur, har g'ama poyon.

Bemoring agar sihatini istasa Oллоh,
Kelgay qoshig'a doru bila sohibi darmon.

Har kimning agar umri tamomiga yetushsa,
Yo'q foidasi kelgan ila qoshig'a Luqmon.

Zolimning o'zi zulma giriftor o'lur oxir,
Albatta bo'lur uy buza(n)ning xonasi vayron.

Sabr et sitama, bo'lg'usidur oxiri rohat,
Yusufg'a nechuk zulm qilur erdilar ixvon.

Sabr ayla, ko'zim, yig'lama mehnat-la, jafoga,
Bir doirada davra qimaz gardishi davron.

Bir kun bu xarob olami oboda qo'yub yuz,
Gullar ochilub, qilg'usi bulbullari javlon.

Beilmi amal aylama avqoting(n)i nobud,
Fikr ayla, nechuk ishladilar ilm ila Luqmon.

Tufrog'dan o'lur masjid ila dayr binosi,
Birdir nazari Haqda ma'jus-la musulmon.

Och ko'zni, ko'zim, davlati iqbola quvonma,
G'aflat uyini(ng) yiqdi nechuk otashi Hijron.

AFSUSLIK HOLLAR

Buncha, Rabbim, na uchun dahrda biz xor o'lduk,
Ilmdan g'ofil o'lub, jahla talabgor o'lduk.

Ushlamay shar'i nabiy, bo'lmadimiz rohnajot,
To'g'ri yo'ldan qoyilib, egriga raftor o'lduk.

To'g'ri so'z qolmadi, bizlarga yolon bo'ldi mizoj,
Tarbiyatsiz bu fano mulkida bemor o'lduk.

Qarzimiz bo'lsa birovdan, pulini bermasmiz,
Aysh-u ishrat yo'liga oqchasi tayyor o'lduk.

Bu na hasratli hayot, odatimiz – fisq-u fujur,
Shar'dan yuz o'gurub sharr bila g'amxor o'lduk.

Haqni botilga sotub, qahr ila qilduk savdo,
Mehr bozorida biz zulma xaridor o'lduk.

Quvlabon bulbuli sho'ridayi gulzori vatan (dan),
Qo'ndurub o'rniga boyqushni mirishkor o'lduk.

Umrimiz jahl ila kechdi, dilimiz g'am birla,
Dunyoda sud-u ziyon bilmagan ashror o'lduk.

Ishimiz bir-birimiz oldamak-u bo'ldi firib,
Hiylagarlikda, ajab, tulkiyi ayyor o'lduk.

Surati haykalimiz jonlidur, ammo beruh,
O'zgalarning ko'ziga surati devor o'lduk.

Ko'z oching, ahli Vatan, bo'ylamidur insonlig',
Xobi g'aflatga asir-u g'ama dildor o'lduk.

Amrini tashladimiz, nahyiga bo'lduk qurbon,
Haq yo'lindan adashub, qahr-u giriftor o'lduk.

Ilmsiz bug'z-u adovat-la bo'lurmiz Hijron,
Kech, Xudo, dargahinga toza gunohkor o'lduk.

JANOBI HAQDAN BIR RIJO

Kayf-u safog'a ayladimiz sa'y ila shitob,
Ketduk tariqi ma'siyata qilmayin savob,
Na bizda yodi mahshar-u na rohat-u azob,
Hosili savob bizda yo'q-u jurm behisob,
Yo Rab, tarahhum aylamasang, holimiz xarob,
Yonduk jaholat otashina, bag'rimiz kabob.

Bizdek jahonda g'aflat ila yor bormi, oh,
Dunyoda bizcha millati bemor bormi, oh,
Bizlar kabi adovata tayyor bormi, oh,
Fisq-u fujura bizcha talabgor bormi, oh,
Yo Rab, tarahhum aylamasang, holimiz xarob,
Yonduk jaholat otashina, bag'rimiz kabob.

Yo'q bizda bir kishiki, talabgori ittifoq,
Ilm ahlimiz g'urur ila allomayi nifoq,
Uxuvat yerina dillara o'lturdi iftiroq,
Avlodi millat o'ldi zamon ilmidan yiroq,
Yo Rab, tarahhum aylamasang, holimiz xarob,
Yonduk jaholat otashina, bag'rimiz kabob.

Millat xaroba olamida yurdi darbadar,
Millat yuzina qilmadi hech kimsa bir nazar,
Millat deganda barchani bo'ldi qulog'i kar,
Millat chaqirsas, borgay eduk to'y qilib agar,
Yo Rab, tarahhum aylamasang, holimiz xarob,
Yonduk jaholat otashina, bag'rimiz kabob.

Ibrat ko'zi-la boqmaduk o'tgan zamonlarga,
Idrokimiz yetushmadi sud-u ziyonlarga,
Ta'rixa boqmayin ko'zimiz to'ldi qonlarga,
G'aflat ajaldan ilgari qasd etdi jonlarga,
Yo Rab, tarahhum aylamasang, holimiz xarob,
Yonduk jaholat otashina, bag'rimiz kabob.

Olamg'a to'ldi ilm-u hunar, bizda yo'q havas,
Aytur otasi o'g'lina: xat chiqsa, emdi bas,

Bundan nari o'qish senga, o'g'lim, kerak emas,
Mulloni qadr-qimmatini bizlarda bo'ldi pas(t),
Yo Rab, tarahhum aylamasang, holimiz xarob,
Yonduk jaholat otashina, bag'rimiz kabob.

Yo Rab, bizim-da millatimiz hushyor qil,
Insof ila hidoyati bizlarg'a yor qil,
Ilm-u amalda jumlamizi barqaror qil,
Din-u shariat uzra bizi ustivor qil,
Yo Rab, tarahhum aylamasang, holimiz xarob,
Yonduk jaholat otashina, bag'rimiz kabob.

Yo Rab, ber emdi millati islom uchun rivoj,
Jahlu nifoq dardina qilg'il o'zing iloj,
Dildin adovati ko'tar, ulfatni qil mizoj,
Lutf-u karamg'a biz kabi Hijronlar ehtiyoj,
Yo Rab, tarahhum aylamasang, holimiz xarob,
Yonduk jaholat otashina, bag'rimiz kabob.

TAAJJUBLIK HOLLAR

Ajab hasratli olamdur, ko'ngillar dog'dor o'lmish,
Jaholat zahmidin dillar — ko'ngillar lolazor o'lmish.

Jahon gulzorina ibrat bila boq, bulbuli g'ofil,
Guli islomdek dunyo yuzinda bormi xor o'lmish.

Ayil, ey millati g'ofil, etar boshingga bu xobing,
Nechun, bilmam, ochilmish ko'zlaring uyquga zor o'lmish.

Fano bir hola qolmish barcha avlodi vatan, yohu,
Onosindan ayilgan qush kabi beixtiyor o'lmish.

Adovat band bo'lmish dillariga, band ne yanglig',
Shakar o'rnig'a to'ldirganlari kinu naqor o'lmish.

Muruvvat to'g'risinda o'zgalardin olmaduk ibrat,
Shuning-chun boshqa millatlarga biz bee'tibor o'lmish.

Taajjubdur, biza lozim ekan ta'mini istiqbol,
Tashab ilm-u fununlarni, borub biz g'amga yor o'lmish.

Abas moziy kechurdi, emdi no'ldi millating holi,
Yotib g'aflat kanorinda balolarga duchor o'lmish.

Na millat yodi moziyning vor, na istiqbolning ummidi,
Vujudning punjayi vahshat ichinda tor-u mor o'lmish.

Hayoting tarbiyatsizlik to'fangiga nishon aylab,
Chunon majruh, o'lub ruhlar, yuraklar zahmdor o'lmish.

Yotar millat, yotursan tobakay bu kahfi xobingda,
Bo'lib Hijron ko'ngullar, dilda jonlar beqaror o'lmish.

MILLAT HOLINDAN BIR YA'S

Ey millati najib, qolmadi avvalgi rohating,
G'am birla to'ldi haykal – shakli qiyofating.

Yo'q bizda bir kishi sani holingni bilguchi,
Xam bo'ldi kimsasiz sani shavkatli qomating.

Avlodning o'ldi dahrda beilm, behunar,
Qurbon o'lub jaholata jismi salomating.

Bizdin umid aylama holingni so'rmog'i,
Biz hoziriz agar bo'lsa to'y-u ziyofating.

Har kas o'zini nafsi uchun dar badar yurub,
Esdan chiqordi mahshar-u yodi qiyomating.

Kimdan iloj istading, ey millati g'arib,
Hozirgi eng hakim zamonlardur ofating.

Taqsim qilurg'a boshladilar mol-u mulkingni,
Fors-u Eronda qolmadi qilgan imorating.

O'g'lonlaringni barchasi nodon o'lan jo'juq,
Ollohdan o'zga qolmadi yor-u himoyating.

Har dardi vordur oxiri, har g'amga intiho,
Haq vergusi jazosini chekkan riyozating.

Yo Rab, tarahhum aylamasang zor millata,
Kimlarg'a bo'lg'usidur adadsiz inoyating.

Xolis dil ila qilmading, ey millato, amal,
Barbod bo'ldi bir necha qilgon ibodating.

Ibrat ko'zini ochmading atrofingga boqub,
Jahd-u jadalni tashlamak o'ldi qabohating.

Har yangi ishka qarshi turib aylading aroz,
Hijron bo'lurg'a bo'ldi sabab eski odating.

ZAMON AHVOLINDAN

To'ldi olam nur ila yangi sinoatlar chiqib,
Yangi tartib-u nizom, yangi davlatlar chiqib,
Yangi yo'l, yangi zamon-u yangi soatlar chiqib,
Yangi usto, yangi kor-u yangi hikmatlar chiqib,
Eski uyni buzdilar yangi mahoratlar chiqib.

Ilm ila olam musaxxar bo'ldi, biz johil hanuz,
Hobi g'aflat boshimizg'a yetsa ham g'ofil hanuz,
Ochmayin ibrat ko'zin biz uyquga moyil hanuz,
Ilm-u hikmatlarga bizlar bo'lmaduk qoyil hanuz,
Boshimizda charx urar bolun sayohatlar chiqib.

Buncha g'aflat, yo'qmi fan tahsilini irshodimiz,
Yoki bizda yo'qmi fan ilmin bilan ustodimiz,
Bizni yo ilm-u hunarga yo'qmi iste'dodimiz,
Bizg'a mushkul bo'lsa, yo'qmi bizlari avlodimiz,
Bo'yla tursak fasx etar bizni falokatlar chiqib.

Istasak ilm-u funun na shar'imizdan man' vor,
Kirsamiz dorulfununlarga bizi kimlar quvor,
Podshoh hazratlari har kimga bergan ixtiyor,
Bizlari ham haqqimiz vor boshqa millatlar qator,
Millati davlatga loyiq ahli xizmatlar chiqib.

Ilm o'rgongil Xutoydin bo'lsa ham der Mustafo,
Amri payg'ambarni tutmay tutdimiz rohi xato,
Ilmi hikmatlarni tashlab qildimiz jonga jafo,
Vodiyi zulmatda qolduk topmayin rohi safo,
Mol-u davlat ketdi qo'ldin ham shariatlar chiqib.

Din-u millatning baqosi ilm ila, ehson ila,
Biz esa mag'rur nafs-u ishrat-u davron ila,
Ilmsiz, ta'limsiz to'lmish yuraklar qon ila,
Tarbiyatsiz, ruhsiz bu haykali bejon ila,
Xo'b tamosho ko'rsaturmiz jonli suratlar chiqib.

O'zgarlar sa'y-u jadal birla yetib maqsudiga,
Bizni yalqovlik tutib otdi tanazzul o'diga,
Ma'rifatsizlar qachon yetgay ziyon-u sudiga,
Ilmsizlari(ng) chiqarmoqda zamon nobudiga,
Asrimizda kun ko'rolmas befarosatlar chiqib.

ISTIQBOLIMIZ UCHUN BIR JIGARSO'Z

Kerak bu kunda biza ilma e'tibor etmak,
Funun uyina otilmakni ixtiyor etmak,
Ulum hosil edub, o'zni baxtiyor etmak,
Etar bu kung'acha g'aflatda ilmi xor etmak,
Funun-u ilm ila mumkindur iftixor etmak.

O'quvni farz debon qichqurur shariatimiz,
Nechuk bu amrg'a g'ayratsiz ahli millatimiz,
Sabab nadurki, yo'q o'ldi bu yo'lda himmatimiz,
Bizim-da bor edi o'tgan zamonda g'ayratimiz,
Yiqitdi bizni ilm-u funundan or etmak.

Taraqqiy ayladi ag'yor ilm, g'ayrat ila,
Qutuldi jahl danidan funun, sarvat ila,
Yetushdi maqsudina ittifoq, ulfat ila,
Bizim nechun ishimiz yo'q hayot-u millat ila,
Biza najot yo'lidur, bularni yor etmak.

Qorong'ulikda qolubdur sa'id o'lan millat,
Fano uyinda yotur jonini siqub illat,
Solur boshini yana o'z o'g'illari kulfat,
Budurmi rohi payg'ambar, budurmidur ummat,
Bu holimizg'a kerak yig'lab oh-u zor etmak.

Jahonda qolmadi biz qilmagan yamonliqdan,
Zalil-u xor biz olamda notavonliqdan,
Ko'ngulda qolmadi bir zarra mehribonliqdan,
Ketib-ketib biza g'am qoldi bilmagonliqdan,
Butun-butun ishimiz jurmi oshkor etmak.

Bukun na bo'ldi biza, ilmsiz o'g'il-qizlar,
Bo'lubdi millating avlodi barcha ishsizlar,
Kelurni o'ylamagan xom-u bexabar bizlar,
Budur saodatimiz – ilm ila hunar izlar,
Yetar bu damg'acha Hijronda intizor etmak.

O'Z MILLATIMDAN RIJOYI OJIZONAM

Yotursan tobakay g'aflat quchog'inda, uyon millat,
Jaholat jomasin ustingdan irg'it, tur, zamon, millat,
Ketib hamrohlar, san yo'lda qolmakdan o'ton, millat,
Tur, o'tmay vaqt noz uyqudan ko'bdur ziyon, millat,

Ko'zing och, yotma, g'aflatdan o'son, millat, o'son, millat,
Topar san birla avloding omon, millat, omon, millat.

Qani avvaldagi ilming, funundan e'tiroz etding,
Jaholat yori bo'lding, oshinolardan aroz etding,
Bilib do'stingni dushman, dushmaningni sarfarozi etding,
Kirib g'aflatni xobiga o'zingni inqirozi etding.
Ko'zing och, yotma, g'aflatdan o'son, millat, o'son, millat,
Topar san birla avloding omon, millat, omon, millat.

Zamong'a boqmasang, sanga zamon aslo nazar qilmas,
Ketar hamrohlar tashlab, sanga aslo xabar qilmas,
Yetib g'ayrat ila bir yurmasang, aslo hazar qilmas,
Tarozug'a qarab toshingni qo'y, aslo zarar qilmas.
Ko'zing och, yotma, g'aflatdan o'son, millat, o'son, millat,
Topar san birla avloding omon, millat, omon, millat.

Olub ta'lim sandin o'zgalar ilgori ketdilar,
Funun ta'rixlarini sharh etib asliga yetdilar.
Falotun, Abu Ali Sinolaringdan ishlab o'tdilar,
Sanu avloding osori qadimlarin unutdilar.
Ko'zing och, yotma, g'aflatdan o'son, millat, o'son, millat,
Topar san birla avloding omon, millat, omon, millat.

Zamon olimlari hasratli holing so'rmadilarmu?
G'aniylar bul sani holi xarobing ko'rmadilarmu?
Tanazzul bobida yoningda o'lturmadilarmu?
Taraqqiy bog'ina yo'l boshlasang san, yurmadilarmu?
Ko'zing och, yotma, g'aflatdan o'son, millat, o'son, millat,
Topar san birla avloding omon, millat, omon, millat.

Marizing bir tarafdan, bir tarafdan xorsan, millat,
Badandan doimo qon oldurar bemorsan, millat,
Tiling yo'q, kar qulog'ing, surati devorsan, millat,
Buzug'dir niyating axloqsiz, beorsan, millat,
Ko'zing och, yotma, g'aflatdan o'son, millat, o'son, millat,
Topar san birla avloding omon, millat, omon, millat.

Zamonlardurki, boyqushdek xarobat istayursan oh,
Tashab milliy sadolarni, xurofot istayursan oh,
Gulistondan kechib sayri mazorot istayursan oh,
Nadur bilmam muroding, buncha hayrot istayursan oh,
Ko'zing och, yotma, g'aflatdan o'son, millat, o'son, millat,
Topar san birla avloding omon, millat, omon, millat.

Sani holi xarobing ko'rsa Majnun zorlar yig'lar,
G'arib-u bekas-u bechora dilafkorlar yig'lar,
Zamin-u osmon, sang-u dar-u devorlar yig'lar,
Bilib shoir muroding voqifi asrorlar yig'lar,
Ko'zing och, yotma, g'aflatdan o'son, millat, o'son, millat,
Topar san birla avlodning omon, millat, omon, millat.

Tamanno aylaram sandan, yotursan tobakay, ko'z och.
Fano mulkina yuzlanmakdan avvval ilm ila nur soch,
G'animatdur, tanazzul bog'ini ilming-la tashlab qoch.
Yetar maqsuda ag'yoring, bo'lib Hijron qolursan och,
Ko'zing och, yotma, g'aflatdan o'son, millat, o'son, millat,
Topar san birla avlodning omon, millat, omon, millat.

TARJI'BAND

Afsus bu zamonda, bizim e'tibor yo'q,
Yosh-u qarida g'ayrat-u nomus-u or yo'q,
Fisq-u fujur birla giriftor barcha jon,
Ilm-u amalda bizda sabot-u viqor yo'q,
Har kim sharobxonada desang zavq ila borur,
Ilm-u funung'a bizda nechun ixtiyor yo'q.
Har kas baloyi nafs uchun bo'ldi muftalo,
Millat g'arib, kimsasiz-u g'amgusor yo'q,
O'tmoqda umr hoy-u havas birla barhavo,
Millat g'amini o'ylag'uchi hushyor yo'q.

Yo Rab, Muhammad ummati bo'ldi bu kun g'arib,
Avvalda erdi sidq ila dargohinga qarib.

Ey, millating ulug'lari, rohi Xudo uchun,
Millatni yodingizg'a olingiz Xudo uchun.
Maktab solub jo'juqlari tarbiyat aylangiz,
Islom ham shariati Haq Mustafo uchun.
Insof eding, jahonda bizimdek faqir yo'q,
Isrof edurmiz oqchani kayf-u safo uchun.
Maktab degonda barchani bo'lg'ay qulog'i kar,
To'y qilsa bog'-hovli sotilgay havo uchun.
Farz-u vujub ishlamayur, ishlanur bid'a(t),
Millat ulug'lari borishur muddao uchun.

Yo Rab, Muhammad ummati bo'ldi bu kun g'arib,
Avvalda erdi sidq ila dargohinga qarib.

Bu na zamonki, shayxi zamonlardur darbadar,
Millat xarob bo'ldi, avlodi bexabar.

Kirdi tanazzul uyiga bizdan qilib aroz,
Millat yuziga shafqat ila qilmaduk nazar.
Qildi tadanniy millatimiz, biz hanuz mast,
Millat uchun vujudimiz o'ldi butun zarar.
Boq sohibi muruvvat, insof uchramas,
Millat ishini ishlag'uchi(larni) bo'ldi qasdi zar.
Har kim o'zini naf'i uchun, nafsining quli,
Millat deganda ko'z yumulur ham qulog'i kar.
Yo Rab, Muhammad ummati bo'ldi bu kun g'arib,
Avvalda erdi sidq ila dargohinga qarib.

Afsus, ahli ilm giriftori iftiro(q),
Boy-u faqir barchasi vobastayi nifoq,
Qizlar anoni so'zlarini qilmayur qabul,
O'g'li atosining so'zina solmayur quloq,
Er xotuni bilan qilodur erta-kech urush,
Xotun erig'a qilg'uchi har kunda bir firoq.
Qolsa meros iki birodar qilur talosh,
Hosili, zamona ahlida yo'q zarra ittifoq,
G'iybat, shikoyat o'ldi qarilar so'zi mudom,
Yoshlarni barchasi adabu ilmdan yiroq.
Yo Rab, Muhammad ummati bo'ldi bu kun g'arib,
Avvalda erdi sidq ila dargohinga qarib.

Turfa zamonki, xonayi millat xarobdur,
Har kim o'zini naf'ini izlab shitobdur,
Har kim bu kunda bo'ldi asiri manofe',
Yo'q bir kishiki, millat uchun dili kabobdur.
Bizlarda yo'q ulum-funung'a nechun jadal,
Yo'q kimsa har savola hozirjavobdur.
Bu na zamonki, bo'ldi hama ilm ahli xor,
To'y-u janoza bunlara cho't-u hisobdur,
Ilm ahli bo'ldi oz-u ziyod o'ldi johilon,
Beilm qavm chekg'usi ranju azobdur.
Yo Rab, Muhammad ummati bo'ldi bu kun g'arib,
Avvalda erdi sidq ila dargohinga qarib.

Bu na zamonki, g'am ila to'lmish bu kun jahon,
Olam o't olsa yong'uchi har yerda musulmon,
Chok o'ldi siyna, dog' ila qat-qat erur ko'ngil,
Har jonda ya'si hasrat, har dilda bing fig'on.
Har kim sonur o'zini bu olamda Zufunun,
Islom uyinda qolmadi fandan biror nishon,

Hech biza ilm-ma'rifata qolmadi havas,
Bo'lduk zaif, bekas-u bechora, notavon.
Savdo qilurg'a sarvat-u sarmoya qolmadi,
Bozori ma'rifatni bilmasa har kim qilur ziyon.
Yo Rab, Muhammad ummati bo'ldi bu kun g'arib,
Avvalda erdi sidq ila dargohinga qarib.

Bu na zamondurki, ishlarimizdur butun fano,
Har kim o'zini naf'i uchun bo'ldi muhtalo.
Boylarni yo'q muruvvati aslo faqirga,
Fikr-u xayol – sarvat-u sarmoya-yu g'ino,
To'plar hamisha voris uchun mol-u oqchani,
Millat yo'lina qilg'usi yo'q bir pulin fido.
Obid qilur ibodatin el qoshida daroz,
Bo'lmish asiri hirs ila aftodayi riyo,
Yo'qdur xalosa bir amali pok dil bilan,
Topdi rivoj bizda, ajab, xamr ila ribo.
Yo Rab, Muhammad ummati bo'ldi bu kun g'arib,
Avvalda erdi sidq ila dargohinga qarib.

Vo, hasrato, ki barchamiz isloma ofatiz,
O'z fikrimizcha, olim shar'-u diyonatiz,
Maqsudimiz farog'at ila firiblik,
Millat g'amini o'ylamagan befarosatiz!
Yo'l ko'rsatuvchi bosh kishilar bizda ozdur,
Be ilm-u bezarofat koni jaholatiz.
Har kim cholishsa millat uchun xalq ta'n edar,
Bo'yni sinuq yetim kabi biz besaodatiz.
O'tmish zamonni hech kishi olmas xayolina,
Hijron zor, johil-u nodon jamoatiz.
Yo Rab, Muhammad ummati bo'ldi bu kun g'arib,
Avvalda erdi sidq ila dargohinga qarib.

FIG'ONI BULBUL

Jahon bog'ini gulzorinda faryod etdi bir bulbul,
O'turdi nag'mazorinda gulin yod etdi bir bulbul,
Ko'rub gul yafrog'ini hajridin dod etdi bir bulbul,
Visoli yor uchun yuz navha inshod etdi bir bulbul.

Dili bizlar kabi majruh, visoli yordan mahrum,
Ko'zi yoshlu: zamondin bexabar, dildordan mahrum,
Guli ag'yora ulfat, munisi g'amxordan mahrum,
Mayin ovoz ila dillarni noshod etdi bir bulbul.

Nechun bilmam, sarupo sho'rish-u sarshor g'aflatdur,
Adashkon xonumondin, har so'zi bir darsi ibratdur,
Vatan mahjur ekan har nag'masi go'yo shikoyatdur,
Boqib so'yi samoga virdu avrod etdi bir bulbul.

O'lur behush inson gar falakdan aylasa faryod,
Emas javlon ko'handa bir zamon to bir nafas dilshod,
Xazonning dasti zulmindan qilub bing shikvalar te'dod,
Fig'on-u nola birla dod-bedod etdi bir bulbul.

Sadoyi dil firibi aylayur dil g'unchasini chok,
Nidoysi hayratafzosi qilur ko'z kosasin namnok,
Navoyi sho'rish ohangi qilur inson vujudin pok,
Lisoni hol ila jonlarga imdod etdi bir bulbul.

Vujudi mehnat-u g'am birla to'lgan qobil afg'ona,
Tamoman turmushi bir darsi ibrat har bir insona,
Aning faryodi afg'oni zamondan ermas afsona,
Vujudin hajri dildorinda barbod etdi bir bulbul.

Taajjub, men kabi bechorada millat hisi vorkan,
Muhabbatdan urar dam dilda millat qayg'usi vorkan.
Na deb Hijron bo'lur g'aflat ko'zunda uyqusi vorkan,
Sahargohi xayolimga bir irshod etti bir bulbul.

AHVOLI OLAMDAN BIR NAMUNA

Qilur tokay jafosin, bizga ham dildor o'lur olam,
To'lub mehr-u vafosi, qo'zg'alub, g'amxor o'lur olam,
Tashab og'ushi nisyonin, turub hushyor o'lur olam,
Muruvvatsizlig'indan jirkanub, bezor o'lur olam,
Bahori ma'rifat uyg'otsa, xushguftor o'lur olam,
O'sub rayhoni shafqat mushk ila totor o'lur olam,
Dilim, g'am chekma ko'b, bir kun kelur, bedor o'lur olam,
Chiqib bulbullari chah-chah kulur, gulzor o'lur olam.

Kelur ulfat, adovat o'rtadin qalqur, ketar bir kun,
Qaro kunlar ketub, o'rnig'a ravshanlik yetar bir kun,
Adolat bog'ida gulhoyi tarbiyat bitar bir kun,
Ochib g'uncha dahonin shodlig' izhor etar bir kun,
O'lur olam guliston, qayg'u-kulfatlar yotar bir kun,
Gulobi hurriyat atri musaffosin otar bir kun,
Dilim, g'am chekma ko'b, bir kun kelur, bedor o'lur olam,
Chiqib bulbullari chah-chah kulur, gulzor o'lur olam.

Saodatbaxsh nuri ma'rifat ummatni ihyosi,
Funun-u ilm ila barpo ekan millatni ashyosi,
Ketib islom alindan bog'i jannat sarv-u ra'nosi,
Gulistoni jahonning bormi bizdek besarposi,
Hazor afsus, bizni yiqdi shaxsiy nafs g'avg'osi,
Jahon bog'inda so'ldi kimsasiz millatni lolosi,
Dilim, g'am chekma ko'b, bir kun kelur, bedor o'lur olam,
Chiqib bulbullari chah-chah kulur, gulzor o'lur olam.

Adovat beslamakda bir-birina dom o'lduk biz,
Kirib shayton so'zina puxta erkan, xom o'lduk biz,
Sharaflik ummat erduk, ne uchun badnom o'lduk biz,
Takabbur birla nodonlik yo'lina rom o'lduk biz,
Ketib g'ayrat-shijoat, sohibi avhom o'lduk biz,
Suxandon millat erduk, betil-u bekom o'lduk biz,
Dilim, g'am chekma ko'b, bir kun kelur, bedor o'lur olam,
Chiqib bulbullari chah-chah kulur, gulzor o'lur olam.

Balo toshi yog'ildi boshimizga xobi g'aflatdan.
Mizoji sust o'lub avlod, millat tushdi quvvatdan,
Bilimsizlik tushirdi, yiqdi bizni qadr-u qimmatdan,
Jaholat quvdi bizni xonumon-u mol-u sarvatdan,
Keyin qolduk, chekilduk har zamon ag'yor millatdan,
Suruldik dahraro bizlar qatori odamiyatdan,
Dilim, g'am chekma ko'b, bir kun kelur, bedor o'lur olam,
Chiqib bulbullari chah-chah kulur, gulzor o'lur olam.

Adabsiz, tarbiyatsiz, ma'rifatsiz barchamiz — nodon,
Tamaddunpeshalar bizlarni vahshiy deb otar har yon,
Huquqing no'ldig'in idrok qilmas, jismimiz bejon,
Amal yo'q, ilm yo'q haykal kabi (miz) ismimiz — inson,
Eduk qimmatbaho avvalda, emdi qadrimiz arzon,
Ko'ngulda dog'lar qat-qat, bo'lur ko'z yoshimiz marjon,
Dilim, g'am chekma ko'b, bir kun kelur, bedor o'lur olam,
Chiqib bulbullari chah-chah kulur, gulzor o'lur olam.

Zamonning odatidur ilmsiz insonlari yutmak,
Abas bir g'oyasiz dunyoyi dundan yaxshilik kutmak.
Kerak bir maslak-u bir g'oya-u idyolni tutmak,
Biza bir yo'lni ushlab nuri maqsuda borib yetmak,
Sabovat gavharini loyi balchiqdan xalos etmak,
Budur maqsud bizlarga, salafar ortidan ketmak.
Dilim, g'am chekma ko'b, bir kun kelur, bedor o'lur olam,
Chiqib bulbullari chah-chah kulur, gulzor o'lur olam.

Yetar Hijronlig' emdi, tark lozim xobi g'aflatni,
Qadim qo'ymak, kurashmak, axtarib nuri hidoyatni,
Zamon to'fonidan qutqorg'ali avlodi millatni,
Abas o'tkarmayin umri azizini – sabovatni,
Munavvar fikr etib, ko'rsatmalidur yaxshi odatni,
Tuzatmak ilm ila fikr-u xayol-u ruhi ummatni.
Dilim, g'am chekma ko'b, bir kun kelur, bedor o'lur olam,
Chiqib bulbullari chah-chah kulur, gulzor o'lur olam.

MAORIFPARVAR G'ANIYLAR QULOG'INA

Bashorat, ey g'aniylar, judingiz manzuri olamdur,
Ochilmish maktabingiz jahl amrozina malhamdur,
Muqaddasdur, muborakdur, buyukdur, eng muazzamdur,
Ko'rub shayton maorif uyini ma'yus purg'amdur.

Bu kunda sizlarga ins-u malaklar ehtirom aylar,
Parilar, hurlar, rizvon-u jannatlar salom aylar.

Qilib barpo makotib g'ayrat ila bizga ehsonlar,
Tamaddun nuri birla porloq o'ldi qalb-u vijdonlar,
Vatan avlodi qildi iktisobi fayzi urfonlar,
Ko'ngillar, ruhlar bo'ldi muzayyan ishta ixvonlar.

Bu kunda sizlarga ins-u malaklar ehtirom aylar,
Parilar, hurlar, rizvon-u jannatlar salom aylar.

Haqiqat bahriga g'avvos-u diydoriga mahramsiz,
Maorif bog'ining siz bog'boni, nura hamdamsiz,
Makotib yo'lina ehson qilurg'a misli Adhamsiz,
Saxisiz, olihimmatdursiz, ozodi jahannamsiz.

Bu kunda sizlarga ins-u malaklar ehtirom aylar,
Parilar, hurlar, rizvon-u jannatlar salom aylar.

Jaholat dardining darmoni yo'q urfondan boshqa,
Maorif bog'ining dehqoni yo'q ehsondan boshqa,
Taraqqiy yo'lining imkoni yo'q umrondan boshqa,
Tamaddun charxining davroni yo'q hamyondan boshqa.

Bu kunda sizlarga ins-u malaklar ehtirom aylar,
Parilar, hurlar, rizvon-u jannatlar salom aylar.

Daho yordam qiling, avlodi millat sizni yod aylar,
Munavvar fikr birlan maqtar, ixlos ziyod aylar,
Qolub sizdin keyin olamda sizg'a yaxshi od aylar,
Duo aylar, bag'ishlar, ruhingiz o'lganda shod aylar,

Bu kunda sizlarga ins-u malaklar ehtirom aylar,
Parilar, hurlar, rizvon-u jannatlar salom aylar.

Bu kun afrodi millat madh etar sizni muhabbatdan,
Tilab haqdin inoyat ham pay(g‘)ambardan shafobatdan,
Ochub dasti tamanno ko‘zlaruz boroni rahmatdan,
Ochub maktab bizim-chun sarf etibsiz mol-u sarvatdan.

Bu kunda sizlarga ins-u malaklar ehtirom aylar,
Parilar, hurlar, rizvon-u jannatlar salom aylar.

Hayoting bog‘ini vayron edan bodi jaholatdur,
Tamaddun nurini mastur edan avhomi g‘aflatdur,
Maorif shamsini benur edan abr-u adovatdur,
Qulubi millating purnur edan ishta saxovatdur.

Bu kunda sizlarga ins-u malaklar ehtirom aylar,
Parilar, hurlar, rizvon-u jannatlar salom aylar.

Ulum arbobina har bir mashaqqat ish bo‘lur oson,
Og‘ir ishlar uchun mahkum edilmish johil-u nodon,
Tabiiydurki, o‘lguncha mashaqqat-la yashar hayvon,
Bizi ilm uyina savq etdingizlar aylabon ehson.

Bu kunda sizlarga ins-u malaklar ehtirom aylar,
Parilar, hurlar, rizvon-u jannatlar salom aylar.

Hama ilm-u funun axz etsa, biz g‘aflatni oldimiz,
Qilub bir necha kun to‘y, surnay-u karnayni choldimiz,
Ketub dasmoya qo‘ldin bo‘ynimiz sizlarga soldimiz,
Bu kun shoyoni ehson, tarbiyatsiz g‘amda qoldimiz.

Bu kunda sizlarga ins-u malaklar ehtirom aylar,
Parilar, hurlar, rizvon-u jannatlar salom aylar.

Daho shafqat qiling, abnoyi millat kasbi kom etsun,
Diyonatparvar o‘lsun dunyoda ibrozi nom etsun,
Muhibi millat o‘lsun, mol-u mulkka ehtimom etsun,
O‘qub ilm-u funun kasbi kamolotin tamom etsun.

Bu kunda sizlarga ins-u malaklar ehtirom aylar,
Parilar, hurlar, rizvon-u jannatlar salom aylar.

Nadur bu xobi g‘aflat qoqlamish avlodi islomi,
Sharorat shiddatidan tebranur arsh-u qalam tomi,
Shuning-chun hech yerga yetmayur ummatning anjomi,
Muqaddas dinimizning bu zamon qolmish faqat nomi.

Bu kunda sizlarga ins-u malaklar ehtirom aylar,
Parilar, hurlar, rizvon-u jannatlar salom aylar.

Bizim baxtiqaro ummidimizning sham'i yonmazmi?
Falak kajrav biza jabr-u jafosindan o'tonmazmi?
Maorif bongini qichqirsa ham ummat uyonmazmi?
Ochildi ilm subhi, xobdin millat o'sonmazmi?

Bu kunda sizlarga ins-u malaklar ehtirom aylar,
Parilar, hurlar, rizvon-u jannatlar salom aylar.

Rahi millatda himmatlu kishilar sarfi mol aylar,
Saxiylar himmati to'plansa, qal'ai jibol aylar,
Hamiyat bo'lsa avlodi Vatan ilm-u kamol aylar,
Topar Hijron jo'juqlar tarbiyat, kasbi kamol aylar.

Bu kunda sizlarga ins-u malaklar ehtirom aylar,
Parilar, hurlar, rizvon-u jannatlar salom aylar.

TURKISTON TUFROG'INDAN BIR SADO

Qilur bizlardin, ey ahli Vatan, faryod Turkiston,
Hama obod bo'ldi, bo'lmadi obod Turkiston,
Ziroatdan xabarsiz bizlar, barbod Turkiston,
Anomizdur, haqi vor bizdan etsa dod Turkiston,
Vatan qadrini bilmas bo'ldi xo'b avlod Turkiston,
Emolmaydur sutin avlodidan noshod Turkiston.

Qilur bizlardan, ey ahli Vatan, faryod Turkiston,
Hama obod bo'ldi, bo'lmadi obod Turkiston.

Tushub savdoyi sot-sot boshimizg'a, bevatan qolduk,
Sotub bog'-u ekin yerlar pulini kissag'a solduk,
G'animat oqcha deb to'y-u tamoshalar qilib olduk,
Tiyin o'rnig'a so'mlar sarf etub naqqoralar cholduk.

Qilur bizlardan, ey ahli Vatan, faryod Turkiston,
Hama obod bo'ldi, bo'lmadi obod Turkiston.

Quchog'ina olib bizlarni qildi tarbiyat chandon,
Anodek bag'rida bizlarni boqdi, bo'ldimiz ulkon,
Yashab rohat bila ko'ksinda bo'ldi ismimiz inson,
Haqiqiy modarin inson soturmi oqchag'a - arzon.

Qilur bizlardan, ey ahli Vatan, faryod Turkiston,
Hama obod bo'ldi, bo'lmadi obod Turkiston.

Vatan bizlarg'a der: tahsil aylang ilm ila urfon,
Yetar g'aflat, yetar zillat, yetar bu xobi bepoyon,
Emas yotmoq zamoni, navbahor ayyomidur al'on,
O'turma go'shayi g'aflatda, ekmak ilmini o'rgon.

Qilur bizlardan, ey ahli Vatan, faryod Turkiston,
Hama obod bo'ldi, bo'lmadi obod Turkiston.

Ziroat ilmiga taklif etar bizni Vatan yig'lab,
Ziroatsiz yashar mumkin emas der bag'rini dog'lab,
Ekinsiz yerda turmas qo'ysalar boyqushni gar bog'lab,
O'sumlik yerlarga ag'yor urdi o'zlarin chog'lab.

Qilur bizlardan, ey ahli Vatan, faryod Turkiston,
Hama obod bo'ldi, bo'lmadi obod Turkiston.

Boqilsa chashmi ibrat-la jahondur ilm ila purnur,
Makotiblar ochildi, nur sochdi, biz mast-u (ham) mag'rur,
Maorif birla bo'ldi changali Mozandaron ma'mur,
Funun birla taraqqiy qildi olam, biz hamon ranjur.

Qilur bizlardan, ey ahli Vatan, faryod Turkiston,
Hama obod bo'ldi, bo'lmadi obod Turkiston.

Hayoting bog'ini selob edan boroni g'aflatdur,
Behishtoso Vatan vayron, qurboni jaholatdur,
Bu kun millat boshini past edan mezoni vahshatdur,
Bizim olomi' g'urbatga solan, Hijron, adovatdur.

Qilur bizlardan, ey ahli Vatan, faryod Turkiston,
Hama obod bo'ldi, bo'lmadi obod Turkiston.

TURKISTON TUFROG'IGA XITOB

Ey jahli, xobi g'amga talabgor o'lan Vatan!
Bormi saningcha bekas-u beyor o'lan Vatan?!
Sa'y-u jadalga munkir-u inkor o'lan Vatan!
Avlodi barcha ishsiz-u bekor o'lan Vatan!
Hoyu havasga munis-u g'amxor o'lan Vatan!
O'z ahlidan zerikkan va bezor o'lan Vatan!

Avloding o'lsa barchasi beilm - ofating,
Bo'lmish malul haykal-u shakl-u qiyofating.
Vayrona bo'ldi manzil-u joyi ziroating,
Boyqushlar o'ldi hamdam, yor-u qarobating.
Ilm-u amalni tarkina tayyor o'lan Vatan!
Ey jomi jahla ko'zlari xummor o'lan Vatan!

Ey, manbayi adovat-u maydoni kinazor,
Avloding o'lsa jonsiz-u san - bir buyuk mazor,
Jonlik janoza birla to'lub sahning, ey diyor,

¹ Olom - alamlar.

Xomam sanga shu soʻzlari koʻz yosh ila yozor.
Ey, bodi jahli toza griftor oʻlan Vatan!
Bormi jahonda san kabi bemor oʻlan Vatan?!

Tiri qazoya bizlari qilding nishona san,
Bizgʻa mazor, oʻzgalara darsxonasan,
Agʻyora yor oʻlubsan-u bizdan begonasan,
Boqmazsan iqtizoyi charxa – na hukm zamonasan.
Bizdan bezub, boʻlaklara dildor oʻlan Vatan!
Ilm ahlina vasiʻ, biza tor oʻlan Vatan!

Xoki mazallatingda yoturmiz boʻlub gʻarib,
Har kunda bing figʻon chekamiz misli andalib,
Gʻunchang ochildimi – hukamolar olur terib,
Biz ersa, xor ilan qolamiz, zor benasib,
Ey, gullari fununa havaskor oʻlan Vatan!
Ey, gʻunchasi maorif uchun zor oʻlan Vatan!

Ey zindalari – madfun, ey, xonumon – xarob,
Vayrona uylaring koʻrinur sahnayi hisob,
Sonkim bu manzarang biza bir mahshari azob,
Har bir boqishda jon siqilur, bagʻr oʻlur kabob,
Bogʻi jinon, bizgʻa alamzor oʻlan Vatan!
Ob-u havosi zahr ila ozor oʻlan Vatan!

Ey modarim, joʻjuqlaring iflos, beziyo,
Ostingdan usting oʻldi biza tar(i)qa fuqaro,
Sandin umid shulmidi, jondan aziz ano?!
Kundan kun aylading bizi Hijrona muftalo,
Ey, shiri shafqati biza xunbor oʻlan Vatan!
Bormi jahonda sancha sitamgor oʻlan Vatan!

ORZUYI VISOL

Hofizdan

Gʻoyib oʻlgan Yusufing kelgʻusi Kanʻon, chekma gʻam,
Qaygʻulik uy boʻlgʻusi bir kun guliston, chekma gʻam.

Ey dilo; qaygʻu chekan, xushhol oʻlursan, urma oh,
Kelgusi qaytub qoshingga ul yoʻqotgʻon, chekma gʻam.

Bir-iki kunda murodingcha falak aylanmasa,
Doimo bir yoʻl bila ketmas bu davron, chekma gʻam.

Yetsa umringni bahori, kelgusidur bulbuling,
Bo'lg'usi gullar, chamanlar bulbuliston, chekma g'am,

Bo'lmag'il navmid hargiz, bexabarsan g'aybdan,
Parda ichra bo'lg'usi ko'b sirri pinhon, chekma g'am.

Har kishi olamda sargardon kezar g'amxorsiz,
Oxiri yordamchi bo'lg'ay anga bir jon, chekma g'am.

Ka'ba istab gar qadam qo'ysang biyobonlar aro,
Bersa zahmatlar sanga ori mug'ilon, chekma g'am.

Bir tarafdin dog'i hijron, bir tarafdin ta'nalar,
Qayg'uliklar holini bilmazmi rahmon, chekma g'am.

Sel kelub dunyoni barbod etgali qilsa xuruj,
Nuh suvchidur, sanga tegmaz bu to'fon, chekma g'am.

Garchi manzildur xatarlik, ham yiroq maqsudimiz,
Hech yo'l yo'qdurki, bo'lmas anda poyon, chekma g'am.

Hofizo, faqr uyida tanho qorong'uda yotub,
Toki virdingdur duo-u darsi Qur'on, chekma g'am.

Har kishida bir g'arazdur, har ko'ngulda bir xayol,
Har kim o'z umidining qurboni, Hijron, chekma g'am.

MAKTAB

Maktabdur oftobi jahon saodating,
Maktabdur osmoni zamon sabovating.

Maktabdur eng ziyoli puranvor jilvagar,
Maktabdur oshyoni hama fayz qudrating.

Maktab qoshina kimni chaqirsa, qilur adib,
Maktab makoni manba'i insof-u g'ayrating.

Maktab u joyi dilkash shirin maqomdur,
Maktab behisht-u jannat hur tabiating.

Maktab jahonni(ng) bir chamani lolazorkim,
Maktabki, sarvi sunbulidur qadr-u qimmating.

Maktab nasimi subh kabi fikra jon verar,
Maktab hayot ziynatidur odamiyating.

Maktab qilur jaholat-u nodonlig'a iloj,
Maktab baloyi ofatidur qayg'u, kulfating.

Maktab ko'ngulni zulmat-u g'amdan qilur xalos,
Maktab kalidi, ochquchidur bobi rohating.

Maktab dilingga sochg'usi ilm-u fununni,
Maktab ziyoda qilg'uchidur aql-u hikmating.

Maktab hakimi hoziq erur jahl dardina,
Maktab gulob ma'junidur dard-u hasrating.

Maktab dilingi pok qilur zanggi vahmdan,
Maktab egov-u arrasidur faqr-u zillating.

Maktab qo'lingni tutdimi, boshlar hidoyata,
Maktab rais-u rahbaridur din, millating.

Maktab – u chashmaiki, suyi kavsari jinon,
Maktab – u manba'iki, sochar fayzi rahmating.

Maktab yo'lini tutsa kishi tobg'usi najot,
Maktab – u manziliki, mururi salomating.

Maktab uyeki, Ka'bayi maqsud shundadur,
Maktab sharaflı jome'i har bir ibodating.

Maktab zakot ro'za-yu hajni bayon qilur,
Maktab namoz ta'lim edar ham tahorating.

Maktab – xulosa bog'i adab, koni ma'rifat,
Maktab hariq vulqoni, Hijron, jaholating.

MAORIF NADUR

Maorif oftobi partavi nuri haqiqatdur,
Maorif jilvagarkim, hosiloti fayzi rahmatdur.

Maorif bir chamandur, gullari ta'mini istiqbol,
Maorif millatini xor qilmas, sarvi jannatdur.

Maorif bir behisht – hur-u g'ilmonlar makonikim,
Maorif xobi g'aflatdan qochar bog'i salomatdur.

Maorif o'lmasaydi nuri ilma qiymat o'lmazdi,
Maorif bir adibi tarjimon qadri qiymatdur.

Maorif tarqatur olamg'a har xil fayzi ulviyat,
Maorif noshiri ravnaqfizoyi qalb-u fikratdur.

Maorif bir uzukkim, qaysi millat taqsa bolodur,
Maorif xotami muhri Sulaymoni tabiatdur.

Maorif bir suvekim, qaysi millat ichsa, ul o'lmas,
Maorif chashmayi obi hayoti odamiyatdur.

Maorif bir sadafdur (to) mahmini qornida dur aylar,
Maorif tarbiyat baxshoyi qiymat, sha'ni millatdur.

Maorif bir sahob-u so'ng bahori nozparvarkim,
Maorif-la o'son dillarda anvori sadoqatdur.

Maorif o'yla bir ohangrabodur fikr, vijdona,
Maorif joziba fan, dofei jomi jaholatdur.

Maorif bildirur ilm-u funun yo'lini insona,
Maorif bir muallimdurki darsi aqla rifatdur.

Maorif sham'durkim, ravshan aylar dili shabro'ni,
Maorif nurining parvonasi ozod ummatdur.

Maorif rahnamo – yo'lboshchidur rohi haqiqatga,
Maorifdan judo millatni holi ya'si hasratdur.

Maorif soyasinda chiqdi buncha yangi san'atlar,
Maorifning vujudi turmushi bir ilmi hikmatdur.

Maorif-la taraqqiy qildilar ag'yor, biz qolduk,
Maorifsizlaring chekdiklari olomi g'urbatdur.

Maorif birla qilsa ahli olam kasbi ulfatni,
Maorifdin qochib, Hijron, bo'lub bizg'a nadomatdur.

GIRDOBI G'AMDAN BIR FO'RTANA

Keldi gulzori jahonga qaysi gul, xor o'lmadi?!
Qaysi bir bulbul jafoyi yordan zor o'lmadi?!

Ko'rdingizmi bir chechak – dahr ichra oxir so'lmasun,
Qaysi gulni ko'rdingiz, bog' ichra bexor o'lmadi?!

Qavmiga ming yil nasihat qildi Nuh – kor etmadi,
Qaysi payg'ambar xaloyiqdan dilozor o'lmadi?!

Ko'rsating bir Yusufi qardoshlari zulm etmagan,
Qaysi bir Ya'qub dog'i hajri diydor o'lmadi?!

Qaysi Muso chekmadi ranj-u alam fir'avndan,
Bormi bir Ilyos qavmidinki, bezor o'lmadi?!

Ash'yo qilsa nasihat qavmiga, qildi shahid,
Qaysi Zikriyo boshida arra tayyor o'lmadi?!

Tashladi Namrud o't ichra (ul) Xalilullohni,
Qaysi bir Yahyo shahidi tig'i xunxor o'lmadi?!

Qaysi Yunus otmadi dengiz quchog'ina o'zin,
Bormi bir Isoyi Ruhullohki, bardor o'lmadi?!

Barcha payg'ambar jahonda qavmidin chekdi jafu,
Bormi bir Ahmad, duchori zulmi kuffor o'lmadi?!

Bormi bir Siddiq, og'u ichmasin bu dahrda,
Qaysi bir Umar shahodatga giriftor o'lmadi?!

Bormi bir Usmon shahodat sharbatin no'sh etmagan,
Qaysi Haydar boshida tig'i sitamkor o'lmadi?!

Xonadoni Mustafokim, zahr ichib o'ldi Hasan,
Qaysi sahrodur Husayn qoni-la anhor o'lmadi?!

Bormi bir Suqrot olam ichra og'u ichmasun,
Kimki hikmat sohibidur dahr anga yor o'lmadi?!

Qaysi Bistomiyni ko'rding xalq takfir etmagon,
Bormi bir Mansur «Analhaq» desa sangsor o'lmadi?!

Laylining Majnunina yo'l vermadi kajrab zamon,
Kimki oshiqdur, jahonda vasli dildor o'lmadi.

Bermadi Farhodina bu bevafo Shirinini,
Vomiqing Uzrosina bu charx g'amxor o'lmadi.

Ko'rmadingmi: sham' yonmazmi visoli yor uchun,
Bormi bir parvona, Hijron, shu'lai nor o'lmadi?!

PARISHON HOLLAR

Haqiqatdan, saodatdan yiroq ahli fano bizlar,
Safolatda, razolatda chekarmiz bing jafu bizlar.

Sanoye' soyasida kasbi shavkat aylasa ag'yor,
G'arib millat boshiga behunar bitgan balo bizlar.

Maorifsiz, sanoatsiz, tijoratsiz, ziroatsiz,
Yotib xobi kasolatda jahondan mosuvo bizlar.

Zamonning iqtizosi yangi olmoq, eskini otmoq,
Kulunj ahvolimizdur, eski fikr Abdulqafo bizlar.

Nechun bizlarda qadrin bilmayur hech kim badan ilmin,
Qolub g'aflat ichinda ko'rmayin ro'yi ziyo bizlar.

Tamaddun olamindan darsi ibrat olmayurbiz, oh,
Jahondan ko'rmayin o'tmakda osori zako bizlar.

Bizim xilvatda ko'rsa, qilmishimizdin qochar shayton,
Xaloyiq oldida xo'b muttaqiy, so'finamo bizlar.

Biza lozim kelurmi eski hammom, eski tos o'lmoq,
Taraqiy yo'lina yuzlandi olam ro'dafo bizlar.

Funun-u ilm olub, hamsoyalar etdi murodina,
Jaholatga bo'lub hamdam g'arib-u benavo bizlar.

Sharorat aylamakda barcha millatdan o'zub ketduk,
Asiri fisq bo'lduk, misli qavmi naynavo bizlar.

Ota o'g'lin o'qutmas, qizni qilmas tarbiyat modar,
O'sub beilm, beta'lim, besharm-u behayo bizlar.

O'quvni farz der bizni shariat har o'g'il-qizg'a,
O'qutmay qizlarimizni, shariatdan judo bizlar.

Kiyib xirqa-rido, gardong'a solib sotdimiz taqvo,
Vatandan, xonumondan, bog'-u bo'stondan raho bizlar.

Agar ahd aylasang, qilg'il vafo, der tangri bizlarg'a.
Ki har kun va'dasin bing marta buzgon bevafo bizlar.

Ilmsiz, tarbiyasiz, mol-u sarvatsiz bo'lub Hijron,
Hamiyatsiz, bilimsiz darbadar yurgon gado, bizlar.

FALAKDAN BIR SHIKOYAT

Bu kajrab qurub bizlara turfa dom,
Qaro-oq ila aylayur bizni rom.
Gunash nuridan ayladi bizni dur,
Hama ilm subhidatur, bizg'a shom.
Qamar shu'lasindan ololmay ziyo,
Tanazzul yo'lin qildimiz ehtirom.

Ko'rinmas bizni baxtimiz yulduzi,
Zamon to'riba' sin qilmayin ko'zg'a rom.
Funun ko'kida o'zgalar barqdek,
Qilur jilvasin boshimizda davom.
Falak markazidur qaro baxtimiz,
Qachondur o'lur chambari kajmarom.
Ziyo ro'zi ta'mini ag'yor uchun,
Qaro kechasin pos etar, biz g'ulom.
Bu zulmatni bizdan ko'tar, ey falak,
Bahaqqi Muhammad alayhissalom.
Qachon tebratur ilm subhing nasim?
Nasib o'lmayin go'staro'rmi qiyom?
Havong bizlara tarbiyat vermasa.
Emrilub-emrilub buzulsun tamom.
Qazo bodi Hijron solub charxinga,
Xarob aylasun, aylasun vassalom.

QIT'ALAR

Bing ayshimni qiluram hadya birgina g'amga —
Ki, aysh-u xobu xayol-u g'amim banga yo'ldosh,
Agarchi baxti qaroyam, ki hech g'am chekmam,
Charoki, baxtim erur holi millata o'xshosh.

* * *

Maorif uyini bolosidur o'y-u vatanim,
Funun bog'ini ra'nosidur gul-u chamanim,
G'ubora do'nsa g'amim yo'q vujuda ziri vahm,
G'arib millatimning xokidur go'r-u kafanim.

* * *

Suhbati solih qilur komil sani,
Suhbati johil qilur fosiq sani,
Tirgizodur ko'nglingni arbobi hol,
O'ldurodir qalbing(n)i arbobi zilol.

* * *

Yaxshi do'st aybi yor-do'stini,
Ko'zgudek ro'baro'sida so'zlar.
Yamon o'rtog' tarog'cha ming til ila,
Orqadan burmalab tarab so'zlar.

¹To'riba — to'riba.

«ADABIYOT YOXUD MILLIY
SHE'RLAR»dan

UCHINCHI JUZ*

*Qalam qarosidur ogoh dostonimdin,
Hazin qayg'um eshiting u tarjumonimdin.
Nechun farah bo'layin, oh, beziyo ko'ruram,
Kelan zamonimi, Hijron, kechan zamonimdin.*

* 1916-yilgi (T., Orifjonov litogr.) ikkinchi nashriga asoslandik.

HAMD

Ey Xudovandi jahon, loyiq senga hamd-u sano,
Iki harf ila iki olamni san qilding bino.

Har nimakim, bor-yo'q qilmoq senga oson erur,
Istasang bo'lg'usi barpo, istasang bo'lg'ay fano.

Bu jahon(u) ins(u) jon bir kun hama yo'q bo'lg'usi,
Bir o'zingg'a xos erur qolmoq hayot ila baqo.

Har nafasda iki ne'mat sandan osori hayot,
Barcha mavjudoti olam iktisob aylab havo.

Gabr-u tarso, mo'min-u kofir qilur qulliq sanga,
Dargahingga bosh egar yosh-u qari, shoh-u gado.

Barcha millatlar senga o'z holicha toat qilur,
Qahr(u) lutfingdin emas xoli adib-u porso.

Gardishi xoningda alvon ne'matingdan yeb-ichar —
Suvda mohi, ko'kda murg'on, yerda inson, chahorpo.

Bu dabistoni jahondan har kim olgay bir sabaq,
Ba'zilar beklar hudoni, ba'zilar beklar xato.

Rahmatingdan kesmagay ummidini har bir vujud,
Borgohi kibriyodan aylayur xavf-u rijo.

Marhamat bobida ismingdurki: «Rahmoni-r-rahim»,
Bizdan isyon-u xatolar, sendan ehson-u ato.

Adl(u) ehson-u karimlik sha'ning(g)a shoyistadur,
Har ne bersang shokiriz, bo'lmas demak chun-u charo.

Nur(u) zulmat, shod(u) g'am, fagr-u fano sandan etor,
Zahr ortidan chiqar bol, to'y ortidan azo.

Bir kishin aylab funun-u ilmdan idroksiz,
Birning Aflotun kabi ko'nglina solding kimyo.

Ba'zini(ng) johil, dani – qilding dilin aylab qaro,
Ba'zini(ng) allomai dahr aylading – verding ziyo.

Bir kase afsun o'qur o'rtağa tafriq solgali,
Birtasi tasxir uchun boylar tugun, yozgay duo.

Ba'zilar bir shayxni ushlab, pirim deb, qo'l berib,
Xoki poyini qilurlar ko'zlariga to'tiyo.

Ba'zi bir so'finamolar nafs uchun toat qilur,
Hirs ila bo'lmish biri aftodai ko'yi riyo.

Ba'zilar bo'lmish musaxxar bir go'zal dildorga,
Bog'lamish mehr(u) muhabbat zulfi yor-u dilrabo.

Obidu zohid, muridu murshid-u shogird-pir,
Nafsi ammora alinda umrini aylar habo.

Zulm edar mazluma zolim, aylamas sandan haros,
Qolmadi ushbu zamonda Odam o'g'lida vafo.

Ag'niyolar notavonlarga qilur zulm-u sitam,
Faqr ahli bo'ldilar sabr-u qanoatdan judo.

G'ayrat-u nomus ila sharm-u hayo yo'q kimsada,
Rahm-shafqatlar ozaydi, qolmadi xayr-u saxo.

Moyai iqbol uchun ba'zi qilur jahd-u jadal,
Sarvati sarmoyai davlatga ba'zi muftalo.

Aylading, yo Rab, chibinga qandi shirindan nasib,
O'tkarur avqotini yeb ustixon murg'i humo.

Sher dandoniga qilding luqma oh-u zorni,
Bo'ri changolida qo'yni aylading motamsaro.

Ankabuta pashshani qilding yemush, mushxora mush,
Chok etar bag'rin – kabutarni qilur lochin g'izo.

Chok o'lur miskin sadaf ko'ksida vor durdona chun,
Bulbuli sho'ridani(ng) solgay qafasga xush sado.

Qayda ko'rsang g'olibi mag'lubni aylar poymol,
Yerdadur, suvda, havoda yo'q bo'lish g'amdan raho.

Ey Xudo, hayratda qolgan aql sun'ingga seni,
Charxi davron o'zgarish-la aylanur subh-u maso.

Bir zamon bo'lg'ay gunash nuri ila ravshan jahon,
Bir zamon chiqq'ay bulut — ravshan jahon bo'lg'ay qaro.

Muncha zulmat ichra, yo Rab, qoldi Hijron millatim,
Millatim, milliyatim hajrida bo'lsun jon fido.

NA'TI SARVARI OLAM

Tutundim na'tinga, ahmad, qilub himmatni bologa,
Sifoting jonga marham deb qalam tebratdim inshoga.
Vujudingkim muyassar bo'ldi ul kun dori dunyoga,
Abiri mushki totoring yetushdi arzi Bathoga
Yiqildi Ka'badin but, larza tushdi qasri Kisroga.

Yuzing nurini ko'rganda malaklar sajda aylardi,
Ko'zing shahlosiga Jabr(o)il o'zini banda aylardi,
Yer-u ko'k xalqi, ins-u jin(s) boshin afkanda aylardi,
Jamolingg'a vuhush-u tayr tabriki xanda aylardi,
Muqavvas qoshlaring ta'rifi yetti go'shi anqoga.

O'shal kunkim, Buroq-u Rafrat ila aylading me'roj,
Vujuding-la samoga Haq sanikim ayladi ixroj,
Kiyib erding muborak boshing uzra san la'oliy toj,
Tamomi anbiyo ruhi yo'lingda erdilar muhtoj,
Ziyorat qilg'ali keldilar ul kun Baytul Aqsoga.

U chohi saltanatim, sanga berdi xilqati lavlok,
Tufaylingdur iki olam, vujuding nur(u) nasling xok,
Quduming gardidan bo'ldi muattar etti qat aflok,
Jamoling shavqida huri jinon etdi yaqosin chok,
Tilarding osiy ummatni chiqub san arshi a'loga.

Bu dunyo lazzatiga qilmas erding zarracha parvo,
Qadamgohing edi ul jannati firdavsdan bolo,
Pay(g')ambarlar barisidan sani rutbang edi a'lo,
Malaklar ham sani ko'rgan zamon der erdi: «Omanno»,
Nechuk bosh egmasunlar sen kabi oliy shahanshoga.

Hamisha go'shi joningg'a yetub ilhomi rabboniy,
Payo-pay yetgay erdi qalbinga oyoti Qur'oniy,
Jilo bergay edi yuz gulshaningg'a nuri rahmoniy,
Saxovat sohibi erding, shafolat javharin koni,
Sig'inmasmi bu ummatlar seningdek durri yaktoga?!

Qani ummatki, bilsa gavhari qiymatbahosini,
Yo'ldan chiqmasa o'lguncha sandek rahamosini,
Ajab ermaski, topsa iki dunyo muddaosini,
Tufaylingdin qabul etsa Xudo shoyad duosini,
Shafe' aylab sani qilsa tazarru' robbi Allo(h)ga.

Ilohiy – sen, Rahim – sen, rahmating behadd-u bepoyon,
Habibing hurmatidan millati xor etma, ey Rahmon,
Bu ummatlar bu kunda qildilarkim haddidan tug'yon,
Gunoh loyiga botdi, qolmadi qo'zg'almoqa darmon,
O'zing yetkur bu Hijron osi(y)larni Ka'batullo(h)ga.

BIZLARDA NIMALAR BOR

Qaysi millatning bizimdek voizi xushxoni bor?
Kimni beshta xotun olgan qorni to'q eshoni bor?

Ko'zi og'riq bir kishi borsa tabib surgu berur,
Ko'rdingizmi, kimni mundog' Zufunun, Luqmoni bor?

Ilm uchun sarf aylayur bor-u yo'qin ag'yorlar,
Bazm-u to'yga kimni bizdek sohibi ehsoni bor?

Mehr-u shafqat o'zgada, bizlardadur kin-u nifoq,
Qaysi ummatning bizimdek besar-u somoni bor?

Gar gadoy don topsa, to'rba topmagay degondek,
Kimni bizdek belbog'ida to'rt qabat hamyoni bor?

Gar safarga chiqsamiz xurjin to'la go'sht-u qazi,
Yog'i chiqg'on to'rbasidin kimni so'k-talqoni bor?

Gar qulay bo'lsa yoturmiz hafta mehmonxonada,
Kimni bizdek bermalol ishsiz – bekor mehmoni bor?

Me'damizdur boquvat¹ – xom-u fishiq birdek biza,
Kimni bizdek mahmidaklik² qora bug'doy noni bor?

Yengil ishlarni qilurlar o'zgalar san'at bilan,
Qof-qaro xidmat bizimkidurki, o'lmas joni bor.

Jon suchukmi halvo deb so'rsa agar bizdan birov,
Halvo shirin deb javob bermoqni xo'b imkoni bor.

¹ Baquvat.

² Chamasi, sedananing bir turi haqida gap ketayotir.

Ota-bobodan meros qolgan uchun arzon baho,
Yerlarimizni(ng) sotarmiz, bizda pulning koni bor.

Katta-katta oqchalarni(ng) sarf edub bid'atlara,
Qars urub, qarzdor bo'lub qolmoq yo'lin osoni bor.

So'ylagan, yozgan bilan bo'lmas ado hasratlarim,
Qayda mendek millating qayg'usida Hijroni bor.

MILLAT HOLINDAN BIR JIGARSO'Z

Ey Xudovandi jahon, maxfiy emasdur sanga hol,
Bizlara berding jaholat, o'zgag'a izz-u kamol.

Buncha kulfat, buncha g'am to'plandi millat boshiga,
O'yla behol o'ldikim, qo'zg'olmaka yo'qdir majol.

Bir tarafdin ilmsizlik, bir tarafdin xorlik
Tutdi millatning yaqosindin – qutulmog'i mahol.

Ro'shnolig' ko'rmayur, kundan kun ortur mehnati,
Bu razolatdin xalos o'lmoqg'a yo'qdur ehtimol.

Shul qadar ma'yus holin so'rg'oli yo'q kimsasi,
Barcha avlodi bilimsiz, kar qulog'-u gung(u) lol.

Har kim o'z nafsi uchun shom(u) sahar javlon urar,
Millating ahvolidan voqif emasdur yosh-u chol.

Iki-uch dona jaridasi chiqodur kuch bila,
Bizni Turkiston maorif yo'lig'a qilmas jadol.

Toza qotmish uyquga, kirmas qulog'iga sado,
Qahf xobida yotar to ro'zi mahshar bermalol.

Bu taraqqiy davrida nechun ochilmas ko'zlari,
Uyqumi, g'aflatmi bu – bitmas-tuganmas moh(u) sol.

Sezmayur jismi hisi, tuyg'usi yo'q surat kabi,
Tepsangiz tebranmayur boshiga monandi devol.

O'yldimas, afsus, aslo bir-da istiqbolini,
Qoflamish atrofni qayg'umi, hasrat yo xayol?

Buncha Hijronlig'da afg'onlar chekodur har zamon,
Qil tarahhum holina, lutf et o'zing, yo Zuljalol.

RAMAZONI SHARIF

Keldi bizlarga bu kun mohi safodur ramazon,
Miskin-u zorlarga xayri saxodur ramazon.

Kechasi xatmi tarovih, kunidur ro‘za ila,
Ichi-toshi to‘la nur – durri bahodur ramazon.

Kambag‘allarga berur mol-u zakotin boylar,
Siyar iftor qilub, mehr-u vafodur ramazon.

Laylatu-l-qadr kechasi yoshirin bu oyda,
Kimki bedor esa, albatta topodur, ramazon.

Har kim ixlos ila tutsa butun oy ro‘zasini,
Ushlabon ilkini jannatga chopodur ramazon.

Ro‘za tutmoq biza islom dinining bir rukini,
Qoralangan dilimiz pok yopodur, ramazon.

Ilmi tib, hifz-u sihat yo‘llarina hoviyyur¹,
Bobi hikmatlarini bizga ochodur ramazon.

Me‘damizni qiladur toza va ishlaydurgon,
Tomir-u nervimiza doru sochodur ramazon.

Qalbimiz pok qilur ruhimizni tasfiyasi²,
Ko‘b yemoq ayni xatodurki, qochodur ramazon.

Halqini³ toza qilub, pok qilur vijdonini,
Quvvai hozimamiz mahkam etadur ramazon.

Nafsimiz rom o‘ladur, halqumiz olg‘ay orom,
Ko‘nglimizni qilub ozoda, ketodur ramazon.

Rahmati haqdin umiding bo‘lsa tut ro‘zasini,
Ko‘za bo‘lsang sanga Hijron-u jafodur ramazon.

¹ Hoviy – qamrab oluvchi.

² Tasfiya – poklash, sof qilish.

³ Halq – halqum, tomoq.

XAROBALARGA XITOB

Assalom, ey xaroba ayvonlar,
Ey safolatga g'arq o'lan shonlar.

Toqlar, qasri oliy, ey vayron,
Toshlar — qubbasi yera yakson.

Na uchun, ey xaroba, jimjitsan,
Eski bir shona toza hujjatsan.

Tor o'lubsan baxilni fikridek,
Buzilubsan hasudni ko'nglidek.

Kunduzing eski bir ridoyi kafan,
Kechangiz tor bir buyuk madfan.

Osmon ruh, yer mazor o'lmish,
Qurrai arz na'sh ila to'lmish.

Yo'q karam gardishi muhitingdan,
Qof-qarodurki usting ostingdan.

Jim bo'lib qolmish, oh, ovozing,
Churumish jismi nag'ma-yu sozing.

Manzaring ko'zga ro'zi mahsharsan,
Noma yoxud kitoba o'xsharsan.

Holdandur butun sahifalaring,
Na'shlardur xututi beasaring.

Tufrog'ing har biri bo'lakcha kitob,
Zulmating qilur zamonga xitob.

Derki: — Ey shoni shavkata mag'rur,
Bu jahon ayladi kimi masrur.

Bu parishon zamon hol bila,
Umring o'tkarma, — der, — xayol bila.

Goh shabdek sukut ichra tarob,
Goh mahsharsan, ey jahoni xarob.

Shul fano olaminda san hayron,
Kes umidingni dunyodan, Hijron.

MAYXONALAR YOPILUVI MUNOSABATI-LA

Shukurlar o'lsun Xudoga man' o'lub sahbo sharob,
Xalq ichmay tinchlandi, qolmadi rasvo sharob.

Podsho hazratlari bog'latdimi mayxonani,
Qolmadi hech bir shaharda soqiy-u mino, sharob.

Ichkulik «Ummul jinoyat» deydilar payg'ambarim,
Bu gunohlar onasi qursun, butun g'avg'o sharob.

Dinimiz man' aylagan bizga olib-sotmoqni ham,
Doimiy bitsun jahonda, bo'lmasun savdo sharob.

Bog'lanub mayxonalar, shaytonlarga ish qolmadi,
Xonadonlarga solurdi har kuni ig'vo sharob.

Tun-u kun yig'laydir iblis motami mayxonada,
To qiyomat ko'rmasun dunyo ko'zi aslo sharob.

Bizni(ng) Islom dini maydan o'yla qilmishkim, hazar,
Toza bir xum suvni iflos aylagay tomsa sharob.

Ko'b kishini qildi rasvo, xonadonlarni buzub,
Ichkan insonlar(n)ing aqlini qilub bejo sharob.

Ichkuliqg'a o'rganub bo'ldi «fiyon» bir nechalar,
Ko'b kishilar boshiga soldi quruq da'vo sharob.

«Alkagul» og'usi birlan xo'b churutdi xalqini,
Ba'zin etdi qaltiroq, ba'zin qilub a'mo sharob.

Zaharlab, ichgan kishilarning buzub axloqini,
Boshlab elni o'g'rilikg'a qildi ko'b yag'mo sharob.

Ba'zi o'rgangan kishilar emdi Hijronlig'dadur,
Qancha kulfatlar chiqordi bir o'zi tanho sharob.

SAYOHAT SAMARASI

Hamdlar o'lsun Xudoga, qayda ko'rsang yoshlar,
Milliy ishlarga tashabbuslar qilur, kengoshlar.

Andijon-u Marg'inon-u O'sh-u Namangon-u Ho'qand
Yoshlari bir-birlari birlan bo'lub sirdoshlar.

Ketdi g'aflat, keldi ulfat – tug'di davri intiboh,
Qayda ko'rsang yoshlari, bir tug'madek qardoshlar.

Bu zamonda necha yil avval qayon erdi bu hol,
Yosh bo'lsun xoh qari go'yo edi kundoshlar.

Kechdi avvalgi zamon, bitdi adovat kunlari,
Chiqdi anvori muhabbat, ochilib ko'z-qoshlar.

Kattalar aylar kichiklarga tarahhum lutf ilan,
Ham kichiklar kattalarning yo'liga ergoshlar.

Ba'zi ko'ngli qoralar yo'qdur demang, har yerda bor,
Dengiz ostida sadaf bo'lg'usidur ham toshlar.

Yangi milliy ishlara har yerda bor sa'y-u jadal,
Birga ish, birga taraqqiy, birga yerlar oshlar.

Kattalar, sizdan umid shul: tashlangiz san-manlig'i,
Sizga bizlar ergashayluk, bizga siz – yo'l boshlar.

Basdur emdi, shuncha Hijronlig'da o'tdi oy-u yil,
Ilgariga hatlashayluk bir bo'lub yo'ldoshlar.

OILA MUNOZARASI

O t a

O'g'limizni o'qutsamiz-chi, xotun?
Qizimiz ham o'qusa, bo'lg'ay otun,
Ilmsizlar ko'rar qaro kunlar,
Yoshlik vaqtidur kumush, oltun.

O n a

O'g'limiz o'qubon eshon bo'lmas,
Qiz o'qusa uy ishlarin bilmas.
O'qugonlar bo'ladi mahmadona,
Sizu bizni nazar-pisand qilmas.

O t a

O'g'limiz o'qusa, bo'lur mullo,
Qizimiz ham o'qur, yozur imlo.
Maktaba kirsun, ilm o'rgansun,
Zargar ishlab qilur misi tillo.

O n a

O'quganni birimu Ahmadjon,
Yegali uyida topilmas non.

Meni so‘zimni tinglang, ey otasi,
O‘qunganiga yer emish pushmon.

O t a

Bu zamonda o‘qumagan kish(i)lar,
Non, osh o‘rniga kesak tishlar.
Angladingmi so‘zimni, ey onasi,
Ilmsizlar qiyin ishi ishlar.

O n a

O‘g‘il o‘qusa, sigirni kim boqadur?
Qiz o‘qusa, olovni kim yoqadur?
O‘qugonlar bo‘ladi beixlos,
Olamunchoq tumorni kim taqadur?

O t a

O‘g‘il-qiz o‘qusa bo‘lur olim,
Johil odamlar bo‘ladur zolim.
Baxt-u iqbol ilma bog‘liqdur,
Ilm o‘qutmoq ahsan a‘molim.

O n a

O‘qubon o‘g‘lingiz bo‘lurmu imom?
Mullodan qadrlik shu kunda avom.
Roziya, Marziya ilmsiz-ku,
Tikish-u osh, ish biladi – tamom.

O t a

O‘qumasa o‘g‘il chapan bo‘lodur,
Ilmsiz qiz vafosi kam bo‘lodur.
Mol-u davlat besh-olti kunlikdur,
Dunyo moli go‘r-u kafan bo‘lodur.

O n a

Bolalarni o‘qutmasak nima g‘am?
Ilm uchun qancha pul berub barham.
Hama birdek barobar insondur,
Mullodan ilmsizning qay eri kam?

O t a

Farz o‘qutmoq o‘g‘il-qizini ota,
Yordam etmoq kerak bularga ona.

Muncha bema'ni so'zlar aytursan,
So'zlagan so'zlaring barisi xato.

O n a

O'g'lingizni o'qutsangiz o'quting,
Manga desa bo'z-u elak to'quting.
Qiz degan o'qusa, yomon bo'lodur,
Bu so'zimni xayolingizda tuting.

O t a

Qo'y, gapurma kelishmagan so'zni,
O'qutaylik o'g'il bilan qizni.
Ikisi ham uluma tolibdur,
Bo'lsa olim, qilur duo bizni.

O n a

Ilm uchun muncha bo'lasiz Hijron,
O'zgalar ham sizing kabi inson.
Nega onlar o'qutmayur bolasin,
Bu ishingizga man juda hayron.

O t a

Sen o'zingni bil, o'zgani qo'yaver,
Yaxshi ko'rsang bolangni maktab ber.
Xulq, odob, ilm o'rgansun,
Sanga ham, manga ham xalq rahmat der.

KO'BDAN UNUTMOQ KERAK EDI

Ey ko'ngul, atrofinga boq, jomi sahboni unut,
Bazmi ayyomi dagildur, qaddi zeboni unut.

Ichma g'aflat bodasin ey millati oliyjanob,
Bas, yetar sarxushlig'ing, bu kori bejoni unut.

Shunchakim qilding o'yun, to'y-u tamosholar yetar,
Endi g'ayrat vaqtidur, ortiq taqozoni unut.

Shayx, so'filar sanga dunyo najas deb ko'rsatur,
Maqsadidur aldamoq, san tarki dunyoni unut.

O'rnashubdur jisinga bir necha af'oli qabih,
To'g'ri kelmas bu zamonga rasmi boboni unut.

Ilm-u san'at-la jahon ayvonidur oyinaband,
San yotar beg'am qaro uyda, bu zindonni unut.

Ma'rifat bozorida moling sotolmaysan, g'arib,
Eski chig'riq, eski charx-u eski do'konni unut.

Ilm-u donish yaxshi ziynatdur xotun-qiz ahlina,
Qo'y qadam ilm uyina, tumor-u marjonni unut.

Yetdilar maqsudiga ag'yor, sen qolding yozuq,
Izla darmon-u ilojin, chekma afg'on(n)i, unut.

Tarbiyatsizlik bilan so'ldi ochilgan gullaring,
Qolmadi imkoni yo'q ish sanda «lo-lo»ni unut.

Turmushing g'aflatmi yo uyqu, bilolmaysan hamon,
Tashlagil vahm-u xayolotingni ro'yoni unut.

Vahti o'tsa har bir ishning oxiri Hijron va g'am,
Qilma to'yni, berma joma, qo'y, saruponi unut.

MOZORIM LAVHINDAN

Shoiram, ban so'ylaram, sizg'a zabonim arz etar,
Jon qulog'i birla tinglang, sizg'a jonim arz etar.

Xoli ermas bir zamon jismim jafoi ta'nadan,
Holi ahvolim siza ruhi ravonim arz etar.

Ban nihon o'lsam-da, osorim nihon o'lmaz, qolur –
Qayg'ulik holimni axlofa nihonim arz etar.

Har zamon holi dilim xomam siza aylar bayon,
Ojiz o'lsam so'ylamakdin, tarjumonim arz etar.

Ban yiqilsam yo yo'q o'lsam, kimsadan so'rmang bani,
Ko'ngluming yosin yiqilmish xonumonim arz etar.

Bir zamon bo'lg'ay manga lavhi mazorim tarjumon,
Millatim hijronda, Hijron, jovidonim arz etar.

DEVONI HOFIZDAN TARJIMA

Bu xirqaki kiygonim, mayga alishur yaxshi,
Bul ma'nisiz daftarni mayga botiruv yaxshi.

Umrinni yamon qildim, ko‘b vaqt qarab yurdim,
Vayronani burjida aftoda bo‘luv yaxshi.

Zohidlaring ahvolin elga aytosim kelmay,
Bu qissani gar aytsam, chang birla aytuv yaxshi.

Ahvoli falak shunday bebosh(u) oyog‘ bo‘lsa,
Ma‘shuq havasi, soqiy, may qo‘lda tutuv yaxshi.

San munchaki dildorsan, dilni uza olmiyman,
Ko‘b dardiki tortarman, ul sochi echuv yaxshi.

Chunki qariding, Hofiz, chiq maykadadan emdi,
Rindiy-u havasgarlik yoshlikda bituv yaxshi.

Ey millati hasratkash, muncha bo‘lasan Hijron,
Mastiy-u g‘ururlikni emdi tugatuv yaxshi.

MAKTABGA TARG‘IB

(«Latifa» kuyi'ga)

Milliy kuylarimizdan biri «Og‘ajon latifa, gulidan latifa»,
«Shoxida o‘ynang, bargida sayrang, bog‘ latifa»dur.

Teatru va adabiyot kechalarida sahnada quyida yozilmish
milliy she‘rlardan bir bayt bir yoki iki kishi tarafidan
o‘qilub, so‘ngidan ko‘b kishilar tarafidan xo‘r, sozlar ila
jo‘r qilub, ikkinchi bayt o‘qilur.

Oqil qoshida, millat boshida
Nurlar sochub, yashnab turgon maktab emasmi?
O‘qusun yoshlarimiz, bid‘atni tashlarmiz,
Ketsun g‘aflat! Kelsun himmat! Yashasun millat!
Ilm-u hunarlar, gullar chamanlar

¹ Hammaning ma‘lumidirki, har kimning o‘z ona tili, o‘z adabiyoti tur-
gan yerda boshqalarning til va lug‘atini ishlatmak va so‘ylamakcha kulunj bir
ish yo‘qdur. Biz bechora bobolarimiz qazigan arig‘dan suv ichmay, ko‘rgan
birovdan suv tilab ichamiz. Bu-da, bizning o‘z milliy narsalarimizning
suymaganimizni namunasidur. Mana shul to‘g‘rida bobolarimiz tarafidan «Har
kimniki o‘ziga, oy ko‘rinur ko‘ziga», deb so‘zlangan hikmatli so‘zlaring-da
yodimizdan chiqarayotmishbiz. Va shul jumladan biri milliy musiqiy soz ila
chalinadurgon, jirlanadurgon milliy kuylarimizni ba‘zilar arabcha «maqom»,
ba‘zilar forscha «ohang» deb atamishlar ekan. Ammo, mencha, bobolarimiz
tarafidan «Kirma sanamning uyiga, sanam solur o‘z kuyiga», deb so‘ylangan
ibratli ona tilimizga suyalub, «kuy» demoq yaxshiroq ko‘rindi (*Avloniy izohi*).

Yoshlar uchun ochib turgon maktab emasmi?
Bobi adabdan, ilm-u funundan
Ta'lim berib, so'ylab turgon maktab emasmi?
Ahli vatanga, sarv-u chamanga
Bulbul kabi sayrab turgon maktab emasmi?
Bog'i jinondan, ham bo'stondan
Milliy gullar terub turgon maktab emasmi?
Zulm-u jahlga, nodon, baxilga
Ko'kragini kerub turgon maktab emasmi?
Illatga luqmon, zahmatga hoziq
Hikmat darsi berub turgon maktab emasmi?
Bilganga darmon, bilmasga armon,
Johillarni turtub turgon maktab emasmi?
Maktabda odob, maktabda axloq,
Xat-u savod chiqarub turgon maktab emasmi?
Dorul uluma, dorulfununa
Avlodini yuborub turgon maktab emasmi?
G'aflat jafosin, jahling yaqosin
Qo'lini cho'zub ushlab turgon maktab emasmi?
Har bir kishiga, savdo ishiga
Yo'l ko'rsatub, boshlab turgon maktab emasmi?
Dunyoda san'at, bizlarda bid'at
Tashlang, debon yalinub turgon maktab emasmi?
Ko'ngulda armon, yuz dog'i Hijron,
Millat ruhini ko'tarub turgon maktab emasmi?

ISTIQBOLDAN ORZULARIM

Garchi man ma'yus-u purg'am millatim ahvolidan,
Qat' ummid aylamam ta'mini istiqbolidan,
Ilma rag'bat istaram millatni yosh-u cholidan,
Ilm-u donish yaxshi ziynat qiz-xotunga molidan,
Ilm olub, shoyad qutulsa g'aflat(n)ing changolidan.

G'iybat-u bug'z-u adovatni agar tark aylasak,
Ilm-u fan tahsilina himmat-la belni boylasak,
Bilmak, o'rganmakni kasb aylab, dil uzra joylasak,
Xobi g'aflat o'rniga sa'yi jadalni poylasak,
Jilva qilsa ma'rifat oyinayi iqbolidan.

Har g'aming poyoni vordur, har alamning oxiri,
Har zimistonning bahori, har xazonning oxiri,

Munqalib bo'lmak tabiiy har zamonning oxiri,
Shodliqg'a do'nmayurmi har fig'onning oxiri,
Dardimizningdur davosi ilm(n)ing iste'molidan.

Ilmsiz mumkinmidur topmak biza rohi najot,
Jahl ila ichmak o'lurmi Hizrtak obi hayot,
Ilm arbobin to'fangidur qalam, o'qi – davot –
Basdur, avlodim, otil ilma, jaholatdin uyot,
Meva chiqg'aymu, ko'zim, shung-u daraxtning toolidan.

Tarbiyatsiz bog'-u bo'stondan samar kutmak abas,
Ishlamay gulzorda bekor gul kutmak abas,
Bulbuli sho'ridani dom ila hurkutmak abas,
Yoshlig' gul g'unchasin ochmay, gulob etmak abas,
Zahriga bardosh edan totgay arining bolidan.

O'ynamoq-kulmoqmidur dunyoga kelmakdin murod,
Bilmoq, o'rganmoq ila olmoq kerakdur yaxshi ot,
Yaxshi ishlar ishlamak xalq ichra kun-kundan ziyod,
Gar temir ishlov esa, o'tkur bo'lur, ismi fo'lod,
Hech sado chiqg'oymi ruhsiz Mirquruq ashkolid.

Qaysi millat bilmasa ilm-u hunar, bo'lg'usi xor,
Ming mashaqqatlar bilan avqotini zo'rg'a topor,
Yaxshilab boqilmagan ot poyga-ko'kbur¹ mi chopor,
Qorni och bechoralar millatga xizmatmi yopor,
Yaxshi ish mumkinmi ummid arbakash – hammoldan.

Ishta, ey millat, eshit, bu so'zlarim senga xitob,
Yozdig'im bu satrlar har qaysi go'yo bir kitob,
Chiq mozoringdan o'qub, qarshingdadur yavmul hisob,
Ilm olib a'mola boq, ey millati olijanob,
Hashrda bo'lg'aymi Hijron mard-zan juhholidan.

KO'KNORI VA QIMORBOZ

(«Yig'lama yorim»² kuyiga)

Barcha qildi taraqqiy, bizlar uxlashmayluk,
Eski odat – bid'atni mahkam ushlashmayluk.

¹ Ko'kbur – ko'pkari.

² Kuylarimizdan biri: «Yig'lama yorim, yig'loma, yallolashayluk, to'rtta, beshta bo'lub olibon, gulbog'lashayluk»dur. Shul kuyga solinub, yuqorida yozilgan milliy she'rlardan bir bayt bir kishi tarafidan o'qilub, so'ngidan ko'b kishilar tarafidan xo'r, sozlar ila jo'r qilub ikkinchi bayt o'qilub (*Avloniy izohi*).

Ichma ko'knori, ichma, tashla past ishlarni,
O'ynama qimor, qimor, boz tashla mushlashlarni.

Sabab nedur, bizlarda ilma rag'bat yo'qdur,
Sarxushlik kayfi birlan qornimiz xo'b to'qdur.

Ilm-u hunar o'rgansun bizni(ng) ham avlodlar,
Bo'lg'usidir ilm ila har bir ish bunyodlar.

O'zgalar kirdi yo'lga, bizlar g'ofillarmiz,
Avlodimiz bilimsiz, barcha johillarmiz.

Buzuq ishdan dinimiz bizlarni man' etgan,
Bizning ishlar barchasi teskariga ketgan.

Ko'zni oching, yoronlar, bizlar ham inson-ku?
Mana, bizning millatning ahvalidur – ushbu?

Bormu bizdek dunyoda notavon hech millat,
Qilmushi koni zarar, turmushi hab illat?

Millat holin ko'rganda ko'zlarimdur giryon,
Muncha pastlab ketdi deb bo'laturman Hijron.

Ichma ko'knori, ichma, tashla past ishlarni,
O'ynama qimor, qimor, boz tashla mushlashlarni.

TO'Y HAQIDA

(«Reza»¹ kuyiga)

O'g'lingizni o'qitmoqg'a bo'lasiz ayyor-o'v,
To'y qilsangiz osh bermoqg'a aqchangiz bisyor-o'v.

Kambag'al kelub to'yga kirsa, ket, nari bor, bor-o',
Boylar kelsa, to'rga olib, oshu to'n tayyor-o'v.

Bid'at uchun sarf o'ladir oltin-u dinor-o',
Maktab desa, pul yo'q, dersiz, – bu nechuk kirdor-o'v?!

¹ Milliy kuylarimizdan biri:

«Otma mani toshlar bilan, yor-yor, yor-o'v».

Uchub ketay qushlar bilan. yor-yor, yor-o'v»dur. Shul kuyga solinib. yuqorida yozilgan milliy she'rdan bir bayt bir kishi tarafidan o'qulub. so'ngidan ko'b kishilar tarafidan xo'r, sozlar ila jo'r qilub, ikkinchi bayt o'qilur (*Avloniy izohi*).

Turkistonga o'rab qolmish to'y degan isrof-o',
Boylar yerlar yog'liq oshni, kambag'al ozor-o'v.

Bid'atmi bu? Odatmi bu? — Nag'ora qoqmog'-o',
Shavkatmi bu, tom boshida surnayin tortor-o'v.

Kulgan bizning bu ishlarga boshqa millatlar-o',
Pul sarf etub hajviy bo'lmaq bizga ne darkor-o'v.

Bizning dinda bormi, ayting, to'rt kun osh bermog'-o',
Boyni siylab, bechorani ko'ksiga turtor-o'v.

Haq der, bizga yordam qil, deb notavonlarga-o',
Ochni qo'yub to'qg'a bersak Tangrimiz bezor-o'v.

Do'st tutdilar faqirlarni payg'ambarimiz-o',
Ummat bo'lsak, sabab nedir, biz qilamiz xor-o'v?!

Bizning to'ylar ko'rinib turgon maxzani bid'at-o',
Bo'lg'umizdur aybimizg'a biz qachon iqror-o'v?!

Emdi bizning bu holincha bu zamon qo'yimas-o',
Bosh devorga taq etgan so'ng bo'lamiz hushyor-o'v.

Kundan kunga taraqqiyda boshqa millatlar-o',
Bilmam qachon biz bo'lamiz uyqudan bedor-o'v.

To'yga borub, oshlarni yeb, qornimiz siypab-o',
Shul kun umr o'tkaramiz biz butun bekor-o'v.

Esiz, to'yga sarf o'ladir oqchalar Hijron-o',
Ilm uyidan qizg'onadir pullarin boylor-o'v.

BIZ NALAR QILAMIZ

Xayol aylamakim, xayri beriyo qilamiz,
Ulum hosil edub, o'zni peshvo qilamiz.

Xulus niyat ila hech isha kirishmaymiz,
Etushsa bir amali, da'atan havo qilamiz.

Hamisha aldanamiz, aldanmoqdu(r) niyatimiz,
Tushunmay ish tubiga jang-u mojaro qilamiz.

Falak bizi bivatadur hamisha o'z kuyina,
Bilib turib o'zimizni, anga fido qilamiz.

Kimiki johil-u sharmanda, oni maqtaymiz,
G'ubori muqaddamini ko'zga to'tiyο qilamiz.

Kimiki manfaati xalq uchun qadam qo'ysa,
Oning haqida tun-u kun(da) bad duo qilamiz.

Agarda bir kishi ming yaxshilik barobarida
Birorta ayb ish qilsa, anga jafο qilamiz.

Savob qilg'uchi ozdir desam xato qilmam,
Gunoh ishlari hab kayfi maisho qilamiz.

Agarda bir so'zimiz tashlasa, o'g'il-qizimiz,
«Juvonmarg, yo'qol!» – deb oq-u qaro qilamiz.

Birovni xizmati taqdir qilinmayur bizda,
Xatosi bo'lsa zig'irdek, dil uzra jo qilamiz.

Zamonaga yorashur ilma bizda rag'bat yo'q,
Funun o'rnig'a biz kayf ila safo qilamiz.

Qilursa boshqala(r) hikmat-la kimyogarlik,
Biz ersa «gardkam» urub, misni kimyo qilamiz.

Saodatini qachon bilg'usi bilimsizlar,
Aziz umrimizni jahla hab-habo qilamiz.

Bu dahri ko'hnada shab-u ro'z sham'tek yonamiz,
Kuyub turub yana parvonadin gino qilamiz.

Ketib turub qo'limizdan hunar tijoratimiz,
Umidi sarvat-u sarmoyai g'ino qilamiz.

Bo'lakda bor ekan bizda yo'qmi iste'dod,
Qachong'acha o'zimiz(ni) g'amg'a muftalo qilamiz.

Muhabbatini bo'laklar uluma band etsa,
Mudom, yosh-u qari bizim, dilrabo qilamiz.

O'qub yetushsa kamolota g'ayrilar bolasi,
O'qutmayin, boshimizga biz(l)ar balo qilamiz.

Kech o'lsa-da, keling emdi, kirayluk ilm uyina,
O'qub o'qutmag'a bu kundan ibtido qilamiz.

Yetar bu damg'acha Hijronlig', ey musulmonlar,
Keling, hayotimiza ilmi rahnamo qilamiz.

IKI SADO

Bu ajab ish qilur kishini ado,
Iki kun ichra chiqdi iki sado.
Bir kun avval qilub sado Ho'qand,
Ertasi Toshkand qildi navo.

Tug'dilar bir Vatan onosindan,
Iki o'g'lon chiqishdi, qildi nido,
Asra, yo Rab, baloyi ofatdan,
Cho'q umr ver har ikisina, Xudo.

Yashasunlar og'o-ini birdek,
Birisini birindan etma judo.
Ko'rmasun dog'i hajrini onosi,
Qilsun o'g'lonlari-la kasbi havo.

Sandan umidimiz budur, yo Rab,
Arosun millatina siyna rohi hudo,
So'zlasun doimo shirin til ila,
Suyodur yaxshi so'zni shoh-u gado.

JARIDA MUHIBLARINA

Do'ndi fasli bahora xoriston,
Gul ochildi bo'lub bahoriston,
Qo'ndi bulbul, chaman ochib bo'ston,
Eshiting, aylayur siza doston.
Chiqdi boshlab «Sadoyi Turkiston»,
O'qungiz shavq birla, ey do'ston.

Maslaki betaraf, taraqqiy yo'li,
Qalamin ilm uchun tutubdir qo'li,
Sarf etar qancha bo'lsa bor puli,
Odvakatdur mudiri mas'uli.
Chiqdi boshlab «Sadoyi Turkiston»,
O'qungiz shavq birla, ey do'ston.

So'zidur to'g'ri, rost-haqgo'ylik,
Maqsadi ilm ila xudojo'ylik,
Yordam aylang, qiling duogo'ylik,
Sizdan aylar umid xushro'ylik.
Chiqdi boshlab «Sadoyi Turkiston»,
O'qungiz shavq birla, ey do'ston.

Millating holini bayon aylar,
Husni qabihin siza ayon aylar,
Sahfasin sizg'a tarjimon aylar,
O'qumoqq'a tilin ravon aylar.

Chiqdi boshlab «Sadoyi Turkiston»,
O'qungiz shavq birla, ey do'ston.

Ulamo ahlini dilin choqlar,
Ag'niyolarni xotirin soqlar,
Fuqaroni huquqini yoqlar,
Millatin jahl xobidin oqlar.

Chiqdi boshlab «Sadoyi Turkiston»,
O'qungiz shavq birla, ey do'ston.

So'z yozar Lo'ndin, Piterburgdan,
Berlin, Istanbul-u Parijlardan,
Pekin-u To'kiy-u Misr, Qohir(a)dan,
Rim, Kobul, Tunis, Jazoirdan.

Chiqdi boshlab «Sadoyi Turkiston»,
O'qungiz shavq birla, ey do'ston.

Kina, bug'z-u adovati tashlang,
Emdi chinlab o'qumaqa boshlang,
Olmak uchun yoningizi qoshlang,
Ibrat olub ko'zingizi yoshlang.

Chiqdi boshlab «Sadoyi Turkiston»,
O'qungiz shavq birla, ey do'ston.

Haftada iki martadur chiqishi,
Yilg'a to'rt so'm bahosi, yoz-u qishi,
Bir manat – besh tiyin, olishu berishi,
O'qumasmi olib aqli kishi?!

Chiqdi boshlab «Sadoyi Turkiston»,
O'qungiz shavq birla, ey do'ston.

Kutgan erdi gazitni xalqimiz,
G'ayrat etgan kishini olqiyimiz,
Soli ta'rixini shuni deymiz:

«Amr etibdur o'qurni dinimiz».

Chiqdi boshlab «Sadoyi Turkiston»,
O'qungiz shavq birla, ey do'ston.

SHOIR ILA TO'TI

Shoir:

Kel, ey to'ti, ikovlon so'ylashayluk holi millatdan,
Eshutdimki, emishsan boxabar ahvoli millatdan.

Ko'rub Makka, Madina, Misr, Istanbul-u Eronni,
Nalar ko'rdung, eshitding, so'yla, jonim,
mol-u sarvatdan.

Kezub Fos-u Yaman, Afg'on-u Hindiston, Jazoirmi,
Ridodan, hirqadan, tasbehdan, so'yla ibodatdan.

Qrim, Qofqoz, Qozon, Ufa, O'runburglarni
kezmishsan,
Musulmonlar arosida na ko'rding yaxshi odatdan.

Ko'rubsan Yovruponi, holini bir-bir bayon ayla,
Maorifdan, funundan, imldan, bobi hukumatdan.

Arablar, fosilar, turklar, totar-u hindiylar,
Taraqiy qildilarmi, yo'qmi, so'yla kori ummatdan.

Bular ham ilm-fandan, ma'rifatdan boxabarlarmi,
Ziroatdan, sanoatdan, hunardan, ilmi hikmatdan?

Kelibsan bizni Turkiston aro, ey murg'i jonparvar,
Bu so'zlarning javobini menga bergil muruvvatdan.

To'ti:

Savol aylab so'rarsan bandadan ahvoli millatni,
Eshit, ey shoiri shirinsuxan, mandan nadomatni.

Butun islomiyon g'aflatda, shaxsiylik ila mag'rur,
Xayoliga keturmaydur sira asri saodatni.

Maorifdan, funundan istasang topmassan osore,
Daroz aylab qilurlar el qoshida haqq'a toatni.

Sharorat bo'lsa tish-tirnoqlari birla yopushgaylar,
Riyosiz yo'q ibodat, ochquchi yo'q chashmi ibratni.

Hama islom elining sahnai ummidi bog'lang'on,
Firib-u aldamoqni kasb qilmishlar, kasolatni.

Ziroatdan, sanoatdan xabarsiz Fos-u Eronlar,
Asiri asr bo'ldi tashlamay bug'z-u adovatni.

Arabdur, turkdur, totor, hindidur, musulmondur,
Xurus har yerda birdek qichqiribdur, olg'il ibratni.

Hunar yo'q, ilm yo'q, fan yo'q, taraqqiydan
nishon yo'qdur,
Musulmon kissasidan el esadur ishta sarvatni.

IFFATLI INSONLAR

Bo'ynini egmas kishig'a haqni bilgon nafs uchun,
Molin isrof aylamas oliyjanobon nafs uchun,
Maslak-u maqsadni sotmas chin musulmon nafs uchun,
Yirtmas iffat pardasin arbobi urfon nafs uchun.

Har kishining ko'nglida mastur bir omoli bor,
Ba'zining baxt-u saodat, ba'zining iqboli bor,
Ba'zining na kulbasi, na sarf etarga moli bor,
Ismatini buzmag'ay har xonavayron nafs uchun.

Turmag'ay bobi tama'da himmat-u g'ayratlik er,
Bo'lsa gar bir burda noni, kambag'allar birla yer,
Ojiz-u bechorani ko'rgan zamon onlarga der:
Cho'zmag'ay dasti tama'ni yaxshi inson nafs uchun.

Parcha non deb sindirarmi odamiyat shonini?
Go'sht yig'moqg'a verarmi nafsa minnat nonini?
Minnat ichra band etarmi har kishi jononini?
Chindan ishlab keltirar chin mardi maydon nafs uchun.

Sotmag'ay iffat-hayosin nafs uchun arzon baho,
O'zdan ojizroq kishilarg'a qilur xayri saxo,
So'zida sodiq turur, ahdig'a ham qilgay vafo,
So'yilamas aslo yolonni ahli vijdon nafs uchun.

Mor zahridin yomonroqdur baxilning bir puli,
Ham chayonni nayzasidan puralam nokas tili,
Yumshamas tun-kun eritganda danining tosh dili,
Nokasa sunmas bo'yin gavharshunoson nafs uchun.

Bir qarn ichra qorin deb obro' to'kmak abas,
Arzi¹ nomusni yo'qotganlar bo'lurlar xor-u xas,

¹Arz – qiymat, qadr.

Xalqqa minnatdorliq hargiz kerak ermas emas,
Olat etmas g'ayratin nomusdoron nafs uchun.

Rizq topmaqda chumolidek kuchingg'a yig'lag'il,
Pashshadek xonish qilub har sufradan quvlanmag'il,
G'ayratingni, arzi nomusingni, Hijron, saqlag'il,
Pardai insoniyat yirtarmu inson nafs uchun.

GAPURMANGLAR

Keling, insof eting, bug'z-u adovatdan gapurmanglar!
Masojid oldida g'iybat, shikoyatdan gapurmanglar!

Saxiylikni qiling odat, bo'ling shafqat-muruvvatlik,
Baxilning qoshida xayr-u saxovatdan gapurmanglar!

Yetar g'aflat, yetar zillat, yetar beilmlik, jonon,
Oching ibrat ko'zini, xobi g'aflatdan gapurmanglar!

Tijoratga, sanoatga kirayluk boshqa millatdek,
Yo'q o'lsun ma'raka, to'y-u ziyofatdan gapurmanglar!

Ibodatni qiling ixlos ila, Olloh uchun xolis,
Riyo aylab xaloyiqg'a riyozatdan gapurmanglar!

Jin-u dev-u pari deb bolalarni dillarini buzmag,
Kelur «Olabo'ji» deb, hech xurofotdan gapurmanglar!

O'g'ul, qizlarni yaxshi tarbiyat birla qiling ulkan,
G'azab, achchig' ila dahshat siyosatdan gapurmanglar!

Bolasini o'qutmak farzdur har bir otolarga,
O'qutmasdan, ish o'tgan so'ng nadomatdan gapurmanglar!

Sabiylar oldida bema'ni so'zlab xulqini buzmag,
Juvon-u bachcha deb ko'z-qosh, ishoratdan gapurmanglar!

Tama'dan, moli mardumxo'rlikdan ehtiyot aylab,
Firib-u hiylagarlikdan, xiyonatdan gapurmanglar!

Nasha, afyun-u ko'knor, ichkulikning nomini aytmag,
Shularga o'xshagan fisq-u sharoratdan gapurmanglar!

Bolalarga «Onangni ur, otangni so'k» deb o'rgatmag,
Urish, mushlash kabi bejo jinoyatdan gapurmanglar!

Ziyonlik, dilga o'rnatilgan yomon ishlarni tashlayluk,
Ota-bobom qilgan deb urf-u odatdan gapurmanglar!

Siza arzim budur, ey shoiron, ishqiya nazm etmang,
Qalam qosh, zulfi sunbul, sarvi qomatdan
gapurmanglar!

Payambar aydi: «Ba'zi she'r – hikmat, ba'zidir sehr»,
Amal aylang bu so'zg'a, hajv-u bid'atdan gapurmanglar!

Keling, emdi yozayluk, so'ylashayluk kamchiliklardan,
Yetar Hijronlig' emdi, jomi ishratdan gapurmanglar!

SADOYI BULBUL

Qo'nub gul shoxiga bulbul der: Ey insonlar, insonlar,
Qilursiz tobakay g'ofil yotib afg'onlar, insonlar.

Turing uyquni tashlang, ilm oling, yoshlik g'animatdur,
Yo'q ersa, bo'lg'ungizdur jahl uchun qurbonlar, insonlar.

Tuganmish sizdagi insoniyatning obi hayvoni,
Alovat dengizingiz to'lqin-u to'fonlar, insonlar.

Uchub ketmish dilingizdan birodarlikning osori,
Ko'runmas zarracha shafqat, his-u vijdonlar, insonlar.

Jahon tor o'ldi sizning dastingizdan barcha qushlarga,
Qamab dom-u qafasga some' ilhonlar, insonlar.

Qarong'u qildingiz dunyo yuzin johil dili yanglig',
Dilingizni yorutmas ilm ila urfonlar, insonlar.

Faqir-u notavon har yerda biz qushlar kabi nolon,
Qani yordam debon Haqdan kelan farmonlar, insonlar.

Tun-u kun aylasam faryod sizlarga asar qilmas,
Dili tog'lar toshidek yumshamas qotgonlar, insonlar.

Alovatni tash(l)ang, ulfat bo'lingiz, bir tug'ushg'ondek,
Bu olamga erursiz necha kun mehmonlar, insonlar.

Muruvvatlik bo'lingiz, bir kishining jonin
og'ritmang,
G'arib-u benavolarga qiling ehsonlar, insonlar.

Saxovat bo'stoniga ko'ngul murg'ini rom aylang,
Sanoxon o'lg'usidur hurlar, rizvonlar, insonlar.

Taraqiy ayladi dunyoda har millat ilm birla,
Nechun siz qoldingiz pastlab, musulmonlar, insonlar.

Kuchingizning boricha umringizni ilma sarf aylang,
Bilimsizlar iki olamdatur Hijronlar, insonlar.

MUXOTABIM QALAM

Ayo ey sohibi urfon! Vatan bog'inda faryod et!
Otib tashla aroding eski odatlarni, barbod et!

Maorif-la funun tahsilina qil rahnamolig' san,
Qarong'uda qolan millatni nuri ilma irshod et!

Sadoi dil firibing-la o'chur kin-u adovatni,
Adolat orzusi-la to'kub yoshingni, inshod et!

Jaholat, zulmat ichra qoldi avlodi Vatan mag'mum,
Nazar qil, marhamat qil, jahl changolidin ozod et!

Kerak, oqil esang, dunyoga ortuq hirsingi qo'yma,
Qo'lingdin kelganicha ilm arbobina imdod et!

Karamxoningni yozgil ne'mati alvon ila har on,
Shakarguftor ila avlodi millatni dilin shod et!

Kirish, ojizlarga imdod qilmak punjasin boshla,
Bu millat xonadonin toza ta'miring-la bunyod et!

Maishat bobida islomiyon har yerda mehnatkash,
Ziyoyi ilma targ'ib ayla, mehnat bog'in obod et!

Agar qolsun desang olamda bir ta'rix osoring,
Cholish millat ishina bir binotek yaxshi bir od et!

G'arib millatni afrodi tilar sendan shu umidi,
Chaqir ilma, Vatan avlodini chin odamizod et!

Belingni bog'la mahkam, shar'i onhazratga xizmat qil,
Qaro yoshingni to'k shom-u saharlar viridi avrod et!

Vatan mehri agar bo'lsa, dilingda ishq savdosi,
Otil nuri maorifga, o'zingni misli Farhod et!

Yetar g'afolatda Hijronlig', qadam qo'y bog'i ta'lima,
Cholishmishlar nechuk tahsila o'tmish ta'rixing yod et!

G'ALAT

Shayxlik da'vo qilub, beilm guftoring g'alat,
Shayx San'on bo'lmasang, bo'yingda zunnoring g'alat.
So'fiman deb sof dil birla ibodat qilmasang,
So'zing(g)a to'g'ri emasdir jumla kirdoring g'alat,
Ilm lofin urding el qoshida manmanlik qilub,
Qo'lda tasbeh, mag'zsiz bosh uzra dastoring g'alat.
Zohido, zuhdingg'a mag'rur o'lmag'il san zinhor,
Qilmasa tangri qabul toati darkoring g'alat.
Ro'za tutgach, mushlashursan ko'chada har kim bila,
Gar savol o'lsa, xumoriman deb iqroring g'alat.
Haqni amr etgan zakotini mukammal bermayin,
Hiyla aylab kambag'al haqqiga inkoring g'alat.
Hoji desun xalq, deb qilding ziyorat Ka'bani,
Aqrabo avlodinga qilg'on jafokoring g'alat.
Xalq oldida ibodatni qilib dur-u daroz,
Maxfida qulluq adosi bo'lsa dushvoring g'alat.
Kambag'allarni qo'yub boying chaqirding ro'zada,
Xolisona qilmag'on xayrot-u iftoring g'alat.
Qoriyo, qilding tilovat doimo dunyo uchun,
Gar xudo rahm etmasa, shab-ro'z takroring g'alat.
Ilmdan yo'q sanda osori duoxonlik qilub,
Yozibon bergan ezibichki-yu tumoring g'alat.
To'rt adad tosh tashlabon, kasb aylading rommollik,
Jin-u shaytondin yalondan bergan axboring g'alat.
Bizga eshon-u tabiblik otadan meros deb,
Za'faron hubbulmalikdin doru tayyoring g'alat.
«Askiyoman» deb tilingg'a harna kelsa so'ylabon,
Majlis-u ulfatchilikda mardum ozoring g'alat.
Dod-faryod etganing birla qulog'i kar eling,
Ters to'nini tashlamas, Hijron, bu axtoring g'alat!

DIQQATMAN

Aromizda muhabbatni urushkoniga diqqatman,
Musulmonlarning axloqin qurishkoniga diqqatman.

Olarda aqchani olg'ay xamirdan qil sug'urg'ondek,
Berurda to'rta tuqg'ondek tirishkoniga diqqatman.

Agar so'fi chaqirsa, masjidga kirmas, ibodatg'a,
Xudoyi osh desang saf-saf kirishkoniga diqqatman.

Agar ilm-u maorifg'a taraddud qilsa bir inson,
Anga qarshi turub, xalqning qizishkoniga diqqatman.

Taajjub, bu zamonda to'g'ri so'z tuvg'ong'a yoqmaydur,
Temurchidek yalon so'zni cho'zishkoniga diqqatman.

Icharlar och yurakg'a choyni shilqillatib doim,
Kishilarni samovarda qirishkoniga diqqatman.

Agarda yetti yerda to'y bo'sa, oshni tushurgaylar,
To'yub qorni, kekurub, ko'b kerushkoniga diqqatman.

Maorif, ilm yo'lina tiyinni ko'zlari qiymas,
Bazmda bachchaga so'mlar berishkoniga diqqatman.

Bo'laklarni bolasi ilm uyina otilganda,
Bizim avlodimiz o'ynab yurishkoniga diqqatman.

Yo(v)rupo xalqi har ishga nazar ibrat uchun boqsa,
Bizim el qof yo'qotgandek turishkoniga diqqatman.

O'qub hamsoyamizning qizlari zebo tikish tiksa,
Bizi qizlarni tikg'oni burushgoniga diqqatman.

Bo'laklar ilm durrin rishtai joniga tizganda,
Bizimki ilmsiz cho'pchak terishkoniga diqqatman.

Hama dehqonchilikni yangi asboblar bilan qilsa,
Omoch-bo'yinturuq-la yer surishkoniga diqqatman.

Havosi yaxshi uylarni yasab rohat yashar ag'yor,
Bizimkilar zax uylarda churishkoniga diqqatman.

Xaloyiqdan mani Hijronlig'im behuda ermashkim,
Firibgarlik qilub, yumshoq ko'rishkoniga diqqatman.

BIZ NIMA HOLDAMIZ

Ey, jaholat nori birla yondi jismi pokimiz,
 Ilmsiz qolduk ayoq ostida misli xokmiz.
 O'sdi ilm-u ma'rifat-la boshqalar ar-ar kabi,
 Tarbiyatsiz, majmag'il monandi zangi tokmiz.
 Jismin, axloqin tuzatdi noslar, tannoslar,
 Kir chopon, ko'krak ochuq, yaxtak yaqosi chokmiz.
 G'ayrilar tashlab jaholat bodasin g'amdan xalos,
 Biz esa masti jaholat, ko'knori taryokmiz.
 Aysh-u ishrat bo'lsa har qancha qilurmiz bemalol,
 Diniy ishlardan, ibodatdan qochar bebokmiz.
 Dori dunyo ilm ila purnur o'lan bir vaqtda,
 Jahli vodiysinda yotgandur xotun-erkakmiz.
 O'ylamak lozim emasmi, ey Muhammad ummati,
 Farzi sunnatdan chiqub, bizlar qayon ketmoqmiz?!
 Johilon bilgaymu naf'i-sudini, ey olimon,
 Tobakay yaxshi-yomonga yetmagay idrokimiz?
 Ilm yaxshimi, jaholatmi, tushunmaymiz hanuz,
 Aqlimiz yo'qmi bizim, majnunmi yo tentokmiz?
 Ichkilik, ummul xabois¹, deydilar payg'ambarim.
 Kecha-kunduz ko'p icharmiz, johil-u nopokmiz.
 Basdur, ey Hijron, jaholatdan gapurmak shunchalar,
 To'g'ri so'z tuvg'ong'a yoqmaydur, demish o'rnokimiz.

MUSIQI

Mast o'lur har kim eshitsa, shavq ila ovozingi,
 O'ynamoq aylar taqozo, tinglasa jon sozingi.
 Mavji ovozing asir aylar qulub-u jonlari,
 Some' aylarsan sado qilsang agar insonlari.
 Chashmi ruhoning necha ming jonlari jazb aylagay,
 Murda dillar junbushingdan to'tiyo kasb aylagay.
 Elni eltar zavq diydoring tamanno aylasa,
 Kim musaxxar o'lmagay vasling tamosho aylasa.
 Kayflanmazmu seningdek dilkusho mastonadan,
 Qaysi jon ayrilmoq istar san kabi jononadan,
 So'ylagan kimdur dahoningdan azal asrorini,
 Nag'mang ochgay elni afkorin, tuzar jon torini.

¹ Ummul xabois – qabihliklar, tubanliklar manbayi.

Larza tushgay jismi insona tarannum aylasang,
Qalblar larzishga tushgay san takallum aylasang.
Suvrating ko'rganda, ey jonparvari zebo maqom,
Otashi ishqing-la har jon suvrati bo'lg'ay g'ulom.
Kuy-la, so'yla she'rimi, ey ruhparvar, bemalol,
Bir sado qil, bir nido qil, ko'rsat ohangi jamol.
Koinota chiq uyingdan, aylagil bir iltifot,
Shaklingi ko'rganda, sendan ruh kasb aylar hayot.
Nag'masozingdur madori jism, qudsiy so'zlaring,
Ruhbaxshodur sado qilganda, Hijron, ko'zlaring.

MILLAT HAYKALIGA XITOB¹

Tur, ey millat, uyqudan, hasratlashayluk,
Ilm uyiga kirmoqg'a suhbatlashayluk.

Yotma, millat, uxlama, bedorlashayluk,
Milliy ishlar ishlarga, tur, bel bog'lashayluk.

Yotmoq bo'lsa xo'b yotding, emdi turmoq zamoni,
Uyqu, g'aflat, yalqovlik – jaholatning nishoni.

So'lmish guldek yuzlaring, yoshlar sochur ko'zlaring,
Uzma umid dunyodan, ayt qayg'ulik so'zlaring.

Tilsiz, ishsiz, bilimsiz, bemor, millat – avloding,
Hech bir yeriga yetmas oh-u fig'on, faryoding.

Olam nurga to'lganda, bizlar vulqon ichida,
Barcha chiqdi sohilga, bizlar to'fon ichida.

Dunyoga boq diqqat-la, yotma g'aflat, hasratda,
Olamdagi san'atga ko'z qamashgan fursatda.

Kechdi ul o'tgan zamon, hozirda yangi zamon,
Nodon millat mahv o'lgan, o'qugan, bilgan – omon.

So'lgan gulingni bo'yla, tarixlaringdan so'yla,
Ko'b zamon chekding g'urbat, istiqbolingni o'yla.

Uxlading bir necha yil, emdi ilma g'ayrat qil,
Yalqovlikni tark ayla, fan-u ilming yaxshi bil.

¹ «Yig'lama yorim» kuyida (*Avloniy izohi*).

Tur, bizlarga yo'l ko'rsat, ko'rpangni ustingdan ot,
Bul taraqqiy davrinda yotmog'lik sanga uyot.

Ma'yus o'lma, ey millat, bo'lma navmid ham diqqat,
Savq et ilma avloding, g'ayrat qil, chekma g'urbat.

Ag'yor — olim, biz nodon, barcha — ruhlik, biz bejon,
O'zgaga dunyo bo'ston, bizlarga zindon Hijron.

BAHOR

Ko'nglum xush erdi mavsumi fasli bahordan,
Bodi sabo keturdi xabar vasli yordan.
Tab'i tabiat aylamish atrofni sabzazor,
Rashk aylayurdi Bog'i Eram bu diyordan.
Bir yonda gul-chechaklar otub, tebranur chaman,
Bir yonda bulbul oh chekur intizordan.
Bir shavq xush latofat ila kelturur nasim,
Bir qo'quni chamandan va bir lolazordan.
Boq diqqating-la bir gula, bir sarv-u sunbula,
Och ko'zlaringni, qilma gina ro'zgordan.
Ag'yoring oldi gulni gulobin terib-terib,
Gulshan xazona do'ndi tushub e'tibordan.
Na sanda yora mayl, na vasl uchun havas,
Chek allaringni emdi bu zavq-u ixtiyordan.
Avvalda sanda bor edi ilm-u funung'a ishq,
Shimdi iborat o'lding u eski mazordan.
Ko'b yotma, qotma, ista visoli jamoli yor,
Bo'lma bahor so'ngida Hijroni zordan.

O'Z MAISHATIMIZDAN

Ko'b qiziq bul jahonning savdosi,
Ko'rinur rang-barang tamoshosi.
Har yera borsa, so'zi maqbuldir
Kimni bor bo'lsa nuqra-tillosi.
Gar faqir o'lsa, ochligidankim,
Bo'lmag'ay boyni zarra parvosi,
To'y qilib, osh berur g'aniylarga,
Kambag'al kirsal, hayda-haydosi.
To'n berur ag'niyo-imomlarga,

Kambag'al – parcha nonni shaydosi.
Sarf etar to'yga pulni ming-minglab,
Yo'q xayolinda maktab inshosi.
Ilm uchun pulni ko'zlari qiymas,
Kim bilur, bormi-yo'q foydosi?!
Jumlasi boyni so'zini aytur,
Xohi eshon-u xohi mullosi.
Ilmdan istasang, nishon yo'qdur,
Boshida bor qozoncha sallosi.
Xalqqa bir pulcha qimmatini yo'qdur,
Har kim(n)ing bo'lsa ilmi-donosi.
Tong otur – kun botur – o'tar davron –
Yo'qtur millatni zarra bolosi.
Har kishi o'z maishatin istar,
Kimga lozim malolni g'avg'osi.
To'g'ri so'z tuvg'onig'a yoqmaydur,
Bu so'zimdur zamon taqozosi.
Ko'rdimi parcha manfaat millat,
Ey, zamonning adibi a'losi?!
Jamiyat majlisina bormaslar –
Yo'qtur yog'li palov, nishollosi.
Ey ko'zum, qon to'k, og'la, Hijron bo'l,
Ishda millatga buldur avlosi.

MAISHATIMIZDAN BIR MANZARA

Ko'b vaqtlar uxladuk, emdi turayluk,
Tong otdi, uyqudan ko'zni yirayluk.
O'tmasun vaqtimiz, ilma yurayluk,
Tezgina ilm(n)ing uyiga kirayluk.
Ey millat, uxlama, ilm olur chog'i,
Har millat ilm oldi – yondi chirog'i.

Tangrimiz farz qilmish bizga o'qurni,
Ko'bimiz bilmasmiz o'qur, yozurni,
Biz yaxshi ko'ramiz uxlab yoturni,
Boshqalar o'qtur gung-u so'qurni.
Ey millat, uxlama, ilm olur chog'i,
Har millat ilm oldi – yondi chirog'i.

Umrini sarf etmish ilma bobolar,
Chekmishlar ilm uchun jabr-u jafolar,
Bizlar ham bo'lmayluk baxti qarolar,
Bitsun, yo'q o'lsun bu kayf-u safolar.
Ey millat, uxlama, ilm olur chog'i,
Har millat ilm oldi – yondi chirog'i.

Bobolar qilmishlar ilma shitob,
Yozmishlar qancha hisob-kitob,
Solmishlar maktab, madrasa, mehrob,
Bizlar yotarmiz o'qumayin uxlab.
Ey millat, uxlama, ilm olur chog'i,
Har millat ilm oldi – yondi chirog'i.

Oz bizda yaxshi tartiblik maktablar,
Yo'q bizlarda ilma jiddiy talablar,
Otalar ilma pul bermas – yer gaplar,
To'ylarga oqchalar necha ming sarflar.
Ey millat, uxlama, ilm olur chog'i,
Har millat ilm oldi – yondi chirog'i.

O'zgalar ittifoq, bizda xiyonat,
O'zgada ilm olmaq, bizda jaholat,
O'zgalarda g'ayrat, bizda atolat,
O'zgada iqtisod, bizda safohat,
Ey millat, uxlama, ilm olur chog'i,
Har millat ilm oldi – yondi chirog'i.

Dinimiz man' etgan kishi haqin yerdan,
Biz hazar qilmaymiz haqqing yo'q derdan,
Pul desa qattig'miz tosh-u temirdan,
«Ol» demak yoqadur, bezormiz «ber»dan.
Ey millat, uxlama, ilm olur chog'i,
Har millat ilm oldi – yondi chirog'i.

Har yerda ko'chdi juhudlarga savdo,
Bizlarga hovli sot, bog'ni sot, yallo,
Ilmsiz har bir ish oxir vovaylo,
Och ko'zni, ey Hijron, ilma bel boylo.
Ey millat, uxlama, ilm olur chog'i,
Har millat ilm oldi – yondi chirog'i.

JAHOLAT QURBONI

Deklamatsiya usulida she'r

Birinchi bo'lim

Otam edi boylar boyi, ko'b edi er-suv, joyi,
Uyimizda har kun falov – tagida oqurdi moyi.

Gumashtalar, xidmatchilar, rivojlik yururdi ishlar,
Necha yerda saroy-do'kon – naqshkorlik imoratlar.

Bir tarafda dehqonchilik, sahrolarda chorvachilik,
Bir tarafda bog'-u bo'ston – yaxshi edi tirikchilik.

Yog'liq oshlar oshar edim, farog'atda yashar edim,
Otam, onam ish buyursa, bo'yin tovlab qochar edim.

Uxlar edim kun chiqg'uncha, o'ynar edim kun botguncha,
Pul tikub oshug' o'ynashni o'rgandim man uncha-muncha.

Yoshim bo'ldi sakkiz yoshar, ishim erdi o'ynar, oshar,
Tarbiyatsiz katta bo'ldim, hasratlarim haddan oshar.

O'rgangil deb ilm-u adab, otam eltub berdi maktab,
Shogirdlar o'qusa saboq, man o'lturar edim qarab.

Domlamda bor uch gaz tayoq, yo'g'onlig'i iki barmoq,
Podachining gavronidek boshga tushar taroq-taroq.

Maktab menga bo'ldi zindon, aqlim hayron, ko'zim giryon,
Shunday mashaqqatlar bilan o'qub yurdim necha zamon.

O'skan edim erka bo'lub, yurgan edim o'ynab-kulub,
Maktab desa bezillardim, yig'lar edim o'fkam to'lub.

Bir kun so'rdi otam holim, bayon qildim o'z ahvolim,
O'z aybimni yoshirub qo'yub, ota, domlam, – derdim, – zolim.

Otam, «jur», – deb, qo'lim tutdi, boshqa bir
maktabga eltdi,

Domlaga tayinlab meni, o'zi uyga qarab ketdi.

Ammo bu maktabda kaltak, yo'q ekan charxfalak, chalfak,
Domlasi ham yaxshigina, ko'rdi mani o'z o'g'lidak.

Tarbiyat qildi har kuni, o'qusun, bilsun deb meni,
Ammo manda qayda quloq, tinglamadim hech birini.

Meni ishim erdi mushlash, yoqa yirtish, urish-talash,
Oshig' o'ynash, yang' oq otish, bel bog'lashib tushmoq kurash.

Domlam qildi ko'b nasihat, o'yin o'rniga yoz deb xat,
Domla so'zi yoqmas edi, bo'lur edim juda diqqat.

Domla bo'ldi mandan bezor, bolalar ham chekdi ozor,
Quvdi, maktabdan haydadi, emdi bo'ldim toza bekor.

Ikkinchi bo'lim

Har kun chiqib samovarga, ulfat bo'ldim yamonlarga,
O'rgandim qimor o'ynashni, yo'ldosh bo'lub chafanlarga.

Saodat dunyodan kechdim, nasha chekdim, sharob ichdim,
To'g'ri yo'ldan ozg'urdilar – mayxonalarda pul sochdim.

Beboklarga qo'shilub yurdim, maxfiy buzuq suhbat qurdim,
Otam nasihatini olmay, turma, zindonlarni ko'rdim.

Yuriy-yuriy bo'ldim yamon, mehribonlar qochdi mandan,
Qimor sharobxonalarda har kuni qilur erdim javlon.

Bo'ldim musriflar musrifi, garov erdi to'n-u do'fi,
Och qolganda uyga kelub, bo'lur edim mo'min so'fi.

Ish qilmoqg'a ayyor edim, osh vaqtida tayyor edim,
Nasihat qilgan kishidan dunyoda man bezor edim.

Urish, mushlash erdi ishim, og'u erdi ichgan oshim,
Bir kun boshim yorilurdi, bir kun sinur erdi tishim.

Otim bor yaxshi arg'imoq, chopar erdim har kun uloq,
Bir kun ma'yib bo'lub kelub, bir kun bo'lur erdim cho'loq.

Mehribon onam yig'lar zor, men berurdim yana ozor,
Sut haqini haqlamadim, oxirda bo'ldim shunday xor.

O'n sakkizga to'ldi yoshim, yo'q erdi o'zga qardoshim,
Otam o'ldi, yer-suv qoldi, zarga botdi yolg'uz boshim.

Dunyo mani quturturdi, yamon do'stlar yo'ldan urdi,
Oxirini o'ylamadim, mag'rurlik yo'ldan ozg'urdi.

Safohatga bo'ldim mag'rur, sharoratga erdim masrur,
Gostinsa, resto'ranlarda kecha-kunduz qildim murur.

Qildi qo'ldan dunyo guzor, bo'ldim toza ranj-u xummor,
Yer sotishga qoldi kunim, bo'ldim oxir g'amga duchor.

Dunyo manga berdi firib, davlat ketub bo'ldim g'arib,
Saodatdan ba'id o'ldum, falokatga bo'ldim qarib.

Kulfat menga eshik ochdi, g'urbat boshga mehnat sochdi,
Mol-u dunyo, davlat ketdi, hamrohlarim tashlab qochdi.

Bog'-u bo'ston ketdi qo'ldan, cho'ntak quruq qoldi puldan,
Barchasini berdim barbod, turmushim farqi yo'q quldan.

Hasratlarim haddin fuzun, hech kim mandek bo'lmas zabun,
Ko'zlarimdan oqar qon-yosh, jigarlar pora, bag'rim xun.

Tirikligim jahannamdur, turmushim tun-u kun g'amdur,
So'ng fushaymon foyda bermas, ko'zim giryon, diydam namdur.

Yemoqg'a nonga bo'ldim zor, choponim eski, o'zim xor,
Kuch-u quvvat ketdi qo'ldan, qimirlashga yo'qdur mador.

O'qumadim – bo'ldim nodon, hazar qilur mandin inson,
Sizlar mendan ibrat oling, jaholatga bo'ldim qurbon.

Ibrat bo'lsun sizga bu hol, jaholatda yo'qtur kamol,
Ilmsizlik qilgay xarob, Hijron bo'lur ahli zalol.

O'Z MAISHATIMIZDAN

Arbamiz g'ildiragi uch gaz-u g'ildir-g'ildir,
Olti botmon yuki birlan qiladur pildir-pildir.

Millat avlodi hama arbakash va hammollar –
Afti angori qaro, kiygani – juldur-juldur.

Boshqalar ilm-u hunar soyasida yaxshi yashar,
Ilmsiz faqri zaruratga biz(l)ar quldur-quldur.

To'ldi tobe'lig'imiz Rusiyaga ellik yil,
Bilmayin rus lisonin, ko'zimiz mo'ldur-mo'ldur.

Biz qachon ajratamiz foyda birlan zararni,
Lof, yolg'on gap-so'zda qilamiz guldur-guldur.

Kimga o'g'lingni o'qut ruscha – desang, yoqmaysan,
Ruscha bilsa buzilur der, vaji buldur-buldur.

Samovarga chiqishub yosh-qari chuldirashur,
Ertadan kechg'acha choyni ichadur sho'ldur-sho'ldur.

O'lturub maqtashadur otini, eshshaklarini,
Biri der: yo'rg'a, biri der, meniki – duldur-duldur.

Uyda och o'lturodur xotuni, er to'kma yeyar,
Kelturub bachcha, bazmlarga ketar puldur-puldur.

O'ynabon qarta-qimor, pullarini boy beribon,
Tom teshub, bo'g'cha o'g'urlab, odam o'ldur-o'ldur.

So'z quruq bo'lsa, kishining qulog'iga yoqmas,
Osh berub, to'n berubon qo'ynini to'ldur-to'ldur.

Muncha behuda tutoshub qizishursan, Hijron,
Elga ohing asar etmas, o'tuning ho'ldur-ho'ldur.

SAFOHAT – AYNI FALOKAT

Safohat ofati jondur jahonda,
Safohat bizdadur ushbu zamonda.

Yuqumlik bir marazdandur safohat,
Yuqub, andan tug'ulur har falokat.

Safohat mahv etar umring, hayoting,
Umid etmas safohatdan najoting.

Safohat aylagay molingni toroj,
Bo'larsan oxiri nomarda muhtoj.

Beribdur Haq senga juz ixtiyori,
Rizo ermas buzuq koringga bore.

Aziz umringni g'afplatda kechurma,
Safohat jomini nafsa ichurma.

Shariat yo'lida qil istiqomat,
Safohat oxiri hasrat, nadomat.

Dushun joni azizing, ehtiyot et,
Musaffo bo'l, pay(g')ambar ortidan ket.

Safohat o'ylama oromi jondur,
Butun vijdon ila jonga ziyondur.

Faqirlikni pula sotub olursan,
Dushungil, dushmana muhtoj qolursan.

Safohat dushmani nomus-u sha'ning,
Buyuk bir ofati ruhi ravoning.

Qabohatdur, safolatdur safohat,
Na Hijronlig' falokatdur safohat.

NIMA KIMNIKI

Xo'ja xor-u so'z hama bandoniki,
Oqcha pullar sohibi jandoniki.
Nega xomush o'lding, ey ahli xirad,
Bo'ldi dunyo kori sharmandoniki.
Shirkat aylab, arbakash ham bo'lmaduk,
Har kuni minglarcha so'm ko'nkoniki.
Nasya olub sut ichadur bizni xalq,
Maska, qaymoq fabrik-u bankoniki.
Bo'lmasa moyi g'ijirlyadur o'qi,
Barcha ishning mehvari tangoniki.
Gar faqir o'lsang, demas holing nadur?
Mehribonlig' oltin-u dengoniki.
Eski to'n bo'lsang, bo'lursan xor-u zor,
Izzat-u hurmat to'ni yangoniki.
Ilmdan boylik yuqorida turar,
Suhbat-u majlis siliq-salloniki.
Ilm uchun bir pulni qiymas ko'zlari,
Resto'randa tangalar yalloniki.
Chashmimizni bosdi g'aflat pardasi,
Tinch-u rohat ko'zlari binoniki.
Soddalik bozori bo'ldi xo'b kasod,
Sud qilmoq mahkam-u dononiki.
Kamchilikni nazm ila taqdim etar,
Ishda bu Hijron degan ustoniki.

«ADABIYOT YOXUD MILLIY SHE'RLAR»dan

TO'RTINCHI JUZ*

*Xomam to'kiyur xuni jigardin g'azaliyot,
Oyinai har millat erur til-adabiyot.*

* 1916-yilgi (T., Orifjonov litografiyasi) birinchi nashriga asoslandik.

BIR-IKI SO‘Z

Lillohilhamdu va-l-mannahu, ban o‘z qalamim ila nashr o‘linan «Adabiyot» ismli milliy she‘rlar majmuasining to‘rtinchi juzining matbuot olaminda jilvagar o‘lmog‘ina muvaffaq o‘ldum. Muhtaram millatparvar muallim afandilar va adabiyot muhiblari, banim bu asari nochizonalarimi iltifotsiz qoldurmadilar. Turkistonning eng mashhur muallimlari dars jadvalina kiritub, maydoni ta‘lima qo‘ydilar. Ulardan boshqa o‘z qalamim ila maydoni matbuotda jilvagar o‘lan «Birinch muallim», «Ikinci muallim», «Adabiyot», «Turkiy guliston», «Tarixi anbiyo» ismli asarlarim maktablarda o‘qulmoqda. Millat bolalari banim bu asarlarimdan istifoda qilmoqda ekan, banim bu xususdagi g‘ayrat va jasoratim daho ziyoda o‘lmag‘a boshladi. Inshoolloh, tezdin dilimda xat tortilmish yana bir necha asarlarning matbuot vositasi-la qoriini kiromlarning anzori oliylarina taqdim qilmoqg‘a bandani majbur qildi. Tabiiy o‘lan nuqson va kamchiliklarimi tanbih va tanqid qilmaqda himmat va marhamatlarini bandadan darig‘ tutmasalar edi.

Cholishmoq bandadan, tavfiq Ollodan,
Oyinasini ishdur kishining, lofa boqilmas,
Shaxsining ko‘rinur rutbasi, aqli asarindan.

*Toshkent, Abdulla Avloniy, taxallus
«Hijron».*

HAMD

Hamd o‘lsun, ey Xudoyo, senga beaded sano,
Odamni aylading qora tufrog‘din bino.

Ko‘kda malaklar arzi ubudiyating qilur,
Yerda qilur ibodating insonlaring ado.

Qudratlaringni hech yeriga aql erishmagay,
San‘atlaringdan ojiz erur fahm, ey Xudo.

Sun'ing bahoridin o'sadur bog' aro chaman,
Rayhon-u sunbul-u gul-u ra'noi jonfizo.

Tushmish dimog'i bulbula gulning muhabbati,
Shom-u sahar gul ishqida bulbul qilur sado.

So'ylar shakaring ishqida to'tiyi bezabon,
Qumrini qaydi dom qilan dona bebaho.

Har zi vujuda nafs veru bas, hayot ichun,
Har zi hayot nafsi ichun jon qilur fido.

Ag'yora verding ilm-u funun ishqini o'zing,
Biz ersa barçha johil-u nodon, benavo.

Do'sting habibi sayyidi muxtor hurmati,
Ummatlarini xobi kasolatdin et judo.

Yo Rab, g'arib millati hushyor ayla deb,
Hijron quling ko'tardi qo'lin aylab iltijo.

NA'TI HAZRATI RASULI AKRAM

Qur'oni karim nozil edub bizlara Xoliq,
Vahyi ila yubordi oni payg'ambara Xoliq,
Amr ayladi bizlarga amal qilmag'a Xoliq,
Ko'ndirdi rasulini bu ummatlarga Xoliq.

X o' r

Bir nomi Muhammad, bir nomidur Ahmad, qurbon anga
ummat,

Ul ma'dani ilma, ul hodiyyi dina, ul sohibi hilma,
Ahsan to'g'ri ilma, to'g'ri fana, to'g'ri dina,
Jon sadqa bo'(l)sun xulqina, fazl-u karamina.

Biz ummat erur senga, ayo sayyidi barno,
Payg'ambarimizsan bizi, ey gavhari yakto,
San iki jahon boisisan, xojai «Toho»,
San birla, ajab, topdi sharaf Yasrib-u Batho.

X o' r

Bir nomi Muhammad, bir nomidur Ahmad, qurbon anga
ummat,

Ul ma'dani ilma, ul hodiyyi dina, ul sohibi hilma,

Ahsan to'g'ri ilma, to'g'ri fana, to'g'ri dina,
Jon sadqa bo'(l)sun xulqina, fazl-u karamina.

Bir shar'i sharif ummat uchun aylading ehson,
To ro'zi jazo joridur ahkomi farovon,
Ey ummi laqab sohibi donandai Qur'on,
Kim zikr eta(r) nomingni mukammal o'lur iymon.

X o' r

Bir nomi Muhammad, bir nomidur Ahmad, qurbon anga
ummat,

Ul ma'dani ilma, ul hodiya dina, ul sohibi hilma,
Ahsan to'g'ri ilma, to'g'ri fana, to'g'ri dina,
Jon sadqa bo'(l)sun xulqina, fazlu karamina.

Olam hama gumroh edi, san rohbar o'lding,
Oyni bir ishorat edubon ikiga bo'lding,
Ummat g'amida shom-u sahar qayg'uga to'lding,
Lolo gulini olama nashr etding-u so'lding.

X o' r

Bir nomi Muhammad, bir nomidur Ahmad, qurbon anga
ummat,

Ul ma'dani ilma, ul hodiya dina, ul sohibi hilma,
Ahsan to'g'ri ilma, to'g'ri fana, to'g'ri dina,
Jon sadqa bo'(l)sun xulqina, fazlu karamina.

Ul kunki, chiqib arshi mualloni yorutding,
Lavh-u qalami, kursi-yu zeboni yorutding,
Ul jannati firdavsi musaffoni yorutding,
Shams-u qamar-u manzili ma'voni yorutding.

X o' r

Bir nomi Muhammad, bir nomidur Ahmad, qurbon anga
ummat,

Ul ma'dani ilma, ul hodiya dina, ul sohibi hilma,
Ahsan to'g'ri ilma, to'g'ri fana, to'g'ri dina,
Jon sadqa bo'(l)sun xulqina, fazlu karamina.

Haq verdi senga chun sharafi xilqati lavlok,
Gardi qadaming birla muattar edi aflok,
Rizvon-u malak husniga ahsan dedi, ey pok,
Avsofingi mingdin birina yetmagay idrok.

X o' r

Bir nomi Muhammad, bir nomidur Ahmad, qurbon anga
ummat,

Ul ma'dani ilma, ul hodiya dina, ul sohibi hilma,
Ahsan to'g'ri ilma, to'g'ri fana, to'g'ri dina,
Jon sadqa bo'(l)sun xulqina, fazl-u karamina.

Dunyo ko'zi hech ko'rgan emas san kabi ustod,
Faqr ahlini ko'nglini qilurding hama vaqt shod,
Ey durri yatim, olama verding go'zal irshod,
Chin hurriyat erdi u zamon, har kishi ozod.

X o' r

Bir nomi Muhammad, bir nomidur Ahmad, qurbon anga
ummat,

Ul ma'dani ilma, ul hodiya dina, ul sohibi hilma,
Ahsan to'g'ri ilma, to'g'ri fana, to'g'ri dina,
Jon sadqa bo'(l)sun xulqina, fazl-u karamina.

Ey qiblai olam, san eding rahmati ma'bud,
Bu dini mubin o'ldi vujuding ila mavjud,
Sonsiz salovat o'lsun, ayo Ahmadi Mahmud,
Hijronlari mahsharda shafolatga choqir zud.

X o' r

Bir nomi Muhammad, bir nomidur Ahmad, qurbon anga
ummat,

Ul ma'dani ilma, ul hodiya dina, ul sohibi hilma,
Ahsan to'g'ri ilma, to'g'ri fana, to'g'ri dina,
Jon sadqa bo'(l)sun xulqina, fazl-u karamina.

ADIBI SHAHIR ISMOILBEK RUHINA

Ey millatning bobosi, buyuk nuqtadon eding,
Millatni holina dushunon tarjimon eding,
Erding adibi komil-u sohibi lison eding,
Islom olamina go'zal mehribon eding,
Millat ishina hab cholishub ishlagon eding,
Haq rahmatiga loyiq-u jannatmakon eding.

To'lsun xudoni(ng) rahmatiga marqading seni(ng),
Do'nsun saroyi mag'firatga masnading seni(ng),
O'zgarmadi o'lancho go'zal maslaking seni(ng),
Savq etdi ilma bizni butun g'ayrating seni(ng),

Asling qirimlik erding, ulug' zodagon eding,
Haq rahmatina loyiq-u jannatmakon eding.

Har jonga soldi hasrat ila ya'sa motaming,
G'ayb etdi shonli bir kishin islom olaming,
Dunyodan uchdi oxirata ruhi purg'aming,
Bo'lsun behishtda hur ila rizvon hamdaming,
Millat ishida qartayubon charchagon eding,
Haq rahmatina loyiq-u jannatmakon eding.

Dunyoga sencha dohiyi donanda kelmagay,
Faryoda sencha bulbuli xonanda kelmagay,
Sandek fatonat ahli, metin banda kelmagay,
Fi'ol ichinda sen kabi bofanda kelmagay,
Bizlarni nuri ma'rifata boshlagon eding,
Haq rahmatina loyiq-u jannatmakon eding.

Ey sohibi lison, fasohatlu, ey najib!
Ustoz eding, muallim eding, bizga, ey adib!
Notiq eding, muharrir eding, eng buyuk xatib,
Nutqingdan o'ldi millating afrodi benasib,
Obi hayot barcha labi tashnagon eding,
Haq rahmatina loyiq-u jannatmakon eding.

Dunyoga kelsa har kishi, bir kun qilur safar,
Har jism o'lur jahonda fano, ishta nomvar,
Lekin seningcha sha'n ila ketmoqg'a kim etar?
Maydoni ma'rifatda topar sancha kim zafar?
Erding g'ayuri Rustami islomiyon eding,
Haq rahmatina loyiq-u jannatmakon eding.

Dunyoda har kim ishlasa, xayr ishta nom olur,
Olamda qancha yurdimi, eldan salom olur,
Dunyodan o'tsa jismi ketar, ismi kom olur,
O'lgan so'ng anga har kishi tilga kalom olur,
Ustodi xalq, davlata sohibnishon eding,
Haq rahmatina loyiq-u jannatmakon eding.

Ayt hasratingni emdi huzuri payambara,
Chekg'on g'amingni so'yla u hodiyi akbara,
Bizdin shikoyat ayla borub ruhi sarvara,
Bir nutq so'yla bizdan o'shal shohi rahbari,
So'z so'ylamoqg'a notiq-u har qahramon eding,
Haq rahmatina loyiq-u jannatmakon eding.

HOFIZDAN«*Bayoti sheroz*» kuyiga¹

Yetushdi mujdaki, qayg'uli kunlaring qolmas,
 Ulayda qolmadig'idek bulaydag'i qolmas.
 Agarchi man nazari yora xoksor o'ldim,
 Raqibim manga o'xshash shod o'la qolmas.
 Ko'tarsa bayrog'ini, ursa xanjari birlan,
 O'y-u uyi ichra turgan bir kishi omon qolmas.
 Faqirlaring dilini ovla, qo'lga ol, ey boy,
 Xazina-yu zar-u oltun, kumushlaring qolmas.
 Senga g'animat, ayo sham'i vasl-u parvona,
 Bulay muomalangiz subhidamgacha qolmas.
 Xabar keturdi farishta u olami g'aybdan,
 Kishi karam eshikida umidsiz qolmas.
 Ravoq uzra zabarjad bila yozilmish bu,
 Karam egasini ehsonidan bo'lak qolmas.
 Bu so'zni Jamshid u bazminda shod o'lub dediki,
 Ketur piyolada mayni, ki Jomi Jam qolmas.
 Shikoyating yeri ermas, yozilgani bo'lador,
 Kishi hamisha giriftori g'am bo'lub qolmas.
 Nigor mehr qo'yar deb, tama' qi(l)ma, Hofiz,
 Nishoni mehr yo'qidek sitamlari qolmas.
 Falakni ters ketar deb bo'lmagil Hijron,
 Ki bizni ezgani birlan o'zi-da sog' qolmas.

HOFIZDAN TARJIMA

Tanbur, dutor, angla, na taqdir qilurlar,
 Avloqda iching ichkuni, takfir qilurlar.
 Ushshoqlaring pardasini ishq o'zi yirtar,
 Yoshlarni, qarilarni-da tahqir qilurlar.
 Dilda xiralikdan bo'lak ish hosili yo'q-ku,
 Yanglish bu xiyolindaka dilgir qilurlar.
 Derlarki, eshitma, dema ham ishq ramuzin,

¹ «Devoni Hofiz»dan tarjima. Milliy kuylarimizdan biri «Bayoti sheroz» kuyidirkim, kuy shundan iboratdur:

Rasid mujda, ki ayyomi g'am naxohad mond,
 Chunon namond-u chunin niz ham naxohad mond.

(Avloniy izohi)

Qandoqcha qiyin qissani ta'bir qilurlar.
Tashvishga solub vaqtlarim may ko'tarubon,
Xilvatda ko'ring, pir-murid «gir» qilurlar.
Yuz mulk dili yorti boqishda olinurkan,
Bu to'g'rida xo'blar nega taqdir qilurlar.
Biz hiylasiga aldanubon tashqari qolduk,
Ichkarida onlar nima tadbir qilurlar.
Bir firqa e(y)tar: «Sa'yi jadal vasla eturgay»,
Bir firqa buni «soyai taqdir» qilurlar.
Birdek turajak dermusen ahvoli zamonni,
Bu ishxonani har kuni tag'yir qilurlar.
Mayni ichaver! So'fi-yu shayx, mufti, raislar,
Diqqat ila boq! – Hammasi tazvir qilurlar!
O'ylab ko'r o'zing, ichkulik ig'voga sabab, chun,
Shore'larimiz bizlari tanfir qilurlar.

RO'YO

U kechakim shabi torik qildi istilo,
Bu sahnada ko'rinur bango bir ajib ro'yo.
Jahon yuzini bosib qirmizi qizil to'fon,
Faje' qo'qusi vordurki, jirkanur inson.
Vabomi, qahr al-haymi ne balo, bilmam,
G'azabmi margi mufojatmi – daho bilmam.
Faqat ko'ngul mutaraddud, puriztirob, malul,
Qilur faje' bu shabni qachon sabohi halul.
Sukut ichinda shu qon-jona aylayur-yilon,
Farroshi xoba chekilmakda xalq bepoyon.
Nadur bu ma'raka maydonidur baloyi hayot,
Shu sahna fojiasidan bo'lurmi favzi najot.
Qilur shu dengiza inson o'zini parvona,
Kechub o'g'il-qizidan, boqmayur pul-u jona.
Bunga zamon hukamosi topolmayur chora,
Butun jahon bu kechik tongi birla ovora.
Bu zulmat ichra judo necha xonumonindan,
Bu charxi kajrav o'tonmazmi imtihonindan.
Shu asr emish madaniyat, shu – davr emish go'yo,
Jahon ichindagi insoniyat, emish ro'yo.
Saboh umidida seskandim uyqudan, Hijron,
Tushummi yoki xiyolimmi, bilmazam, al-on.

QIMORBOZNI(NG) QIMORBOZGA NASIHATI

Banda bo'lsang yutquzub, beorman, deb yig'lag'il,
Cho'ntagimda bir pulim yo'q, zorman, deb yig'lag'il.
Volidangni paxtasini ur, qimorga boy ber,
O'g'risan, deb ushlasa, nochorman, deb yig'lag'il'.
Ertadin axshomg'acha o'ynab yurugil bemalol,
Kechqurun osh vaqtida tayyorman, deb yig'lag'il.
Yaxshilikg'a undasa har kim seni, solma quloq,
Man nasihat ahlidin bezorman, deb yig'lag'il.
Ishlasang bo'lmaydimi, kuch-quvvating bor-ku desa,
Sog' emasman, bequt-u bemorman, deb yig'lag'il.
Ko'kraging zaxga berib yotgil, yoqongni chok etib,
Tur bolam, — desa onang, — uxlorman, deb yig'lag'il.
Gar yomonlar suhbatig'a chorlasa, tayyor bo'l,
Yaxshilar yo'qlar esa, murdorman, deb yig'lag'il.
O'ynama, o'g'lim, qimor, deb yig'lasa, Hijron, onang,
O'rganib qoldim netay, xummorman, deb yig'lag'il.

ARZIMAS

Ayo g'ofil, jahon ayshi bag'ir qoningg'a arzirmu?
Esiz umring jaholatda yegan noningg'a arzirmu?
Ulum-u tarbiyatdan bexabar avloding, ey g'ofil,
Qilan to'y-u tamoshong xonavayroningg'a arzirmu?
Bu dunyo ayshiga bor-u yo'qingni sarf qilg'aysan,
Qaro yer ostiga kirganda armoningg'a arzirmu?
Xayol-u xotiringda benavolarga muruvvat yo'q,
Xasislikda kechan holi parishoningg'a arzirmu?
Urug'-tuvg'onlaringni barchasi sendan emas xushnud,
Bu yanglig' mehrsizliq bag'ri so'zoningg'a arzirmu?
...² jam' qilg'on shaylaring go'r og'zida qolgay,
Saxovatsiz, muruvvatsiz kedan joningg'a arzirmu?
Qolur dunyoda moling, san ketarsan dori uxroga,
Saxiyalar oldida qilgan pushaymoningg'a arzirmu?
Ish o'tgan so'ng pushaymon, ey birodar, kor qilmaydur,
Chekib hasrat-nadomat, oh-afg'oningg'a arzirmu?

¹ Bu iki bayt xalq adabiyotidan olinub yozildi (*Avloniy izohi*).

² O'qib bo'lmadi.

Bilirsanmi, sen ul qavmi najib islomiyonsankim,
Sahoyif birla dunyo to'lsa Qur'oningg'a arzirmu?

Adolat, to'g'rilikni amr etar Qur'onimiz bizga,
Dushun, kin-u adovat nuri iymoningg'a arzirmu?

Chiqib «Al-mo'minuna ixvat»dan maslaking, yohu,
Oyil, do'stim, fano ish poki vijdoningg'a arzirmu?

Qani ulfat, qani ixvat, qani haqdin kel(g)an farmon,
Qani bizlarda omil, dog'i Hijroningg'a arzirmu?

HAQIQAT O'LSUN BU XAYOL

Keling, ey do'stlar, kayf-u safoni tashlamaymizmu,
Vafosiz dunyoda mehr-u vafoni boshlamaymizmu?!
O'tar dunyo, ketar dunyo, qolur ko'nglingdagi armon,
G'animatdur, azizim, umrimiz, ish ishlamaymizmu?!
Aromizda bizim ishchi kishining qiymati yo'qdur,
Boqib insof ila ishlovchini olqishlamaymizmu?!
Bizim avlodimiz ham ilm-u urfon bilsun, o'rgansun,
Yetar g'aflat, yetar zillat binoni xushlamaymizmu?!
Fununi ilmsiz dunyoda turmog'liq mahol-alhol,
Bu kundan ibtido nur-u ziyoni ushlamaymizmu?!
Kelur bir kun ajal bodi, xazona do'ndirur umring,
Aziz jondan aziz avlodimiz bo xushlamaymizmu?!
Jahon bozorida, afsus, tushdik qadr-u qimmatdan,
Jaholatdan kechub ilm o'yini og'ushlamaymizmu?!
Yetar oh-u fig'on, Hijron, yetar bu xobi bepoyon,
Oyilmoq vaqtidur, g'aflat boshiga mushtlamaymizmu?!

ILMA TARG'IB

«Layli Majnun» operasindagi kuylardan sharqi;

«Ey bekas-u bechora» kuyiga solinub yozildi.

Ey, ilmsiz, ahvoli zabun, g'ofil-u nodon millat,
Afsuski, har bir ishing o'ldi g'am-u anduh.

N a q a r o t

Oh, jahl, jahl! — Balodur, balodur!
Johil kishilar darda mubtalodur¹.

¹ Bu bir bayt Kashko'kda yozilmish muallim Osaf afandining she'rindan olindi (*Avloniy izohi*). Muallif Bokuda Ja'far Bunyodzoda nashr etgan «Gashgo'k» (nag'malar majmuasi)ni ko'zda tutmoqda. Qarang: 2-tab', 1914-yil, Boku.

Maktabda erur nuri ziyo, hosili urfon millat,
Maktab deganing jahl balosini davosi...

Ag'yorlar oldinda butun besar-u somon millat,
Yovruponi ko'r, nayladi ilm ila jahonni...

Basdur bo'yla g'aflat senga, ey xotiri vayron millat,
Shoyad topilur istasa bu dardingni davosi...

Atrofinga boq, ko'zlaring och, diydasi giryon millat,
Boq diqqat ila, ilm ila purnurdur olam...

Ilm olmaqi farz etdi biza oyati Qur'on, millat,
Sad hayfki, bizlara amal qilg'uchidur oz...

Payg'ambarimiz ilm o'qu, deb ayladi farmon, millat,
Tokayg'acha bizlar qolamiz johili nodon...

Har toifa ilm ila, sanoye'-la qilur har yeri bo'ston, millat,
Bizlar esa yalqovlik ila jahlg'a qurbon...

O'ylab ko'ring, olamdami bor biz kabi Hijron, millat,
Oh, dangasaliq, dangasaliq bizni yiqodur.

Naqarot

Oh, jahl, jahl! – Balodur, balodur!
Johil kishilar darda muhtalodur.

MILLATGA XITOB'

Ko'zlaring och, ey millat,
Ko'b zamon g'ofil yotding.
Umring o'tdi yotmakda,
Qayg'uga toza botding.
Ketdi shon-u sharafing,
Mozor toshidek qotding.

Xo'r

E!.. Tokayg'acha g'aflat ichra yotamiz!
Keling yoshlar, jaholatni otamiz.
Bizga bu kun ilma kirishmak kerak,
Bizga bu kun ilma tirishmak kerak.

¹ Sharqi kuylardan «So'yla bir ko'rki arab» kuyiga solinub yozildi (*Avloniy izohi*).

Ey millat hasratkash,
Yo'q sanda ilma rag'bat.
Ilm olmaq-la ag'yoring
Rohat yashayur, rohat.

Bo'lma navmid, ey islom, san-da ayla bir g'ayrat.

X o' r

E!.. Tokayg'acha biz o'quvdan qochamiz!
Keling yoshlar, milliy maktab ochamiz.
Bizga bu kun ilma kirishmak kerak.
Bizga bu kun ilma tirishmak kerak.

MILLIY NAG'MA

«Shoh Abbos» operasindagi sharqi kuylardan biriga –
«Tasnif»ga solinub yozildi.

Bormi, millat, xabaring, qirildi bol-u paring,
Ulumsiz yashamoqdan sen o'lmishsan taqachi,
Fununsiz yashamoqdan sen o'lmishsan podachi.

X o' r

Yasha, yasha, yasha millat, zakovating vordur?!
Saodating seni ilm iladur, kechurma zamon,
Yashamoqing seni ilm iladur, bo'lursan amon,
Ilm olmasang – xataring, hech qolmagay asaring!

Ulumsiz yashamoqdan sen o'lmishsan chaqachi,
Fununsiz yashamoqdan sen o'lmishsan yoqachi.

X o' r

Yasha, yasha, yasha millat, zakovating vordur?!
Saodating seni ilm iladur, kechurma zamon,
Yashamoqing seni ilm iladur, bo'lursan amon,
Bormi g'ayrat nazaring, hech qolmadi hunaring!

Yalqovlikda yashamoqdan sen o'lmishsan chegachi,
Ilm olmayin yashamoqdan sen o'lmishsan bedachi.

X o' r

Ortar g'aming, alaming, yo'qtur qo'lda qalaming,
Yozuv bilmay yashamoqdan sen o'lmishsan mozachi,

O'qumayin yashamoqdan sen o'lmishsan azachi,
Yo'qdur hissing – sezaring, tilsiz, quloq karing!

Anqovlikda yashamoqdan sen o'lmishsan ko'zachi,
Bekorlikda yashamoqdan sen o'lmishsan bo'zachi.

X o' r

Yasha, yasha, yasha millat, zakovating vordur?!
Saodating seni ilm iladur, kechurma zamon,
Yashamoqing seni ilm iladur, bo'lursan amon,
Ketdi guling, chamaning, vayronadur vataning!

Choyxonada yashamoqdan sen o'lmishsan bolachi,
Mayxonada yashamoqdan sen o'lmishsan modachi.

X o' r

Yasha, yasha, yasha millat, zakovating vordur?!
Saodating seni ilm iladur, kechurma zamon,
Yashamoqing seni ilm iladur, bil ani Hijron.

MILLATA SALOM

Ey sabo, yetur bu salomimi,
Ilm ko'yida yuran habibim, dilrabolari,
Tong otibdi, ko'r, nur o'lib jahon,
Boq, ko'zing ochib, azizim, ro'shnolara.
Boq, ziyolara, hamsoyalara,
Ilm ila uchar, azizim, boq havolara.

Bu zamonada ilmsiz zalil,
Ilm yo'lida, otalar, bo'lmangiz baxil,
Jahldur balo, aylangiz hazar,
Ilmlik etar, azizim, muddaolara.

Boq, ziyolara, hamsoyalara,
Ilm ila uchar, azizim, boq havolara.

Sa'y ila topar har kishi murod,
Ilm ila o'lur kishida aql-hush ziyod,
G'ofil uyquda yaslanib yotur,
Bir nazar aylang, azizim, oshnolara.
Boq, ziyolara, hamsoyalara,
Ilm ila uchar, azizim, boq havolara.

Kim bilir qachon biz bo'lur uyog',
Xobi jahldan bo'lamiz, oh, qachon uzog'.
Na ravo biza muhtaloyi azim,
Qoldi boshimiz, azizim, ko'b jafolara.
Boq, ziyolara, hamsoyalara,
Ilm ila uchar, azizim, boq havolara.

So'yla, ey sabo, millata salom,
Bo'lmasun deram, hech bizda bir avom.
Men, g'ulomam, Hijron, ey sabo,
Ilm olan yetar, azizim, hap safolara.
Boq, ziyolara, hamsoyalara,
Ilm ila uchar, azizim, boq samolara.

MAVLUDI NABAVIYA

Ey ahli Qur'on, bu kun payg'ambar tug'ilgan kun,
Nurlar to'lgan dunyoga, dinimiz boshlangan kun.

Naqarot

Shod o'lingiz, shod o'lingiz, shodlik kunimiz – bu kun,
Yod aylangiz, yod aylangiz, shonli kunimizdur bul.

Tug'di nuri nubuvvat, to'ldi olam nur ila,
Yerga indi malaklar, osmonda shuur ila.

Naqarot

Shod o'lingiz, shod o'lingiz, shodlik kunidir bu kun,
Yod aylangiz, yod aylangiz, shonli kunimizdur bul.

Haq ko'ndardi dunyoga eng shonli payg'ambarin,
Ko'rdi dunyoning ko'zi oxir zamon rahbarin.

Naqarot

Shod o'lingiz, shod o'lingiz, shodlik kunimiz bu kun,
Yod aylangiz, yod aylangiz, shonli kunimizdur bul.

Keldi rahmatning koni, sallallohi Muhammad,
Ahsan daryosin duri sayyidino Muhammad.

Naqarot

Shod o'lingiz, shod o'lingiz, shodlik kunidir bu kun,
Yod aylangiz, yod aylangiz, shonli kunimizdur bul.

Bo'lguncha to qiyomat joriydir oning dini,
Eng mukammal dinlardan, akmaldur oning dini.

N a q a r o t

Shod o'lingiz, shod o'lingiz, shodlik kunidir bu kun,
Yod aylangiz, yod aylangiz, shonli kunimizdur bul.

Har kun ummatdur anga payravlik qilmak kerak,
Eng shonli payg'ambarin qadrini bilmak kerak.

N a q a r o t

Shod o'lingiz, shod o'lingiz, shodlik kunidir bu kun,
Yod aylangiz, yod aylangiz, shonli kunimizdur bul.

Hijron shafolat istar, ro'zi jazoda sizdan,
Jurm-u gunohdan o'zga yo'q tuhfa sizga bizdan.

N a q a r o t

Shod o'l, millat, shod o'l, millat, shodlik kunimiz – bu kun,
Yod et, millat, yod et, millat, shonli bayramdur bu kun.
Shonli bayramdur bukun, shonli bayramdur bukun.

OQMA, KO'Z YOSHIM

(Uskudor kuyiga)

Oqma, ko'z yoshim, oqma, basdur giryoning,
Nodonlikdan kelmish seni bu bag'ri qoning.

N a q a r o t

Qodir Olloh, qodir Olloh, bu na zamondur,
Ilmsiz millatning holi behad yamondur?

Ibrat ko'zing ochub, bir boq zamona,
Ilm-u san'at nur sochurlar jahona, (jahona).

N a q a r o t

Qodir Olloh, qodir Olloh, bu na zamondur,
Ilmsiz millatning holi behad yamondur?

Qaysi millat yotsa rohat, kayf-u safoda,
Nodon millat bo'lur har vaqt jabr-u jafoda.

Naqarot

Qodir Oллоh, qodir Oллоh, bu na zamondur,
Ilmsiz millatning holi behad yamondur?

O'qumasa inson bo'lurmi inson,
Har bir ishda hayron, ko'zlari giryon.

Naqarot

Qodir Oллоh, qodir Oллоh, bu na zamondur,
Ilmsiz millatning holi behad yamondur?

Ilm olganlarga boq, nalar qilurlar,
Har bir ishning haqiqatin yaxshi bilurlar.

Naqarot

Qodir Oллоh, qodir Oллоh, bu na zamondur,
Ilmsiz millatning holi behad yamondur?

Johil bo'lsa har bir millat o'g'li, avlodi,
Ul millat ko'rmaydur dunyoda shodi.

Naqarot

Qodir Oллоh, qodir Oллоh, bu na zamondur,
Ilmsiz millatning holi behad yamondur?

Yig'lama ko'zum, senga jonim og'rib achiyur,
O'zga millat g'ayrat qilub maktab ochiyur.

Naqarot

Qodir Oллоh, qodir Oллоh, bu na zamondur,
Ilmsiz millatning holi behad yamondur?

Oqma, Hijron, ey ko'z yoshim, buzma ko'nglimni,
To o'lguncha ilm o'yidan uzma ko'nglimni.

Naqarot

Qodir Oллоh, qodir Oллоh, bu na zamondur,
Ilmsiz millatning holi behad yamondur?

KERAKMI YO KERAKMAZMI

Senga, millat, bu kunda ilm ila urfon kerakmazmi?
Jaholat illatig'a sa'y ila darmon kerakmazmi?

O'g'ul-qizni o'qutmasdan ketarsan dunyodan g'ofil,
Qaro go'rda duoyi xayr ila Qur'on kerakmazmi?

Xudo amrin qo'yub hab ishlayursan turfa isyonlar,
Bihishtu kavsar-u diydor ila rizvon kerakmazmi?

Hayotingda havo birla havas yo'lini izlarsan,
Faqir-u benavoga xayr ila ehson kerakmazmi?

Qo'lingdan kelsa, o'z dindoshlaringg'a berasan ozor,
Muruvvat sanda yo'q, insof ila vijdon kerakmazmi?

Jadal birla jahonda ishla, sandin o'zga xayr olsun,
Ki, har bir ishda, jonim, pul ila javlon kerakmazmi?

Ziroat ishlarida nega bizlarda havas yo'qdur,
Bu dunyo ziynati-chun bog' ila bo'ston kerakmazmi?

Jahonda bormi bizdek ilmsiz, johil qolan millat,
Parishon holimizga, oh ila afg'on kerakmazmi?

Dilo, tokay yotarsan xobi g'aflat yo'rg'oni uzra,
Bilimsiz o'tmish umring dog' ila Hijron kerakmazmi?

OH, BAG'RI QONIM'

Aytsam g'amimni sizlarga devonalar kabi,
Yonsam firoqi millata parvonalar kabi,
Yo'q bir kishiki, so'rsa bu ahvoli zorimi,
Qilsam bayon xotiri vayronalar kabi.

Oh, bag'ri qonim,
O'rtandi jonim,
Chekdim jafo —
Yo'qdur vafo,
Insonlarda
Kayf-u safo.

Hosil jahonda ko'ngli ochiq banda ko'rmadim,
Inson kabi o'z ahlini darranda ko'rmadim,

¹Sharqiy navolardan «Rost» kuyiga solinub yozildi (*Avloniy izohi*).

Donanda — lol-u johil-u sharmanda — sarfarozi,
Afsus, to'g'ri, odil-u donanda ko'rmadim.

Oh, bag'ri qonim,
O'rtandi jonim,
Chekdim jafo —
Yo'qdur vafo,
Insonlarda
Kayf-u safo.

Har kim o'zini naf'i uchun jonini verar,
Parvosi yo'q bo'laklarga kelsa jahon zarar,
Kuchsizlar(n)i urub so'kadur tab'ini qirub,
Kuchliklarga tavoze' ila bel bukub turar.

Oh, bag'ri qonim,
O'rtandi jonim,
Chekdim jafo —
Yo'qdur vafo,
Insonlarda
Kayf-u safo.

Sufrangda sanga do'st bo'lub g'iybating qilur,
Do'sting iloj topsa, sani po'sting(n)i shilur,
Aldar toshini shaldiratub, qo'lda o'ynatub,
Tadbir — hiyla, dom qurub, kim — nalar qilur.

Oh, bag'ri qonim,
O'rtandi jonim,
Chekdim jafo —
Yo'qdur vafo,
Insonlarda
Kayf-u safo.

Taqvo libosi egnida zohidlig'in sotur,
El oldida ibodat uchun jonini otur,
Xilvatda xo'bro'lar ila bazmi dilkusho,
Pinhonda ko'rsang, aysh-u farog'at bilan yotur.

Oh, bag'ri qonim,
O'rtandi jonim,
Chekdim jafo —
Yo'qdur vafo,
Insonlarda
Kayf-u safo.

Aftodalarni holina rahm aylamas g'ani,
Allomalarni so'zina quloq solmayur dani.
Haq so'zni so'ylagan kishini xalq suymayur,
Hijron, gapurma, so'ylama, qadring ketar sani.
Oh, bag'ri qonim,
O'rtandi jonim,
Chekdim jafo —
Yo'qdur vafo,
Insonlarda
Kayf-u safo.

MUSTAHZOD

Hasrat ila har shab ko'ruram uyqudan ozor,
yo Rab, bu na kirdor!
To subha qadar to'lg'anuram misli kasal, mor,
bilmam, bu na asror.
Yonub, yiqilib, goh turib, goh o'tirurman,
g'amlarga boturman.
O'rtab yonuram har kecha parvona kabi zor,
man bekas-u beyor.
Borgan sari chulg'or bani avhomi xayolot,
Tangring'a munojot,
Bu dard-u alamlar qiladur uyquni bedor,
ko'b qayg'ularim bor.
Qonlar yuturam, xobi xayolimdan o'tondim,
jonimdan o'sondim,
Yalg'on ulamolardan o'lubman juda bezor,
shayton kabi makkor.
Insof ila vijdondan uzog' ko'ngli qarolar,
ul so'finamolar,
Kofir qimog'a muhri ani yonida tayyor,
tasbih sanar ayyor.
O'z nafi uchun o'zgalari qilmadi qurbon,
qani axvat so'zi — Qur'on,
Dindan xabari yo'q sonur, ul o'zini dindor,
ul mo'mini jindor.
Naqdinai jon hadyai haqqoniyat o'lsun,
ig'vochi yo'q o'lsun,
Bizlarda qachon bo'lg'usi o'z aybig'a iqror,
tokayg'acha inkor.

Hosil haq-u haqqoniyat ahli topilurmi,
yo tug'ilurmi?!
Hijronlaring ahvolidan Oллоh xabardor,
Haq o'zi g'amxor.

FALAK BIZNI NALAR QILDI

Falak motamsaro ko'zyoshimizni qona do'ndurdi,
Muruvvatsizlig'i-la bag'rimiz bir yona do'ndurdi.

Biza g'amxona qildi bu Vatan tufrog'ini holo,
Bo'laklarga maishat yo'llarin osona do'ndurdi.

Funun-u ilmdin zolim falak bizlarni dur aylab,
Butun avqotimizni xayr ila ehsona do'ndurdi.

Shikoyat aylasam joiz bu kajrav gardishindankim,
Hayoti umrimizni besar-u somona do'ndurdi.

Nalar qildi jahonda bizni beparvo falak makkor,
Farog'at ayshimizni oh ila afg'ona do'ndurdi.

Na ilma bizda rag'bat, na fununa yo'q havas bizda,
Halovat huzrimizni hasrat-u armona do'ndurdi.

Faqirlikg'a boturdi, oshimizda qolmadi lazzat,
Palov, norinlarimiz qoqshagan qoq nona do'ndurdi.

Kasolat dardiga chandon bizikim muftalo qildi,
Salomat-sog'lig'imiz bedavo darmona do'ndurdi.

Biza ozor vermakdin soqinmaz, rahmi kelmazmi,
Umid-u orzumiz(ni) dam-badam Hijrona do'ndurdi.

TA'RIFI GUL

Xor alindan bag'ri qon o'lmish, bo'yanmish, qona gul,
G'uncha bag'rin chok etub, afg'on qilur afsona gul.

Elni gulg'a rag'bati chekg'on azobindan kelur,
Ul tikan dastida yonmish otashi so'zona gul.

Yuzdagi xoli emas – zolim tikonning yorasi,
Kecha-kunduz zahmi g'am birlan butun o'rtona gul.

Gulni gul dermu kishi gulning tikoni bo'lmasa,
Oning uchun loyiq o'lmish izzat-u ehsona gul.

Subhidamda yuzlarindan mavj uran shabnam emas,
Xor zulmidan to'kar ko'z yoshini durdona gul.

Kimki hamdam bo'lsa noqobil bila zahmat chekar,
Bemuruvvat xor alindan har taraf to'lg'ona gul.

Gar sabo tebratsa gulni, xush isi nevcun chiqar,
Bag'rig'a botgan tikonlardan kelur afg'ona gul.

Naylasun bechora gul, botmish vujudiga tikon,
Zahmiga marham uchun yaprog'iga chulg'ona gul.

Dildagi qayg'ularin ko'rganmusiz chun za'faron,
Chok etib g'urbat yaqosin ko'rsatur insona gul.

Qadrini bilmas kishilar so'ldurur gul yuzlarin,
Tushmasun johil qo'liga, bitmasun nodona gul.

Hosili bechora gul, ovora gul, aftoda gul,
Oxiri so'lgay yuzi g'am bodi-la Hijrona gul.

HIJRONI BULBUL

Bahor o'lsa, shabi hijron hamisha zor o'lur bulbul,
Gulining ishqida faryodi xushguftor o'lur bulbul.

Nidoyi jon fizosi aylayur dil g'unchasini chok,
Muhabbat soyasida jonidan bezor o'lur bulbul.

Xudodan boshqa yo'q bechoraning bir voqif asrori,
Bo'lur noloni giryon, hajr ila bemor o'lur bulbul.

Yemoq-ichmoq butun yodig'a kelmas yoridan boshqa,
Tutar doim o'tar ro'zaki, beiftor o'lur bulbul.

Kamoli ya'sidan, bekaslig'indan oh-zor aylar,
Umid andin uzub, ummidi g'amga yor o'lur bulbul.

Nechun g'amga giriftor o'ldi, bulbul bag'ri qon o'ldi,
Jazosi shul: gul istab moyili gulzor o'lur bulbul.

Vatandan, xonumonindan yo'q oni zarra parvosi,
Bo'lib sho'rida shaydo masti behushyor o'lur bulbul.

Qachon gulni uzub, sotmoq uchun band aylasa gulchi,
Tushub sayyod alina, tolibi mozor o'lur bulbul.

Bo' lurman gulg'a hamdam deb, o'zini bog'latur doma,
Fidoi jon etar mushtoq chin diydor o'lur bulbul.

Kecha-kunduz qafasda, oh gul, deb aylayur faryod,
Omon bermas anga zolim qafas, ozor o'lur bulbul.

Taajjub, rahm qilmas, etmayur faryodina hech kim,
Bu Hijronlig'da doim g'am bilan g'amxor o'lur bulbul.

JOHIL NA BILUR

Bilmagay johil jahonda lazzati dunyo nadur,
Balki bilmas, anglamas, dunyo nadur, uqbo nadur.
Oh-u faryod-u fig'oni injitodur o'zini,
Bilmayur dunyoga qilmoqdan quruq g'avg'o nadur.
Faqr-u g'urbatdan shikoyat aylayur sa'y etmayin,
Kunchilik aylar bo'lakg'a, bilmas istig'no nadur.
Bilmagay tartib nadur, har ish qilur qilgay ziyon,
Olmog'-u sotmoq tijorat, bilmayur savdo nadur?
Ilmsiz o'sganlig'indan ilm qadrin bilmagay,
Xat nadur, yozmoq nadur, bilmoq nadur, imlo nadur.
Xor-u zor o'lgay hamisha boshqalarga qul bo'lub,
Mehnat-u g'am shu'lasiga ro'z-u shab parvo nadur.
Kulfati kun-kundan ortar, hech bo'lmaz rohati,
Qayg'u-hasrat otashiga yonadur, o'rtonadur,
Majlisi suhbatda bo'lsa bosh qoturg'ay so'zlari,
G'oyadan, maqsaddan o'lmas gaplari — afsonadur.
Yaxshi bo'lmaydur yamon hargiz nasihat aylasang,
Jahl g'avg'osi-la mag'rur, aqldan begonadur.
Jon nadur, jonon nadur, bilmam ziyon-u sudini,
Vodiyi hayrat aro bilmas g'ami fardo nadur.
Jahl agar jahli basit o'lsa, davosi vordur,
Qolsa kim jahli murakkabda, dali devonadur.
Hosili, johi g'am-u anduhdan bo'lmas xalos,
Bilmayur rohat nadur, hasrat nadur, Hijron nadur.

SAODAT SHUNDADIR

*Milliy kuylarimizdan «Qoshg'archa»,
«Anorxon yorima» kuyiga solinub yozildi.*

Mullo bo'lsang, takror qil-a,
Dehqon bo'lsang, shudgor qil-a,
Har ishga g'ayrat kerak hozirda.

X o' r

Ilma sa'y-u g'ayrat qil, oltunum, saodat shundandur.

Bog'ing bo'lsa, meva qil-a,
O'g'ling bo'lsa, mullo qil-a,
Har ilmi bilmak kerak hozirda.

X o' r

Ilma sa'y-u g'ayrat qil, oltunum, saodat shundandur.

Bog' atrofi shaftolu-ya,
Bilgan yozar daftori-ya,
Jahldan qochmak kerak hozirda.

X o' r

Ilma sa'y-u g'ayrat qil, oltunum, saodat shundandur.

O'qugan xushbaxt o'lur-a,
Johil ishi saxt o'lur-a,
O'qumak, bilmak kerak hozirda.

X o' r

Ilma sa'y-u g'ayrat qil, oltunum, saodat shundandur.

Musulmondur ismimiz-a,
O'quv-yozuv bilmaymiz-a,
Bilmak, o'rganmak kerak hozirda.

X o' r

Ilma sa'y-u g'ayrat qil, oltunum, saodat shundandur.

Barcha etdi maqsudga-ya,
Biz-da ketayluk birga-ya,
Yaxshi o'ylamak kerak hozirda.

X o' r

Ilma sa'y-u g'ayrat qil, oltunum, saodat shundandur.

Ilm-u hunar ustinda-ya,
Johil oyoq ostinda-ya,
Jahli tark etmak kerak hozirda.

X o' r

Ilma sa'y-u g'ayrat qil, oltunum, saodat shundandur.

O'qingiz, o'g'lonlarim,
Ketsun dildan g'amlarim,
Ilma tirishmak kerak hozirda.

X o' r

Ilma sa'y-u g'ayrat qil, oltunum, saodat shundandur.

Ag'yor olim, biz nodon,
Bormi bizlardek, Hijron,
Himmat va g'ayrat kerak hozirda.

X o' r

Ilma sa'y-u g'ayrat qil, oltunum, saodat shundandur.

JAHOLAT

Sabab nedur ilm uyiga bizlar kirmasmiz,
Bizga no'ldi, ilming qadrin yaxshi bilmasmiz,
O'qusak-da chala-chulpa, tamom qilmasmiz.
Qani oliy tahsil ko'rgan millat donosi?

N a q a r o t

Oh, muncha jaholat, o'lmaz, o'lmaz, o'lmaz!
Mundoqcha kasolat o'lmaz, o'lmaz, o'lmaz!

Har kimning bor jonidan aziz bolasi,
Suyuklisi, ko'zining oq-u qorasi,
Jigarpora, shirin, qimmatbahosi,
Farzandin o'qutmas ota-onasi.

N a q a r o t

Oh, muncha jaholat, o'lmaz, o'lmaz, o'lmaz!
Mundoqcha kasolat o'lmaz, o'lmaz, o'lmaz!

Dillarga o'mashmush bug'z-u adovat,
Ilma yo'qdur biza sa'y ila g'ayrat,
Xor o'lmish, zor o'lmish, bechora millat!
Qani allomasi? Yo'q, rahnamosi!

N a q a r o t

Oh, muncha jaholat, o'lmaz, o'lmaz, o'lmaz!
Mundoqcha kasolat o'lmaz, o'lmaz, o'lmaz!

¹ Bu bayt Kashko'kda «Millat navhasi» sarlavhasi-la yozilgan she'rdan olinib yozildi (*Avloniy izohi*).

Bizlarning ishimiz ko‘b yamon o‘ldi,
Xotirlar parishon, bag‘ir qon o‘ldi,
Millatning bog‘ining gullari so‘ldi,
Qolmadi donosi, guli ra‘nosi.

N a q a r o t

Oh, muncha jaholat, o‘lmaz, o‘lmaz, o‘lmaz!
Mundoqcha kasolat o‘lmaz, o‘lmaz, o‘lmaz!

G‘aflatda yotsamiz o‘tar zamonlar,
Zamon bermas bizga so‘ngra amonlar,
Jaholat nori-la o‘rtanur jonlar,
Qani ilma rog‘ib millat bolasi.

N a q a r o t

Oh, muncha jaholat, o‘lmaz, o‘lmaz, o‘lmaz!
Mundoqcha kasolat o‘lmaz, o‘lmaz, o‘lmaz!

Bizda yo‘q g‘ayratdan, yo‘qdur himmatdan,
Savdo-tijoratdan, hunar, san‘atdan,
Ziroatdan mahrum, funun, sarvatdan,
Barcha millatlarning bo‘lduk gadosi.

N a q a r o t

Oh, muncha jaholat, o‘lmaz, o‘lmaz, o‘lmaz!
Mundoqcha kasolat o‘lmaz, o‘lmaz, o‘lmaz!

Ishlar butun ovora-sargardonlig‘,
Uyimizni yiqdi bizni nodonlig‘,
Ilmsizlig‘, oh Hijronlig‘, Hijronlig‘,
Qolmadi millatning ruh va ziyosi.

N a q a r o t

Oh, muncha jaholat, o‘lmaz, o‘lmaz, o‘lmaz!
Mundoqcha kasolat o‘lmaz, o‘lmaz, o‘lmaz!

JAHLDAN NAFRAT

*Milliy kuylarimizdan «Dugoh»
kuyiga solinub yozildi.*

Ilm nuri-la bu kunda xo‘b ishiqlandi jahon,
Ilm-u san‘at hosil etganlar jahonda shodumon,
Johil-u nodon qutulmas dard-u g‘amdan bir zamon.

N a q a r o t

Al-amon, yo Rab, jaholat kulfatidan al-amon!

Ilmliklar oldida beilm bo'lgay sharmisor.

Ilmlik izzatda bo'lg'ay, ilmsizlar xor-u zor,

Johil-u nodonlaring ko'z yoshi bo'lgay shashqator.

N a q a r o t

Al-amon, yo Rab, jaholat kulfatidan al-amon!

Ahli urfon qayda bo'lsa, izzat-u rohatdadur,

O'qugan, bilgan kishilar shon ila shavkatdadur,

Johil-u nodon hamisha mehnatu kulfatdadur.

N a q a r o t

Al-amon, yo Rab, jaholat kulfatidan al-amon!

Sohibi urfon kechurgay dunyoda beg'am hayot,

Ilm ila mumkin faqat topmoq jaholatdan najot,

Jahl vodiysida yotmoqliq uyot uzra uyot.

N a q a r o t

Al-amon, yo Rab, jaholat kulfatidan al-amon!

Ildur har bir zamon kasb-u maishat teshasi,

Ilm o'lan yerda quruq g'aflat jaholat reshasi,

Ilmsizlarda bo'lurmi millating andeshasi.

N a q a r o t

Al-amon, yo Rab, jaholat kulfatidan al-amon!

Hosili ilm o'lmasa, dunyoda kun ko'rmak og'ir,

Millatim ahvolig'a Hijron bo'lub yongay bag'ir,

Sa'y-g'ayrat bo'lmasa, ilm osmondanmi yog'ir?!

N a q a r o t

Al-amon, yo Rab, jaholat kulfatidan al-amon!

GUFTORI G'AM

Har kima ag'yor bo'lsa, menga xo'b dildor g'am,

Kecha-kunduz hamdamim, har yerda hamasror g'am.

Shodlig'ini naylaram, yo'qtur vafosi bir zamon,

Qayda bo'lsam birgadur, menga anis-u yor g'am.

O'yla xo' qilmish banim-la, bir nafas ayrilmayur,

O'zgaga ozor bo'lsa, menga beozor g'am.
G'am boshiga kelsa g'am, qayg'ularin so'ylar banga.
Kulbai ahzonimi ravshan qilub, har bor g'am.
Dahr bog'ida bo'lolmas hech kishi g'amdand rahoh,
Har qayu gul jismida bo'lgay tizilgan xor g'am.
Olim-u johil, faqir, shoh-u gado yaksonidur,
Boriga boricha g'am, yo'g'iga yo'qcha vor g'am.
Hosili dunyoda g'amsiz bo'lmagay Xizri hayot,
Har birin boshida bordur ming tuman osor g'am.
Xoli ermas g'am alindan har adib-u porso,
Istamas bo'lsangda oni ul seni istor g'am.
Bir nafas mendan judoliqq'a rizosi yo'q ani,
Ketsa ham bir onda kelg'ay qoshima takror g'am.
Yondurar, ammo bu otashlar kabi yoqmas kishin,
Yo jahannam noridek mag'z – ustixon o'rtor g'am,
So'zlarim sizlarni Hijron etmasun deb qo'rqaram,
Chunki doim men bila shom-u sahar g'amxor g'am.

JIGARSO'Z

Har nafas dardi dilimdan dog'i hijronim chiqar,
Chiqsa jonim jismidin, ko'nglumdin armonim chiqar.

Siyнайi so'zonimi yorsa agar, boqsa tabib,
Shubhasiz, bag'ri siyohimdan qalamdonim chiqar.

Ta'nayi insonlarga bo'lmish hadaf hijron dilim,
Har jarohat o'rnidan bir ohi afg'onim chiqar.

Oshinolog' ko'rsatur qoshimda yuz nayrang ila,
Oshino zan etdikim, bir dushmani jonim chiqar.

Xanjari tildin dilimda yoralar turna qator,
So'z emas, Hijron dilimdan tirqirab qonim chiqar.

Ey, adibo, yaxshi tadqiq aylangiz yozmishlarim,
Satlarda qora ermas diyda giryonim chiqar.

Sahfalarda satr ulanmush xat(ti) holimdur yozuq,
Har parishon jumladin holi parishonim chiqar.

Gar hayoti jovidonim tan ila qilsa vido',
Dildagi qayg'ularimdan joni so'zonim chiqar.

Zohido, tasbih o'gurmam, san kabi istab behisht,
Dildadur diydori tildan zikri hamyonim chiqar.

Istasa Hijronlig'img'a har kishi mendan dalil,
Safhai dilg'a yozilmish to'la burhonim chiqar.

MUNOJOT

*Milliy kuylarimizdan «Segoh»
kuyiga solinub yozildi.*

Yo Rab, tarahhum et biza, qilg'il inoyati,
Bir sandin o'zga millati yo'qtur himoyati.

Tushduk baloyi g'amga bilimsiz gado bo'lub,
Avlodimizga dardimizning vor siroyati.

Bo'lduk faqir-u zor-u dilafgor-u notavon,
Nodonlig' ila jona yetushdik nihoyati.

Har darda bir davo bo'la, har g'amga intiho,
Yo Rab, bu jahl dardini bo'lg'aymi g'oyati.

O'rmashti bizda aqla sig'ishmas xurofalar,
Kimdan erishdi bizlara yolg'on hikoyati.

Qildin qiyiq topib bizim alloma-yu mullolar,
Muslimni kufrina topadurlar rivoyati.

Yo Rab, bu mojarolara Hijron o'lur ko'ngil,
Sandin bo'lakg'a aylamak o'lmas shikoyati.

QARS FALOKATZADALARINING HOLI'

Ardahon, Qars boshiga keldi baloyi nogahon,
Qichqirub yosh-u qari faryod o'lub der: Al-amon!
Kimsasiz qolmish yetimlar yig'lab istar osh-u non,
Qaysi bir vijdon qilur toqat bu hola bir zamon,
Bo'ldi hap vayrona Qars-u Ardahon,
Xonavayron, bachchagiryon, soldi boyqush oshyon.

Necha modar jonidan – shirin bolosindan judo,
O'g'li ayrildi atodan, qiz anosindan judo,

¹ 1914-yilda Qars va Ardahon shaharlarida yuz bergan yer qimirlash munosabati bilan yozilgan.

Qiz-xotunlar nechasi iffat-hayosindan judo,
Och-yalang'och barchasi, zavq-u safosindan judo.
Bo'ldi hap vayrona Qars-u Ardahon,
Xonavayron, bachchagiryon, soldi boyqush oshyon.

Yetmadi zolim falak bechoralar imdodina,
Rahm-shafqat qilmadi ins-u malak faryodina,
Cho'q musulmonlar fido bo'ldi ajal sayyodina,
Bizga vojibdur ko'mak qilmak ular avlodina.
Bo'ldi hap vayrona Qars-u Ardahon,
Xonavayron, bachchagiryon, soldi boyqush oshyon.

Necha kun avval g'ani bir oila bo'ldi safil,
Mol-u dunyo, mulku ashyo barchasi qoldi sabil,
Farcha non istab egur bo'ynin bu kun xor-u zalil,
Vaqti imdod, ey Vatan ahli, vering, bo'lmang baxil.
Bo'ldi hap vayrona Qars-u Ardahon,
Xonavayron, bachchagiryon, soldi boyqush oshyon.

Ey muruvvat ahli, imdod-u inoyat vaqtidur,
Oh, non deb jon otonlarga ionat vaqtidur,
Kimsasiz qiz-u juvonlarga muruvvat vaqtidur,
Tez yeting faryodina, eng so'ng zarurat vaqtidur.
Bo'ldi hap vayrona Qars-u Ardahon,
Xonavayron, bachchagiryon, soldi boyqush oshyon.

Bu yoziqlar holina qaysi musulmon og'lamaz,
Bu fajoye' sahnani ko'rganda kim qon og'lamaz,
Bu musibat dog'ida qay ahli Qur'on og'lamaz,
Shuncha iymon ahli qurbon, qaysi Hijron og'lamaz.
Bo'ldi hap vayrona Qars-u Ardahon,
Xonavayron, bachchagiryon, soldi boyqush oshyon.

O'Z AHVOLIMIZDAN

Bu Turkistonda zebo qir-u soy ko'b,
O'sumlik tufrog'i, keng, yaxshi joy ko'b,
Sigir, qo'y, ot-u teva birla toy ko'b,
Qimiz, qaymoq, qatiq va et-u moy ko'b,
Bizim Toshkand elida oncha «loy» ko'b¹,
Hisobin bilmagan bema'ni boy ko'b.

¹Jargonda «loy» pul demakdir.

Pulin sarf aylayur to'y-u azoga,
Yo'q-u bori ketar bod-u havoga,
O'qurman, desa, pul bermas bologa,
Davo bormi bu dardi bedavoga?
Bizim Toshkand elida oncha «loy» ko'b,
Hisobin bilmagan bema'ni boy ko'b.

Havosi qarzdordek zor yig'lar,
Ekinsiz yer yotib bemor, yig'lar,
Guliston bog'larida xor yig'lar,
Bilimsizlar ishi dushvor, yig'lar.
Bizim Toshkand elida oncha «loy» ko'b,
Hisobin bilmagan bema'ni boy ko'b.

Ko'zi qiymas maorif yo'lig'a pul,
Bu Turkiston elining odati — shul,
Bu turmush, bu yashovni boshig'a kul,
Biluvchi bilmaganni aylagay qul.
Bizim Toshkand elida oncha «loy» ko'b,
Hisobin bilmagan bema'ni boy ko'b.

Xarajotdin qochur boddek g'izillab,
Kelabersa, to'da yoqdan sharillab,
Qo'lidan uchmasa bir pul pirillab,
Chiqim hech bo'lmasa, kelsa g'irillab.
Bizim Toshkand elida oncha «loy» ko'b,
Hisobin bilmagan bema'ni boy ko'b.

Yetim-u beva-yu bechoralarni,
Dilin shod aylamas aftodalarni,
Vali derlar bo'shang-u sodalarni,
Koyirlar ilmlik ozodalarni.
Bizim Toshkand elida oncha «loy» ko'b,
Hisobin bilmagan bema'ni boy ko'b.

Terak yafrog'idek titrar bizi xalq,
Qochar, qo'ydek avodisdan bizi xalq,
Imsiz, tarbiyatsiz — po'k, bizi xalq,
Yuraksizlik bilan Hijron bizi xalq.
Bizim Toshkand elida oncha «loy» ko'b,
Puli ko'b, aqli kam bema'ni boy ko'b.

MAKTAB GULISTONI*

MILLIY SHE'RLARDAN 5-JUZ

*Maktab – xazina ilmu izzating,
Maktab – bog'i jannati firdavs, ne'mating,
Maktab kishini jahl(u) daniydan qilur xalos,
Maktab – kalidi ka'bai qalb(u) zakovating.*

Adabiy axloqiy maroq-u shavq ila o'quladurgan hikoyalar, she'r ila Turkiston maktablarining ikkinchi sinflaridan boshlab o'qutmoqg'a muvofiq ravishda yosh bolalar uchun yengil vazn va oson sheva uzra tartib berildi.

* 1916-yilgi birinchi nashri (T., Yakovlev litogr.) asosida tayyorlandi.

MAKTAB BOLASI

Bir kuni go'dak, shirin harakat,
(Bersin Olloh umrina barakot),
Jildini bo'yniga olib osdi,
Maktabg'a qarab qadam bosdi.
Yo'lda bir o'rtog'i anga uchrab,
So'yladi o'ynamoq uchun ko'b gab.
«Kel, bu kun borma maktabg'a», – dedi.
Aldabon nonidan biroz yedi.
– Kel, birodar, buguncha o'ynayluk,
Katta suvlar bo'yini bo'ylayluk.
O'rtog'ining javobini berdi,
So'z ila xo'b odobini berdi.
Man emasman saning kabi ahmaq,
Fikr-u zikrim emas o'yin, kulmaq.
O'ynasam o'ynaram ozod bo'lib,
Ota-onamni xizmatini qilib.
Maktabga borub sabaq oluram,
O'qumasam, san kabi chafan qoluram.
Jur, sanam bor banim-la maktabg'a,
Ko'b havaskor bo'lmag'il gabg'a.
Yo'lga soldi til ila yo'ldoshin,
Maktabga moyil ayladi boshin.
Soldi o'rtog'ining so'zina qulog',
Bosdi ul ham o'quv yo'lina oyog'.
Ikisi birga bo'ldilar mullo,
Chiqdi xat-u savod ham imlo.
Yaxshilar yaxshilikg'a boshlaydur,
Yamon o'rtog' yaqongdan ushlaydur.

VATAN

Sening isming bu dunyoda muqaddasdur,
Har kim sening qadring bilmas – aqli pastdur.
Sening tuyg'ung yuraklarga savdo solur,
Sening darding boshqa dardni tortib olur.

Yering, suving bizni boqub to'ydiradur,
Semiz-semiz qo'yaringni so'ydiradur.
Olma-anor, anjir, uzum — mevalaring,
Ot-u ho'kuz, echki, taka, tevalaring.
Bizlar uchun xizmat qilur barchalari,
Har birlari noz-u ne'mat parchalari.
Sendan tug'ub, katta bo'lub, qaytib borub,
Yana senga kiradurmiz bag'ring yorub.
Onamizsan! Bizni(ng) mushfiq onamizsan!
Javlon urub yashaydurgon xonamizsan!
Seni sotmoq mumkinmidur, o'zing o'yla,
Tiling bo'lsa, hasratlaring tuzoq so'yla!
Bizlar sotmas burun qilur erding faryod,
Biz sotgan so'ng nega dersan bizlardan dod.
Ayb bizlarda, seni sog'ub emolmaduk,
Yemush berib yem o'rniga yem olmaduk.
Bilolmaduk ko'ksingdagi xazinani,
Biz bilmasmiz tosh-tarozu, mazinani,
Sotib-sotib qoladurmiz g'amga botub,
Boyqush kabi vayronada yotib-yotib.
Seni sotub pul qilurmiz — ketur-qolur,
Bir yildan so'ng bahong iki bo'lub olur.
Tarbiyatsiz, ilmsizlik jazosidur,
Jaholatning boshga solgan azosidur.
Selobi g'am kelmas burun jadal birlan,
Tu(v)g'onini to'xtatmagan bo'lur Hijron.

HIJRON SO'ZI

Tug'ub o'sdim bu Vatanda,
Vatanim misli yo'q jahonda!
Tufrog'lari o'sumlikdur,
Manzarasi ko'rumlikdur.
Bir tarafda tog'lari bor,
Mevasi mo'l bog'lari bor.
Tog'laridan konlar chiqar,
Yerlaridan donlar chiqar.
Suvlaridur tamlu-totli,
Mevasi qand-u nobotli.
Bog'laridur shirin-sharbat,
Anjir, uzum, anor, nashvat.
Daraxtlari o'sar firosh,
Falak uzra ko'tarub bosh.

Havosi o'ta yoqimlik,
Cho'llari bor toshlik, qumlik.
Toshkand emas, toshqand erur,
Kesaklari gulqand erur.
Ishlagang'a xazinadur,
Dangasaga harinadur.
Kecha-kunduz faryod etub,
Ishlovchini yotur kutub.
O'tar kunlar, o'tar zamon,
Ey Vatanim, bo'lma Hijron!
Men ketsam-da, sen bo'l omon!
Omon – Vatan, Vatan – omon!

NAMOZ

Tangrini farmonidur bizg'a namoz,
Dinimiz arkonidur bizg'a namoz.
Erkag-u qizg'a barobar qilmag'i,
Har kuni besh vaqt farz bizg'a namoz.
Qalbimizdan qayg'ularni yo'q qilur,
Hikmati Luqmonidur bizg'a namoz.
Jahl(u) g'aflat otashini past etar,
Kavsari obi hayot bizg'a namoz.
Farqsiz shoh(u) gado safda turar,
Hurriyat maydonidur bizg'a namoz.
Har qayu mo'min kerak qilmak ado,
Buyrug'i Qur'onidur bizg'a namoz.
Tark qilganlar gunohkor o'lg'usi,
Qilmog'i lozim erur bizg'a namoz.
Dunyoda izz-u sharaf, uxroda ham,
Lutfi Haq rahmonidur bizg'a namoz.
Benamozlar ko'rmagay rohat yuzin,
Iki dunyoga kerak bizg'a namoz.

RO'ZA

Ey mohi munavvari muborak,
Farz etdi sani biza taborak.
Insonga sharaf viridi quduming,
Shod etguchi san erur umuming.

Sansan hama oy ichinda sarvar,
Sandan dil-u jon o'lur munavvar.

Ta'rif qilur sani malaklar,
Tabrik qilur zamin, falaklar.

Ey jome'i jud(u) lutf(u) ehson,
Ey manba'i nur-u fayz(i) Rahmon.

Vor sanda u rahmati ilohi(y),
Afu o'lg'usi bandang gunohi.

Haq lutfini sanda aylar izhor,
Ehsonli, karamli, baxshishing vor.

Masjidlar aro to'lur xaloyiq,
Tangring ibodatiga loyiq.

Mo'minlar edub Xudoga sajda,
Boshini egub umumi banda.

Har kimda ibodata havas vor,
Har dilda surur, shod bisyor.

Ovozai shavkating bo'lakcha,
Sanda so'rolur go'zal tilakcha.

Xursand bo'(l)masinmi ro'zadorlar,
Rahmat ishq'i bu oyda porlar.

Ehsoni Xudosan, ey sharif oy,
Bechorani sanda shod etar boy.

Yuz shukr Muhammad ummatiga,
Shoyista Xudoni rahmatiga.

Gar tutmasa ro'za qay musulmon,
Bo'lg'usi gunohkor, (ey) Hijron.

ZAKOT

Xudo amrin tutungiz, ey g'aniylar,
Quloq solmas nasihatga daniylar.

Beribdur mol(u) dunyo sizg'a Rahmon,
Qo'lingizdan kelancha aylang ehson.

Zakotini bering bechoralarg'a,
G'aribu benavo, ovoralarg'a.

Bu ishni hiyla yo'lga burmang aslo,
Xudoni aldamoqg'a yurmang aslo.

Yig'ilgan molingiz chirkdan qiling pok,
Yaqongiz ro'zi mahshar bo'lmasun chok.

Hazar aylang faqirlar hissasidin,
Bo'ling ogoh Qorun qissasidin.

Beranlarni(ng) Xudo yaxshi ko'rodur,
Nainki har kishi oni urodur.

Sulaymon qoshiga kirganda har jon,
Quruq qo'l xushima kelmas, der erkon.

Beringizlar Xudoni berganidin,
Beran qo'l ustun o'lg'ay olg'onidin.

Xudoni amriga aylang itoat,
Saxovatni qiling boqadri toqat.

Hal jazou-l-ehson illal ehson,
Jazo vaqtida bo'lmang zori Hijron.

HAJ

Bu kun bayti Xudo ajmo'i ummat-la muzayyandur,
Muazzazdur, mukarramdur, muqaddas, eng muazzamdur.

Butun dunyo musulmonlaring iyd azholari bo'lg'ay,
Butun islom elin anda bu kun sho'rolari bo'lg'ay.

Biza hajdan murod haq yig'in qilmog'i ummatdur,
Payg'ambar aydilar bizga: «Jamoat fayzi rahmatdur».

Bukun qurbon kesurlar Haq rizosini tilab islom,
Xudo amrin ado aylab qilurlar bandalik e'lom.

Faqirlar siylanur har yerda joriy xayr ila ehson,
G'arib-u benavo, miskin, yetimlar shod ila xandon.

Fig'on, islomiyon g'aflat, jaholat-la parishondur,
Amal yo'q, ilm yo'q, birlik-da yo'q, arbobi isyondur.

Ajab, ehsona loyiq bir siqim majruh o'lub qolduk,
Maorifdan oyilduk, mustahiq beruh o'lub qolduk.

Ochib dasti tamanno bir duo aylang, musulmonlar,
Bu kun g'am dastida bo'lduk parishonlig'da sarsonlar.

G'arib ummat, faqir millat, Vatan avlodi g'urbatda,
Yo'qoldi moyamiz, yo'q kasbimiz, biz — dard(u) mehnatda.

Fununa hashr ochildi, ilm tahsili uchun mezon,
Hisobini berolmay biz faqat a'moldan Hijron.

BAHOR

Avval bahor bo'lsa, qilur chamanlar,
 Bargak yozur gullar, g'unchadahanlar.
 Barcha qushlar uchar, o'qur chamanda,
 Bog'-u bo'ston, tog'-u sahro, o'rmonda.
 Yaylovlarda qo'zichoqlar mag'rashur,
 Ovozlari yuraklarni dog'lashur.
 Har tarafdan suvlar shildirab oqar,
 Shildiragan tov(u)shi odamga yoqar.
 G'ir-g'ir shamol yepillatur gullarni,
 Gul tebranub sayratur bulbullarni.
 Har narsada shodlig' asar ko'rilur,
 Ko'kmak bo'lub beda-pichan o'rilur.
 Ekinchilar har xil oshliq ekarlar,
 Tuxumlarin yerni haydab tikarlar.
 Dangasalar bo'lar-ketar, deb yotur,
 Qish kunida ot-u to'nini sotur.
 Ko'b ishlagan ko'b olur, oz ishlagan — oz,
 Qish kuni rohatdadur kim ishlasa yoz.
 Har kim nima eksa, albat, shuni o'rodur,
 Ekmaganlar o'zgalarg'a muhtoj bo'lodur.
 Keling, biz ham ekinimiz boshlab ekamiz,
 Imtihonda ekg'animiz o'rib yig'amiz.
 Har kim avval bahorini o'tkarsa bekor,
 Yoz kelganda Hijron bo'lur, ul-tangri bezor.

YOZ

Yozda pishar barcha ekin, mevalar,
 Shod o'ladur zor yetim-bevalar.
 Har yera borsang, hama ma'murchilik:
 Handalag-u tarbuz-u qovun — tilik.
 Yer gunasha yaqin o'lub nur olur,
 Yerga muhabbatli ziyosin solur.
 Har kishi o'z nafs uchun ishlagay,
 Ishlamagan qishda nima tishlagay?
 Bog'lari, bo'stonlari rang-barang,
 Mevasi-yu gullariga bir qarang,
 Gullari, bulbullari bor, bog'lari,
 Qo'ylari, qo'zchoqlari bor, tog'lari.
 Sutlar-u, qaymog'-qimizlar serob,
 Suvlar oqur soylar aro sharqirob.

Bir taraf(d)a ekinchi – xirmonchilar,
Bir taraf(d)a o'roqchi – ketmonchilar.
G'ayratlilar g'amini yer vaqtinda,
Tirtishub ishlaydur g'animat kunda.
Ishyoqmaslar yozda yurar guldurab,
Qish kelganda qolgay ko'zi mo'ltirab.

KUZ

Kuz kuni ko'zlara yamon ko'rinur,
Yafrog'i misli za'faron ko'rinur.
Meva o'rniga bog'-u bo'stonda
Shaldirab qaqshagan xazon ko'rinur.
Gullar o'rnida xor ila xashak,
Bulbul o'rnida zag'izg'on ko'rinur.
Ketgay Odam Atoni jannatidek,
Jo'ylari bir sovuq-yilon ko'rinur.
Yozni ko'rding, kuzni ham ko'rasan,
Shodlig' ortidan fig'on ko'rinur.
Har kishi foyda ko'rmagay doim,
Sud orqasidan ziyon ko'rinur.
Yig'lagan shod o'lur, kulan yig'lar,
Har daqiqa bo'lak zamon ko'rinur.
Aylanub-jaylanub o'ta(r) bu zamon,
Keti avvalgidan yamon ko'rinur.
Qish kelur boshinga qilich ko'tarub,
Qalqoning paxtalik chapon ko'rinur.
Yoz ishlamading, san ishyoqmas,
Yig'mading don – poxol-u somon ko'rinur.
Ko'zlaring jovdirar yeganga boqib,
Ishchi oldinda osh-u non ko'rinur.
Yoz ko'zim, yoz xating(n)i, tez-tez yoz,
Yoz – omon, kuz – omon, omon ko'rinur.

QISH

Kelsa qish, bo'lsa sovuq, har kimg'a me'yoringa vor:
Yo'qq'a-yo'xcha, borlara-borincha vor.
Boylar yog'liq palovni tanchada g'amsiz emas,
Kambag'allar och-yalang'och chekg'on ozorincha vor.
Yerlarga tushgan qirovlar ham daraxtda bulduruq,
Yozni yashnab o'sadurgon sabza gulzorincha vor.
Qish kuninda ho'l o'tunning achchig'i,

Yoz kunining mushki totorincha vor.

Ul sovuqni shiddatidin yaxlagan muzni ko'ring,
Boylarning oynabandlik sirdi devo(r)incha vor.
Har kim uyiga yig'ilgan to'da qorlarga qarang,
Unfurush xannotlarning yig'gan omborincha vor.
Siz daraxt ustidagi oq qorlarga aylang nazar,
Mullalarning chulg'agan boshiga dastorincha vor.
Bir tarafda qaltirab turgan tilanchiga boqing,
Ko'zlarining yoshi irmoqlarni(ng) asrorincha vor.
Bu sovuq rahm aylamas beva-yetimlar holina,
Kim yetar faryodina? – Bu hol dushvorincha vor?
Ko'rdingizmi, yaxshi qushlarni quvar o'z mulkidan,
Olti oy surgunda jon(i)vor, joni bezorincha vor.
Hosili: qish borni selob, yo'qlari Hijron qilur –
Bu sovuqning zulmi zolimlarning atvorincha vor.

OLLO(H) TAOLONING «QUDRATI»

Qodir Ollo(h), qodir Ollo(h) tog'ni yaratdi,
Tog'ning ichi qarong'u deb oyni yaratdi,
Yaylovlarda o'tlar chorva hayvonlar,
Bo'ronlardan saqlansun deb soyni yaratdi.
Qo'y-u qo'zi, teva-sigir o'tlar tog'larda,
Minmak uchun ot-u eshak, toyni yaratdi.
Qorlar erub, oqar suvlar shovlab-shaldirab,
Shalolasi manzaralik joyni yaratdi.
Tog'-u toshlar havosidur go'zal, musaffo,
Shaharlarning tufrog'i ko'b – loyni yaratdi.
Kambag'alni muhtoj qildi bir parcha nonga,
Katta-katta to'y qilsun deb boyni yaratdi.
Kambag'allar moshxo'rdani yavg'on ichadur,
Yog'liq palov boy yesun deb moyni yaratdi.
Bechoralar go'rdek tor uy-vayronda yashar,
Boylar uchun sirlik uylik joyni yaratdi.
Har kim keldi bu dunyoga bo'lg'usi Hijron,
Tangrim har ish oxirida voyni yaratdi.

MAKTAB

Firdavsi jinon maktab, nodonlarga jon maktab,
Bilgan kishiga qadrin bir dorulomon maktab.
Ko'ngul oshig'i maktab, ruhing pishig'i maktab,

Ilm-u adabi o'rgatgay, donanda, ko(r)don maktab.
Johillara g'am maktab, yalqovlarga kam maktab,
Husnixat kishilarga chin ruhi ravon maktab.
Har kim o'qusa maktab, yo'ldoshi bo'(l)sa maktab,
Qandoqcha saodatdur, ey ahli zamon, maktab.
Dinning yozug'i maktab, ruhning ozug'i maktab,
Millat bolalariga ham osh ila non maktab.
Kimki o'qumas maktab, kirmas-qaramas maktab,
Qilgay bu kishilardan faryod-u fig'on maktab.
Jonim, o'qungiz maktab, bor-u yo'qingiz maktab,
Sizlar uchun, avlodim, bog'i guliston maktab.
Manbayidur fan maktab, eng yaxshi chaman maktab,
Axloq-u odobsizga olmoqlig'a kon maktab.
Guldastai gul maktab, sunbul-u jambul maktab,
Bulbul kabi tolibga gulzori jahon maktab.
Milliy uyimiz maktab, to'n-u to'yimiz maktab,
Ta'lim uyidur, Hijron, eng yaxshi makon maktab.

TOG'LARDAN BIR MANZARA

Turkiston tog'lari to'la kon emish,
Ichi, toshi butun osh-u non emish.
Nodonlikdan bizlar oni tosh derduk,
Kumush-oltin ichinda pinhon emish.
Jusha, zinnix, navshadil, oltingovut,
Tog' ichinda tosh kabi qotgon emish.
Neft-u ko'mir, paxta, sobunlar tog'da,
Qo'rg'osh(in), qalay, mis, cho'yan chandon emish.
Yovrupo ma'danlarni istab topur,
Afsus, biz fan ilmimi otgon emish.
Zar qadrini zargar bilar degandek,
Biz, nodon g'am loyiga botgan emish.
Bizga dunyo ilmi kerak ermas deb,
Oxirat dunyoni biz sotgon emish.
Kecha-kunduz bizlar dard-u mehnatda,
Ilm ila yovrupolik xandon emish.
Nonimizni teva qilub berurlar,
Bizlar xo'b befarosat, nodon emish.
Onlar faqat ilma g'ayrat qilurlar,
Onlar -inson, bizlar ham inson emish.
Har millatning taraqqiysi ilm ila,

Nodon xalqning ko'z yoshi marjon emish.
O'qumasa, bilmasa har bir millat,
Hozirgi zamonda Hijron emish.

BECHORA CHOL

Bir faqiram, kunim o'tar kuch ila
Ishim yo'qtur go'sht-yog'-u guruch ila.
O'tun sotub, zo'rg'a avqot qilurman,
O'zimdan o'tganini o'zim bilurman.
Hech kim ogoh emas holi zorimdan,
Pushaymonman nodonlig'da korimdan.
Sovuq, sahar demay, tun-kun ishlaram,
Mehnat-mashaqqatda qoq non tishlaram.
Kunduzi oromim, kech rohatim yo'q,
Borgan sari rohat oz, kulfatim cho'q.
Bilmam, bu mehnatlar qaydan yopishdi?!
Qayga borsam, qayg'u-g'amlar topishdi.
Olimlarni ko'ram doim rohatda,
Johil qolib men benavo mehnatda.
Yoshligimda otam o'qutgan bo'lsa,
Olim bo'lub, qalbim nur ilan to'lsa,
Qaro kunlar tushmas edi boshimga,
Ranj-u mehnat kelmas edi qoshimga.
Qaro baxtim ibrat ko'zimni ochdi,
Hijron bo'lur, har kimki o'qurdin qochdi.
Shuning uchun o'quturman Ahmadni,
Ahmad o'qur man o'lgan so'ng rahmatni.

BOLA ILA GUL

Bir bola yoz kunida bir bog'da
Sayr etardi kezub dil chog'da.
Ko'rdikim, bog'da gul turur ochilib,
Atirdek islari chiqar sochilib.
Gulni uzmoq uchun uzatdi qo'lin,
Uzubon iskamoqni tutdi yo'lin.
Egdi gul shoxini u bulbuli sho'x,
O'ylab erdi gulning tikoni yo'x.
Botdi nozuk qo'lig'a gul tikoni,
Gul kabi qo'lidan chiqordi qoni.
Boqdi gulg'a kulub, tabassum ila:
— Yo'q ekan senda hech rahm, siyla.

Yoshiribsan dilingda nashtari tez,
Suvrating yaxshi, nashtaring xunrez.
Zulm ermasmi bu ishing, ey gul?
Qo'nmasunmi shoxingg'a hech bulbul?
Qilmasunmi fig'oni faryodin,
Qo'rqmayursanmi qahri Ollodin?
Bahramand o'lmasunmi sandin jon?
Siyrating — zahar, suvrating — jonon.
Qilmushingdan chekar hama ozor,
Dillarozordan Xudo bezor.
Yarashurmi sanga shu badxo'ylik,
Esiz, ey gul, sanga u xushro'ylik.
Ot, chiqar dildagi tikonlarni,
Bo'lma xunrez, siqma jonlarni.
Bu ishingdur butun pushaymonlig',
Zulming so'ngi dog'i Hijronlig'.

BULBUL

Bahor o'ldi bu on bulbul,
Ochildi guliston bulbul.
Yuraging bo'ldi qon bulbul,
O'qu oromijon, bulbul.
Bahoring husni guldur, gul,
Binafsha, lolau sunbul.
Yuzing shaydosidur bulbul,
O'qu, har bir zamon, bulbul.
Bahor ovarasidursen,
Guling parvonasidursen,
Jahon afsonasidursen,
Eram taxtina xon bulbul.
Chaman kulgay gar o'lsa yoz,
Gulistonlar bo'lur xo'b soz,
Guling qadrin bilanlar oz,
Sen ul xo'b qadrdon, bulbul.
Yoz o'lmazsa, gul o'lmazdi,
Chaman ham bulbul o'lmazdi,
O'qugon johil o'lmazdi,
O'qu, ey xushfig'on bulbul.
Yozi suymas kishi yo'qdur,
Guli istar kishi cho'qdur,
Valek bulbulda ortuqdur,
Gula eng mehribon — bulbul.

Bahor ayyomidur ayyom,
Demish shoir Umar Xayyom,
Ketur, ey soqi, gulgun jom,
Bo'lur Hijron chunon bulbul.

YALQOV

Uyon g'aflatdan, uyqudan,
Cho'zilma, yotma qo'rquvdan,
Nasihat tingla haqgo'dan,
Quloq sol so'zima, yalqov.
Tasha katta dumog'ingni,
Daroz etma qulog'ingni,
Kechurma yosh chog'ingni,
Dedurma o'zinga «yalqov».
Cholishmoq jong'a rohatdur,
Cholishmaslik hamoqatdur,
Ham ofatdur, qabohatdur,
Zarardur o'zinga, yalqov.
Jadal qil, ilm uchun sa'y et,
Murod-u maqsadingg'a yet,
Ulug'larning yo'lidan ket,
Boq o'z ahvolinga, yalqov.
O'qub ilm-u adab o'rgan,
Yoqil, ilm o'tina o'rtan,
Avom insonmidur inson,
Davo qil dardinga, yalqov.
Hamisha xor – shaltoqlar,
O'qing, ey do'st – o'rtoqlar,
Nodonlik o'ylamang, yoqlar,
Jafodur joninga, yalqov.

G'AYRIJINS ITTIFOQ

(Krilovdan tarjima)

Bir kuni Toshbaqa, Baliq, O'rdak,
Qildilar maslahat uchi birdak,
Dedilar: Biz arobakash bo'lamiz,
Tortarmiz arbani va yo o'lamiz.
Yopishub bir arbaga mahkam,
Jon-dildan chekurdi uch hamdam,
Kuchlari arbaga yetushmas edi,
Arba bunlar yo'licha ketmas edi.
O'rdak osmon sariga tortardi,

IT ILA YO'LOVCHI

(Krilovdan tarjima)

Kechqurun yo'l ketardi iki kishi,
 So'zlashurdan yo'q erdi o'zga ishi.
 Nogahon bir kuchuk chiqib bog'dan –
 Vovulladi bunlara so'l va sog'dan.
 It ovozin eshitdi boshqalari –
 Keldilar, jam bo'ldi yosh-u qari.
 Yig'ilub barchasi hujum etdi,
 Yo'lchilar aqli boshidan ketdi.
 Yo'lchilardan biri olib bir tosh,
 Urmoq o'lg'onda aytdi bir yo'ldosh:
 «Qo'y, qo'ling og'ritub nima qilasan,
 Itlarning fe'lini o'zing bilasan.
 Hamla qilgang'a vermayur rohat,
 It guruhinda bo'yladur odat».
 Itlara solmayin qulog' onlar,
 To'g'ri ketaverdilar iki jonlar.
 Darhaqiqat, sekin-sekin hamasi,
 Tarqalub ketdi, qolmadi birisi.
 It degan itligin qilaberadur,
 E'tibor etmasang ketaberadur.

QARG'A ILA ZAG'IZG'ON

Qarg'a bir kun dedi Zag'izg'onga:
 – Qoch, agar ovchi duch ke(l)sa sanga.
 Ehtiyot et o'zingni miltig'dan,
 Otsa poylab, yiqilmag'il birdan.
 Qarg'aga Zag'izg'on dedi: – Nodon!
 Go'shtimizni yemas bizi inson.
 Sen-u bizga kerak emas qo'rqmoq,
 Nega qo'rqarsan, ey boshi to'qmoq?
 Ovchi ahmoq emas, biza o'q otib,
 Bizni otmoqg'a bir o'qin yo'qotib.
 Go'shtimiz onlarga halol ermas.

.....¹
 Qarg'a bu so'zni ayladi takror:
 – Dermusan odam o'g'lida rahm vor?!
 Sen ajab bir qiziq so'zi aytasan,
 So'zima kirmasang, o'lub ketasan.
 Boqmagaylar seni kalomingg'a,

¹ O'qib bo'lmadi.

Go'sht-mo'sht-u halol-haromingg'a.
Ishlaridur alarni qon to'kmak,
To'g'ri kelganni urmak-u yiqmak.
To'g'ri kelsa, urar birini biri,
O'qu nayza urish — alar hunari.
Onlari yo'q ishi fig'oning ila,
Xonavayron-u aziz joning ila.
Ko'rsaturlar sanga hunarlarini,
Bu hunardan chiqqan unarlarini.
Hosili: Qoch, ko'randa inson, qoch!
Borma yoniga, garchi ersang och!
Onlaring kori-bori dushmanlig',
Hech yarashmas onlara insonlig', —
Deb so'zini tamom qilani yo'q edi,
Ovchidan bexabar, ko'ngul to'q edi,
«Tars» etub, ovchi Qarg'ani otdi,
Qarg'a bechora tosh kabi qotdi.
Zag'izg'on ham yiqildi bir o'q ila,
Ikisi ham ketishdi chag'-chug' ila.

QAMISH ILA QOVG'A

Qovg'a ila Qamish bo'lub yondosh,
Ikisi ham ko'targan erdi bosh.
Qildilar suhbat ikisi bir kun,
Qizishub ketdi so'zlari ul kun.
Qamisha ta'n ayladi Qovg'a:
— Turmushingdur seni butun g'ovg'a,
Shaldirab lof urmog'a ketma,
Sen bo'yingg'a inonma, faxr etma.
So'rrayibsan, beling bukulmaydur,
Salla — boshda, bo'ying egilmaydur.
Ko'k choponingni yengi shalbirlar,
Boylaring to'nlaricha shaldirlar.
Savlatning shayxdek, ichingdur bo'sh,
Yoqilursan o'tun bo'lub xomush.
Qomating to'g'ri, lek mevang yo'q.
Oning uchun dilingda qayg'ung cho'q.
To'g'ri so'zga Qamish sukut etdi,
Orodan bir necha zamon o'tdi.
Nogahon guldirab shamol yetdi,
Qamishing boshini uzub ketdi.
Qovg'a do'stindan ayrilib hayron,
Kim egilmas, dedi: — Bo'lur Hijron.

QUSH ILA ILON

Er-u xotun bo'lub edi iki qush,
Yashar edi hamisha vaqti xush.
Bir kuni avval bahor o'ldi,
Yer yuzi sabza — lolazor o'ldi.
Suv bo'yida daraxt shoxiga,
In qo'yub tuxm uchun butog'iga.
Shod-xurram uchar-qo'nar edilar,
Sayrashub, nag'malar qilar edilar.
Orodan bir necha zamon o'tdi,
Tuxmdan bolalar chiqub yetdi.
Bunlara bo'ldi ro'zgor katta —
Bola boqmoq kerakdur albatta.
Biri avqot uchun ketar erdi,
Biri uy ishlarin kutar erdi.
Bir kuni inida otosi(z) edi,
Bir ilon chirmashub chiqub keldi.
Dod-faryod qildi bechora,
Etmadi rahm anga yuzi qora.
Azroyil qush bolalarin yutdi,
Otasi nola motamin tutdi.
Onasi keldi, ayladi faryod:
— Dod, zolimlaring alindan dod!
Aydi bu so'zni o'rtanub Hijron:
Uy buzuvchi bo'lur xonavayron!

VALINING JUMA BAYRAMI

Man jumani suyurman,	So'ngra borub jome'ga,
Shod-u xurram bo'lurman.	Jum'a namoz o'qurman.
Bu kun juma axshomi,	Qarindoshlarni ko'rub,
Erta bayram qilurman.	Uyga qaytub kelurman.
Ertaga erta turub,	Otam, onam xizmati,
Yuzu ko'zim yuvurman.	Bo'lsa ado eturman.
Choyimni ichib bo'lub,	So'ngra saboqlarimni
Biroz o'ynab kelurman.	Takror qilub bilurman.

Qur'on qilub tilovat,
Xufton o'qub yoturman.

GULISTONDAN BIR MANZARA

Sanoye' o'sturub alvon rang-barang gullar,
Qizil oq-u qaro turli-turli sunbullar.
Bularni manzarasi jonlara safo veradur,
Bo'lakcha ruh, bo'lakcha go'zal sabo veradur.

Yashilcha barg ichindan qizilcha g'unchalari
Bo'yin cho'zib chiqishi uyg'otur dushunchalari.
Oq ochilan guli oppoq go'zal qizi yuzidek,
Qizilcha qirmizi gul bargi yuzing ruhidek,
Sarig' guli ko'riyur ishq eli kabi Hijron,
Yuzi visoli tilab hajr o'tida sarg'aygan.
Nigorgul yuzin ustida qosha tortilgan,
Misoli o'sma kabi barggulga ortilgan,
Bu manzara, bu tamosho, bu qudrat — bori —
Yetishmayur biza, onjaq uyar g'amxori.

BAHOR KELDI

G'ofil qolma, keldi bahor,
Ekinlarni ekding, o'sor.
Bog'bon ekar gul bog'iga,
Bulbul qo'nar gul shoxiga.
Gul ochilur, bulbul sayrar,
Ko'ngillarni masrur aylar.
Gul ishqida sayrar bulbul,
Lekin bilmaydur muni gul.
Kecha-kunduz aylar fig'on,
Gul fig'onin bilmas bejon.
Bulbul gulning isin suyar,
Chumaki-la har kun tuyar.
Hech narsag'a yo'q parvosi,
Boshida gulning savdosi.
Kecha-kunduz tinmay o'qur,
Xat yozay deb gulni cho'qur.
Bahor o'tar, gullar — xazon,
Bulbul bo'lur yana Hijron.
Siz ham o'qing yosh chog'inda,
Umringizning bahorinda.
Jadal qiling, vaqt o'tmasun,
Xazonning vaqti yetmasun.
So'nggi pushmon — jong'a dushmon,
G'ayrat qiling, bo'lmang Hijron.

ZULUK ILA ILON

Bir kuni bir Ilon Zuluk ko'rdi,
Bu so'zni Zulukdan ul so'rdi.
Dedi: Hayratda men, bu ishga, ajab,
Menga suvratda o'xshayursan hab.
Nima uchun seni suyar inson,

Meni ko'rsa, bo'lur joni larzon?
Nimaga suymayur meni birisi,
Seni siylab boqadur har birisi?
San-da sancharsan odami, man-da,
Na sabab bor, bilmazam munda.
So'zini sob qilub edi u Ilon,
Kulubon so'yladi Zuluk chunon:
– So'zlaring to'g'ridur, borisi – haq,
Haqqini so'ylayin senga onjaq.
Men tabiatda sancharam sendek,
Nashtar urmoqda ikimiz birdek.
Qay zamon sanchsang sen insonni,
U zamonda chiqar aning joni.
Men esa sanchuram ho'b ohista,
Sog'olur tishlasam qayu xasta.
Menga boqmay senga boqarmu kishi?
Zulm hech kimsaga yoqarmu kishi?
Zulmdan doimo qochar inson,
Nashtaring jonlari qilar Hijron.

TULKI ILA QARG'A

Bir kuni och qolib edi Tulki,
Ochlig'indan tolib edi Tulki.
Necha xil hiylalarni o'ylar edi,
Ochlig'in o'z-o'ziga so'ylar edi.
Hech kishi yetmas erdi dodiga,
Bir qiziq hiyla tushdi yodiga.
Bir chinorda bor erdi Laklak ini,
Uchta yosh bolasi bor erdi ani,
Tulki qurdi u domi tazvirin,
Ishlatur bo'ldi hiyla-tadbirin.
Oldi arra-teshasini ko'tarib,
Kesmaq uchun chinor tubiga borib,
Laklaka aydi: – Ey, uzun bo'yluk!
Bizni yerda bo'lurmusan o'yluk?
Bu daraxt, yer meros manga otadan.
O'zga joyda in qo'yub yotasan.
Ket bu erdan, bo'lak yera in sol,
Man kesarman chinorimi al-hol.
Laklak aydi: – Birodarjonim,
Holima rahm ayla, jononim.
Buzub uyimni, qilmag'il giryon.
Uyi yiqqanlar bo'lur xonavayron.

Marhamat qil bu yosh go'daklarima,
Mone' o'lma butun tilaklarima.
Bir bolamni beray, yebon to'yg'il,
Xonavayron qilma, tinch qo'yg'il.
Bir bolasini Tulkig'a otdi,
Bo'ldi ma'yus, qay(g')uga botdi.
Tulki qornini to'yg'azub ketdi,
Hiyla birlan murodiga yetdi.
Qarg'a voqif edi bu ishlardan,
Laklaka o'rgatay, dedi bir fan:
– Xo'b uzundur bo'ying-u aqling oz,
Qishga yo'q toqating, tilarsan yoz.
Tulkining korimu o'tin kesmoq,
Shunga ham yetmas aqling, ey ahmoq.
Yo'qg'a bir bola aylading qurbon,
Befarosat, tushunchasiz, nodon.
Qarg'aning so'zlari qilub ta'sir,
Bildi, Tulki so'zlari ekan tadbir.
Ertasi keldi hiylagar Tulki,
Tama'i qo'zg'alub chu avvalgi.
Yana osti chinoriga yetdi,
Ket, debon Laklakka xitob etdi.
Laklak aytdi: – Yo'qol, ayo xoin!
Ishlat hiylangni san bilub joyin.
Qarg'aning pand berganin bildi,
Ochlik bag'rini yana tildi.
Hiylasin Qarg'a soriga burdi,
Qarg'ani(ng) tutmog'a tuzog' qurdi.
Bir baland yerda yotdi o'lgandek,
Ko'zlarin yumdi murda bo'lgandek.
Qarg'a Tulkini o'luk gumon aylab,
Qo'ndi boshining ustiga poylab,
Cho'qumoqchi bo'lub edi ko'zini,
Hiylagar Tulki tishladi o'zini.
Dodi faryodiga nazar solmay,
Qarg'ani(ng) Tulki boshladi yamlay.
Qarg'a chindan o'larini bildi,
Bu-da bir yaxshi hiylani qildi.
Tulkig'a: – Ey, birodarjonim!
Senga bo'lsun halol et-u qonim.
Bu baytni o'qub, yegil go'shtim,
Bu vasiyatni senga men qo'shtim:
«Bevatan, bego'r-u kafan Qarg'a,

Laklak(k)a yaxshilik edan Qarg'a!»
Tulki bu baytni o'qumoq uchun
Shavq ila yig'di tanda bor kuchin:
«Bevatan, bego'r-u kafan Qarg'a,
Laklak(k)a yaxshilik edan Qarg'a!»
Tulki «Qarg'a» deganda og'zin ochib,
O'q kibi Qarg'a chiqti-ketdi qochib,
Tulki hayronda qoldi aqli shoshub,
Bo'ldi Hijron bo'g'umlari bo'shshub
Hiylada mandan o'tdi Qarg'a debon,
O'kunub, xo'rsunub edi pushmon.
Qarg'a maqsud-murodiga yetdi,
Hiylagar Tulki och qolub ketdi.

YOLG'ONCHI CHO'PON

Bir kuni bir Cho'pon qilub faryod,
«Bo'ri keldi!» debon choqirdi dod.
Qishloqilar yugurdilar birdan,
Qo'ylari asramoq uchun bo'ridan.
Bunlari holini ko'rub Cho'pon,
Qahqaha ila kulub dedi: — Yoron!
Aldabon sizlarni chaqirmish edim,
Sinamoqg'a sizni baqirmish edim.
Aldanub qaytdilar alar ul on,
Ertasiga yana chaqirdi Cho'pon.
«Bo'ri keldi!» — debon fig'on etdi.
Bo'rilar qo'ylara kelub yetdi.
Eshit(g)anlar bunga inonmadilar,
Dodi faryodiga ishonmadilar.
Yedilar bo'rilar hama qo'yini,
Mana, jonim, yalonchilik o'yini!
Ko'rdingizmi yalonchilik zararini,
Bir yalon so'z yo'q etdi bol-u parin.
Bir yalonchi bo'lub edi Cho'pon,
To'g'ri so'zlasa ham ko'rundi yalon.
O'g'lim, aytma yalon so'zi aslo,
Do'st tutmas yalonchini Ollo.
Hamda el ichra hurmati bo'lmas,
Xalq aro qadr-u qiymati bo'lmas.
Uyi kuysa yalonchini dedilar,
Ango hech kim ishonmayur edilar.
To'g'ri so'z qutqarur balolardan,
Dog'i Hijron va mojarolardan.

«MARDIKORLAR ASHUVLASI»*dan

* 1917-yilgi nashri (T., G'ulom Hasan Orifjonov litogr.) asosida tayyorlandi. Muallif uni «Adabiyot yoxud milliy she'rlar»ning 6-juzi deb izohlagan.

**BIR MARDIKORNING OTASI O'G'LIGA
AYTGAN SO'ZLARI**

Qancha mehnatlar bilan o'g'lim, sani boqg'on edim,
Man sani deb g'am o'tiga jonimi yoqg'on edim.

San ketarsan, man qolurman ko'zlarim giryon bo'lub,
Bu judolig' otashiga o'rtanub, biryon bo'lub.

Dastyorim, hamdamim, oromijonim sen eding,
Belginamning quvvati, ruhiravonim sen eding.

Naylayin, ketding qoshimdan, qoldim emdi ayrilib,
San ketarsan, man g'aribga kim boqodur qayrilib?!

Qo'lda kuch-u belda quvvat, tanda darmon qolmadi,
Ko'zda nur-u boshda aql-u sar-u somon qolmadi.

Har g'aming poyoni bordur, har alamning oxiri,
Shodlikg'a aylonodur har fig'onning oxiri.

G'am yema, o'g'lum, qaro kunlar ketub oq kun chiqar,
Yerga nam, qo'rqunch bulutlar daf o'lub, oydin chiqar.

Haq taolo manga sabr-u sanga umr etsun ato.
Sog'-salomat kel Vatang'a, bo'lmasun o'rnung xato...

Bor, Xudo yoring bo'sun, Ollog'a tobshurdum sani,
Sog' borib kelg'il amon, mavlog'a tobshurdim sani.

Mehribonlardan ayilding, bo'lma Hijron, ey bolam,
Ham Vatandan ayrilib san diyda giryon, ey bolam.

1916

ONASINING O'G'LIGA AYTGAN SO'ZLARI

Jon bolam, jonim bolam, Oллоh sani yoring bo'sun,
Kecha-kunduz yo'lda-cho'lda Tangri g'amxoring bo'sun.

Man sani bag'rimga bosub o'stirib erdim, bolam,
Kim, qaro kunda boqarsan san mani derdim, bolam.

Oh, naylay, bo'shga chiqdi bu mani xush niyyatim,
San ketar bo'lding qoshimdan, kim qilur tarbiyyatim.

Naylayin, zolim falak ahvolima rahm etmadi,
Bu falakning davrida kimg'a judolig' yetmadi.

Ey bolam, naylay, judolig' o'ti bag'rim yoqadur,
Mehribonim, san ketar bo'lding, mani kim boqadur?!

Dilda sabrim, ko'zda yoshim, tanda jonim qolmadi,
O'rtanib yondim, qimirlashga majolim qolmadi.

Holi zorimkim nechuk kechg'usi, sandin ayrilib,
Mohi solim qandoq o'tgay, zor sandin ayrilib.

Hech qayg'u yo'q jahonda bu judolig'din yamon,
San kulub o'ynab yurursan, man bo'lub rangi samon.

Naylayin man mushtipar, bechora baxti qoraman,
Kecha-kunduz o'z g'amim birlan o'zim ovoraman.

Na qilay, bu ko'bg'a kelg'on to'y, mani choram nadur?
Man kimam? Bu oh-u voh-u nolai zoram nadur?!

Chordevor ichra yotib, yig'lab sani yod etaman,
Qismati haq shul ekan – man kimg'a faryod etaman?!

Ey bolam, mandin duodin boshqa yordam yo'q sanga,
Qayda borsang, iki enlik xat yozib turgin manga.

Yaxshi bor, jonim bolam, kelg'il qoshimg'a ertaroq,
Qilmasun Olloh sani soyangni boshimdan yiroq.

Tez ko'ray, jonim bolam, tezlikda diydoring sani,
Qayg'a borsang Haq o'zi bo'lsun madadkoring sani.

Ko'b uzoq ketma, ishingdan bo'sh bo'sang, kel qoshima,
Rahm qil, jonim bolam, bu ko'zdan oqg'an yoshima.

Yig'latub qo'yma yo'lungda zori sargardon qilub,
Tezgina kel qoshima, yurma mani Hijron qilub.

1916

O'G'LINING ONASIGA AYTGAN SO'ZLARI

Validam, Makkam, Madinam – mehribonim sen eding,
G'amguzorim, mushfiqim, oromijonim sen eding.
Ey, vujudimg'a sabab bo'lgan meni mushfiq onam,

Jismiming ruhi – hayoti, jovidonim sen eding.
Oq sutingga, oh, loyiq sanga xizmat qilmadim,
Marhami jonim, muhibbi xonadonim sen eding.
Boshingizdan, ey ona, parvonadek aylanmadim,
O'rtanurding man uchun, sham'i shabonim sen eding.
Bu falak soldi judolig' boshimizga, ey ona,
Qayg'ulik vaqtimda kayf-u shodmonim sen eding.
Man ketar bo'ldim, qolursan ko'zlaringdan yosh oqub,
Man g'aribni katta qilgan posbonim sen eding.
Qo'ltug'ingda tarbiyat topdim, yashab, o'ynab-kulub,
Bilguchi dard-u g'amim, sirr-u nihonim sen eding.
Naylayin, emdi judolig' pora aylar bag'rimi
Zor Hijronlig' tunida oshiyonim sen eding.

1916

XOTUNIGA AYTGAN SO'ZLARI

Yaxshi qol, ey munisi g'amxor, ko'rsam-ko'rmasam,
Ey ko'zimning nuri puranvor, ko'rsam-ko'rmasam.
Naylayin, soldi judolig' boshimizg'a kaj murod,
Zulfi sunbul, ko'zlari xummor, ko'rsam-ko'rmasam.
Ayshimiz gulzoriga o't tushdi barqi charxdan,
Ma'zuram man, ey guli bexor, ko'rsam-ko'rmasam.
Yolg'iz uylarda rafiqi mehribonim sen eding,
Yor-u jonim, hamdamim, takror ko'rsam-ko'rmasam.
Bul emas erdi umidim, boshima soldi qazo,
Sabr etarsan, ey shakarguftor, ko'rsam-ko'rmasam.
Hech dushvor ish bo'lurmu bu judolig'din yomon,
Xush qol emdi, qaytadan diydor ko'rsam-ko'rmasam.
Bir-birimizga muhabbat rishtasin bog'lab eduk,
Toqatim yo'q hajringa, ey yor, ko'rsam-ko'rmasam.
Kecha-kunduz fikr-u zikrim oy yuzing vasli o'lur,
Ko'zlarim yo uyqu, yo bedor ko'rsam-ko'rmasam.
Bir-birimizdan tirik zolim falak qildi judo,
Ayrilib sandin o'lum – bemor ko'rsam-ko'rmasam.
Haq taolo manga toqat, sanga sabr etsun ato,
Guluzorim, yaxshi qol, man zor, ko'rsam-ko'rmasam.
Man ketarman, san qolursan, ayrilib, Hijron bo'lub,
Ko'z yoshingni to'kma, ey dildor, ko'rsam-ko'rmasam.

1916

TURLI SHE'RLAR

«SHUHRAT»

Jahonda ittifoq-u ilm uchun ovoradur «Shuhrat»,
Zuhuri ro'shnoyi ilm uchun mahforadur «Shuhrat»,
Vujudin sarf qilg'on ilm uchun bechoradur «Shuhrat»,
Dili millat g'amida dam-badam sadporadur «Shuhrat».

Kalomi xushtakallum to'tii zebosifat so'zlar,
Maqomi hurriyatda bulbuli shaydosifat so'zlar,
Zamona gulshanida qumriyi tanhosifat so'zlar,
Gulistonlarda doim sayr etar tayyoradur «Shuhrat».

Xabar bergay zamona go'shig'a atrof – har yondan,
Yozar har sahfasina ziynat ila har xil e'londan,
.....¹
Dili xush, ramzi xushalfoz, xushafkordur «Shuhrat».

Qo'yub sarlavhasina ilm istar muddaosini,
Yana debochasida sharh etar millat bahosini,
Qani xushfahm bilsa, gavhari qimmat bahosini,
Zamona ma'danida bir zumurradporadur «Shuhrat».

Xaloyiq go'shidin xomushi g'aflat finsa²sin tortur,
G'arib millat ko'zidin sahfasila yoshini artur,
Xulusi niyat ila zori millat so'zini aytur,
Farog'at, xobi g'aflatdan kecha bedoradur «Shuhrat».

Xarobatxonada yotsang, bizim-chun kim qilur ta'mir,
Buzulsun, qadri ketsun, deb qilur hamsoyamiz tadbir,
Al ila turtmasang qilmas qalam o'zdan o'zi tahrir,
Qilub izhori hasrat har kima yolboradur «Shuhrat».

1907

¹ Manbada shunday.

² Finsa – tiqonch ma'nosida (*Avloniy izohi*).

JOHIL TILINDAN

Nafs-u ovqotim uchun qopqonda yurdim axtarib,
Kim ketursa g'alla ko'p sotqonda yurdim axtarib.

Pul qilib yoniga solg'on chog'ini poylab turib,
Kesmoq uchun kissai hamyonda yurdim axtarib.

Ot bozor-u mol bozorina kezubon bemalol,
Gar qulay kelgaymu, deb karmonda yurdim axtarib.

Ko'nkaning oldida tushgan-chiqqan odamlarni man,
Cho'ntagiga bir qo'lim solg'onda, yurdim axtarib.

Ittifoqo, bir kuni qo'lg'a tushib qoldim o'zim,
O'yla kaltaklar edim, darmonda yurdim axtarib.

Shuncha ko'rgan rohatim talx o'ldi, tushdim turmaga,
Olti oyga hukm o'lib, zindonda yurdim axtarib.

Bu fano ishga sabab kimdur, biling, man aytayin,
Tarbiyat qilmay onam, maydonda yurdim axtarib.

Ko'cha kezdim, ilma targ'ib qilmadi johil otam,
Oshiq o'ynab, pul tikub har yonda yurdim axtarib.

Bora-bora zo'r qimorbozning biri bo'ldim raso,
Goh yutub, goh yutqazub, gulxonda yurdim axtarib.

Katta bo'ldim, kasb ham o'rgatmadi otam-onam,
O'tti umrim lof ila yolg'onda, yurdim axtarib.

Bo'ldim ishyoqmas, bilimsiz bo'ldim, kasbim o'g'rilik,
Oqibat jonim aziz qurbonda yurdim axtarib.

Ey otalar, bu mani yozg'on so'zim ibrat siza,
Kecha-kunduz ilm uchun Hijronda yurdim axtarib.

1914

MUHORABA NATIJASI

Yovrupoda o't chiqdi raqobat asaridan,
Milyo'nlab ayildi azamat jon-jigaridan.
Inson na zamon al chekadur qon icharindan,
Ne vaqt o'sonur yer talashub jon chekarindan?
Yer kurrasining mehvari chiqdi ucharindan,
Yovrupo olovlandi bu yong'in safarindan.

Angletar¹ (ing) hokimlig' edi fikr-u xayoli,
Olmoniyoni(ng) bo'g'moq edi asl omoli.
Olmonga ma'lum edi dushmanni bu holi,
Hozirlar edi tezlik ila to'n-u quroli.
Yer kurrasining mehvari chiqdi ucharindan,
Yovrupo olovlandi bu yong'in safarindan.

Bul iki bahodir o'ziga maydon arodur,
Atrofiga yordamga bahodir chaqirodur,
Bir yonda Georg dahshat ila na'ra urodur,
Bir yonda Vilhelm turubon murt burodur.
Yer kurrasining mehvari chiqdi ucharindan,
Yovrupo olovlandi bu yong'in safarindan.

1914

HURRIYAT SHARAFINA

Chun bahor o'ldi, ochildi – gul ochildi har yondan,
Bulbul aytdi oh-zorini, nola chekdi, o'qudi.
Ko'rdi bulbul hurriyatni so'yladiki: ey jonon,
To qiyomat barqaror o'l, hech yo'q o'lma olamdan!
Ko'p kishilar oshiq erdi senga, jonon hurriyat,
Jon qilibdur necha inson senga qurbon, hurriyat.

Tushsa zindon, cheksa afg'on, nola qilsa mazlumlar,
Qip-qizil qong'a bo'yardi begunohni zolimlar.
Rahmi keldi tangrimizni, bizg'a dedi, oh bandam,
Olg'il emdi hurriyatni, bor, qo'pg'il motamdan.
Ko'p kishilar oshiq erdi senga, jonon hurriyat,
Jon qilibdur necha inson senga qurbon, hurriyat.

Ko'p onolar sanga qildilar fido o'z jonini,
Ko'p yetimlar och-yalang'och zor-giryon yig'lardi,
Mustabid eski hukumat rahm-shafqat qilmazdi,
Bir tarafdin zulm etardi, qon to'kardi bir yondan.
Ko'p kishilar oshiq erdi senga, jonon hurriyat,
Jon qilibdur necha inson senga qurbon, hurriyat.

Hech kishi yetmaz edi bechoralar faryodina,
Oxiri Olloh etishdi onlaring imdodina.
Zulm elini azl etib, qo'ydi yeriga odil(n)i,

¹ Angletar – Angliya.

Yashasun eski hukumat, elga yaxshi xondan.
Ko'p kishilar oshiq erdi senga, jonon hurriyat,
Jon qilibdur necha inson senga qurbon, hurriyat.

Keldi odil, ketdi zolim, qo'y-bo'ri o'ldi sherik,
Zulming odini unutmog lozim erur odamdan,
Kimki zulm etsa birovg'a, Haq yuzin etsin qaro,
Ko'rmasun rohat yuzin chiqmasun aslo g'amdan.
Ko'p kishilar oshiq erdi senga, jonon hurriyat,
Jon qilibdur necha inson senga qurbon, hurriyat.

Uxlamoq yotmoq zamoni o'tdi emdi, ey do'stlar,
Ishlamoq, yurmoq zamoni ilgaridur har yondan.
Bu saodatning zamoni sa'yimizg'a bog'lidur,
Qaysi ishning vaqti o'tsa bo'lg'usidur Hijrondan.
Ko'p kishilar oshiq erdi senga, jonon hurriyat,
Jon qilibdur necha inson senga qurbon, hurriyat.

1917-y., «Turon» g.

QUTULDIK

Qutuldi barcha millat zolimi xunxor zulmindan,
Romanov¹ xonavayron bo'ldi, badkirdor zulmindan,
Asir o'ldi, haqir o'ldi ham o'ldi xor zulmindan,
Qutuldi qancha jonlar Rasputin² dumdor zulmindan,
Bu ibratxonada zolimlar etsun or zulmindan.

Guliston o'ldi olam, har tarafda sayradi bulbul,
Asoratdan qutuldi barcha millat, istayur hur yo'l,
Xazondan saqla, yo Rab! Istayur millat tikonsiz gul,
Yetushmoq muddaoga ilmsiz hayhot, erur mushkul,
Na mehnatlarni ko'rduq, har qayu ag'yor zulmindan.

Siqardi har tarafdan bizni ul zolim hukumatlar,
Yo'limizni kesardi behayo fosid tabiatlar,
Taraqqiy yo'liga sad bog'layurdi behamiyatlar,

¹ **Romanov** — Rusiyada 304 yil (1613–1917) hukmronlik qilgan romanovlar sulolasining so'nggi vakili Nikolay II (1868–1918) (podshohlik davri: 1894–1917) ko'zda tutilmoqda.

² **Rasputin** (asl nomi Novix) Grigoriy Yefimovich. Tobolskdan chiqqan «mujik». Tovlamachilik va firibgarlik bilan «avliyo» sifatida podsho saroyida juda katta mavqega erishgan. Buzuqligi, axloqsizligi bilan shuhrat topgan. Monarxistlar tomonidan o'ldirilgan.

Oxirda bo'lma purg'am-u chashm-u purobdin.
Hijron, zor yotma deb, ey, millati najib,
Qalqing! Qonib iching hurriyat sharobidin!

XAFALIK SOATDA

Har soniyada o'zga alam, o'zga jafodur ko'raman,
Har soat ichinda necha bing dard-u alamdur ko'raman.
Har kecha tilarsan o'lajak ertasi ravshan,
Ul kunduzi kechunda bat(t)ar toza fanodur ko'raman...
Har kun boshinga turfa balo toshi yog'ilgay,
Har go'shada bo'lsang-da qudratli qazodur ko'raman.
Derlarki, oy(n)ing yarmi qaro, yarmisi ravshan,
O'ttuz kuni ham bizga butun qop-qarodur ko'raman.
Derlarki, qiyomat o'lajak jum'a kunida,
Bayram kunimiz mahshari vahm, ro'zi jazodur ko'raman.
Hijron o'tadur hasrat ila oy-u yilimiz,
Har asr biza bir to'da g'am oh – navodur ko'raman.

1919-yil, fevral

IZCHI¹ LARGA TORTUQ

Izingiz elga armug'on ko'rinur,
Boqsa har kima, sizdan non ko'rinur.
Sizdagi ruh(g)a boqsa har inson,
Ko'ziga arshi osmon ko'rinur.
Sizni ko'rsa yo'qotgay el o'zini,
Boshqa dunyo, bo'lak jahon ko'rinur.
Sizlar Turkiston bolasimi, ayting,
Aql inonmas, dila gumon ko'rinur.
Siz qayon erdingiz bu kundan ilik,
Ruh veran sizga zamon ko'rinur.
Qush kabi siz asir edingiz avval,
Qurtulishdan bu bir nishon ko'rinur.
Siz chiqorgon ul nag'ma-yu faryod,
O'lu(k)ni tirguzon fig'on ko'rinur.

¹ Izchi, izchilar to'dasi – shu yillari tashkil topgan o'quvchi bolalar uyushmasi.

Sayrashing o'tmayin bahoringiz,
Kelsa yoz, ortidan xazon ko'rinur.

Ochiling, ey Vatan guli, ochiling,
Sizga bo'yla bahor qachon ko'rinur?!

G'unchalarni ochay debon Hijron
Elga ko'pdan beri yamon ko'rinur.

OCHLAR HOLINDAN

Bog'da bulbul, sayrama,
Gul ishqida yig'lama,
Bejo bag'ring dog'lama,
Sayra, bulbul, yig'lab-yig'lab ochlar holina.

Keldi fasli bahoring,
Ochilgay guli yoring,
Fig'ondir holi zoring,
Sayra, bulbul, yig'lab-yig'lab ochlar holina.

Bog', sarg'aymish yuzlari,
Jovdiraydir ko'zlari,
Jonni yoqur so'zlari,
Sayra, bulbul, yig'lab-yig'lab ochlar holina.

Mol-u jondan ayrilmish,
O'tga tushib qovrilmish,
Vatanindan sovrilmish,
Sayra, bulbul, yig'lab-yig'lab ochlar holina.

Zolim falak xor etmish,
Parcha nonga zor etmish,
Balolarga yor etmish,
Sayra, bulbul, yig'lab-yig'lab ochlar holina.

Ko'r, ul ochni na aylar?
Axlal ichini kovlar.
Murdor sarqitni poylar,
Sayra, bulbul, yig'lab-yig'lab ochlar holina.

To'qlik nelar dedirmas,
Ochlik neni yedirmas,
Bekor nelar ketirmas,
Sayra, bulbul, yig'lab-yig'lab ochlar holina.

Hijron, bo'l bulbuli zor,
Insonlar hayvondan xor,
Uyqudin ayla bedor,
Sayra, bulbul, yig'lab-yig'lab ochlar holina.

1919

BIR KAMPIR TILINDAN

(*NEP davrida*)

Chol bilan tortishamiz turmush uchun har kechasi,
Har kuni janjalimizning chiqadur o'zgachasi,
O'tmush oylarda edi turmushimiz o'rtagina,
Ushbu kunlarda og'irlashdi bozor mashmashasi.
Har tarafdin chiqadur yangi chiqimlar o'ralib,
Vaqtida bermasamiz tez o'sadur o'smachasi.
Ikimizning kuchimiz yo'q topishg'a parcha non(n)i,
Cholginamning yonida qolmadi hech oqchachasi.
Pulimiz borida bozorg'a borardi yugurub,
Ozuq olib kelar erdi to'lubon to'rvachasi.
Sigirim bor edi, ko'z tegdimi, suttan chiqdi,
Qoq bo'lib qoldi qoshimda osilib xurmachasi.
Sut sotib, bir qo'y olib erduk, uni ham soddik,
Semirib qolmish edi, katta bo'lub dumbachasi.
Uydagi narsamizi sotmog'a tushdi cholim,
Qolmadi ko'zga ilingan chopon-u ko'rpachasi.
«Sirri va-l-qayroq» o'lub ro'zaga tushdi kunimiz,
Yo'q ko'mir, g'urrak ochibdur bola, uy tanchachasi.
Bolta o'tmas, tessa cho'ltoq, ar(r)amizning tishi yo'q,
Hech yorilmaydur erimning bu chatoq to'nkachasi.
Qisqasi, turmushimiz buncha siqilg'on yo'q edi,
Bordi botmon, yo'qda yo'qcha, bizda hech-hech gachasi.

HURRIYAT MARSHI

Hur bo'lub yasha, bir bo'lub yasha,
Hamla javobni emdi san tash(l)a,
Shonli hurriyat – Turkistonniki!
Shonli Turkiston – ishlagonniki!
Barcha ishchilar – hurriyat sizing,
Jahl, zulmdan emdi siz bezing.
Shonli hurriyat – Turkistonniki!
Shonli Turkiston – ishlagonniki!

Ma'rifating qur, tezroq, ey o'g'il,
Im onasidan hur bo'lib tug'il,
Shonli hurriyat — Turkistonniki!
Shonli Turkiston — ishlagonniki!
Yotding, uxlading ko'p zamon, yetar,
Emdi boshingni uyqudan ko'tar.
Shonli hurriyat — Turkistonniki!
Shonli Turkiston — ishlagonniki!
Tashla uyquni, ishga hozir o'l,
Yo'qlamas yoring — sanda hozir ul.
Shonli hurriyat — Turkistonniki!
Shonli Turkiston — ishlagonniki!
Bir kuni kelur, dunyo qo'zg'alur,
Lo'nda boylaring kimsasiz qolur,
Shonli hurriyat — Turkistonniki!
Shonli Turkiston — ishlagonniki!
Podshoh degan mahv o'lub bitar,
Taxti-toji ham yo'q bo'lib ketar.
Shonli hurriyat — Turkistonniki!
Shonli Turkiston — ishlagonniki!
Ushbu yaxshi uy — ishchilar uyi,
Tezgina bo'lur bu uyning to'yi,
Shonli hurriyat — Turkistonniki!
Shonli Turkiston — ishlagonniki!
Barcha, ishchilar, tezda birlashing,
Qo'lga-qo'l berib, birga ishlashing,
Shonli hurriyat — Turkistonniki!
Shonli Turkiston — ishlagonniki!
Do'st shod o'lub, dushman og'lasun,
Sizga qarshilar bag'rin dog'lasun,
Shonli hurriyat — Turkistonniki!
Shonli Turkiston — ishlagonniki!

1919

JAMIYATLARGA ARALASHMAGAN DANGASA TILINDAN

Tashqari chiqmam bosib ostonadan,
Ko'chaga chiqmam o'tirgan xonadan.
Anglamayman dard nadur, hasrat nadur,
Bilmasman himmat-u g'ayrat nadur.
Majlis nadur... jamiyat nadur,
Nutq so'ylab, elga unsiyat nadur.

Tinch o'tirmoq yaxshi ming afsonadan,
Tilni tiymoq yaxshidur so'zonadan.

Dunyoni sel olsa olsun, manga na?
Xalqingiz to'fonda qolsun, manga na?
O'zgalar olamni olsun, manga na?
Boshimizga no'xta solsun, manga na?
Boshga to'qmoq tushsa, sho'r peshonadan,
Kelsa kulfat, ko'rmali paymonadan.

Tinch, toshdek uxlaram har kechasi,
Aysh-ishrat aylaram kunduz base,
Muncha rohat yo'q jahonda hech kase,
Yo'q boshimda jam'iyat xarxashasi,
Bosh ko'tarmam bul buzuq vayronadan,
Kamligim yo'q tentag-u devonadan.

Zohiri mullo bilan yo'qdur ishim,
Bosh bilan aslo chiqishmaydur hushim.
Yashirganni xohlamaydur turmushim,
Hosili, dunyoda yo'q do'st bir kishim.
O'rtanurman o'rganib parvonadan,
Bir moshomman do'stdan, begonadan.

Mencha yo'q olam ishidin anglag'on,
Kimni ko'rsang, o'z huquqin bilmagon,
Bir kishi yo'q haq so'zingni tinglagon,
Boylar o'lsa, oqchani ming-minglagon,
Chiqmayurlar resto'ran, mayxonadan,
Ko'ngul uzmas madmazel jononadan.

Hosili, har kimsadan ozorman,
Har bir inson o'g'lidan bezorman.
Notiq insondan kuyibman, orman,
G'ayri notiqlarga ul dam yorman,
Ko'ngul uzmam ko'knor-u bedonadan,
Xo'p zerikdim suvrat-u afsonadan.

Hech kishida to'g'ri niyat ko'rmadim,
Mullada va'z-u nasihat ko'rmadim.
Boylaringda mehr-u shafqat ko'rmadim,
Oilada istiqomat ko'rmadim.
Yo'q aysh Turonda bir durdonadan,
Bir kishi yo'q mardumi mardonadan.

«Ishtirokiyun» g., 1919-y., 15-fevral, 70-son.

GO'ZAL BAHOR

Ey bahor, olam aro uyg'otursan kukulari,
Uyg'otolmassan va lekin tosh yurakli turklari.

Ko'kdagi yig'lar bulutlar oy jamoling(ni) ko'rub,
Yerdagi oshno salohlar yangi holingni ko'rub.

Gul chamanda ochilur har kun sani(ng) zavqing ila,
Bog'da bulbul nag'malar aylar sani(ng) savqing ila.

Mavj uran sahro yuzinda qirmizi ul lolalar,
Mustabidlar dastidan senga qilurlar nolalar.

Har tarafda turli qushlar chuldirar chah-chahlashub,
Qishni zulmidin sanga aylashurlar sirlashub.

Bog'-u bo'stonda daraxtlar gul solub, yafrog' ochur,
Har biri olam kitobindan senga sano sochur.

Er yuzi ko'kmak bo'lub ko'k kiygani bejo emas,
Zulm ila o'lmish kishilar chun azo qilmish havas.

Ey go'zal fasli bahor! Og'la faqirlar holina,
Ochligindin gul yuzi so'lmish g'arib ahvolina.

Qurt-u qushga, ey muruvvat qilguchi, fasli bahor,
Ne sababdandurki, insonlar kezarlar xor-u zor?!

Tez javob ber! Yo'qsa qilmas kimsa senga iltifot,
Tezgina Hijron bo'lursan, yoz o'tur, sanga uyot.

1919

YOSH SAVDOGAR TILINDAN¹

O'rinsizdur, o'git bermang, o'zim xo'p ishni bilganman,
Otam qilg'on nasihatni quloqg'a yaxshi ilganman,
Butun tasdiqi iqrorimni tanho pulg'a qilganman,

¹ She'ring muallif qo'lyozma nusxasi va bosma nusxasi mavjud bo'lib, bir-biridan farqlanadi. Bosma nusxa («Shapaloq», «Yosh savdogar tilindan», «Mushtum» j., 1924, 9-son)da 4-band to'la bo'lib, quyidagichadir:

Jinoyat orqasida qo'lg'a tushsam, asqotar oqcham,
Tasodifdan qamalsam, xatti ozodim olar oqcham,
Yo'luqsam zaxm-u siflis-u balog'a dam solar oqcham,
Sig'insam har eshikka yolborib yig'lar mening oqcham.
Anisim, munisim, jonim, tanim, doruyi darmonim.

Ushbu nashr uchun qo'lyozma asos qilib olindi.

Ko'paytirmoqg'a pulni hajrida bag'rimni tilganman,
Onam – oqcha, tog'am – oltun, otam – cho'ntakda chervonim.

Hazil qilmang mening birlan, bu pullar menga askardur,
Biri – arslon, biri – qoplon, birisi misli ajdardur,
Ishorat birla dunyo ayshi qoshimg'a musaxxardur,
Qoshimda – huru g'ilmonim, sharobim havzi kavsardur,
Eshon-mullo egilg'aylar to'la bo'lg'onda karmonim.

Zerikkan chog'larimda dafi savdog'a chiqarman xo'b,
Semiz ot-u kalaska gumbur-u yonimda bir mahbub,
Beli nozik, ko'zi feruzadek, qaddi kelishgan xo'b,
Kishi yo'q yerda yuz-u lablaridan o'paman cho'lp-cho'lp,
Qilib xilvatda ayshimni yurakda qolmas armonim.

Yo'luqsam so'zag-u siflis-u zaxma dam solur oqcham,
Bahovaddin balogardon ko'ziga cho'b solur oqcham,
Sig'insa har eshikg'a meni yoqlab yolborur oqcham,

.....¹
Anisim, munisim, jon-u tanim, doruyi darmonim.

1924-yil, 12–24-avgust, Toshkand.

KIMDAN GINA QILAMIZ

O'ylang, o'rtoqlar, ochub ko'zni, bir atrofa qarang,
Ilm-u urfon aylayur bizni(ng) quloqlarni garang.
Biz hamon uyquda – g'aflatda o'yun-kulgi bilan,
Bir yog'och ustosini(ng) ismin qo'yodirmiz farang.
Jondin ortiq bolamizg'a o'qumoq bo'lsa agar,
Jondin uzgandek berarmiz bir yarim tanga arang.
Boshimiz tegsa devorg'a taq etib-da ko'z yumuq,
Bilgisiz miya bilan har qayda borsang, biz sarang.
Oz-moz ish bilgan kishi o'rtog'iga qilmas ko'mak,
Yolborub borsa, qoshiga to'lg'anub qilg'ay tarang.
O'zini bilmas kishiga so'z tushuntirmoq qiyin,
Toshga ta'sir aylamas so'z kecha-kunduz valdirang.
Bu bilimsizlik bilan borganda holdan toyamiz,
Haqqingizni bilmasangiz, manga desa galdirang.
Bu bilim dengiz deyurlar, siz oqin-oqin oqing,
Asta oqmoqg'a qanoat qilmasangiz shaldirang.
Bu maorifning taraqqiy davrida tek yotsangiz,
Munqariz bo'lg'uncha olam sudraling ham shalbirang.

¹ Qo'lyozmada o'chirilgan.

YALQOV SHOGIRD TILINDAN

Men maktabga kelmas edim,
Kirmas, o'qumas edim.
Meni zo'rlab yubordilar –
G'arib onam yig'lab qoldi.

Yallo qilib yurgonlarim,
Aysh-u ishrat qurg'onlarim,
Esimga tushib, yodimga tushib,
Fikrim-ko'nglim buzilib qoldi.

O'yin-kulgi qanday yaxshi,
.....¹
.....
Kayf-u safom uzilib qoldi.

Ketay desam, yubormiyalar,
Qochsam, dezertir qilalar.
Kasalman deb qutulmayman,
Qayg'u-hasrat tizilib qoldi.

Kelaman-da to'polon qilaman,
Tumtarayda egri turaman.
Qorovulda uxlab qolib,
Nardudlarim chizilib qoldi.

Shogirdlar meni suymaydir,
Meni yo'limga yurmaydir,
O'qug'in, yozgin deb qistaylar,
Yurak-bag'rim ezilib qoldi.

O'rtoqlarim tuppa-tuzuk,
O'zi ham tuzuk, so'zi ham tuzuk.
Birgina meni qora bosqon
Yalqov miya suyilib qoldi.

Chakkam tirishib qoldi,
Xafalam burishib qoldi.
G'ayrat urishib ketdi,
Yalqovlik ko'rishib qoldi.

¹ Qo'lyozmada o'chirilgan.

YER TARIXI

Ey, yerning shari,
 Sen allaqancha
 Ming yil ilgari,
 Sonsiz-sanoqsiz
 Asrlar burun
 Quyoshdan chaq nab
 Chiqq'an o't parcha,
 Yong'in bo'lagi.
 Otilg'on bir to'p
 O'qig'a o'xshash
 Bir narsa eding.

Quyosh bag'ridan,
 O'tlar ichindan,
 To'fang o'qidek
 Yumaloq bo'lib
 Otilib chiqding.
 Ul quyosh sendan,
 Sen ul quyoshdan
 Mangu ayrilding.

Iki arog'a
 Ayriliq tushdi.
 Qaytadan quyosh
 Seni o'zig'a
 Tortmoq istadi –
 Istig'no qilding.
 Qochmoq istading,
 Iki arog'a
 Sovuqlik tushdi.

O'zbek qizidek,
 O't dengizidan
 Qutulg'oningg'a
 Suyung'oningdan,
 Quvong'oningdan
 O'yunchi qizdek
 O'yunga tushding,
 Havoda uchding.

Ochiq havoda,
 Yoruq dunyoda,

O'z erking bilan
 Quvnab-quvonib,
 Pirildoq kabi
 Pir-pir aylanding!
 Quvnab yayranding!
 Gir-gir yaylanding!

Ul o'tlik quyosh
 Ajarho kabi
 Og'izlaridan
 Olovlar sohib,
 Seni kuydirmak,
 Yondirmak bo'ldi.

Sen bo'sh kelmading,
 Tutqich bermading,
 Pirillab qochding!
 G'irillab qochding!
 Chunki ul seni
 Kuydirmoq edi,
 O't qilmoq edi,
 Yondirmoq edi.
 O'z moddasig'a
 Do'ndirmoq edi.

Sen bu pallada
 O'ynab yalla-la,
 Quyoshdan ko'ngling
 Sovig'on edi.
 Yolg'iz yashashga
 Ko'nikkan eding.

Sening ishqingda
 Ul o't dengizi
 Hamon kuyadir,
 Hamon yonadir.
 Aslo o'chmaydir,
 Tinmay yonadir.
 Sen unga aslo
 Parvo qilmaysan,
 Rahming kelmaydir.
 O'z mehvaringda

O'ynay berasan,
Quyosh hajringda
Yig'lay boshlaydir,
Ko'zin yoshlaydir.
Ul yig'lag'oncha,
Sen o'ynag'oncha,
Selob to'fonlar
Ustingga tushib,
Tavba yasaydir.
Qizg'in bag'ringg'a
Suvlar sepadir,
Yillar o'tadir,
Oylar o'tadir.
Muloyim ko'ngling

Muzdek qotadir,
Toshdek qotadir.
Aylangan saring,
O'ynagan saring
Sovub borasan,
Qotub borasan.
Boshqa moddag'a
O'tib borasan.
Oxir vujuding
Sovib qotadir.
Ustingda gullar
To'lqin otadir.
Hozirda endi
Sen boshqa olam...

«BAHOR KELDI» QO'SHIG'I

Yozuvchisi usta shapaloq,
Kuyga soluvchi shalponquloq,
No'taga olg'on majmag'il cho'loq,
Tarqatuvchisi choponi yamoq,
Bostiruvchisi «Mushtum» yumaloq,
Taraqa-taraq, sharaqa-sharaq.

Jag'iga tushur, jig'iga tushur,
Fikri buzuqni lunjiga tushur,
Qulog'i tagida shovla qaynasun,
Bahor keldi, qizlar kuylasun.

Dehqon tog'angiz omochin tutar,
Ho'kuzin qo'shib yerini titar,
Qichigan yering qayerda deb,
Quloq to'rani yo'lini kutar,
Tarallo lalo, tarallo lalo.

Jag'iga tushur, jig'iga tushur,
Quloq «to'ra»ni lunjiga tushur.
Qulog'i tagida shovla qaynasun,
Bahor keldi — o'tlar o'ynasun.

Bir pora dehqon dangasa bo'lur,
Ishyoqmas bo'lib, yalqovlik qilur,

Ishlash vaqtini o'tkazib qo'yib,
Attanga vaqtin yetkazib qo'yur,
Otini sotur, ho'kuzin so'yur.

Ana hangama, mana hangama,
Taxta-o'qlog'i yig'ishtirilgan.
Qanda qorug, osuq xurmacha,
Qozon-tovoq, ko'rpa-ko'rpacha –
Bahor kepti, bozorda ko'ring!

Bahor keldi, o'tlar ko'karur,
O'tlar ko'karur, gullar ochilur,
Otlar kishnashur, qo'ylar mag'rashur.
G'unajin bir dam ko'zini suzar,
Buqaxon to'ra ipini uzar.

Qushlar uchishub, chah-chah sayrashur,
Ishchi dehqonlar yayrab ishlashur.
Bolta-o'roq sharaqa-sharaq,
Tarallo lalo, tarallo lalo.

Bular yugurub, xo'rsinub qo'yar,
Yegan oshlari tez bo'lur hazm.
O'yun-qo'shuq, ashuvla-bazm,
Qorni katta boy – Mulla Azim,
Yeyar-icharga baloyi azim.
O'rta dehqon-u batrak – ikisi,
Hamjihat bo'lib yashar ikisi,
Uchinchisi, to'rtinchisi
Bularga dushman bular ikisi,
Tarallo lalo, tarallo lalo.

Peshana bog'liq, qo'llarda ketmon,
Eski-tuski g'imirlashur sekin.
Bahor keldi, ketmon o'ynasun,
Dehqon tomirin qoni qaynasun,
Kollektivg'a to'y yajasun,
Chamoxqa uza o'tub yayrasun,
Ko'z quvonib, qushlar sayrasun!

HAJVIYOT*

* «Mushtum» jurnalidan olingan ushbu namunalarni yosh tadqiqotchi U. Xolmuhammedova tayyorlagan.

KO'RNING UZRI

Ko'zimni ocha olmayman!

Ochar-ochmas ko'rinaturg'on narsalar ma'lum.

«Qadimiy yodgorliklarni saqlash qo'mitasi»ning g'ayrati bilan qancha-qancha pullar sarf qilinub buzulg'on, ag'darilg'on, yiqilg'on eski, qadimiy yodgorliklar, madrasa va jomelar...

San'at suyguchi, lokin xalta-cho'ntakka jon qurbon qilg'uvchi ahli g'ayratning fidokorlig'i orqasida eski Toshkentda milliardlarcha pul xarjlanib, so'ng bitirilgan, Janggoh va Xadra mozorlariga ko'milgan marhum teatr binosi... Sharif Buxoroda «ulug' mutaxassislar» nazorati ostida qop-qop oltin sarflanib solinaturg'on davlat teatrining rejasi buzilib qolg'on burchagi va ul burchakning ustida qora dastro'mol ushlab yig'lab o'tirg'on shoir – ministr va uning yonida tilini iki qarich cho'zib, «milliy motam» kuyini ming'illab yotqon mashhur o'zbek bastakori...

G'araz, ko'zimni ocha olmayman!

1923-yil, 5-son.

BIR MUNOFIQ TILINDAN

Men bir shunday kishimanki, hech kimsa
«Sen yamon!» – deb hech shikoyat qilmag'an.
Men shunday bir usta kishidurmankim,
Kimsa mening qilar ishim bilmag'an.
Xalq qoshida dindor bo'lub, din lofin
Urub tinmay: «Din, Din!» – deya so'zlayman.
Agar biror jadid aftlik uchrasa,
Maorifdan so'zlab, uni aldayman.
Chunki meni biror kimsa bilmaydir!
Men kimdirman – sira-sira sezmaydir.
Ayog'imga mahsi-kovush kiyganman,
Ustimga-da keng bir chopon ilganman.
Yolg'izgina ichdan kiygon kamzulum,

Kalta etib, miyiqni-da qirganman.
Ha, ha, ha, ha! Qanday aldab yuraman,
O'zim kimman? Oni o'zim bilaman.
Menga qolsa birdir yosh-u qarisi,
Yaxshi-yamon odamdagi barisi.
Yolg'uz menga kerak erur shu qornim,
Budur mening kecha-kunduz tilagim...
Shul qornim-chun har ishni-da ishlarman,
Istar esam xalqimni-da sotarman.

1923-yil, 15-son.

JULQUNBOY KASAL

Jurnalimizning birdan bir yozg'uvchilaridan o'rtoq Julqunboy qattiq og'rib qolg'on. Do'xtirlarning aytishlaricha, o'rtoq xafaqon kasaliga yo'liqub, bora-bora bu kasali zo'rayib diqqinafasga aylangan emish.

Do'xtirlar bu o'rtoqning tezda tuzalib ketishi uchun oshig'ich choralar ko'rub, quyidagi maslahatlarni berdilar.

1 – Yozuv-chizuv ishlaridan qo'l yig'ib, xush havoli yerlarga sayohatga chiqish.

2 – Har kun uch martaba «noz» dorusidan yeb turish.

3 – Kitoblarni ko'p o'qumaslik, o'qugon chog'da ham, qiziq roman-jurnallardan kulgilik, ko'ngilochar, ayniqsa «Mushtum»ning 14-sonig'acha yozilg'on eshonlar mazo-hakasini o'qub turush.

Mana shu ishlarni qilg'och, o'rtoq Julqunboy tezdin tuzalib qolsa kerak, degan umiddabiz.

1923-yil, 15-son.

BILIMSIZ OLIFTALARGA

Ko'zida ko'zoynak, yovrupocha kiyingan uzun bo'yli bu yigitning sartarosh do'konidan hozir chiqib kelgani betini yiltiraganidan ma'lum edi.

U olifta yigit g'oyat viqor bilan menim yonimg'a o'ltirdi. Yonidan popirus qutisini olib tutatdi. Juda zavqlandim. Bu o'zbek millatining bir foydaliq kishisi, balki ulug' bir adibi bo'lsamukin deb so'z qotdim. Puch yong'oq, azbaroyi xudo, shaqir-shuqur. U zot boshqani emas, o'zining kim ekanligini bilmaydir. G'irt avom, johil. Birgina surat joyida.

Ey, o'! – dedim. Qiyofang boshingni yesin, – dedim.
Alhazar, sizdek johil oliftaga! – deb tizzamning ko'ziga
tupurib, o'z yo'limga ketdim.

1924-yil, 14-son.

HAQIQIY MA'NOSI

Jam'iki bandalarni, baliq yeganda – qiltanog'idan
asragil, yo Rab.

(Jo'ra qiziqdan)

Ma'nosi: Qozilarimiz pora yeb qo'yib, jig'ildonlaridan
o'tmasdan qo'lg'a tushib sharmanda bo'lishidir.

Jam'iki bandalarni terak yiqilishida yonig'a qochmay,
bo'yig'a qochishdan asrag'il, yo Rab.

(Jo'ra qiziqdan)

Ma'nosi: Terakning yonig'a qarab qochish – yangi mak-
tabga borish, bo'yiga qochish – eski maktabga borish.

Jam'iki bandalarni ot olib qochganda, aravadan asra-
g'il, yo Rab.

(Jo'ra qiziqdan)

Ma'nosi: ot olib qochish degan so'z, hukumat ishida
turib, shishinib ketgan mas'ul ishchilarga aytiladir. Aravadan
asrag'il, ya'ni qing'ir kelish, ahmoqlanishdan asrag'il,
degan so'zdir.

1925-yil, 8-son.

DANGASAMAN

Agar men dangasa bo'lmasam edi, Namangan tuman
(rayon) Qo'shchi raisi Aminjonovning qirmajuvon saq-
lab, hammaga gap-so'z bo'lib yurganidan yozar edim.

Agarda dangasa bo'lmasam edi, 2-xalq qozisi bo'lib
o'tgan Toji Rahmonovning Qosimxon, Usmonxon degan
bolalarni juvon qilib, el ko'zida o'z-o'zini ta'viya qilib
yurganini yozar edim.

Agar dangasalik balosidan qutulsam edi, Namangan
raysoyuzining ish yurituvchisi Abdurauf Qori bilan
Ma'rufxon to'ramning Qalandarxona masjididagi bir hujrani
resto'ran qilib olg'onini yozar edim.

1925-yil, 15-son.

YER YUZIDA NIMALAR BOR

Mana bu, sezilmagan va ko'rinmayturg'on boqqol yoki kooperativning, «g'irrom»lik tarozusi yoki oxiratda gunoh, savob o'Ichayturg'on tarozu emas. Davlat nashriyotining bir pallasiga muharrirlarning qimmatli fikrlarini va matbaa ishchilarining tortqon mehnat mashaqqatlarining qiymati uchun to'langan chaqalar bilan xorilqulodda chiqimlar uchun to'lanadurg'on chervonlar ikkinchi pallasiga kitobni solib tortib sotadurg'on tarozusidir.

Mana bu, patirnon yoki hujjat akamning aqchadoni emas. Anov narigilari o'yinchiq yoki matbaa xatosi emas. Mashhur akademiklarning dengiz kechib, sho'r suv ichib, qusa-qusa Baku qurultoyidan bo'shag'on yuraklariga joylab, hal qilib kelgan masalalaridir.

Mana bu, ko'z oldingizdagi lash-lushlar lablarni qon ichkandek qizil, chiroylik qilishdan ham boshqa bir xosiyati bor.

Agar bir yigit bir qizni sevsa, uning ishq o'tini o'chirish uchun qizning lablariga shul yuqoridag'i moydan surish kerak.

So'ngra ul yigit qizning ko'chasidan o'tmay qo'yadi.

Hozirda shoirlarimizning ishq fikrlari ham shul moyg'a qo'shilib ketgani uchun bundan buyoq har yerda bunday ishqiy she'rlarga uchrash «Maorif va o'qitg'uchi» jurnalining adabiyot muzasidan boshqa joyda topish ehtimoli bo'lmay qoladir.

1926-yil, 29-son.

SAMARQAND

Kunlardan bir kun yo'lim Shayboniyxon madrasasi oldidan tushib qoldi. Yo'limni topib olish umidida tuproqlarni elab turg'on edim, esimning tilagiga, u yerdagi ta'lim va tarbiya kursida o'qib turg'on og'aynilar chiqib qoldi. Bir ko'rib o'tay deb kirgan edim, haytovur: «San farg'onaliklar o'zingga tortding, g'alcha tojiklar falon qilding!!» – degan safsatalarning nihoyat sergo'sht, seryog' joyidan nasibador bo'lib qoldim. To'polonlar hammasi majlis uchun to'plang'on o'rtoqlarning majlis ochilg'uncha qilib turg'on ermaklari ekan. Haytovur ro'znomadagi masalalarni ko'rish-

ga fursat qo'ymasdan arazlab, tortishib, keta qoldilar. Ta'lim-tarbiya kishilarida shunday gruppabozlik bo'lishiga hayron bo'lib qoldim.

1926-yil, 33-34-son.

OXIRZAMON ALOMATI

Zamona oxir o'lsa, ey birodar,
Chiqar har turli ishlar, ayla bovar!
Buxoroda tug'ilgay bir ulug' eshon,
Uning ismi mukammal Ibni Burhon.
Zarafshon vaqfida bo'lg'oy mudir ul,
Hamoqat gulshanida benazir ul.
Uning yoshi bo'lur oltmish yana uch,
Ato qilg'ay xudo shahvonidan kuch.
Xotinliqqa olur o'n uch yasharni,
Qilur hayron bu ishlarda basharni.
Jenotdel bilgay-u, qilg'oy rioya,
Rivoj olg'ay bu ishlar poya-poya.
Hazonon alhazar undoq zamondan,
Jahonda qo'zg'olur ofat yomondan.

1926-yil, 35-son.

MANI MUXBIR DEYDILAR

Ko'p kishilar kaminangizning bo'yniga muxbirlik chambaragini tashlab, machitning tomidan yiqitmoqchi bo'ldilar. Vaholanki, manda muxbirlikka layoqat yoki qobiliyat degan narsa tagi bilan yo'q.

Men muxbir bo'lsaydim: butun qing'ir-qiysiq, egri-bugri, epaqaga kelmaydirgan lash-lushlarni yig'ib, uzun bir karnay yasar edim-da, matbuot maydoniga chiqib, haqiqat zamzamasiga to'g'ri kelmagan mashqlarni chalib, ko'p kishilarning esini chiqarib qo'yar edim, afsuski, man muxbir emasman.

Muxbirlikka salgina layoqatim bo'lganda: Buxoro amirining sarqitxo'rlaridan bo'lgan Qosimovning qo'y terisiga yopinib, Zarafshon vaqf idorasida ijara shu'ba mudiri bo'lib, o'zining e'tiborini ko'tarish maqsadida bir-ikki yevropa-

liklarni o'ziga tarafdor qilib, mudiriyatga va firqa a'zolariga qarashli qilib yurganini yozib, masxarasini chiqarar edim.

Agar mening muxbirlik hunarim bo'lsa edi, viloyat huquqshunosi o'rtoq Maslovni konyak no'sh qilib, har kun qip-qizil mast holda kelib, katta ijarachilarni qarzdor bo'lganidan foydalanib, ularga o'zlarini azroyildek qilib ko'rsatib, qulay kelgan vaqtda «chervon qistirish» degan hunarlarining bo'lib turishini ham, ijarachilar bilan aka-uka og'iz o'pishib, ziyofatlarini yeb, qaymoqlashib yurganlarini ham yozib, tutunlarini ko'kka chiqarar edim.

1926-yil, 40-son.

IBRAT OLDIK

Tushimmi, o'ngimmi? Ta'birlarini Kalvak mahzum qilsinlar. Tushimiz o'ng chiqsa, har mozorg'a bittadan qo'tir echki hadya qilg'onimiz bo'lsin, chunki:

ko'rgan ko'zlarimizga ham ishonmay qoldik. Xolam to'qqiz jup Hasan-Husan tug'ib tashladilar. Jigarso'xtalardan bizlarkim: Akbar Azimov, Mirsiddiq Muhammadiyev, Turg'un Dumaloqlar dermiz;

ko'nglimizning yong'on o'tini pastlamoq maqsadida 2—3-darajada oylik oladig'on bedavolardan 4 so'mdan pul yig'ib, 5 chelak (100 butilka) piva, 10 ta oqidan olib, Yo'lchi Azamatovning bog'ida qo'y so'yib qilg'on ziyofatimizdan ibrat oldik.

Shuncha harakat qilib murodga yetolmay, izvosh kiraga sur bo'lib, bozorda jiqqamush yoqa tutishib, jirillashqanimizdan ibrat oldik.

1926-yil, 40-son.

LAVAND BOTIRLAR

Buxoro milisalaridan judayam yolchidik. Nahotki milisa Xudoyorxonning lavandidek shalviragan bo'lsa? Milisalarimizning tezkorliklari ustiga sharobxonalar taraqqiy qilib, ikki oyoqlik quturg'on itlar sanoqqa sig'may ketdi. Qaysi jinko'chaga kirsangiz, kuniga o'n sakkizta piyonini uchratmasangiz, Bahovuddin pirimning arvohlari sizni ursin.

Koshki bu quturgan itvachchalar tinchgina kayf-u safosini sursa, ko'ringan jo'nibo'sh shavladahanlarning lunjiga tushirib, hammani dabdala qilib yuboradir. Bu voqeani ko'rib turgan haligi jin botir, lavand milisa pochchamni shu minutda bezgak tutadir-da, o'zlarini pastqamga tortadirlar.

Tangrining bemahal lutf-u karamiga qul bo'lay. Bechora shavladahan «bama'ni(lik) qilib» lunjiga nogahoniy nasibani yeb bo'lg'ondan keyin dard ustiga chipqon, yara ustiga tuz degandek «hozir bosh, nozir bosh» deb, yurakni tog'dek qilib milisa akasi hozir bo'ladilar!

Xo'sh, nima gap o'zi, demaysizmi? «Boyagi urushkanlar qayoqqa ketdi?» – deb egov qilishni qo'yaberasiz.

Nachora va na iloj. Tajanglikning zo'ridan: «Bemahal arvohga fotiha yo'q», – deb javob qaytarasiz. Manavi bizning bir pardalik komediyamizga kulmaganning uyi kuysin.

1926-yil, 41-son.

ESKI BUXORODA YANGI ASHULA

Arzimni aytay «Mushtum» akog'a,
Qilsun tarahhum mendek ukog'a.

Ko'zlari cho'lpon, Qori Saidjon,
Qosh qoqqanig'a jonlar sadog'a.

Qo'chqor akangman, ishqingda sarson,
Kamisa bo'lubon, chiqsak dalog'a.

Bo'lsak ikovlon Ochilg'a mehmon,
Ichsak vinojon nash'-u namog'a.

Mastlikni qilsak tong otqonicha,
Yetsak urunib, har muddaog'a.

Yor qahr qilsa, solib qovog'in,
Mastlikda bo'lg'on turluk xatog'a...

Sizlarga banda shoir qulingiz
Yuz joni birlan mashg'ul duog'a.

1926-yil, 43-son.

HAR XIL BALO BO'LG'UM KELUR

Boshim kaldir, ta'bim nozik, ayo, do'stlar,
Har kun bitta yangi xotin olg'um kelur.

Yoshim yetib oltmish birga, qartang cholman,
Bahovuddin sud raisi bo'lg'um kelur.

O'lib qolsa eski xotin voy-voy, do'stlar,
Qayta boshdan dunyo sari kelgum kelur.

Uchta-to'rtta o'g'lum bordur o'zimga teng,
Shu holimg'a yosh qizlarni olg'um kelur...

Xotin olsam, bilib qolsa, amaldorlar,
Yeng uchida nazr-u niyoz bergum kelur...

1927-yil, 2-son.

SOQOV RAPORT

«Kambag'al dehqon» gazetasining 22-yanvarda chiqqan 10-sonini dehqonlar o'qib tashlagandirlar, albatta. Unda kambag'allar orasida ishlayturg'on rahbar tomonidan «Kambag'al dehqon» idorasiga yuborilgan «raport» bosilib o'tdi. Raport gazetada bosilib chiqqanda juda ham soqovlashib ketibdi. Biz uning sarlavhasidagi «Partiya yorlularini bajaramiz» degan «qisqacha» xatolari ustida vaysab o'tirmaymiz.

Uning («Kambag'al dehqon»ning, albatta) oyiga 500 so'm olaturg'on «adabiy» xodimlari shu pul badaliga Afandining kovshi singari jumlar tuzib beradilar:

– «Qo'qon shahar rayon O'rta Osiyo byurosi va hunarmandlar soyuzi VKP(b) Markazkom O'zkompartiya markazkomining kambag'allarni uyushtirish haqidagi qarorini amalga oshirish asosida kustar artillarida kambag'allar guruhlarini turli ishlarning o'tkazib, tubandagicha amaliy ishlarni qildi...»

Agarda xafaqonga yo'liqmagan bo'lsangiz, buni o'qiguncha asabiy tomiringiz yelkangizga chiqib ketgandir. Xayriyatki, «Kambag'al dehqon» boshqarmasida bir vagon ishchilar bor. Bo'lmasa nima qilar edik?

Biz, shu moshova aralash gap atalani o'z lavzingizga havola qildik. Toki raportimizni qabul qilgaysiz, deb «Ab».

1931-yil.

«Adabiyot yoxud milliy she'rlar»dan birinchi juzi.

Dastlab 1909-yilda Toshkentda Ilin ti-po-litografiyasida bosilgan. 1912-yilda – ikkinchi, 1914-yilda – uchinchi, 1916-yilda – to'rtinchi nashri amalga oshirilgan. To'plam antologiya xarakterida bo'lib, unda boshqa shoirlarning ham she'rlari bor. Birinchi nashrida har bir she'rning vazni ko'rsatilgan. Sovet davrida shoirning boshqa asarlari singari undan ham ayrim namunalar muallifning 1979-yilda chop etilgan «Toshkent tongi» to'plamiga kiritilgan edi.

Qisqartirib nashr etilmoqda.

Ikkinchi juz.

Sovetlarga qadar uch marta (1912, 1915, 1917) bosilgan. Keyingi 80 yil davomida birinchi marotaba to'liq e'lon qilinmoqda.

Uchinchi juz.

1917-yilga qadar ikki marta chop etilgan. Ikkinchi nashr 1916-yilda G'ulomiya matbaasida amalga oshirilgan.

Ayrim qisqartishlar bilan chop etilmoqda.

To'rtinchi juz.

1916-yilda G'ulomiya matbaasi (Orifjonov litografiyasi)da bosilgan. Noshiri: Maktab kutubxonasi.

Ayrim qisqartirishlar bilan e'lon qilinmoqda.

Maktab gulistoni.

1916-yil Toshkentda Yakovlev litografiyasida bosilgan. Noshiri: Mirzaolim Mulla Rustambek Yusufbek hoji o'g'li.

Muallif uni «Milliy she'rlar»ning 5-juzi deb izohlaydi.

To'liq e'lon qilinmoqda.

Mardikorlar ashuvlasi.

1917-yilda Orifjonov litografiyasida bosilgan. «Adabiyot yoxud milliy she'rlar» majmuasining 6-juzi. Muallif shunday izohlaydi: «...Birinchi to'da mardikorlarni jo'natmoq uchun chiqishda yasalgan namoyishda Toshkentdagi teatruqa maxsus «Turon» to'dasi tarafidan turli latif kuylarda o'qulgan edi. Ko'b kishilar iltimos qiluvi sababli jam' qilinib, nashr qilindi. Va boshqa bir necha shoirlarning yozgan she'rlari o'zlarining ruxsatlari ila ushbu adabiyotga ilova qilindi».

To'plamdagi she'rlardan ayrim namunalar berilmoqda.

«Chahor kitob» – madrasalarda o'qitib kelingan to'rt qismdan iborat darslik kitob. Fors tilida. 1,2,3-qismlari shariat qoidalariga oid bo'lib,

nazmda yozilgan. 4-qismi esa Imom Buxoriyning «Al-jomi' as-sahih»dan olingan hadislardan iborat.

«**Sabot ul-ojizin**» – muallifi So'fi Olloyor. Shar'iy qoidalar va diniy nasihatlardan iborat. She'riy yo'sinda, shirali tilda yozilgan. O'zbekcha. Shuning uchun ham dastlabki bosqichdagi madrasa talabalarining sevimli kitobiga aylangan.

«**Navoiy**» – Nizomiddin Amir Alisher Navoiy (1441–1501) ning asarlari ko'zda tutilmoqda.

«**Fuzuliy**» – Muhammad Sulaymon o'g'li Fuzuliy (1498–1556), ulug' ozarboyjon shoiri va mutafakkiri. Ozarboyjon tilidan tashqari fors va arab tillarida ham ijod qilgan. She'riyatda Jomiy va Navoiy an'alarini davom ettirgan. «Muhabbatnoma», «Layli va Majnun», «Matla' ul-e'tiqod», «Suhbat ul-asmor», «Bang-u boda», «Haft jom», «Sihat va maraz», «Anis ul-qalb» kabi asarlari bor. Madrasalarda asosan «Devoni Fuzuliy» o'qitilgan.

«**Xoja Hofiz**» – Shamsiddin Muhammad Xoja Hofiz Sheroziy (1325–1389). Mashhur fors shoiri. G'azallari bilan Sharq-u G'arbda taniqli. Navoiy bu shoir haqida, g'azal janrining mislsiz va tengi yo'q ustasi, degan bo'lsa, olmon shoiri Gyote uning g'azallari haqida: «Bir marta ma'nosini anglagan kishi uchun u butun umrga eng sevikli yo'ldosh bo'lib qoladi», – deb ta'rif beradi. Hofizning devoni inqilobgacha madrasalar dasturidan mustahkam o'rin olgan edi.

«**Bedil**» – Mirza Abdulqodir Bedil. 1644-yil Bengaliyaning Azimobod shahrida tug'ilib, 1721-yilda Dehlida vafot etgan. Sharq xalqlarining buyuk shoiri va mutafakkiri. O'z davrining «Malik ush-shuaro»si. Muxlislari tomonidan «Abul-maoniy» (ma'nolar otasi) ham deb nom olgan. Bedil 130 ming misradan ortiq she'riy va ellik bosma taboqdan ziyod nasriy asarlar yaratgan. Shoirning «Tilsimi hayrot», «Tarkibot va tarje'ot», «Muhiti A'zam», «Turi ma'rifat», «Ishorat va hikoyot», «Maktublar», «Chor unsur», «Nukot», «Irfon» kabi yirik falsafiy asarlari mavjud.

«**Maslak ul-muttaqiyin**» – shoir So'fi Olloyorning fiqhga oid kitobi. Fors tilida. She'riy.

«**Bayoz**» – asrimiz boshlarida keng tarqalgan she'riy majmualar ko'zda tutilmoqda. Bayoz – biror shoir tomonidan tarkib berilgan she'riy to'plamlarning bir turi.

Abu Bakr – Abu Bakr Siddiq Abdulloh ibni Kuhofa ibni Omir. Makkadagi Quraysh qabilasining Tamim urug'idan. Otasi Usmon (laqabi Abu Kuhofa) bo'lib, ham ota, ham ona (Ummul Xayr) tomonidan sulolasi payg'ambarimizning sulolalari bilan Murrada birlashadi. Rasuli Akramdan ikki yosh kichik. Oltmish uch yoshda vafot etganlar. Unga payg'ambarimiz Abdulloh (Allohning quli) ismini bergan edilar. Biroq musulmonlar orasida «Abu Bakr» laqabi bilan tanilgani uchun «Abdulloh» ismi unutilib ketgan. Ilk farzandiga nisbat berilib «Abu Bakr» (Bakrning otasi) deyilgan. Islomni birinchilardan bo'lib hech taradudsiz qabul qilgani va Rasuli Akramning me'rojlarini eshitiboq tas-

diqlagani uchun «Siddiq» unvoni berilgan qizi hazrati Oyshani (r.a) Rasulullohga nikoqlab berib, qarindoshlik rishtalarini bog'lagan. Islomiy haj qilingan vaqt Rasuli Akram Abu Bakrni haj raisi qilib Makkaga jo'natganlar. Payg'ambarimiz xastalanib yotgan paytlari jamoatga imomlik qilish Abu Bakrga buyurilgan. Hatto Rasuli Akram ham bir marta Abu Bakrning orqasiga o'tib namoz o'qiganlar.

Abu Bakr Siddiq «Xulafoi roshidin» – (to'g'ri yo'ldagi xalifalar)-ning hamda Asharai Mubashsharaning (ya'ni, hayotlik chog'laridayoq jannatga kirishlari o'zlariga mujdalangan o'n zotning) ham birinchisi bo'ldilar. Xalifalik davrida Qur'oni karim oyatlarini birinchi bo'lib to'plagani uchun «Jomi' ul-Qur'on» (Qur'onni jamlatgan) degan sharaflı nomga sazovor bo'ldi. Islomiy kitoblarda Rasuli Akramdan 142 ta hadis rivoyat qilganligi haqida ma'lumotlar bor. Jasadi payg'ambarimizning «Hujrai Saodat» deyilgan maqbaralarida dafn etilgan.

Umar (r.a.) – Umar ibn Xattob payg'ambarlikning oltinchi yili qirqinchi bo'lib islomga kirgan. Xulafoi roshidinning ikkinchisi. To'g'rini egridan ajratishda o'ta hassos va odil bo'lganligidan payg'ambarimiz alayhissalom unga «Foruq» deb nom bergan edilar. Sulolasi to'qqizinchi otada (Ka'bda) payg'ambarimizning sulolasiga birlashadi. O'ttiz uch yoshda islomga kirdi. Payg'ambarimiz singari oltmish uch yoshida vafot etdi. Rasuli Akramning eng yaqin maslahatchilaridan biri Abu Bakr, ikkinchisi Umar bo'lgan. O'n ikki masalada ilohiy vahiy Umarning ra'yiga muvofiq tushgan. Umar fikr-mulohazasini, hatto bu mulohaza Hazrati Payg'ambarning ra'ylariga zid bo'lsa-da, ochiq gapiraverardi. Payg'ambarimizdan keyin islom birligini saqlab qolishda buyuk xizmatlar qildi. Qur'oni karimni to'plash ishini Abu Bakrga eslatgan ham Umar edi. Abu Bakr hayotligi chog'ida Umarni xalifalikka nomzod o'laroq ko'rsatdi va Umar ikkinchi xalifa bo'ldi. Uning xalifalik davrida Suriya, Falastin, Misr, Eron kabi mamlakatlar islom chegarasiga qo'shildi. U yerlarda majusiylik olovi o'chirildi. Rasuli Akramning hijrat hodisasi musulmonlar tarafidan taqvimboshi o'laroq qabul qilindi (17/638-y.).

Hazrati Umar (r.a.) ham Rasuli Akramning «Hujrai Saodat» deb ataluvchi qabrlari yoniga ko'mildi.

Usmon (r.a.) – Hazrati Usmon ibn Affon. Quraysh qabilasining ummaviy guruhidan edi. Rasuli Akramning sulolalari bilan beshinchi otada (Abdumannofda) birlashadi. «Sobiquni islom» deyilgan va Hazrati Xadichadan keyin musulmon bo'lgan makkalik sakkiz zotdan to'rtinchisi, Abu Bakrning dalolati ila musulmon bo'lgan besh zotdan birinchisi edi. Asharai Mubashsharadan (ya'ni, hayotlik chog'laridayoq jannatga kirishlari o'zlariga mujdalangan o'n zotning) biridirlar. Hijratdan qirq yetti yil oldin tug'ilgan, sakson ikki yoshida shahid qilingan (m. 656- y.) Rasuli Akramning kuyovlaridan. Avval Ruqayya ismli qizlariga, uning o'limidan keyin Ummu Gulsum degan boshqa qizlariga uylangani uchun unga «Zunnurayn» (ikki nur sohibi) deb nom berilgan. Xulafoi roshi-

dinning uchinchisi (24/64-y.). O'n ikki yil adolat bilan xalifalik qilib, milodiy 656-yilda shahid bo'lgan. Hazrati Usmon chiroyli yozar va chiroyli o'qir edi. Payg'ambarlikning vahiy kotiblaridan, ya'ni payg'ambarimizga kelib turgan ilohiy xabarlarini yozib borganlardan. Hazrati Abu Bakr to'platgan Qur'oni karim nusxalarini ko'paytirib, har yonga yoyganligi sababli unga «Noshirul Qur'on» vasfi berilgan. Hazrati Usmon Rasuli Akram (s.a.v)dan 146 ta hadis rivoyat qilganlar.

Haydar – Ali ibn Abu Tolibning laqabi. Hazrati Ali (r.a.) janobi payg'ambarimiz kabi Quraysh qabilasiga mansub Hoshimiy urug'idan. Rasuli Akramni yoshliklaridan o'z himoyasiga olgan amakilari Abu Tolibning o'g'li. Abu Tolibning oilasi katta, moddiy ahvoli og'ir edi. Shuning uchun ham Sarvari olam Xadichaga uylanganlaridan keyin besh yashar Alini o'z qaramog'lariga oldilar. U zotning tarbiyalari bilan voyaga etdi. Hazrati Ali o'n yasharligida «Sobiquni Islom»ning ikkinchisi bo'lib, Hazrati Xadichadan keyin musulmon bo'lgan. U zot ham Asharai Mubashsharadan. Xulafoi roshidinning to'rtinchisi. Biroq xalifaligi (35/656–40/66-yy.) ichki isyonlar avj olgan pallaga to'g'ri keldi. Natijada xalifalik ikkiga bo'lindi: Shom xalifaligida Muoviya, Ko'fa xalifaligida Ali (r.a.) bir-birlarining xalifaliklarini qabul va tasdiq qildilar. Biroq Ko'fa xalifasi Ali (r.a.) oltinchi uch yoshida shahid bo'ldi. «Mashhadi Ali» deb nomlanuvchi qabri Ko'faning g'arbida.

Hasan birla Husayn – Hazrati Ali ibn Tolibning o'g'illari. Payg'ambarimizning (s.a.v.) nevaralari. Hazrati Ali shahid bo'lganidan keyin Hasan Ko'fada xalifa etib tayinlangan. Lekin oradan olti oy o'tgach, Hazrati Hasan o'z ixtiyori bilan xalifalik huquqlarini Shom voliyisi Muoviyaga topshiradi va bu bilan islom birligini qaytadan vujudga keltirishga xizmat qiladi. Payg'ambarimiz (s.a.v.) bu nevaralari haqida: «Bu o'g'lim sayyiddir. Umid qilamanki, bu bilan Alloh ikki islom jamoatining orasini isloh aylasa!» deya marhamat qilganlar.

Muhri Sulaymon – Sulaymonning muhri. Sulaymon Hazrat Dovud (a.s.)ning o'g'illari. Alloh taolo u kishiga ham payg'ambarlikni, ham butun jonzotlar ustidan hukmronlik etmoqni muyassar qilgan. Allohning inoyati bilan Sulaymon alayhissalom jamiki maxluqlar bilan tillashish qobiliyatiga ham ega bo'lganlar. «Muhri Sulaymon»dan murod Sulaymon darajasi, martabasi demakdir.

Jamshid – Peshdodiyalar sulolasiga mansub podshohning ismi.

Abu Jahl – Abdulhakim Amr ibn Hishom. Muhammad (s.a.v.) davrlarida islomga qarshi kurashgan Makka zodagonlaridan biri. Islomni qabul qilmay butparastligicha qolganligi sababli unga Abu Jahl, ya'ni «jaholatning otasi» deb nom qo'yishgan. 624-yil Badr jangida halok bo'lgan.

Yazid – Ummaviylar sulolasining asoschisi Muoviyaning o'g'li. Ummaviy xalifa.

Qorun – Muso alayhissalom davrlaridagi Fir'avning vaziri. Nihoyatda boy va takabbur inson bo'lib, Muso (a.s.)ning diniy

da'vatlariga qarshi ish tutganligi uchun Allohning hukmi bilan yer yutib yuboradi. (Bu haqda qarang: Qur'oni karim, «Qasos» surasining 76–81, «Ankabut» surasining 39-oyatlari).

Bino qilib iki olamni hazrati Fayyoz,

Tufayli hazrati kavnayn Sayyidi barno.

Yubordi yer yuziga bir necha payambarlar,

Arolarinda edi afzali Habibi Xudo.

Fayyoz – fayz sohibi, ya'ni Tangri taolo.

Habibi Xudo yoki Habibulloh – Allohning suyukli do'sti. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning sifatleri. Baytdagi ikki olam (kavnayn)ning sababchisi (tufayli) va «Sayyidi barno» so'zlari ham ularga aloqador.

Atomiz Odam-u Havoni qo'yuvdi jannatiga,

Tushirdi yer yuziga, aylab erdilarki xato.

Xato shundan iboratki, Odam Ato bilan Momo Havvo shaytonning vasvasasi bilan jannatda taqiqlangan mevadan iste'mol qilishgan. Oqibatda bu xatolari uchun jannatdan yerga tushirilganlar.

Birini qavmini to'fon ila halok etdi.

Nuh alayhissalom o'z qavmini iymonga chaqirdi. Lekin ko'pchilik shirk-u zalolatdaligicha qolaverdi. Ular Allohning payg'ambariga ko'p ozor-u izyo etkazdilar. Nuh (a.s.) iymonsizlarni Allohning hukmiga havola qildi va Allohning irodasi bilan oqni-oqqa, qorani-qoraga ajratuvchi bir to'fon turdi. Kofirlarning barchasi halokatga uchradi, musulmonlar esa Nuh kemasi tufayli omonlik topdilar.

Birini qavmini qildi halok sarsar ila.

Sarsar – kuchli shamol. Hud alayhissalom Od qavmini faqat Allohgagina ibodat qilishga buyurdilar. Zalolatga botgan qavm o'z butlariga sig'inishni davom ettiraverdi. Shunda Alloh taolo uch yil qurg'oqchilikni iroda etdi. Bu ogohlantirish edi. Lekin Od qavmi o'z bilganidan qolmadi. Hud (a.s.) Alloh buyrug'iga binoan o'z ahli bilan bu qavmni tark etdilar. «A'rof» surasining 72-oyatida bu haqda shunday deyiladi: «Bas, Unga (Hudga) va u bilan birga bo'lgan (mo'min) zotlarga O'z rahmat-marhamatimiz bilan najot berdik...» Od qavmining taqdiri haqida esa «Alhaaqq» surasining 6–7-oyatlarida shunday xabar beriladi: «Endi Od (qabilasi) ga kelsak, bas, ular bir dahshatli, quturgan bo'ron bilan halok qilindilar. U (bo'ronni Alloh) ularning ustiga yetti kecha va sakkiz kunduz hokim qilib qo'ydi, endi u joydagi qavmni xuddi chirib – ichi bo'shab qolgan xurmo daraxtining tanasidek qulab, halok bo'lib yotganlarini ko'rarsiz»¹.

Biriga tosh ichinda teva chiqdi, tug'di bolo.

Samud qavmidagi mushriklar Solih alayhissalomdan mo'jiza ko'rsatishni, ya'ni bir katta toshning ichidan bolalik tuya chiqarishni

¹ Qur'oni karimning o'zbekcha izohli tarjimasidan foydalandik. Tarjima va izohlar muallifi Alouddin Mansur.

talab qilishdi. Solih (a.s.) Allohning izni bilan mazkur mo'jizani ko'rsatib, haqiqatan, ilohiy payg'ambar ekanliklarini isbotladilar.

Birini otasha otdurdi qudrati birla,

Birini qavminin zer-u zabar qilib Mavlo.

O'tga (otashga) tashlangan payg'ambar Ibrohim alayhissalomdirlar. Podshoh Namrud ulkan gulxan yoqtirib, uning o'rtasiga Ibrohim (a.s.)ni tashlashni buyuradi. Allohning inoyati bilan Hazrat payg'ambar tushgan joy gulzorga aylanadi va olov ta'sir qilmaydi. Namrudning davlati esa ostin-ustun bo'lib ketadi.

Birini qildi o'n ikki o'g'ul ila xushhol.

So'z Hazrati Ya'qub alayhissalom haqida ketmoqda.

Asir Yusuf-u Ya'qub Yusufina ado.

Yusuf alayhissalom haqidagi qissalarni eslang.

Sinor haqinda birin saxt ayladi ranjur,

Baloga sobir ekan, berdi oxirida shifo.

Rivoyat qilishlaricha, Ayyub alayhissalom o'z qavmlari ichida yetarli darajada boy, serfarzand, kelishgan, xullas, hech bir tomondan kamchiligi yo'q inson edilar. Tangri taolo ana shunday kishini payg'ambarlikka ko'tarish uchun sinov tariqasida uni dastlab mol-u dunyosidan, so'ngra ahli ayoli va farzandlaridan judo qilib, o'zini og'ir xastalikka muhtalo etdi. Ayyub (a.s.) bularning barchasini Allohdan deb bildilar va faqat uning O'zidangina madad so'radilar. Bu holat va uning natijasi haqida «Anbiyo» surasida shunday ma'lumot kelgan: «Ayyubning Parvardigoriga nido qilib: «(Parvardigorim), meni balo ushladi, O'zing rahmshafqat qiluvchilarning rahmlirog'idirsan», – deb iltijo qilgan paytini (eslang). Bas, Biz uning (duosini) mustajob qilib, undagi ziyon-zahmatni ketkazdik hamda O'z huzurimizdan mehribonlik ko'rsatib, barcha ibodat qilguchilarga eslatma-ibrat bo'lsin, deb (Ayyubga) ahli oilasini va ular bilan qo'shib yana o'shalarning mislicha bola-chaqa ato etdik» (83, 84-oyatlar).

Birin qo'linda temir mum kabi erir edi.

Dovud alayhissalom ko'zda tutilmoqda.

Birini hukmi ostinda erdi bodi sabo.

Bodi sabo, ya'ni subh epkiniga hukmfarmolik imtiyoz berilgan zot Sulaymon alayhissalomdirlar. Sulaymon (a.s.) Alloh taolodan faqat o'zlarigagina xos bo'lgan ne'matlar berishni so'ragan edilar. Alloh ularning duolarini ijobat etib, ertalabki va kechki shamolni ularning inon-ixtiyoriga topshirib qo'ydi. Bu haqda «Sod» surasining 36-oyatida shunday deyiladi: «Bas, biz unga uning amri bilan u istagan tomonga mayin esaveradigan shamolni bo'yinsundirdik».

A'lam-u sirri xafo – maxfiy sirlarni biluvchi, ya'ni Tangri taolo.

Oyni ikiga bo'ldingiz aylab ishorate.

Hijratdan besh yil ilgari ro'y bergan bu voqea Muhammad (s.a.v.) ko'rsatgan juda ko'p mo'jizalardan biri. Quraysh raislaridan Valid ibn Mug'iyra, Abu Jahl, Os ibn Voil va boshqalar Rasululloh oldilariga

kelib: «Mana shu to'lin Oyga ishorat qil, ikkiga bo'linsin, shunda sening payg'ambarligingga ishonamiz», – deyishadi. Payg'ambarimiz (s.a.v.) o'n to'rt kunlik Oyga barmoqlari bilan ishorat qilgan edilar, Oy ikkiga bo'linib, bir bo'lagi Jaro' tog'ining to'g'risiga kelib turgan va bu holat ikki soat davom etgan.

Oqyonusiyo – Okeaniya.

Mansur – mashhur so'fiy Ahmad ibn Husayn Mansur Halloj. Bayzo shahrida tug'ilgan. Xalifa Muqtado zamonida zohiran shariatga muxolif fikrlari uchun hijriy 306-yilda faqihlar fatvosi birla Bag'dodda o'ldirilgan.

Ko'hkan – tog' qazuvchi. «Farhod va Shirin»dagi Farhodning laqabi.

Doro – Kayoniylar sulolasining oxirgi hukmdori bo'lgan Eron shohi. Miloddan 330 yil ilgari vafot etgan.

Xisrav – Xisrav Parviz ibn Hurmuz. Sosoniylar sulolasiga mansub podshoh.

Jamshid jomi – rivoyatlarga ko'ra peshdodiyalar sulolasiga mansub podshoh Jamshid ikkita jom (qadah) yasatirgan. Ulardan bittasining mayi ichgan bilan tugamas ekan. Ikkinchisi esa «Jomi jahonnamo» atalgan bo'lib, undan may ichayotgan paytda dunyodagi barcha hodisalar aks etib turar emish.

Kisro – Eron shohi Anushervon.

Ma'mun – 813–833-yillarda Bag'dodda hukmronlik qilgan abbosiy xalifa. Xorun ar-Rashidning o'g'li.

«**Utlub ul-ilma va lav bi-s-Sini**» – Xitoydan bo'lsa-da ilm talab qilinglar (*Hadis*).

Luqmon – Luqmoni Hakim. Kayoniy shoh Kayqubod davrida yashab o'tgan mashhur tabib va donishmand.

Aflotun, Falotun – qadimgi yunon faylasufi Platonning sharqona nomlari.

Adham – Ibrohim Adham. Mashhur so'fiylardan. Dastlab Balxda hukmronlik qilgan. So'ngra toj-u taxtidan voz kechib, faqir holatda Haq yo'liga kirgan. Vafoti 777-milodiy sana.

Ash'iy – Yunus alayhissalomdan keyin bani Isroilni iymonga chaqirgan payg'ambar.

Zikriyo – Zakariyo alayhissalomning poetik talabga ko'ra qisqartirilgan nomlari.

Xalilulloh – Allohning do'sti, Ibrohim alayhissalomning laqablari.

Suqrot – mashhur yunon faylasufi.

Bistomiy – taniqli so'fiy Boyazid Bistomiy. Asli ismi Tayfur ibn Iyso ibn Odam. Tasavvufning tayfuriya tariqati asoschisi. 961-yil vafot etgan.

«**Anal Haq**» – men xudoman. Mansur Xalloy shu so'zi uchun o'limga hukm qilingan edi.

«**Rahmonir-Rahiy**m» – Allohning ismlaridan. Mehribon va rahmli

degani. O'zbek tilida yozilgan tafsirlardan birida bu so'zlar shunday sharhlanadi: «Barchaga – kofirga ham, mo'minga ham mehribon va ne'mat beruvchi. «Rahmon» sifati faqat Allohga xos bo'lib, undan boshqa hech kimga nisbatan bu sifatni ishlatib bo'lmaydi.

«Rahim» sifatida esa xosroq bo'lib, faqat mo'minlarga qiyomat kuni rahm qiluvchi ma'nosini anglatadi. Va Allohdan o'zgalarga, jumladan, Payg'ambar alayhissalomga nisbatan ham ishlatiladi.

Batho – Makka yaqinidagi vodiyning nomi. Adabiyotda Makka ma'nosida ishlatiladi.

Jabroyil – eng ulug' to'rt farishtadan biri. Alloh taolo bilan Muhammad (s.a.v.) o'rtalaridagi vositachi farishta.

Buroq – Me'roj tunida Muhammad (s.a.v.) Ka'baning orqasi – Xatim degan joydan Quddus shahridagi Masjid ul-Aqsoga va u yerdan osmonga olib chiqqan jannatiy ot. Buroq Payg'ambarimizni Jabroyil alayhissalomning maqomlari bo'lgan «Sidrat ul-Muntaho»gacha olib borgan.

Raf-raf – Me'roj tunida Muhammad (s.a.v.) «Sidrat ul-Muntaho»dan Allohning dargohiga olib chiqqan maxluqning nomi.

**Tamomi anbiyo ruhi yo'lingda erdilar muhtoj,
Ziyorat qilg'ali keldilar ul kun Baytul Aqsoga.**

Ya'ni Muhammad (s.a.v.) Me'roj tuni Masjid ul-Aqsoga kirganlarida barcha payg'ambarlarning ruhlari ularning yo'llariga ko'z tikib, ziyoratiga tayyor turganligining guvohi bo'ldilar. Va ularning taklifi bilan Rasululloh imomlikka o'tib, ikki rakat namoz o'qidilar.

«**Omanno**» – iymon keltirdik.

Kahf xobi – Qur'oni karimning «Kahf» surasida yetti mo'min birodarning zolim hokim istibdodidan din-u iymonlarini saqlab qolish uchun jonlarini fido qilib, bir kahf – g'orga panoj topib kirishlari va u yerda Allohning marhamati bilan uch yuz yil uxlab qolishlari rivoyat qilinadi. Shoir millat boshiga soya tashlagan g'aflatni shu uch yuz yillik uyquga qiyoslaydi.

Tarovih – faqat ramazon oyida xufton namozi bilan vitr namozining oralig'ida o'qiladigan yigirma rakatlik namoz.

Zakot – islomdagi besh ulug' ibodatning to'rtinchisi. Moli nisobga yetgan bolig', oqil va musulmon kishi uchun farz bo'lgan moliyaviy ibodat.

Laylat ul-Qadr – Qadr kechasi. Ulamolarimiz hadisi shariflarga asoslanib, bu kechani ramazon oyining 27-kechasi deganlar. Qur'ondagi «Duxon» (2–5-oyatlar) va «Qadr» suralarida aytilishicha, bu kechadan boshlab insoniyat uchun to'qiyomatgacha mukammal dasturulamal bo'lgan Qur'oni karim nozil bo'la boshlagan. Bu kechaning qadri va fazilati shu darajadaki, bu tunda bedor turib qilingan toat-ibodat Alloh taoloning nazdida ming oylik ibodatdan afzaldir.

Xizr – islom e'tiqodiga ko'ra obi hayot – abadiyat suvini ichgan

doimiy barhayot payg'ambar. Bir rivoyatda «Tavrot» sohibi Muso alayhissalomdek payg'ambarning ilmi Xizr alayhissalomning ilmi oldida dengizdan tomchiga qiyoslanadi.

«**Iki sado**» – 1914-yilning aprelida – bir paytda ikki joyda ikkita nom bilan chop etila boshlangan «Sadoyi Turkiston» va «Sadoyi Farg'ona» gazetalari ko'zda tutilmoqda.

«**Jarida muhiblarina**» – bu she'r «Sadoyi Turkiston» gazetasining mushitariylariga qarata yozilgan bo'lib, shu gazetaning birinchi sonida (1914-yil 4-aprelda) e'lon qilingan. Avloniy «Burung'i o'zbek vaqtlı matbuotining tarixi» asarida «Sadoyi Turkiston» haqida shunday ma'lumot beradi: «Sadoyi Turkiston» gazetasi 1914-yilda Toshkentda yurist Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'ja o'g'lining mas'ul muharrirligi ostida chiqdi. Bu gazeta o'zbek yoshlari tomonidan chiqariladurgon gazetalarning eng uzoq davom etganidir.

Bu gazeta ham moddiy yoqdan juda ko'p og'ir kunlar kechirib turg'on bir vaqtda Toshkentda «Turon» teatr to'garagi tuzilib, bu gazetaning biroq qaddini tiklab turdi.

Bu gazetaga ham shu kungacha yozishib kelgan qalamlar ishtirok etgani kabi yangi qalamlar ham ko'rila boshladi. Bu gazetaga ham o'sha zamoning muhit va musodasiga qarab foyda yetkazdi. Nihoyat muharriri sudga berilib, bir qancha tergov ko'rdi.

66 nomer chiqib moddiy tanglik orqasida to'xtaldi».

«**Amr etibdur o'qurni dinimiz**». «Turkiston» g., 1924-y., 24-iyun.

Shoir yuqoridagi misra orqali «Sadoyi Turkiston»ning chop etilish tarixini beradi. Biz uni aniqlash uchun avval misrani arab alifbosiga o'giramiz: امر اتبدور اوقرلى دینمز So'ngra har bir arabiy harfning abjadga ko'ra muqobilini topamiz. Demak abjadga ko'ra:

ا - 1,	م - 40,	ر - 200,	ا - 1,	ت - 400,
ب - 2,	د - 4,	و - 6,	ر - 200,	ا - 1,
و - 6,	ق - 100,	ر - 200,	ن - 50,	ی - 10,
د - 4,	ی - 10,	ن - 50,	م - 40,	ز - 7

Yuqoridagi sonlarning yig'indisi esa 1332 bo'ladi. Ma'lum bo'ladiki, «Sadoyi Turkiston»ning birinchi soni hijriy 1332-yil chop etilgan. Bu milodiy sanada 1914-yilga to'g'ri keladi.

Bir nomi Muhammad, bir nomidur Ahmad.

Har ikkala ismning ham o'zagi hamd. Zakoi Ko'nrapa «Payg'ambarimiz va Asharai Mubashshara» (birinchi kitob, T., –1995) kitobida aytilishicha Rasuli Akramga tavalludlarining yettinchi kuni bobolari Abdulmuttalib Muhammad deb, onalari Omina Ahmad deb ism berganlar. Shuningdek, «Tavrot» va «Injil» kitoblarida ham Alloh taolo

O'zining so'nggi payg'ambari haqida ma'lumot berib, uning nomini Ahmad, deydi. Qur'oni karimning «Saf» surasidagi 6-oyat bunga dalil: «Eslang, Iyso binni Maryam: «Ey bani Isroil, albatta, men Allohning sizlarga (yuborgan) payg'ambaridurman. (Men) o'zimdanda oldingi Tavrotni tasdiqlaguchi va o'zimdanda keyin keladigan Ahmad ismli bir payg'ambar haqida xushxabar beruvchi bo'lgan holda (yuborildim)», – degan edi... IZOH: «...oyatdagi Ahmad – Payg'ambarimizning ismlari bo'lib, Muhammad so'zi bilan bir o'zakdan chiqqandir. U o'zak «hamd – maqtamoq» kalimasi bo'lib, Ahmad – Parvardigorga ko'p va xo'b hamd aytuvchi ma'nosini ifodalasa, Muhammad – dunyo va oxiratda maqtovga sazovor bo'lguvchi degan mazmunda keladi» (Qur'oni karim. T., – «Cho'lpon», 1992, 545-bet. Tarjima va izoh muallifi Alouddin Mansur).

«Toho» («Taho») – Qur'ondagi yigirmanchi suraning nomlanishi.

Yasrib – Madina shahrining qadimiy nomi.

Durri yatim – bir sadaf ichida yakka o'zi yetilgan yirik dur.

«Sadoyi Turkiston» gazetasining 43-soni (1914-yil 7-oktabr)da birinchi marotaba chop etilgan bu she'r mashhur Ismoilbek Gaspralining vafoti munosabati bilan yozilgan. Ismoilbek Gasprali (1851–1914) o'zining butun kuch-quvvatini jonajon millati turk qavmining ma'rifati va saodati yo'lida sarf etgan kishi edi. Uning bu xizmatlarini ko'zda tutib, 1910-yilda fransuz jurnallaridan bir Nobel mukofotiga tavsiya etgan. Uning 1883–1914-yillarda chiqargan «Tarjimon» gazetasi Misrdan Qashqargacha, Peterburgdan Hindistongacha tarqalgan. «Rusiya musulmonligi», «Dorur-rohat musulmonlari», «Xojai sibyon» kitoblari juda ko'p mamlakatlarda bosilgan. O'tgan asrning 80-yillaridayoq Gasprali g'oyalari Turkistonga kirib keldi. 1893-yilda u Toshkentga keladi. Samarqand, Buxoroda bo'ladi. Millatning ravnaqi uchun «usuli jadid»ning shartligi haqida amir Abdulahadga murojaat qiladi. Samarqandda mazkur usuldagi maktab ochishga muvaffaq bo'ladi. Bunday maktablarning Turkistonga kirib kelishiga, ayniqsa, chor ma'murlari tish-tirnoqlari bilan qarshi turdilar va Gaspralini o'zlarining ashaddiy dushmani deb bildilar. Shunga qaramay, Ismoilbekning izdoshlari va hamfikrlari ko'paya bordi. Ayniqsa, Mahmudxo'ja Behbudiy bilan yaqin bo'lganligi haqida xotiralar saqlangan. «Oyna» jurnalida «Tarjimon»dan olingan materiallarning bosib borilganligi «Tarjimon»ning Turkistonga muntazam kelib turganligidan dalolat beradi. Turkiston yoshlarining g'oyaviy rahbariga aylanib qolgan bu zotning vafoti esa ularni chuqur qayg'uga cho'mdirdi. Shoirlardan Siddiqiy-Ajziy, Kamiy, Hamza, Ayniy, Fitrat, Tavallo kabilar uning vafoti munosabati bilan marsiyalar yozdilar. Avloniyning yuqorida nomi zikr etilgan she'ri ham mana shu marsiyalardan biri.

«**Al-mo'minu uxvat**». Ma'nosi: Mo'min mo'minning birodaridir.

Mavludi nabaviy – Muhammad sallallohu alayhi vasallamning tug'ilgan kunlari. Musulmonlar uchun bayram hisoblanadi. Bu qamariy hisob bilan rabi' ul-avval oyining o'n ikkinchi kuni.

«**Qars falokatxadalarining holi**». Turkiyadagi Qars va Ardahon shaharlarida yuz bergan zilzila va u yerdagi aziyat chekkan aholiga hamdardlik yuzasidan yozilgan she'r.

Bayti Xudo – Allohning uyi, ya'ni Ka'batulloh. Makka shahrida. Musulmonlarning eng muqaddas ziyoratgohi. Uni Bayt ul-haram (Muqaddas uy) ham deyishadi. Qur'oni karimda esa Al-Masjid ul-haram (Muqaddas masjid) deb nomlangan. Arablar uning to'rtburchak ekanligiga qarab Ka'ba (Murabba') deb atashgan.

Iydi Azho – Qurbon hayiti.

Sa'diy Sheroziy – Muslihiddin Sa'diy Sheroziy, mashhur fors shoiri. «Guliston» va «Bo'ston» asarlarining muallifi. Taxminan 1208-yilda tug'ilib, 1292-yilda vafot etgan.

«**Shuhrat**» – shu nomli gazetaning 1908-yil 7-yanvar (5-son)ida bosilgan. Avloniy tarjimayi holida bu gazetaning chiqarilishi haqida shunday yozadi: «1906-yilda «Taraqiy», «Xurshid» gazetolari chiqib, eski hukumat tomonidan to'xtatilgandan so'ng 1907-yilda men o'z muharrirligim bilan hamda temir yo'l ishchilarining sotsial-demokratik firqasining aloqa va yordami bilan «Shuhrat» ismindagi gazetni Sapyornik ko'chada chiqardim». Shoir «Burungi o'zbek vaqtli matbuotining tarixi» asarida «Shuhrat»ning ahamiyati haqida to'xtalib: «Bu gazeta bir yoqdan ilmiy islohot uchun mafkura hozirlag'on bo'lsa, ikkinchi yoqdan el orasiga o'zgarish tuxumini sochdi», – deb yozgan edi.

«**Johil tilidan**» – «Sadoyi Turkiston» gazetasining 1914-yil 49-sonida bosilgan.

«**Muhoraba natijasi**» – Avloniyning shaxsiy arxividan. Qo'lyozma, alohida qog'ozda.

«**Yotma**» – «Toshkent tongi» (T., 1979, 160-b.) asosida tayyorlandi.

«**Qutuldik**» – «Toshkent tongi» (T., 1979, 162-b.) asosida tayyorlandi.

«**Hurriyat sharafina**» – «Turon» gazetasining 1917-yil 20-aprel soni.

«**Go'zal bahor**» – «Ishtirokiyun» gazetasining 1919-yil 92-sonidan.

«**Xafalik soatda**» – «Ishtirokiyun», 1919-yil, 13-son.

«**Izchilarga tortiq**» – «Ishtirokiyun», 1919-yil, 100-son.

«**Ochlar holidan**» – «Ishtirokiyun», 1919-yil, 91-son.

«**Bir munofiq tilidan**» – «Mushtum» jurnali, 1923-yil, 15-son.

«**Yosh savdogar tilidan**» – «Mushtum», 1924-yil, 9-son, «Shapaloq» imzosi bilan chiqqan.

«**Kimdan gina qilamiz**» – qo'lyozma, alohida sahifada, yili ko'rsatilmagan.

«**Yalqov shogird tilidan**» – qo'lyozma, sanasi yo'q.

«**Yer tarixi**» – qo'lyozma, sanasi ko'rsatilmagan.

«**Bahor keldi**» qo'shig'i – qo'lyozma, sanasi yo'q.

«**Bilimsiz oliftalar**» – «Mushtum», 1924-yil, 14-sonidan. «Shapaloq» imzosi bilan bosilgan.

A

Abas – foydasiz, behuda
Abno – bolalar, o'g'illar
Abr – bulut
Adam – yo'qlik
Adovat – dushmanlik
Afgor – majruh
Afkor – fikrlar
Afsun – sehr
Afi – zaharli
Afol – fe'l-atvorlar, qiliqlar
Ahkom – hukmlar
Ajz – ojizlik, kuchsizlik
Al – qo'l
Alam – bayroq
Al-on – hali, hozirgacha
Ammor – amr qiluvchi
A'mo – ko'r, ojiz
A'mol – amallar
Amorat – amirlik
Amroz – marazlar, illatlar
Anbiyo – nabiyalar, payg'ambarlar
Anduh – g'am, qayg'u
Anjaq – uncha, lekin u qadar
Ankabut – o'rgimchak
Anqo – afsonaviy qush
Anvor – nurlar; quyosh
Anzor – nazarlar
Aqrabo – yaqinlar, qarindoshlar
Aqsom – qismlar
Arz – yer
Askiv – askiyachi, qiziqchi
Atfol – bolalar
Atolat – mutaassiblik
Atvor – yurish-turish, xulq

Avhom – vahimalar
Avlo – yaxshiroq
Avomun-nos – omi odamlar
Avqot – vaqtlar
Axlof – xalafklar, izdoshlar
Axtor – xatarlar, tahlikalar
Axvon – birodarlar
Axz – olish
Ag'fol – g'aflatdagilar, g'ofillar
Ag'niy – g'anilar, boylar
Ag'yor – dushman
Ashk – ko'zyosh
Ash'or – she'rlar
Ashror – yomon odatlar

B

Badaviy – sahroyi, ko'chmanchi
Badgo'liq – yomon so'z aytishlik
Ba'id – uzoq, yiroq
Basirat – ko'rlik
Basit – oddiy, sodda
Bay'at – ahdlashish
Bebok – bebosh
Behtar – yaxshiroq
Beklamoq – kutmoq; xush ko'r-
 moq, ma'qul topmoq
Besamar – mevasiz, befoyda
Besarupo – telba, bevosh
Bing – ming
Bivatmoq – o'ynatmoq
Bod – shamol, yel
Borgoh – qabulxona, saroy
Boron – yomg'ir
Botil – buzuq
Burhon – hujjat, dalil

Burron – keskir
Buxl – baxillik
Bug'z – kek, dushmanlik
Bo'yla – bunaqa, bu kabi

D

Daf' – qaytarish
Dahr – dunyo
Daniy – tuban, razil
Darig' – afsus
Dast – qo'l
Diyonat – dindorlik, soflik
Donanda – bilimdon
Dori uxro – oxirat hovlisi
Dorul-amon – amonlik uyi
Dur – 1. Inju. 2. Uzoq
Durud – maqtoV, duo
Do'nmoq – aylanmoq

F

Fano – yo'qlik, baqosizlik
Faqir – muhtoj
Fardo – erta
Farz – ijrosi zarur bo'lgan Al-
lohning buyruqlari
Fasohat – yoqimli so'zlash
Fasx – buzish
Fayyoz – fayz egasi, Tangri taolo
Firdavs – jannat bog'i
Foil – ishlovchi, bajaruvchi
Funun – fanlar
Furqon – Qur'oni karim
Fuzun – ziyoda, ko'p
Fo'choq – po'choq

G

Gabr – otashparast
Gardun – falak
Gulhoyi hurriyat – hurriyat gul-
lari
Gunash – quyosh

Go'starmak – ko'rsatmoq
Go'sh – quloq
Go'sha – burchak, xilvat

H

Hab – dona
Habib – suyukli do'st
Habo – behuda
Hadaf – nishon
Hajr – ayriliq
Hamd – maqtoV, madh
Haris – hirsli, ochko'z
Haros – qo'rquv
Havodis – hodisalar
Hashr – mahshar, qiyomat
Hidoyat – to'g'ri yo'l
Hiyol – hiylalar
Hosid – hasadchi
Hovi – kafolat
Hovr – harorat
Hoziriz – tayyormiz
Humo – afsonaviy baxt-saodat
qushi
Huvaydo – oshkor, ayon

I

Ibtido – boshlanish
Idyol – ideya, g'oya
Ifrot – haddan oshish
Iftiroq – tarqoqlik
Iftor – ro'zador kishining og'iz
ochishi
Ijmo' – yig'ilish, uyushish
Ilhon – yoqimli ovozda sayrash
Imdod – madad
Inoyat – marhamat, iltifot
Insiyat – insonlik
Intiboh – ogohlik, g'aflatdan
uyg'onish
Intihob – saylash, tanlash
Inshod – ta'riflamoq
Ionat – moddiy yordam

Irshod – to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatish

Isloh – tuzatish

Ismat – poklik

Istifoda – foydalanish

Istikmol – mukammal

Ittifoq – birlik

Ixtilof – kelishmovchilik

Ixvat – birodarlik

Iz(z) – azizlik, izzat

J

Jaholat – johillik, nodonlik

Jalil – ulug‘, shonli

Jalo – Vatanni tark etish

Jamod – jonsiz, tabiat

Jayb – cho‘ntak, kissa

Jayb aylamoq – 1. Tortmoq.

2. Shimimoq.

Jibol – tog‘

Jifa – o‘laksa, harom mol

Jinon – jannat

Johil – nodon

Jud – ehson

Juhhol – johillar, nodonlar

Jurm – gunoh, jinoyat

Juz – qism

Jo‘juq – bola

K

Kajrav – egri yuruvchi

Kanor – quchoq, og‘ush

Kas – kishi

Kasolat – sustlik

Kavnayn – ikki dunyo

Kavsar – jannatiy chashma

Kazzob – yolg‘onchi

Kibriyo – ulug‘lik

Kishvar – mamlakat

Kizb – yolg‘on

Kufr – kofirlik, islomda bo‘l-
maslik

Ko‘y – ko‘cha, yo‘l

Ko‘histon – tog‘, tog‘lik yer

Ko‘shish – harakat qilish

Ko‘za – ro‘za tutmagan kishi

L

La‘l – qimmatbaho qizil tosh

La‘lgun – la‘l monand, qi p-qizil

La‘oliy – marvarid

Layl-u nahor – kecha-kunduz

Lison – til

Livoi shar‘iy – shariat tug‘i

«**Lo-lo**» – yo‘q-yo‘q (inkor
etish)

Lojaram – shubhasiz, albatta

M

Ma‘dan – kon

Madfan – qabr, mozor

Madfun – dafn etilgan

Magas – chivin

Mahd – beshik

Mahjur – hijronda qolgan

Mah-u sol – oy-u yil

Mahv – yo‘qotish, bitish

Makotib – maktablar

Ma‘mur – obod

Manofe‘ – manfaat, foyda

Maraz – dard, illat

Mardumak – ko‘z qorachig‘i

Mariz – kasal

Ma‘siyat – gunoh ishlar

Maso – stol, kechqurun

Masojid – masjidlar

Masrur – sururli, xursand

Mastur – bekitilgan, maxfiy

Matbaa – nashriyot

Ma‘vo – makon

Mavsuf – vasf etilgan, maqtal-
gan

Mavt – o‘lim

Mazallat – xorlik, tubanlik

Mag'mum – g'amgin
Mizoj – temperament, tabiat
Moado – ...dan boshqa
Mor – ilon
Moya – mohiyat
Moziy – o'tmish
Mujtabo – saylab olingan
Mulk – mamlakat
Muqavvas – qavsga o'xshash
Muqavviy – quvvat beruvchi
Murattab – tartib berilgan
Murid – ergashuvchi
Muru – o'tish, yurish
Murshid – yo'l ko'rsatuvchi
Musaxxar – bo'ysundirilgan
Musrif – isrofgar
Mustahiq – haqli, loyiq
Mutaalliq – aloqador
Mutaraddid – taraddudlangan,
bezovta
Muttaqiy – taqvodor
Muxotib – xitob qiluvchi
Muxtasar – qisqa
Mush – sichqon
Mushki totor – toza va xushbo'y
Mushxo'r – sichqon yeyuvchi,
mushuk
Muzayyan – ziynatlangan

N

Naf' – foyda
Nafsi ammora – yomon nafs
Nahr – daryo
Nahy – man etish, qaytarish
Na'im – ne'matlar
Najib – oliyjanob
Naqor/naqar – juda ahamiyatsiz
Nang – uyat, nomus
Nasim – shabada
Navha – nola, mungli yig'i
Nisyon – unutilish
Noqis – nuqsonli

Nor – o't, olov
Nos – insonlar

O

Omil – amal qiluvchi
Orif – ma'rifatli
Ori(y) – xoli, toza
Osiy – gumroh, yo'lni yo'qotgan
Osiyo sangi – tegirmon toshi
Osor – asarlar
Og'lamoq – yig'lamoq
Og'un – muallima

P

Payrav – ergashish
Pesha – kasb
Porso – xudojo'y
Punba g'aflatgo' – lapashang
Punja – odat
Purg'am – g'amga botgan
Puxta – pishiq, pishgan

Q

Qabih – yomon, xunuk
Qabohat – qabihlik
Qamar – oy
Qarib – yaqin
Qarn – asr
Qat'i ummid – umidni uzish
Qavl – so'z, gap
Qavm – kishilar guruhi
Qavonin – qonunlar
Qayd – band, kishan
Qori – Qur'oni karimni tajvid
qoidalariga muvofiq o'quvchi
Qotina – yoniga
Quvvayi hofiza – yodda saqlash
quvvati, xotira
Quvvayi hozima – hazm qilish
quvvati

Qudsiy – muqaddas
Qurbat – yaqinlik
Qusurot – kamchiliklar

R

Rab(b) – tarbiyalovchi, Alloh
Rabboniy – Allohga mansub
Raftor – yurish
Rajo – umid
Ravzayi rizvon – jannat bog'i
Razolat – pastkashlik, tubanlik
Resha – ildiz, tomir
Ribo – sudxo'rlik
Rido – yelkadan tashlab yuradigan choyshabga o'xshash darvishlar kiyimi
Rif'at – yuksaklik
Rioyat – e'tiborga olish
Roh/rah – yo'l
Roje' – qaytmoq
Roje'un – qaytuvchi
Rommel – romchi, folbin
Rukn – ustun
Rutba – daraja, martaba

S

Saboh – tong
Sabot – barqarorlik
Sabz ayladi – ko'kardi, yashnadi
Sabzazor – maysazor
Safohat – nodonlik
Sahbo – qizil may
Salb – nasroniylar osib yuradigan krest (xoch)
Salsabil – toza, tiniq va laziz oqar suv
Sam(m) – zahar
Sarvat – boylik
Samar – meva, hosil
Sang – tosh
Sano – maqtov, madh

Sanoxon – madh o'quvchi
Sanoye' – san'atlar
Sarfarozi – xursand
Sarnigun – boshi egik, sharmanda
Sarsar – qattiq shamol
Sar-u po – bosh-u oyoq
Sarxush – mast
Sarshor – limmo-lim
Sayyid – 1. Yetakchi. 2. Payg'ambar avlodi
Sayyod – ovchi
Siroti mustaqim – qil ko'prik
Siroyat – ta'sir
Some' – tinglovchi
Soyira – 1. Boshqa. 2. Sayr qiluvchi
Sufra – dasturxon
So'xta – kuygan

T

Taboh – vayron, xarob
Tadanniy – tubanlashish
Tafriq – farq, nizo
Tamaddun – madaniyat
Ta'mir – tuzatish
Tanazzul – tubanlashish
Taqvo – parhezkorlik
Tarahhum – rahm
Tarso – nasroniy
Tasfiya – soflash, tozalash
Tasxir – zabt etish
Tazvir – firib, aldash
Tag'oful – g'ofillik
Te'dod – sanash
Teva – tuya
Tobakay – qachongacha
Tolib – talab qiluvchi, o'quvchi
Tufayl – sabab, vosita
Tujjor – savdogar
Turba/turbat – qabr, go'r
To'biy – jannat daraxti
To'fang – zambarak, miltiq

U

- Ulamo** – olimlar
Ummat – payg‘ambarlarga tobe‘ kishi
Ummul-jinoyat – jinoyatning onasi
Ulum – ilmlar
Ulviyat – insoniy ulug‘lik
Uqbo – oxirat
Uyon – uyg‘on
Uyog‘ – uyg‘oq
Uxuvvat – birodarlik
Uchru – vaqt, payt

V

- Vasila** – vosita
Va‘z – pand, nasihat
Viqor – ulug‘vorlik
Vird-u avrod – qayta-qayta takrorlamoq
Voiz – va‘z aytuvchi
Voqif – xabardor
Vorkan – bor ekan
Vujub – vojib amallar

X

- Xabis** – yomon, iflos
Xamr – mast qiluvchi ichimlik
Xatm – tugallash
Xayr – yaxshi amal
Xilqat – yaratilish
Xiradmand – donishmand
Xoliq – yaratuvchi, Tangri
Xoma – qalam
Xor – 1. Tikan. 2. Tahqirlangan
Xorij – chet, tashqari
Xulafo – xalifalar
Xulus – xolis
Xun – qon

- Xunbor** – qontalash
Xurshid – quyosh
Xutut – xatlar
Xo‘ – xulq

Y

- Yakson** – bir xil
Yakto – yagona, tengsiz
Ya‘s – ma‘yuslik, umidsizlik
Yavm – kun
Yavmul-hisob – hisob-kitob kuni, ya‘ni qiyomat
Yirmoq – ochmoq
Yozuq – ayb, gunoh

Z

- Zabarjad** – qimmatbaho tosh
Zabon – til
Zabun – ojiz, notavon
Zahmdor – kasal
Zalil – xor, tuban
Zalolat – adashish
Zalom – adashgan kishi
Zarofat – nozikfahmlik
Zid – teskari
Zillat – xorlik
Ziroat – dehqonchilik
Zohid – ibodat qiluvchi
Zokir – Allohni zikr qiluvchi, tilga oluvchi
Zufunun – ko‘p fanlarning bilimdoni
Zohir – ko‘rinib turgan, oshkor
Zuhd – toat-ibodat qilish
Zuljalol – buyuklik egasi, ya‘ni Tangri taolo

O‘

- O‘sanmoq** – bezmoq, zerikmoq
O‘tanmoq – uyalmoq
O‘tru – ro‘para, qarshi

G'

G'ani – boy
G'arob – g'ariblar, kelgindilar
G'avvos – cho'miluvchi
G'ayb – g'oyiblik, sir
G'ayri – o'zga, boshqa
G'ilmon – jannat g'ulomlari
G'ino – boylik
G'izo – ovqat, yemish
G'ul – kishan

SH

Shab – kecha
Shafe' – vosita
Shafot – vositachilik qilish
Shajar – daraxt
Shaqovat – baxtsizlik

Shar(r) – yomonlik, fasod
Sharorat – yaramaslik, yomonlik
Shay – narsa
Shikva – shikoyat
Shiri shafqat – mehr-shafqat suti
Shokir – Allohga shukr qiluvchi
Shomil – tegishli

CH

Chahor po(y) – chorva mollar
Chalma – salla
Chashm – ko'z
Chechak – gul
Chin – 1. Xitoy. 2. Haqiqiy
Cholishmoq – harakat qilmoq
Chug'z – boyo'g'li
Cho'q – ko'p

MUNDARIJA

Oq tonglarni orzulagan shoir (Avloniy haqida soʻz)	
<i>B. Qosimov</i>	5
«ADABIYOT YOXUD MILLIY SHE'RLAR»dan	
Birinchi juz	81
Ifodayi maxsus	82
Hamd	83
Biz, millat	84
Maktab haqida	84
Falak kajrav, yo Rab	85
Istamas	86
Ushbu «Adabiyot»a Turkiston ahlidan javob	87
Sadoqat bizda yoʻqdir	88
Olam ichra koʻrmadim	89
Afsus	89
Ikkinchi juz	91
Hamd	92
Na'ti Rasuli akram	94
Ilm	96
Mahbublarima bir xitob	97
Maishatdan bir manzara	98
Qabrisona bir nazar	99
Dunyo fojiasidan	100
Hasratlik hollarimiz	101
Ilm ahvolidan bir manzara	102
Dunyo kitobidan	103
Afsuslik hollar	104
Janobi Haqdan bir rijo	105
Taajjublik hollar	106
Millat holidan bir ya's	107
Zamon ahvolidan	108
Istiqbolimiz uchun bir jigarsoʻz	109
Oʻz millatimdan rijoyi ojonam	109
Tarji'band	111
Fig'oni bulbul	113
Ahvoli olamdan bir namuna	114
Maorifparvar g'aniylar qulog'ina	116
Turkiston tufrog'indan bir sado	118
Turkiston tufrog'ina xitob	119
Orzuyi visol	120
Maktab	121

Maorif nadur	122
Girdobi g'amdan bir fo'rtana	123
Parishon hollar	124
Falakdan bir shikoyat	125
Qit'alar	126
Uchinchi juz	127
Hamd	128
Na'ti sarvari olam	130
Bizlarda nimalar bor	131
Millat holidan bir jigarso'z	132
Ramazoni sharif	133
Xarobalarga xitob	134
Mayxonalar yopiluvi munosabati-la	135
Sayohat samarasi	135
Oila munozarasi	136
Ko'bdan unutmog kerak edi	138
Mozorim lavhından	139
Devoni Hofizdan tarjima	139
Maktabga targ'ib	140
Istiqboldan orzularim	141
Ko'knori va qimorboz	142
To'y haqida	143
Biz nalar qilamiz	144
Iki sado	146
Jarida muhiblarina	146
Shoir ila to'ti	148
Iffatli insonlar	149
Gapurmanglar	150
Sadoyi bulbul	151
Muxotabim qalam	152
G'alat	153
Diqqatman	153
Biz nima holdamiz	155
Musiqi	155
Millat haykaliga xitob	156
Bahor	157
O'z maishatimizdan	157
Maishatimizdan bir manzara	158
Jaholat qurboni	160
O'z maishatimizdan	162
Safohat – ayni falokat	163
Nima kimniki	164
To'rtinchi juz	165
Bir-iki so'z	166
Hamd	166
Na'ti hazrati Rasuli akram	167
Adibi shahir Ismoilbek ruhina	169
Hofizdan	171
Hofizdan tarjima	171
Ro'yo	172

Qimorbozni(ng) qimorbozga nasihati	173
Arzimas	173
Haqiqat o'lsun bu xayol	174
Ilma targ'ib	174
Millata xitob	175
Milliy nag'ma	176
Millata salom	177
Mavludi nabaviya	178
Oqma ko'z yoshim	179
Kerakmi yo kerakmazmi	181
Oh, bag'ri qonim	181
Mustahzod	183
Falak bizni nalar qildi	184
Ta'rifi gul	184
Hijroni bulbul	185
Johil na bilur	186
Saodat shundadir	186
Jaholat	188
Jahldan nafrat	189
Guftori g'am	190
Jigarso'z	191
Munojot	192
Qars falokatadalarining holi	192
O'z ahvolimizdan	193

MAKTAB GULISTONI

Milliy she'rlardan beshinchi juz	195
Maktab bolasi	196
Vatan	196
Hijron so'zi	197
Namoz	198
Ro'za	198
Zakot	199
Haj	200
Bahor	201
Yoz	201
Kuz	202
Qish	202
Ollo(h) taoloning «qudrati»	203
Maktab	203
Tog'lardan bir manzara	204
Bechora chol	205
Bola ila gul	205
Bulbul	206
Yalqov	207
G'ayrijins ittifoq	207
Tulki ila Serka	208
Maymun ila ko'zoynak	209
It ila yo'lovchi	210
Qarg'a ila zag'izg'on	210
Qamish ila qovg'a	211
Qush ila ilon	212

Valining jum'a bayrami	212
Gulistondan bir manzara	212
Bahor keldi	213
Zuluk ila ilon	213
Tulki ila qarg'a	214
Yolg'onchi cho'pon	216

«MARDIKOR ASHUVLASI»dan

Bir mardikorning otasi o'g'liga aytgan so'zlari	218
Onasining o'g'liga aytgan so'zlari	218
O'g'lining onasiga aytgan so'zlari	219
Xotuniga aytgan so'zlari	220

TURLI SHE'RLAR

«Shuhrat»	222
Johil tilidan	223
Muhoraba natijasi	223
Hurriyat sharafina	224
Qutuldik	225
Maydoni saodat	226
Yotma	227
Xafalik soatda	228
Izchilarga tortuq	228
Ochlar holidan	229
Bir kampir tilidan	230
Hurriyat marshi	230
Jamiyatlarga aralashmagan dangasa tilidan	231
Go'zal bahor	233
Yosh savdogar tilidan	233
Kimdan gina qilamiz	234
Yalqov shogird tilidan	235
Yer tarixi	236
«Bahor keldi» qo'shig'i	237

HAJVIYOT

Ko'ring uzri	240
Bir munofiq tilidan	240
Julqunboy kasal	241
Bilimsiz oliftalarga	241
Haqiqiy ma'nosi	242
Dangasaman	242
Yer yuzida nimalar bor	243
Samarqand	243
Oxirzamon alomati	244
Mani muxbir deydilar	244
Ibrat oldik	245
Lavand botirlar	245
Eski Buxoroda yangi ashula	246
Har xil balo bo'lg'um kelur	247
Soqov raport	247
Izohlar	248
Lug'at	260

ABDULLA AVLONIY

TANLANGAN ASARLAR

1-jild

She'rlar, ibratlar

Toshkent «Ma'naviyat» 2009

Muharrir *U. Qo'chqorov*

Rassom *A. Ponomaryov*

Texn. muharrir *T. Zolotilova*

Musahhih *O. Bozorova*

Kompyuterda tayyorlovchi *Sh. Sohibov*

Bosishga 03.08. 2009-y. da ruxsat etildi. Bichimi 84×108/₁₆. Tayms garniturası. Ofset bosma usulida bosildi. Shartli b. t. 14,28. Nashr t. 12,4. 5000 nusxa. Buyurtma № 671. Narxi shartnoma asosida.

«Ma'naviyat» nashriyoti. Toshkent, Buyuk Turon, 41-uy. Shartnoma 26-09.

«Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasida chop etildi. 700083. Toshkent, Buyuk Turon ko'chasi, 41-uy. 2009.

Avloniy, Abdulla.

Tanlangan asarlar: 2 jildlik / To'plovchi, nashrga tayyorlovchi va so'z boshi muallifi B. Qosimov; Izohlar va lug'at O. To'laboyevniki; – Toshkent: «Ma'naviyat», 2009. – 272 b. – (Istiqlol qahramonlari)

Jild 1. She'rlar, ibratlar. – Toshkent, 2009. – 272 b.

ББК 84(5Y)6